

SECOND BOOK

OF

SANSKRIT

BEING A TREATISE ON GRAMMAR WITH EXERCISE,

By

Sir Ramkrishna Gopal Bhandarkar,

M. A., PH. D., LL. D., K. C. I. E., &c., &c.

TRANSLATED INTO GUJARATI

By

Shastri Tarashankar Ramchandra Smart

Formerly Sanskrit Teacher, Mahila Vidyalaya, Surat.

Now Sanskrit Teacher, Vanita Vishram, &

Sanskrit Jyotish Vidyalya, SURAT.

1938

Published by
Shastri Tarashanker Ramchandra Smart
Vadifalia, Ghandrap Falia, SURAT.

Printed by
~~Jashayantsinh~~ Gulabsinh Thakore,
"Surat City" Printing Press
Chauta Bridge, SURAT.

सर रामकृष्ण गोपाल भाण्डारक
एम. ए. पीएच. डी., एलएल. डी. के.

विरचित

संस्कृत मन्दिरान्तः प्रवेशिका

नुं

गुजराती भाषातः सा. क.

—: रची प्रसिद्ध करणार :-

शास्त्री ताराशंकर रामचंद्र स्मार्त

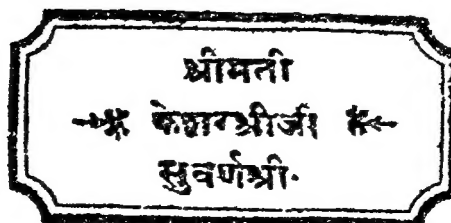
अगाड संस्कृताध्यापक, महिलाविद्यालय - सूरत; श्री खरतरगच्छीय ज्ञान मन्दिर,

हाल संस्कृताध्यापक, वनिता-विश्राम, अने
संस्कृत ज्योतिष विद्यालय - सूरत.

सप्तमावृत्तिः

सने १९३८

शक १८६०

સુરત સિટિ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ચૌડા પૂલ-સુરત.

અનુક્રમણિકા

પાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	૧લા, ૪થા, ૬ઠ્ઠા અને ૧૦મા ગણના ધાતુઓમાં અનિયમિતપણું	૧
૨	પાંચમા અને આઠમા ગણો	૧૫
૩	પાંચમો અને આઠમો ગણ (ચાલુ) હસ્તનભૂતકાળ ...	૨૩
૪	પાંચમો અને આઠમો ગણ (ચાલુ) આજ્ઞાર્થ તથા- વિધ્યર્થ ...	૨૭
૫	નવમો ગણ વર્તમાનકાળ તથા આજ્ઞાર્થ	૨૭
૬	નવમો ગણ (ચાલુ) હસ્તનભૂતકાળ તથા વિધ્યર્થ	૩૪
૭	ખીળે ગણ વર્તમાનકાળ અને આજ્ઞાર્થ	૪૧
૮	ખીળે ગણ (ચાલુ) હસ્તનભૂતકાળ તથા વિધ્યર્થ	૫૮
૯	ખીળે ગણ (ચાલુ)	૬૪
૧૦	ખીળે ગણ (ચાલુ)	૭૬
૧૧	ત્રીળે ગણ	૮૨
૧૨	સાતમો ગણ	૯૪
૧૩	ગણકાર્ય રહિતકાળ પરોક્ષ ભૂતકાળ	૧૦૨
૧૪	પરોક્ષ ભૂતકાળ (ચાલુ)	૧૧૫
૧૫	શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ, સામાન્ય ભવિષ્યકાળ અને ક્રિયાતીપત્ત્યર્થ ...	૧૨૭
૧૬	વિભક્તિના નિયમોમાં ભંગ... ..	૧૩૭
૧૭	સંખ્યાદર્શક શબ્દો	૧૫૯
૧૮	વિશેષણના અધિકતાદર્શક અને શ્રેષ્ઠતાદર્શક રૂપો વગેરે... ..	૧૬૯
૧૯	સમાસ દ્વન્દ્વ અને તત્પુરુષ	૧૭૮
૨૦	સમાસ બહુવ્રીહિ અને અગ્રયીભાવ... ..	૧૮૮

૨૧	પ્રેરકભેદ...	૧૯૬
૨૨	અદ્યતન ભૂતકાળ પહેલો, બીજો અને ત્રીજો પ્રકાર	૨૦૮
૨૩	અદ્યતન ભૂતકાળ (ચાલુ) છઠ્ઠો અને સાતમો પ્રકાર	૨૧૫
૨૪	અદ્યતન ભૂતકાળ (ચાલુ) ચોથો અને પાંચમો પ્રકાર અને આશીર્વાદાર્થ	૨૨૦
૨૫	ઈચ્છાદર્શક રૂપ	૨૩૪
૨૬	ધાતુસાધિત શબ્દો	૨૪૧
	મનોચિત્ર માટે ચુંટી કાઢેલા પાંદો	૨૫૧
	સંસ્કૃત શબ્દોનો સામાન્ય કોશ	૨૬૬
	ગુજરાતી શબ્દોના સંસ્કૃત શબ્દો	૩૧૫

સંસ્કૃત બીજ યોપડી

પાઠ ૧ લો.

૧લા, ૪થા, ૬ઠ્ઠા, અને ૧૦મા ગણુના ધાતુઓમાં
અનિયમિતપણું.

૧. ગુપ્ ‘રક્ષણુ કરવું’ પરસ્મૈ૦, ધૂપ્ ‘તપાવવું’ પરસ્મૈ૦, વિચ્છ્ ‘જવું’ અથવા ‘પાસે જવું’ પરસ્મૈ૦, જ્યારે પળ્ પરસ્મૈ૦નો અર્થ ‘વખાણ કરવાં’ એવો થાય છે ત્યારે; અને પન્ ‘સ્તુતિ કરવી’ પરસ્મૈ૦, આ બધા ૧લા ગણુના ધાતુઓ (વિચ્છ્ સિવાયના કારણકે તે છઠ્ઠા ગણુનો છે) ને ગણુની નિશાની (અ) લગાડતાં પહેલાં આય્ લગાડવામાં આવે છે; જેમકે પળાયતિ, ધૂપાયતિ વિગેરે (પળ્+આય્+અ+તિ) વિગેરે. આ આય્ની પૂર્વે ગુપ્ માંના ઉનો ગુણુ થાય છે, જેમકે ગોપાયતિ. આય્ વિકૃત્પે ગણુકાર્ય રહિત કાળમાં (પરોક્ષ ભૂત, સામાન્ય ભૂત, અનઘતન ભવિષ્ય, આશીર્વાગ, સામાન્ય ભવિષ્ય, વિધ્યર્થ ભવિષ્ય) રાખવામાં આવે છે. પળ્ અને પન્ ને જ્યારે આય્ લાગ્યો ન હોય ત્યારે આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવામાં આવે છે; જેમકે પળતે.

૨. આશ્ આત્મને૦, અને આશ્ આત્મને૦ અને અમ્, ક્રમ્, ક્લમ્, ત્રસ્, લ્ઘ્, ષ્ઠિવ્, યસ્ (ઉપસર્ગ રહિત હોય અથવા સમ્ પૂર્વક હોય ત્યારે), આ સર્વે પરસ્મૈપદના છે અને તે પહેલા અને ચોથા ગણુના છે, અને ત્રુટ્ પરસ્મૈ૦, ચોથા અને ૬ઠ્ઠા ગણુનો છે; જેમકે આશતે, આશ્યતે વિગેરે.

૩. ગણુકાર્યવિશિષ્ટકાળોમાં (વર્તમાનકાળ, આશ્ચર્ય, હસ્તન ભૂતકાળ, વિધ્યર્થ) ક્રમને જ્યારે પરસ્મૈ૦ પ્રત્યયો લાગે છે ત્યારે તેના ઉપાન્ત્ય અ નો આ થાય છે, જેમકે ક્રામતિ અથવા ક્રામ્યતિ; પણ

આત્મનેપદમાં આક્રમતે રહે છે; તેજ પ્રમાણે ણિવ્, ક્રમ્ અને આ સાથે ચમ્ ૧લો ગણુ, એ ધાતુઓમાંનો સ્વર લંબાય છે.

૪. ચોથા ગણુના ધાતુઓ શમ્, તમ્, દમ્, શ્રમ્, સદ્,નો અને ભ્રમ્ તથા ક્ષમ્ જ્યારે ચોથા ગણુમા હોય છે ત્યારે તેમનો ગણુકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં સ્વર લંબાય છે; જેમકે શામ્યતિ, શ્રામ્યતિ અથવા ભ્રમતિ વિગેરે. અમ્નું ભ્રમ્યતિ પણ થાય છે.

૫. અક્ષ્ અને તક્ષ્ (જ્યારે તેનો વાચ્યાર્થ ‘સાક્ષ કરવું’ એવો હોય છે) ત્યારે ૧લા અને ૫મા ગણુના ગણાય છે; જેમકે અક્ષતિ અથવા અક્ષ્ણોતિ.

૬. ખ્મા ‘કુંકવું’, ‘ધમવું’, ઘ્રા ‘સુંધવું’, મ્ના ‘વિચારવું’, ઋ ‘જવું’, સ્ ‘જ્યારે દોડવાના અર્થમાં હોય ત્યારે, યમ્ ‘દાખમાં રાખવું,’ અને શદ્ ‘નાશપામવું’ આ સર્વે પહેલા ગણુના ધાતુઓના ગણુકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં તેનાં ૩૫ કરતી વખતે ધમ્, જિઘ્, મન્, ઋચ્છ્, ધૌ, યચ્છ્ અને શીય્ એવા આદેશ અનુક્રમે થાય છે; જેમકે ધમતિ, જિઘતિ વિગેરે, આમાંનો છેલ્લો શદ્ ધાતુ ગણુકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં આત્મનેપદી છે.

૭. ગુહ્નો ઉપાન્ત્ય ણ ગણુની નિશાની લગાડતાં પહેલાં તેમજ ગુણુ ંકરાવે એવા કોષ્ઠપિણુ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પહેલાં લંબાય છે, જેમકે ગૂહતિ.

૮. દંશ્ અને સજ્ પરસ્મૈં સ્વજ્, આત્મનેં, અને રજ્ પરસ્મૈં તેમજ આત્મનેં આ બધા પહેલા ગણુના છે, તેમાં ગણુની નિશાની લગાડતાં પૂર્વે અનુનાસિકનો લોપ થાય છે; જેમકે દશતિ, સ્વજતે વિગેરે.

૯. જ્યારે ધાતુમાંના દીર્ઘ ઋનો ગુણુ અથવા વૃદ્ધિ થતી નથી ત્યારે તેનો ઈર્ થાય, અને જે કોષ્ઠ ઓષ્ઠસ્થાની વ્યંજન અથવા વ્ તેની પૂર્વે હોય તો ઈર્ થાય છે. આ ઈર્ અને ઈર્નાં તેમજ જે ધાતુને છેડે વ્ હોય તેઓનાં ઈ અથવા ણ જ્યારે કોષ્ઠ વ્યંજન તેની પછી આવે છે ત્યારે

લંબાય છે. આ પ્રમાણે જૃ ૪થો ગણુ જીર્યતિ, કૃ ૬ઠો ગણુ કિરતિ, કૃત્ ૧૦મો ગણુ કીર્તયતિ. દિવ્, અને સિવ્ ૪થા ગણુના દીવ્યતિ, સીવ્યતિ વિગેરે.

૧૦. અન્ત્ય ઓ હોય એવા ૪થા ગણુના ધાતુઓના ઓ નો ગણુની નિશાની લગાડતાં પહેલાં લોપ થાય છે. આ પ્રમાણે સો નું સ્યતિ, દો નું ઘતિ, શોનું ર્યતિ, અને છોનું છ્યતિ થાય છે.

૧૧. છઠા ગણુની નિશાની અ લગાડતાં પૂર્વે અન્ત્ય ઇ અથવા ડ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો ઇય્ અથવા ડવ્ અનુક્રમે થાય છે; (પાઠ સાતમો નિયમ બીજો) જેમકે રિ-રિયતિ, નૂ-નુવતિ, ધૂ-ધુવતિ.

૧૨. ચોથા ગણુના વ્યઘ્ ધાતુનો એ ગણુની નિશાની ય લગાડતાં પૂર્વે વિઘ્ થાય છે; જેમકે વિઘ્યતિ.

૧૩. મ્રસ્જ્ અને વ્રશ્ચ એ બે છઠા ગણુના ધાતુઓનાં ગણુકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં મૃજ્જ્ અને વૃશ્ચ્ રૂપ થાય છે; જેમકે મૃજ્જતિ, વૃશ્ચતિ વિગેરે.

૧૪. મસ્જ્ અને સસ્જ્ના ઉપાન્ત્ય સ્નો લોપ થાય નહિ ત્યારે તેનો જ્ થાય છે; (પા. ૭૧ નિયમ ૧૦) જેમકે મજ્જતિ વિગેરે.

૧૫. ૬ઠા ગણુના ધાતુઓ લુપ્, લિપ્, લિદ્, કૃત્, અને પિશ્ ગણુકાર્ય વિશિષ્ટ કાળોમાં અન્ત્ય વ્યંજન પહેલાં અતુનાસિક લે છે, જેમકે લિમ્પતિ, વિગેરે.

૧૬. દશમા ગણુના કેટલાક ધાતુઓ માત્ર આત્મનેપદીજ છે, જેવા કે તન્ત્, ચિત્, મર્ત્સ્, મન્ત્, તર્જ્, વિદ્, દશ્ વિગેરે, જેમકે તન્ત્રયતે, ચેતયતે વિગેરે.

૧૭. ધણા ધાતુઓ વિકલ્પે પહેલા અને દશમા ગણુના છે; જેમકે યુજ્, પૃચ્, સહ્, વૃજ્, વૃ, જૃ, રિચ્, તપ્, તપ્, દૃપ્, અર્હ્ વિગેરે. યોજતિ, યોજયતિ વિગેરે.

चैषम्यमपि प्राप्ता धैर्यधनाः साधव आत्मनः सच्चरणव्रतं
गोपायन्ति ।

સ્વજનવિયોગેન વ્યથિતં મે મનો નિષ્ઠાશૂન્યં ભ્રમતીવ ।

માર્ગે વન્યાનાં કુસુમાનામામોદમુપજિઘ્રન્તૌ તૌ દમ્પતી
ઋષેરાશ્રમમગચ્છતામ્ ।

અયં શીત આકાશવાયુસ્તવ મુખે ધર્મજાન્સ્વેદલવાનાચામતિ ।

નદતઃ સિંહસ્ય સ્વનં શ્રુત્વા યથા સર્વે મૃગાસ્ત્રસન્તિ તથૈવ
ભીમસ્ય શબ્દં શ્રુત્વા સર્વે યોધા અત્રસ્યન્ ।

ગગનમધ્યમારૂઢસ્ય સવિતુઃ પ્રચળ્ડેન તાપેન ક્લાન્તોઽયં શિશ્વી
તરોરાલવાલે સ્થિતં શીતમુદકં પર્યાપ્તમાચામતિ ।

નિદાવેઽહપૈરપિ તોયૈર્માલાકારેણ યા તરોઃ પુષ્ટિર્વિરચ્યતે સા
ક્ષિમનલ્પાન્યપિ તોયાનિ વિશ્વતો વિકિરતા વારિદેન
જનયિતું શક્યા ।

શ્રોત્રિયાયામ્યાગતાય વત્સતરીં મહોક્ષં મહાજં વા નિર્વપન્તિ
ગૃહમેધિનઃ । તં હિ ધર્મે ધર્મસૂત્રકારાઃ સમામનન્તિ ।

પ્રત્યુત્પન્નમતિઃ પ્રાપ્તાં ક્રિયાં કર્તું વ્યવસ્યતિ ।

એતાન્યનીકાનિ મહાનુભાવં ગૂહન્તિ મેઘા ઇવ રશ્મિવન્તમ્ ।

યાવત્પ્રતાપનિધિરાક્રમતે* ન ભાનુ-

રહાય તાવદરુણેન તમો નિરસ્તમ્ ॥

વ્યતિષ્જતિ પદાર્થાનાન્તરઃ કોઽપિ હેતુ

ર્ન ખલુ બહિરુપાધીન્પ્રીતયઃ સંશ્રયન્તે ॥

લિમ્પતીવ તમોઙ્ગાનિ વર્ષતીવાઙ્ગનં નમઃ ।

અસત્પુરુષસેવેવ દૃષ્ટિર્નિષ્ફલતાં ગતા ॥

ત્વં તેનાભિહિતઃ પથ્યં* કિં કોપં ન નિયચ્છસિ ॥

* આ સાથે ક્રમ ધાતુ બ્યારે કેઈ નભમંડળના પદાર્થ માટે વપરાય છે, અને બ્યારે તેનો અર્થ 'ઉગવું', 'ઉઠવું' એવો થાય છે, ત્યારે આત્મનેપદી ગણાય છે.

* દુહ્યાત્પત્ત્વદ્વંદ્વપ્રચ્છિચ્ચિવ્રૂશાસુજિમથ્મુષાં । કર્મયુક્ સ્યાદકથિતં તથા સ્યાત્રીહકૃષ્વહામ્ ॥ જેટલા ધાતુઓ અહીં લખ્યા છે તે અને તેવાજ

‡તદ્વિદ્વિષાં જરતિ ચેતસિ ભોગતૃષ્ણા ।
 તેષાં વપુંષિ વિપિનેષુ ચ જારયન્તિ ॥
 સહતે શસ્ત્રસંપાતં સહતિ શ્રમમાહવે ।
 ઉત્સાહયતિ તચ્ચિત્તમપિ જેતું શત્રીપતિમ્ ॥
 પૂજામર્હતિ સર્વેષામૃષીણામાશ્રમેऽપ્યસૌ ।
 અર્હયત્યર્ધ્યસત્કારં મધુપર્કં ચ પાવનમ્ ॥
 ન ક્ષામ્યતિ ક્ષિતીશાનામપરાધલવાનપિ ।
 અપરાધસહસ્રાણિ ક્ષમતે યો દ્વિજન્મનામ્ ॥
 નાહિર્દેશયતે કંચિત્તદ્દેશે ગરુડાજ્ઞયા ।
 યદિ પ્રમાદાદ્દશતિ તસ્મિન્ન ક્રમતે* વિષમ્ ॥
 ન તર્જતિ રુષા કંચિન્નીચમપ્યુપકારિણમ્ ।
 પરં તર્જયતે દુષ્ટાન્ સમન્તાત્સંગતાન્મિથ : ॥

અર્થના બીજા ધાતુઓ બે કર્મ લે છે સહભેદમાં દુહ્થી મુષ્ અને તેવા બીજા ધાતુમાં બીજું કર્મ પ્રથમા વિભક્તિમાં આવે છે, અને મુખ્ય કર્મ દ્વિતીયામાં આવે છે. ની, હ, કૃષ્ અને વહ્ અને તેવા બીજા ધાતુઓમાં મુખ્ય કર્મ પ્રથમામાં અને બીજું કર્મ દ્વિતીયામાં મૂકવું. બલિ યાચતે વસુધામ્ કર્તારિ. ‘તે બલી પાસેથી પૃથ્વી માગે છે,નું બલિયાચ્યતે વસુધામ્ સહભેદમાં થાય છે. શતં જયતિ દેવદત્તમ્ ‘તે દેવદત્ત પાસેથી સો (સિક્કા) જીતે છે’નું શત જીયતે દેવદત્તઃ સહભેદમાં થાય. ગ્રામમજાં નયતિ નું ગ્રામમજા નીયતે.

પ્રસ્તુત શ્લોકમાં અમિ સાથે ધા જેનું અમિહિત કૃદંત થાય છે, તેનો અર્થ પણ વ્રૂ ‘બોલવું’ના જેવોજ છે.

‡આ અને પછીના નવ શ્લોકો કૃષ્ણ નામના રાજાને લગતા છે.

* જ્યારે ક્રમનો અર્થ ‘અસર કરવી’ અથવા ‘લાગુ થવું’ થાય છે ત્યારે તે આત્મનેપદી ગણાય છે.

કોટિભિઃ પળતે નિત્યં રાષ્ટ્રે તસ્ય વણિગ્જનઃ ।
 યક્ષાશ્ચાપિ પળાયન્તિ તદ્વિભૂતિં ગૃહેગૃહે† ॥
 સર્વોઽભિલપતિ શ્રીમાનિન્દ્રિયાર્થોપસેવનમ્ ।
 અભિલપ્યત્યસૌ યોગી તેભ્ય એવ નિવર્તનમ્ ॥
 લુપ્સતિ પ્રતિપક્ષાણાં સ લક્ષ્મીં વાણવૃષ્ટિભિઃ ।
 ન લુપ્યતિ મતિસ્તસ્ય સકલેઽપ્યર્થસંશયે ॥
 અર્જતે ધર્મમેવૈકમર્થં ધર્મર્થમર્જતિ ।
 અર્જયત્યૂર્જિતાંલોકાન્ સ ધર્મેણૈવ શાશ્વતાન્ ॥
 સર્વસ્ય જાયતે માનઃ સ્વહિતાચ્ચ પ્રમાદ્યતિ ।
 વૃદ્ધૌ ભજતિ ચાપથ્યં નરો યેન વિનશ્યતિ ॥
 ભજન્તિ વિપદસ્તૂર્ણમતિક્રામન્તિ સંપદઃ ।
 તાન્મદાન્નાવતિષ્ઠન્તે‡ યે મતે ન્યાયવાદિનામ્ ॥
 પ્રજ્ઞાસ્તેજસ્વિનઃ સમ્યક્પદ્યન્તિ ચ વદન્તિ ચ ।
 તેઽવજ્ઞાતા મહારાજ ક્લામ્યન્તિ વિરમન્તિઃ ચ ॥
 જીર્યન્તિ જીર્યતઃ કેશા દન્તા જીર્યન્તિ જીર્યતઃ ।
 જીવનાશા ધનાશા ચ જીર્યન્તોઽપિ ન જીર્યતિ ॥
 અહો સ્વલભુજઙ્ગસ્ય વિચિત્રોઽયં વધ્યક્રમઃ ।
 અન્યસ્ય દશતિ શ્રોત્રમન્યઃ પ્રાણૈર્વિયુજ્યતે ॥
 વિધૌ વિધ્યતિ સ્કન્ધો વર્મ ધર્મઃ શરીરિણામ્ ।
 સ એવ કેવલં તસ્માદસ્માકં જાયતાં ગતિઃ ॥
 વિહિતસ્યાનુગ્રાનાન્નિન્દિતસ્ય ચ સેવનાત્ ।
 અભિગ્રહાચ્ચેન્દ્રિયાણાં નરઃ પતનમૃચ્છતિ ॥

† જેનાં રૂપ થાય છે એવા શબ્દના એવા પ્રયોગનો અર્થ ‘પ્રત્યેક’ એવો થાય છે, જેમકે ગૃહે ગૃહે પ્રત્યેક ઘેર, દિને દિને પ્રત્યેક દિવસ.

‡ સમ, અવ, પ્ર, અથવા વિ પૂર્વક સ્થા હોય તો આત્મનેપદના પ્રત્યયો લે છે.

§ વિ, આ, પરિ અથવા ઉપથી યુક્ત રમ પરસ્પેષી છે.

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. જેનાથી સંસારનું ચક્ર ચાલે છે (અમ્) એ ઈશ્વરની શક્તિ છે.
૨. તેની નિમકહરામીથી ગુસ્સે થયલા વિષ્ણુદેવે તેને તીવ્ર શબ્દોથી વિંધી નાંખ્યો (સમ્+તક્ષ).
૩. તે સભામાં ઉતાવળથી ઉઠતા ધણા રાજાઓની કંઠીઓ તેઓનાં એક બીજના સાથે અથડાવાથી તુટી (ત્રુટ).
૪. ક્ષમા ન કરે એવો સાપ શું લોહીની ઈચ્છાથી, જે મનુષ્ય તેને પગથી અડકે છે તેને કરડે છે (દંશ).
૫. ઈક્ષ્વાકુ વંશના આચાર્ય વસિષ્ઠને પહેલું નમન કરી રામ પોતાના ભાઈઓને ભેટ્યા (સ્વજ્ઞ).
૬. ઈન્દ્રજિત મરી જવાથી તેના કવેળાના મોતને લીધે શોકે રાવણને અગ્નિની માફક બાળ્યો (અસ્જ).
૭. જેનાથી હું જીવું છું તે લઈ લે તો, તું મારી જીંદગી લઈ લેવા યત્ન કરે છે (યસ્).
૮. દીવાની જ્યોતથી (આકર્ષાયલું) ખેચાયલું પતંગિયું એકદમ તેના પર પડ્યું અને મરી ગયું (*ક્ષ, મૃત્યુની દ્વિતીયા સાથે વાપરવું).
૯. તે હાથીને પાછા ફેરવવાનું ઈચ્છતા આજે તેને બાણ વડે વિધ્યો (વ્યધ્).
૧૦. રાક્ષસોની સાથે લડાઈમાં રામે સેકડો દુશ્મનોને તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી કાપ્યા (વ્રશ્).
૧૧. રામનો આત્મા સીતાના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલા શોકમાં ડુબ્યો (મસ્જ).
૧૨. જ્યારે દ્રૌપદી સિવાય યુધિષ્ઠિર પાસેથી બધું જીતાયું હતું, સારે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે તારી સ્ત્રી પાંચાલીની હોડકર (પળ્).†

* હસ્તન ભૂતકાળમાં પૂર્વે લગાડવામાં આવતો આ ધાતુના પ્રથમ સ્વરથી જોડતાં આર્ થાય છે.

† ચોથા પાનાની નીચે આપેલી x નોંધ જુઓ.

૧૩. પક્ષીએ છીનવી લીધેલું રત્ન મેળવવા મેં ઘણી મહેનત લીધી (પ્રત્યક્ષ).

૧૪. જે મોટા જોડે શત્રુતા રાખે છે તે તરત મરે છે (શદ્).

૧૫. હજારો અપરાધો મારાથી દરેક ક્ષણે કરાય છે, અરે ઈશ્વર ! તે સર્વ માફ કર (ક્ષમ).

૧૬. આ કન્યાની ન કહી શકાય તેવી શક્તિ ! કે ફક્ત સજીવ (ચિત્) વસ્તુઓજ નહિ, પણ નિર્જીવ વસ્તુઓ પણ તેની સેવા કરે છે.

૧૭. તે પાસેની નદીના જળકણથી ઠંડો આ પવન બાગમાં અતિ-મુક્તવેલાને ધીમે કમ્પાવે છે (ધૂ).

૧૮. જ્યારે અજો પોતાનો શંખ વગાડ્યો (હ્રા) ત્યારે તેના યોદ્ધાઓ જેઓ નાસી ગયા હતા તેઓ પાછા આવ્યા અને તેના શત્રુઓનાં સૈન્યને ઉઘાટાં દીધાં.

શબ્દકોષ ૧.

ધાતુઓ.

લઙ્ ૧ પ્રો ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦ મો ગ. મેળવવું, પામવું, કમાવું.

લઙ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦ મો ગણુ યોગ્ય થવું.

ઋજ્ ૧. ગ. આત્મનેં મેળવવું, પામવું.

ઋજ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં કાપવું.

કૃ ૬ ગ. પરસ્મૈં પેરવું; ચિ જોડે, પાથરવું.

કૃ ૧૦ ગ. પ્રશંસા કરવી, વખાણવું, સ્તુતિ કરવી.

ક્રમ્ પરસ્મૈં આશ્રવું, પગલું ભરવું; આત્મનેં પરિણામ આણવું, શક્તિનો ઉપયોગ કરવો; આ જોડે,

: અહિં વૈગ્ય આત્મનેં વાપરવું, જેમકે ત્રીજો પુ. એ. વ. વૈરાગ્યે.

પાસે જવું, પગ મૂકવો, ઉભા થવું,
ઉગવું; અતિ જોડે, ઓળંગવું, છુટા થવું.
ક્લમ્ પરસ્મૈં થાકવું, થાકી જવું,
પરિશ્રમ પામવો, નરમ પડવું,
ખિન્ન થવું.

ક્ષમ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં માફ કરવું.
ગુહ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં આત્મને સંતાડવું.
ઘ્રા ૧ ગ. પરસ્મૈં ઉપ જોડે, સુંઘવું.
ચમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં આટી જવું.
પીવું; આ જોડે.

ચિત્ ૧૦ ગ. આત્મને ચેતન હોવું,
હાલવા ચાલવાની શક્તિ હોવી.
જનય-જન્નું કારકરૂપ, ઉત્પન્ન
કરવું, જન્મ આપવો. જનયિતુમ્
હેત્વર્થ કૃદંત.

જૃ ૧ ગ. ૪ ગ. પરસ્મૈં ૧૦ ગ. ધરડા
થવું, ધસાઈ જવું, ખવઈ જવું.

તક્ષ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં છોલવું, કાપવું;
સમ્ જોડે, કકડા કરવા, ધાયત્ત કરવું,
શબ્દથી વીંધવું.

તર્જ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં ૧૦ ગ. આત્મને
ધમકી આપવી, ઠપકો આપવો.

ત્રસ્ પરસ્મૈં જવું, બીહવું.

ત્રુટ્ પરસ્મૈં ભાંગવું, તુટવું.

દંશ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં ૧૦ ગ. આત્મને
ડંશ દેવો, ડંખવું.

ઘૂ ૬ ગ. પરસ્મૈં ધૂળવવું, હલાવવું.
નદ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં અવાજ કરવો,
ગાજવું, ગર્જના કરવી.

નશ્ વિ જોડે, નાશ પામવું.

પળ્ ૧ ગ. સ્તવન કરવું, હોડ
કરવી, જુગાર રમવો.

પ્રમ્ પરસ્મૈં ભટકવું, ફરવું.

પ્રસ્જ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં આત્મને
ભુંજવું, બાળવું.

મસ્જ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં ડુબી જવું.

મ્ના ૧ ગ. પરસ્મૈં મનમાં ફરી
બોલવું, મનન કરવું; સમ્ પૂર્વક આ
જોડે, વારંવાર મનન કરવું; કથાઓને
આધારે બોલવું, અમલ કરવો.

યમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં કાબુ રાખવો,
પાછું ખેંચવું, કબજામાં રાખવું; નિ
જોડે.

યસ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં યતન કરવો,
કોશીશ કરવી; પ્ર જોડે.

યુજ્ વિ જોડે, સહ., જુદા થવું.

રન્ વિ જોડે, ગોઠવવું.

રમ્ વિ જોડે, અટકવું.

લષ્ પરસ્મૈં ઇચ્છા કરવી; અભિ
જોડે, લોભ કરવો, માંગવું.

લિપ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં આત્મને
ચોપડવું, આંજવું, લીંપવું.

લુપ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં નાશ પામવો,
અદૃશ્ય થવું, ઉડી જવું.

લુપ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં આત્મને લઈ
લેવું, લૂટવું, ચોરવું, છીનવી લેવું.

વપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં આત્મને કાપવું,
વાવવું: નિર્ નોડે, બલિ આપવો.

વૃપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં વરસવું, વર-
સાવવું, રેડવું.

વ્યવ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં વીધવું, ઘા કરવો.

વ્રથ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં કાપવું, ફાડવું.

જદ્ ૧ ગ. નાશ પામવો, ક્ષીણ થવું.

શ્રિ સમ્ નોડે, આશ્રય લેવો, આધાર
રાખવો, વિશ્વાસ રાખવો.

સહ્ ઉદ્ નોડે, શક્તિમાન હોવું,
યોગ્ય થવું, હિમ્મત કરવી.

સજ્ઞ ૧ ગ. પરસ્મૈં વળગવું,
લાગી રહેવું; વિ પૂર્વક અતિ નોડે,
(વ્યતિપજ્ઞ) એકઠા કરવું.

સો ૪ ગ. પરસ્મૈં અંત આણવો,
પુરું કરવું, નાશ કરવો; વિ પૂર્વક અવ
નોડે, નિશ્ચય કરવો, કોશીશ કરવી,
ચત્ન કરવો.

સ્થા અવ નોડે, ઉભા રહેવું, વસવું.

અદ્ ન. અવયવ.

અઙ્ગન ન. મેસ, કાજળી.

અનુઘાન ન. (અનુઘાન ન. કરવું,
સાધવું) ન કરવું, ન કીધાની ભૂત.

અન્ય સર્વનામ પુ. સ્ત્રી. ન. ળીજું.

અનિગ્રહ પુ. (નિગ્રહ પુ. દાખ)
દાખમાં ન રહેવું તે, નિરકુશપણું.

અનીક ન. સૈન્ય.

અવ્યય ન. દ્રોષિણ પ્રકૃતિ બગડે
એવી ચીજ, અવગુણકારક ચીજ.

અવગધનદ્વય ન. (સદ્વ ન. હનર)

એક હનર અપરાધો.

અભિદિવ અભિ+આ નું કર્મણિ ભૂ.

ફ. બોલાવવું.

અભ્યાગત અભિ+આ+ગમ્ નું ભૂ.
કૃ., આવેલું. પુ. પરાણો.

અરુણ પુ. સૂર્યનો સારથિ.

અર્ચ્યસત્કાર પુ. (સત્કાર પુ. માન)
અર્ચ્યથી એટલે અતિથિની પૂજા
કરવાનાં અથવા માન આપવાનાં
સાહિત્યથી આપેલું માન

અર્થસંશય પુ. (સંશય પુ. શક, ભય)
ધનને લગતો ભય.

અલ્પ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું, ઓછું; અનલ્પ
પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણું, ઘણું.

અવજ્ઞાત અવ+જ્ઞા નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
ધીધારાયલું.

અસત્પુરુષસેવા સ્ત્રી. (સત્ પુ. સ્ત્રી. ન.

સાં, સેવા સ્ત્રી. ચાકરી) જે
માણસ સારો નથી તેની ચાકરી,
ખરાબ અથવા દુષ્ટ માણસની
સેવા.

અહિ પુ. સાપ.

અદાય અવ્યય. ક્રિ. વિ. તત્ક્ષણ,
જલદી, ઝડપથી.

આકાશવાયુ પુ. આકાશમાંનો પવન.

આન્તર પુ. સ્ત્રી. ન. અંદરનું.

આમોદ પુ. સુગંધ, ખુશખો.

આરુઢ આ + રુઢનું ભૂ. કૃ. ચઢેલું.

આલવાલ ન. ઝાડના મૂળની આસ-

પાસ પાણી માટેનો ક્યારો.

આહવ પુ. યુદ્ધ.

ઇન્દ્રિયાર્થોપસેવન ન. (ઇન્દ્રિય ન.

ઇન્દ્રિય, અર્થ પુ. પદાર્થ, ઉપસેવન

ન. આશ્રય કરવો તે, ઉપભોગ)

ઇન્દ્રિય વિપયનો ઉપભોગ કરવો

તે, વિપયલમ્પટપાણું.

ઉપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપકાર

કરનાર.

ઝર્જિત પુ. સ્ત્રી. ન. મોડું, ઉત્તમ.

કેશ પુ. વાળ.

કોટિ સ્ત્રી. કરોડ.

કોપ પુ. ગુસ્સો.

ક્લાન્ત ક્લમ્નો ભૂ. કૃ., થાકી ગયેલું,

નિર્ગત થયેલું, કરમાયેલું, ગ્લાનિ

પામેલું.

ક્ષિતીશ પુ. (ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી).
રાજા, પૃથ્વીપતિ.

ખલમુજઙ્ગ પુ. (ખલ પુ. હરામી,
મુજઙ્ગ પુ સાપ) ખળશ્પી સાપ.

ખલુ અ. નક્કી.

ગગનમધ્ય પુ. ન. (ગગન ન.

આકાશ, મધ્ય પુ. ન. વચ્ચેનો ભાગ)

આકાશનો મધ્યભાગ

ગતિ સ્ત્રી. આસરો, શરણ.

ગરુડાજ્ઞા સ્ત્રી. ગરુડનો હુકમ.

ગૃહમેધિન્ પુ. ગૃહસ્થ.

ઘર્મજ પુ. સ્ત્રી. ન. (ઘર્મ પુ.

ધામ, ગરમી) ધામથી ઉત્પન્ન

થયેલું.

ચેતસ્ ન. મન.

જીવનાશા સ્ત્રી. (જીવન ન. જીવંતી,

આશા ઉમેદ, ઇચ્છા) જીવવાની ઇચ્છા.

તદ્દેશ પુ. તેનો દેશ.

તદ્વિદ્વિષ્ પુ. તેનો શત્રુ.

તદ્વિભૂતિ સ્ત્રી. તેનો ઉદય.

તાપ પુ. ગરમી.

તાવત્ ક્રિ. વિ. ત્યાંસુધી, તેટલામાં.

તૂર્ણમ્ ક્રિ. વિ. જલદીથી.

તેજસ્વિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. તેજસ્વી,

પ્રકાશવાન.

તોય ન. પાણી.

દમ્પતી પુ. દ્વિવચન સ્ત્રીપુરૂષ.

દન્ત પુ. દાંત.

દુષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. નિર્દય.

દ્વિજન્મન્ પુ. (દ્વિ એ, જન્મન્ ન. જન્મ) જેને એ જન્મ હોય તે, પહેલાં ત્રણ વર્ણમાંનો એક, બ્રાહ્મણ.

દ્વિજિહ્વ પુ. (જિહ્વા સ્ત્રી. જીભ) જેને એ જીભ હોય તે, સાપ.

*દ્વિષ્ પુ. શત્રુ.

ધનાશા સ્ત્રી. ધનની ઇચ્છા.

ધર્મસૂત્રકાર પુ. (ધર્મ પુ. કાયદો, મૂત્ર ન. વચન) કાયદાના વચન બનાવનાર, ધર્મશાસ્ત્ર લખનાર.

ધર્માર્થમ્ (ધર્મ, અર્થ)અ. ધર્મને માટે.

ધૈર્યધન પુ. સ્ત્રી. ન. (ધૈર્ય ન. ધીરજ) જેનું ધન ધીરજ છે તે.

નિદાઘ પુ. ઉનાળો.

નિન્દિત નિન્દનો કર્મણિ ભૂ. કૃ., નિન્દાયલું, દપકા લાયક.

નિર્ગત નિર્ગતસ્ 'દેકવું'નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. વિખેરી નંખાયલું, દૂર કરેલું.

નિવર્તન ન. અટકવું, દૂર રહેવું, વગર રહેવું.

નિષ્ઠાગૃન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. (નિષ્ઠા સ્ત્રી.

સ્થિરતા, ગૃન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રહિત)

સ્થિરતા રહિત, અસ્થિર, ચંચળ.

નિષ્ફલતા સ્ત્રી. નિષ્ફળપણું, વ્યર્થતા.
નીચ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચું, હલકું, અપ્રતિષ્ઠિત.

ન્યાયવાદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય પુ. જે ખરું હોય તે) ખરું બોલનાર.

પતન ન. પડવું, સદ્ગુણથી ભ્રષ્ટ થવું.
પથ્ય ન. હિતકારક.

પદાર્થ પુ. ચીજ, વસ્તુ.

પરમ્ ઉ. અ. પણ, પરંતુ.

પર્યાપ્તિમ્ ક્રિ. વિ. સંપૂર્ણ રીતે, ઇચ્છાનુરૂપ.

પાવન પુ. સ્ત્રી. ન. પવિત્ર કરનારું, સ્વચ્છ.

પુષ્ટિ સ્ત્રી. પોષણ.

પ્રચ્છન્ડ પુ. સ્ત્રી. ન. ગરમ, ઉષ્ણ, તીક્ષ્ણ.

પ્રતાપનિધિ પુ. (પ્રતાપ પુ. ગરમી) તાપનો ભંડાર.

પ્રતિપક્ષ પુ. શત્રુ.

પ્રત્યુત્પન્નમતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રત્યુત્પન્ન પ્રતિ+ઉદ્+પદ્નો ભૂ. કૃ.) હાજર જવાની, ચપળ, ચચળ.

પ્રમાદ પુ. ભૂલ.

પ્રાણ પુ. (બહુવચન) જીવ.

વહિરુપાધિ પુ. (ઉપાધિ પુ. ધર્મ,

* અન્ત્ય ષ્ પ્રથમાના એકવચનમાં અને વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો પછી આવે તો ટ્ અથવા ઙ થાય છે.

વિશેષ ગુણ) બાહ્યહેતુ, બહારનો
ગુણ.
વાણવૃષ્ટિ સ્ત્રી. (વૃષ્ટિ સ્ત્રી. વરસાદ)
બાણનો વરસાદ.
માનુ પુ. સૂર્ય.
મોગતૃષ્ણા સ્ત્રી. (મોગ પુ. સંસારિક
સુખ, તૃષ્ણા સ્ત્રી. તરસ, ધમ્છા)
સંસારિક સુખની ધમ્છા.
મત ન. અભિપ્રાય, સલાહ.
મધુપર્ક પુ. આવેલા અતિથિને
મધ, દહિં, વિગેરેનું અર્પણ.
મહાજ પુ. મોટો બકરો.
મહાનુભાવ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટાધવાળું.
મહારાજ પુ. મોટો રાજા.
મહોક્ષ પુ. (ઉક્ષન્ પુ. વૃષભ)
મોટો વૃષભ.
માન પુ. અભિમાન, ગર્વ.
માલાકાર પુ. માળી.
મિથઃ ક્રિ. વિ. અરસપરસ, સાથે.
યાવત્ ક્રિ. વિ. જે વખતમાં, જ્યાં
રણ ન. યુદ્ધભૂમિ. [સુધી.
રશ્મિવત્ પુ. (રશ્મિ પુ. કિરણ) સૂર્ય.
રાષ્ટ્ર ન. રાજ્ય, પ્રજા.
રુષ્ સ્ત્રી. ક્રોધ.
લક્ષ્મીસ્ત્રી. ધનની દેવી, શોભા, વૈભવ.
વણિગ્જન પુ. (વણિજ્ પુ. વેપારી)
વેપારીઓ.

વત્સતરી સ્ત્રી. વાછરડી.
વધક્રમ પુ. મારવાની રીત.
વન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વનને લગતું.
વપુસ્ ન. શરીર.
વર્મન્ ન. કવચ.
વારિદ પુ. વાદળું, મેઘ.
વિચિત્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અજાણ્ય જેવું.
વિપિન ન. જંગલ, વન.
*વિશ્વતઃ ક્રિ. વિ. સર્વ દિશામાં.
વિહિત (વિ+ધાનું કર્મણિ ભૂ. કૃ.)
શાસ્ત્રમાં બતાવેલું.
વૃદ્ધિ સ્ત્રી. ઉદય.
વૈષમ્ય ન. મુશ્કેલી, સંકટ.
વ્યથિત વ્યથનું ભૂ. કૃ. દુઃખિત.
શક્ય પુ. સ્ત્રી. ન. બની શકે એવું.
શત્રીપતિ પુ. ઈંદ્ર, શત્રીનો પતિ.
શનૈસ્ ક્રિ. વિ. ધીમે.
શબ્દ પુ. અવાજ, બોલ.
શરીરિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. શરીરવાળું;
પુ. મનુષ્ય, માણસ.
શસ્ત્રસંપાત પુ. (શસ્ત્ર ન. આયુધ,
હથિઆર. સંપાત પુ. ઉપર પડવું
તે) હથિઆરનો ધા.
શાશ્વત પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશનું, અખંડ.
શિખિન્ પુ. મોર.
શીત પુ. સ્ત્રી. ન. થંડું.
શ્રમ પુ. થાક.

*નામને તસ્ પ્રત્યય ઉમેરવામાં આવે ત્યારે તેમાં પંચમીનો અને
કોઈ વખત સપ્તમીનો અર્થ આવે છે.

શ્રોત્ર ન. કાન.

શ્રોત્રિય પુ. વેદ ભણેલો બ્રાહ્મણ.

સંગત (સમન્ગમનો ભૂ. ૬.) એકઠું થયલું

સકલ પુ. સ્ત્રી. ન. આપુ. સધણું.

સક્રોધ પુ. સ્ત્રી. ન. ગુસ્સે થયલું.

સચ્ચરણવ્રત ન. (વ્રત ન. વસ્ત્ર, માનતા) સારી ચાલરૂપી વસ્ત્ર.

સઘસ્ અ. ક્રિ. વિ. એકઠમ.

સમન્તાત્ ક્રિ. વિ. આસપાસ.

સમ્યક્ ક્રિ. વિ. સારું.

સેવન ન. સેવનું, ચાકરી કરવી.

સ્થિત (સ્થાનું ભૂ. ૬.) રહેલું, હોયલું, હયાત રહેલું.

સ્વજનવિયોગ પુ. પોતાના માણસોથી જુદા પડવું તે.

સ્વન પુ. અવાજ, ગર્જના.

સ્વહિત ન. પોતાનું કલ્યાણ.

સ્વેદલવ્ર પુ. (સ્વેદ પુ. પરસેવો) પરસેવાનો છાંટો.

હેતુ પુ. કારણ.

આજ નામ છે. અજ પુ.

અતિમુક્તવેદો અતિમુક્તતા સ્ત્રી.

અવર્ણ્ય અનિર્વચનીય પુ. સ્ત્રી. ન.

અનિર્વર્ણનીય પુ. સ્ત્રી. ન., કિમ્+ અપિ પુ. સ્ત્રી. ન.

ઇક્ષિત્રાકુઓ (રામના કુળના રાજાઓ)

ઈક્ષ્વાકુ પુ. (બ. વ. વપરાય છે)

ઈન્દ્રિયા કાઢ્યા સ્ત્રી.

ઈન્દ્રજિત (રાવણનો પુત્ર) ઇન્દ્રજિત પુ.

ઉતાવળથી સસંત્રમમ્ ક્રિ. વિ.

એકદમ સહસા ક્રિ. વિ.

એક બીજ સાથે અથડાવું તે

પરસ્પરસઘટન ન.

કેઠોર પરુષ પુ. સ્ત્રી. ન. (શબ્દો)

પરુષાક્ષર પુ. સ્ત્રી. ન.

કંડી હાર પુ.

ક્રોધાયમાન થયલું ક્રુદ્ધ (ક્રુદ્ધનું ભૂ. ૬.)

ખેંચાયલું વિલોમિત (વિ + લુપ્તનો પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. ૬.).

જળકણ કળ પુ. સીકર પુ.

જોત શિલા સ્ત્રી.

જુંટવાયલું આક્ષિત્ત (આ+ક્ષિપ્તનો કર્મણિ ભૂ. ૬.).

દુનિયા જગચક્ર ન. વ્રજચક્ર ન.

ધીમે મન્દમ્ ક્રિ. વિ.

નિમકહરામી કૃતવ્રતા સ્ત્રી.

પતગિયુ પતંગ પુ.

પહેલું પ્રથમમ્ ક્રિ. વિ., આદૌ, આદિ નું. સ. વિ. એ. વ.

પાછાફરે નિવર્તયિષ્યત્ નિનૃતનો
ભ. ભૂ. કૃ. પ્રેરક.

પાંચાલી (પાંચાલદેશની રાજકુમારી)
પાંચાલી સ્ત્રી.

પુનઃ પ્રાપ્તિ (ફરીથી મેળવવું તે)
પ્રત્યાગમ પુ.

ભીનું આદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન.

માફ કરે નહીં એવું અમર્ષણ પુ.સ્ત્રી.ન.

લોહી શોણિત ન.

શક્તિ પ્રભાવ પુ.

શોક શોક પુ.

સમીપવર્તી સંનિહિત સમ+નિ+ધાનો

કર્મણિ ભૂ. કૃ.

પાઠ રજી

પાંચમા અને આઠમા ગણો.

સંસ્કૃતમાં ક્રિયાપદના કાળ અને અર્થ મળીને દશ વિભાગ થાય છે. એમાંના ચાર-વર્તમાન, હસ્તનભૂતકાળ, આજ્ઞાર્થ, અને વિધ્યર્થમાં ક્રિયાપદોનાં રૂપમાં વિશેષ ફેરફાર થાય છે, જેથી ક્રિયાપદોના દશ ગણવિભાગ કરવામાં આવે છે. આ ચાર વિભાગોને ગણકાર્યવિશિષ્ટ અથવા વિશેષ કાળ અને અર્થ કહે છે.

૧. સંસ્કૃત વैयाકરણોએ કરેલા દશગણુ વિભાગ, ઉપલા વિભાગને અનુસરતી રીતે બે વિભાગમાં ગોઠવાઈ શકે. પહેલા વિભાગમાં પહેલો, ચોથો, છઠ્ઠો અને દશમો ગણુ, અને બીજા વિભાગમાં બાકી રહેલાઓનો સમાવેશ થાય. પહેલા વર્ગનું સામાન્ય લક્ષણુ એ છે કે તેમાં ધાતુઓને ગણુની નિશાની લાગ્યા પછી જે રૂપ થાય છે તેનો અન્યાક્ષર અ આવે છે, અને બીજા વર્ગમાં અ આવતો નથી.

બીજા વિભાગના ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોને
લગતા સામાન્ય નિયમો.

૨. અમુક પ્રત્યય પહેલાં ધાતુ તથા ગણુની નિશાનીઓમાં વિશેષ ફેરફાર થાય છે, જેથી પ્રત્યયોના બે ભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેમાં એકને વિકારક અને બીજાને અવિકારક કહેવામાં આવે છે.

પરસ્મૈપદ.

૩. એકવચનના પ્રત્યયો વિકારક છે.

અપવાદ:-વિધ્યર્થના એકવચનના પ્રત્યયો, અને આજ્ઞાર્થના બીજ પુરૂષનો એકવચનનો પ્રત્યય વિકારક નથી.

૪. દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અવિકારક છે.

અપવાદ:-આજ્ઞાર્થમાં પહેલા પુરૂષના દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અવિકારક નથી.

આ પ્રમાણે વર્તમાનકાળ અને હસ્તનભૂતકાળના બધા પુરૂષોના એકવચનના પ્રત્યયો ને આજ્ઞાર્થ પહેલા પુરૂષના બધા વચનના પ્રત્યયો અને ત્રીજાપુરૂષનો એકવચનનો પ્રત્યય એટલા વિકારક છે અને બાકીના અવિકારક છે.

આત્મનેપદ.

૫. બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે.

અપવાદ:-આજ્ઞાર્થના પહેલા પુરૂષના પ્રત્યયો અવિકારક નથી.

૬. વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે રૂપના અન્ય સ્વર અને ઉપાન્ય હ્રસ્વસ્વરને ગુણ થાય છે.

વર્તમાન કાળ.

૭. ગણના બીજ વિભાગના વર્તમાનકાળના પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો પહેલા વિભાગના વર્તમાનના જોવાળ છે, પણ આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાં નીચેના ફેરફાર થાય છે.

૧. માર્ગોપદેશિકામાં આપેલા આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાંના કેટલાકમાં ઙ છે તેને ઠેકાણે આ મૂકાય છે.

૨. પહેલા પુરૂષના એકવચનનો પ્રત્યય ણ છે.

૩. ત્રીજા પુરૂષ બહુવચનમાં ન નો લોપ થાય છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧ લો પુ.	ए	वहे	महे
૨ જો ,,	से	आथे	ध्वे
૩ જો ,,	ते	आते	अते

૮. પાંચમા ગણમાં નુ અને આઠમા ગણમાં ડ ગણકાર્યવિશિષ્ટ ક્રોધોમાં પ્રત્યયો લગાડતાં પૂર્વે ધાતુઓને લગાડવામાં આવે છે.

૫ મો ગણ.

चि परस्मै० आत्मने० એકદું કરવું.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧ લો પુ.	चिनोमि	चिनुवः-चिन्वः	चिनुमः-चिन्मः
૨ જો ,,	चिनोषि	चिनुथः	चिनुथ
૩ જો ,,	चिनोति	चिनुतः	चिन्वन्ति

અહિં ચિ ધાતુમાં નુ ઉમેરવાથી ચિનુ થયું. અન્ત્ય ડ નો ઓ થાય છે, એટલે આખું રૂપ ચિનો થયું. મિ, સિ, તિ, વિકારક છે તેથી ઓ થયો, વસ્, મસ્, વિગેરે પહેલાં એમનું એમ રહે છે, કારણ કે તે અવિકારક છે.

(અ) પ્રત્યયના સ્વર ડ ની પૂર્વે જો સંયુક્ત વ્યંજન ન આવ્યો હોય તો વ્ અને મ્ ની અગાઉ તેનો વિકલ્પે લોપ થાય છે, તેથી ચિનુવઃ-ચિન્વઃ, ચિનુમઃ-ચિન્મઃ અને ચિનુવહે-ચિન્વહે, ચિનુમહે-ચિન્મહે; પણ આપ્ ધાતુના આપ્નુવઃ અને આપ્નુમઃ એ રૂપોમાં ડ લોપાતો નથી

૧ લો પુ.	चिन्वे	चिनुवहे-चिन्वहे	चिनुमहे-चिन्महे
૨ જો ,,	चिनुषे	चिन्वाथे	चिनुध्वे
૩ જો ,,	चिनुते	चिन्वाते	चिन्वते

અહિં બધા પ્રત્યયો અવિકારક હોવાથી નુ નો કોઈ પણ જગ્યાએ નો થતો નથી.

આપ્ પરસ્મૈ૦ મેળવવું.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧ લો પુ.	આપ્નોમિ	આપ્નુવઃ	આપ્નુમઃ
૨ જો ,,	આપ્નોષિ	આપ્નુથઃ	આપ્નુથ
૩ જો ,,	આપ્નોતિ	આપ્નુતઃ	આપ્નુવન્તિ

(બ) આ ગણમાં વ્યંજન અન્ત્યે હોય એવા ધાતુઓ પછી નુના ઙ નો ઉવ્ એવો ફેરફાર થાય છે, આ ફેરફાર સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વેજ થાય.

તેથી આપ્નુવન્તિ થયું, કારણ આપ્ ધાતુને છેડે પ્ વ્યંજન છે.

૮ મો ગણ.

તન્ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ તાણીને લાંણું કરવું.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	તનોમિ	તનુવઃ તન્વઃ	તનુમઃ તન્મઃ
૨ જો ,,	તનોષિ	તનુથઃ	તનુથ
૩ જો ,,	તનોતિ	તનુતઃ	તન્વન્તિ

૧ લો પુ.	તન્વે	તનુવહે-તન્વહે	તનુમહે-તન્મહે
૨ જો ,,	તનુષે	તન્વાથે	તનુધ્વે
૩ જો ,,	તનુતે	તન્વાતે	તન્વતે

(અ) નિયમથી તનુવઃ અથવા તન્વઃ થાય છે.

૯. ગણકાર્યવિશિષ્ટ ક્રાણોમાં ક્ર કરવું ૮મો ગણ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ નું વિકારક પ્રત્યય પહેલાં કર્ અને અવિકારક પ્રત્યય પહેલાં કુર્ રૂપ થાય છે.

પરસ્મૈં

આત્મનેં

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	કરોમિ	કુર્વઃ	કુર્મઃ	કુર્વે	કુર્વહે	કુર્મહે
૨ બે „	કરોષિ	કુરુથઃ	કુરુથ	કુરુષે	કુર્વાથે	કુરુધ્વે
૩ બે „	કરોતિ	કુરુતઃ	કુર્વન્તિ*	કુરુતે	કુર્વાતે	કુર્વતે

(અ) ક્ર ધાતુમાં વ્ અને મ્ પૂર્વે ઉત્તો નિત્ય લોપ થાય છે; આ નિયમ પ્રમાણે કુર્વઃ કુર્મઃ થાય છે.

યજ્ઞેષુ સોમં સુન્વતેઽધ્વર્યવઃ ।

પ્રત્યહં પ્રાતરુથાયોપવનં ચ ગત્વા પુષ્પાણ્યવચિનોમિ ।

મહાત્મનાં યશસિ દિશુ પ્રતન્વન્તિ કવયઃ ।

દુઃખપીડિતામપિ માં હૃદયમર્મચ્છિદ્ધિર્વચનૈઃ કિં પુનર્દુનોષિ ।

દ્વાઃસ્થૌ પુરુષૌ રાજકુલસ્ય દ્વારમપાવૃણવાતે ।

પુણ્યકૃતઃ સ્વેપાં સુચરિતાનાં ફલં સ્વર્ગલોકેઽશ્રુવતે ।

આર્યાઃ સંસારસુખાનિ ત્યક્ત્વા કિમર્થમરણ્યવાસમઙ્ગીકુરુધ્વે ।

શ્રુતિમનોહરાંશ્ચિત્રાલાપાઞ્ઞટ્ટમઃ ।

આકાશં મેઘા વૃણવતે ।

હે જગન્નાયક ન વયં ચર્મચક્ષુષા તવ વિભૂતિમુપવીક્ષિતું શક્નુમઃ ।

યત્ત્વં કુરુષે તદન્યથા વિધાતું કઃ શક્નોતિ ।

કેનાપિ રક્ષસા હૃતમસ્માકં તુરગં વયં વિચિનુમઃ ।

વારંવારમીશ્વરસ્યારાધનાં સાધવઃ કુર્વન્તિ ।

સત્કૃતિર્મનુષ્યસ્ય કીર્તિં સર્વેષુ દેશેષુ તનોતિ ।

દુરાપમપિ લોકેઽસ્મિન્ યદ્વદ્વસ્ત્વમિવાઞ્છતિ ।

તત્તદાપ્નોતિ મેઘાવી તસ્માત્કાર્યઃ સમુદયમઃ ॥

*અન્યારે દન્તસ્થાની વ્યંજન ન્તી પછી આવે છે ત્યારે ન્તો ન થતો નથી.

*ન દુનોતિ દયાલુત્વાદ્રચસા કંચિદપ્યસૌ ।

દુરુક્તૈરપિ દીનાનાં મનસ્તસ્ય ન દૂયતે ॥

સોમં સુનોતિ યજ્ઞેષુ સોમવંશવિભૂષણઃ ।

પુરઃ સુવતિ સંગ્રામે સ્યન્દનં સ્વયમેવ સઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. તમે તમારી મનની લાગણીઓને વશ કરવાને શક્તિમાન નથી (શક્).
૨. અમે દર વર્ષે કાશીની જાત્રાઓ કરીએ (ક્ર).
૩. ચાતક પાણી માગે છે (વન્), પણ તે પામતું નથી (આપ્).
૪. હું શું કહું છું તે તું સાંભળે છે (શ્રુ)?
૫. હું તે વિચાર કહી દેખાડતો નથી (વિન્); કારણ કે તે પાપી છે.
૬. મહેલના દરવાજા હું બંધ કરું છું (સમ્+વૃ).
૭. તે બે શિક્ષકો પોતાના શિષ્યોને ન્યાયના મૂળ વિચારો સમજાવે છે (વિન્+વૃ).
૮. આમ કરવામાં માત્ર તમે તમારી પોતાની હલકાઈ ઉઘાડી પાડો છો (આવિસ્+કૃ).
૯. કંજુસો પૈસો સંધરી મૂકે છે (સમ્+ચિ).
૧૦. સમજી માણસો પોતાની મતલબો સહેલાઈથી પાર પાડે છે (સાધ્).
૧૧. મેં એક પશુ જોયું, તેને જાડી પુછડી છે જેને તે વારંવાર હલાવે છે (ધુ).

* આ અને એની પછીનો શ્લોક ગયા પાઠના જેવાજ કૃષ્ણ નામના રાજાને લાગુ પડે છે.

† તમેનો ગુણ બતાવનાર વર્તમાનકૃદંત વાપરો.

શબ્દકોષ ૨.

પાંચમા ગણના ધાતુઓ.

અશ્ આત્મને૦ મેળવવું, ભોગવવું, વ્યાપવું.

આપ્ પરસ્મૈ૦ મેળવવું.

ચિ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ એકઠું કરવું; વિ+ચિ શોધવું, ખોળવું, સમ+ ચિ ભેગું કરવું.

દુ પરસ્મૈ૦ દુઃખદેવું, પંજવવું, ચીડવવું.

ધુ અથવા ધૂ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ ધુજવવું, હલાવવું.

ઘૃષ્ પરસ્મૈ૦ હિમ્મત કરવી, હોડાવવી.

ઘૃ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ ઢાંકવું; અપ+આ +ઘૃ ઉધાડવું; વિ+ઘૃ ચોડાવું સમજાવવું, કહી દેખાડવું; સમ+ઘૃ બંધ કરવું, આ+ઘૃ કાપું રાખવો, દાખ રાખવો.

શક્ પરસ્મૈ૦ શક્તિમાન થવું, શકવું.

શ્રુ (શૃ)* પરસ્મૈ૦ સાંભળવું.

સાઘ્ પરસ્મૈ૦ સાધવું, પાર પાડવું.

સુ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ સોમરસ કાઢવો.

આઠમા ગણના ધાતુઓ.

કૃ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ કરવું, વશી+કૃ વશ કરવું, જીતવું, અક્ષી+કૃ અંગીકાર કરવો, કપ્પલ કરવું, આવિસ્+કૃ ઉધાડું કરવું, ખુદ્લું કરવું, તિરિસ્+કૃ ધિક્કારવું,

પ્રતિ+કૃ સામા થવું, બદલો લેવો, વેર લેવું.

તન્ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ તાણવું, પાથરવું, યજ કરવો, પ્ર+તન્ પાથરવું.

વન્ આત્મને૦ માગવું.

અધ્વર્યુ પુ. બળીદાન તૈયાર કરી અગ્નિમાં હોમનાર યાજ્ઞિક ગોર.
અન્યથા અ. નહીં તો, બીજી રીતે.
અરણ્યવાસ પુ. (અરણ્ય ન. વન, વાસ પુ. રહેઠાણ) વનમાં રહેઠાણ.
આરાધના સ્ત્રી. પૂજા.
કાર્ય પુ. સ્ત્રી. ન. કરવાલાયક,

કરવા યોગ્ય.
ચર્મચક્ષુસ્ ન. (ચર્મન્ ન. ચામડું, ચામડી, અને ચક્ષુસ્ ન. આંખ) ચામડાની આંખ, શારીરિક દષ્ટિ.
ચિત્રાલાપ પુ. (ચિત્ર તરેહ તરેહનું, વિવિધ, અને આલાપ પુ. વાત) વિવિધ વિષયની વાતચીત.

* કેટલાક ધાતુઓના ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં જે આદેશ થાય છે તે કૌસમાં આપેલા છે.

જગન્નાયક પુ. (જગત્ ન. જગત્,
વિશ્વ, નાયક પુ. ધણી) વિશ્વનો
ધણી.

તુરગ પુ. ઘોડો.

દયાલુત્વ ન. દયાભાવ, માયાળુપણું.

દીન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ, દરિદ્રી,
દુઃખી.

દુઃખપીડિત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખથી
પીડાયેલું.

દુરાપ પુ. સ્ત્રી. ન. મેળવવું મુશ્કેલ
પડે એવું.

દુરુક્ત ન. અનુચિત વચન, સારી
રીતે નહીં બોલેલા શબ્દો, દુર્ભાષણ.

દૂ ૪ ગણુ આત્મને ૦ દુઃખિત થવું,
દુઃખ પામવું.

દ્વાઃસ્થ પુ. સ્ત્રી. ન. બારણે ઉભેલું,
દ્વારપાળ.

દ્વાર ન. બારણું.

પુણ્યકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. (પુણ્ય ન. પુણ્ય
અને કૃ કરવું) પુણ્ય કરનાર.

પ્રત્યહમ્ અ. (પ્રતિ દરેક અને
અહન્ ન. દિવસ) દરરોજ.

યજ પુ. યજ્ઞ, જગન.

રાજકુલ ન. (રાજન્ પુ. અને કુલ
ન. ઘર, મહેલ) રાજમહેલ.

વારંવારમ્ ક્રિ. વિ. વારેવારે, વારંવાર.
વિમૂતિ સ્ત્રી. શક્તિ, મોટાઈ.

શ્રુતિમનોહર પુ. સ્ત્રી. ન. (શ્રુતિ સ્ત્રી.
કર્ણ, કાન, અને મનોહર પુ. સ્ત્રી.
ન. રમણીય) કાનને રમણીય
લાગે એવું.

સંગ્રામ પુ. યુદ્ધ.

સંસારસુખ ન. (સંસાર પુ. દુનિયામાં
હોવું તે, સુખ ન.) દુનિયાની
સ્થિતિનું સુખ.

સત્કૃતિ સ્ત્રી. પુણ્યકર્મ, રૂંડું કામ.
સૂ ૬ ગણુ પરસ્મૈ ૦ હડસેલવું.
આગળ ચલાવવું.

સોમવંશવિમૂષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. (સોમ
પુ. ચંદ્ર) ચંદ્રવંશને શોભાવનાર,
ચંદ્રવંશનો (ચંદ્રવંશના રાજા-
ઓનો) અલંકાર.

સ્યન્દન પુ. રથ.

સ્વયમ્ અ. પોતે, જાતે.

હૃદયમર્મચ્છિદ્ પુ. સ્ત્રી. ન. (હૃદય
ન. હૃદયું, મર્મન્ ન. જેમાં
મારવાથી જીવ જાય એવા ભાગો,
મર્મસ્થાન, અને છિદ્ કાપવું)
હૃદયના મર્મસ્થાનને છેદનાર.

કંજુસ માણુસ કદર્ય પુ.
કારણુકે યતઃ અ., હિ અ.
બીડી સ્થૂલ પુ.સ્ત્રી. ન. વિપુલ
પુ. સ્ત્રી. ન.
બાત્રા યાત્રા સ્ત્રી.
દર વરસ પ્રતિસંવત્સરમ્ ક્રિ. વિ. અ.
દરવાજે દ્વાર ન.
પાપી પાપ પુ. સ્ત્રી. ન.
પોતાનું સ્ત્રીય પુ. સ્ત્રી. ન.
મતલબ કાર્ય ન.

મનની લાગણી મનોધર્મ પુ. ઇન્દ્રિયવૃત્તિ
સ્ત્રી. ઇન્દ્રિય ન.
મૂળ વિચાર તત્ત્વ ન. નય પુ.
લડવા યુદ્ધાય, યુદ્ધે, યોદ્ધુમ
વારંવાર અનિશમ ક્રિ. વિ.
વિચાર સંકલ્પ પુ. બુદ્ધિ સ્ત્રી.
શિક્ષક અધ્યાપક પુ. સ્ત્રી. ન.
સમજી દૂરદર્શિન્ પુ. સ્ત્રી. ન.
ચતુર પુ. સ્ત્રી. ન.
સહેલાઈ સૌકર્ય ન.
હલકાઈ લઘુતા સ્ત્રી.

પાઠ ૩જો.

પાંચમો અને આઠમો ગણ (ચાલુ).

હિસ્તન ભૂતકાળ.

૧. પરસ્મૈપદના પ્રલયો પહેલા વિભાગના કહ્યા છે તેના તેજ છે.
આત્મનેપદના પ્રલયો પણ તેજ છે. માત્ર હતામ્ અને હયામ્ ને બદલે
આતામ્ ને આથામ્ થાય છે, (જુઓ પા. ૧૬મું ૧) અને ત્રીજા પુરુષ
બહુવચનનો પ્રલય અત છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એ. વ.	ક્રિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	હ	વહિ	મહિ
૨ જો ,,	થાસ્	આથામ્	ધ્વમ્
૩ જો ,,	ત	આતામ્	અત

૫ મો ગણ.

આપ્ પરસ્મૈ૦ મેળવવું.

	એ. વ.	ક્રિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	આપ્નવમ્	આપ્નુવ	આપ્નુમ
૨ જો ,,	આપ્નોઃ	આપ્નુતમ્	આપ્નુત
૩ જો ,,	આપ્નોત	આપ્નુતામ્	આપ્નુવન્

અઞ્ આત્મને૦ વ્યાપવું.

૧ લો પુ.	આશ્રુવિ	આશ્રુવહિ	આશ્રુમહિ
૨ જો ,,	આશ્રુથા:	આશ્રુવાથામ્	આશ્રુધ્વમ્
૩ જો ,,	આશ્રુત	આશ્રુવાતામ્	આશ્રુવત

પરસ્પૃષ્ઠ એકવચનના પ્રત્યયો વિકારક છે, તેથી નુ નું નો પહેલાં લખેલા રૂપોમાં થયું. આનુવન્, આશ્રુવિ વિગેરે રૂપોમાં (પા. ૧૮. બ. પ્રમાણે) નુ ના ઉ નો ઉવ્ થાય છે એટલે નુ ને બદલે નુવ્ થાય છે.

ચિ આત્મને૦ ભેગું કરવું.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અચિન્વિ	અચિનુવહિ-આચિન્વહિ	અચિનુમહિ-અચિન્મહિ
૨ જો ,,	અચિનુથા:	અચિન્વાથામ્	અચિનુધ્વમ્
૩ જો ,,	અચિનુત	અચિન્નવાતામ્	અચિન્વત

૮ મો ગણ તન્ પરસ્પૃષ્ઠ લંબાવવું.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અતનવમ્	અતનુવ-અતન્વ	અતનુમ-અતન્મ
૨ જો ,,	અતનો:	અતનુતમ્	અતનુત
૩ જો ,,	અતનોત	અતનુતામ્	અતન્વન્

આત્મને૦

૧ લો પુ.	અતન્વિ	અતનુવહિ-અતન્વહિ	અતનુમહિ-અતન્મહિ
૨ જો ,,	અતનુથા:	અતન્વાથામ્	અતનુધ્વમ્
૩ જો ,,	અતનુત	અતન્વાતામ્	અતન્વત

પા. ૧૬. (અ) પ્રમાણે અચિન્વહિ, અતન્વ, અતન્વહિ વિગેરે રૂપો થાય છે. ક ના રૂપો—

૧ લો પુ. અકમ્, અકુર્વ, અકુર્મ વિગેરે થાય છે. (પા. ૧૮, ૯.)
 (અ) પ્રમાણે. મુકદ્દો: — — —
 મુકુરુત — — —

દેવા વૈ યજ્ઞમતન્વત તાંસ્તન્વાનાનસુરા અભ્યગચ્છન્ ।
 હે સજય કુરુક્ષેત્રે મામકાઃ પાણ્ડવાશ્ચ કિમકુર્વત તત્કથય ।
 રામાદીનાનેતું દૂતાનયોધ્યાં પ્રાહિણોજ્જનકઃ ।
 એકસ્મિન્નિબિડેઽરણ્યે વસન્ફલમૂલાદીનામશનેન વૃત્તિમકુર્વિ ।
 કથય નો યાઃ કથા વૃદ્ધસ્યસ્ત્વમશૃણોઃ ।
 રામં યુદ્ધઽધૃણુવન્નાક્ષસાઃ ।
 ઉદ્યમં કુર્વન્નપિ ફલં નૈવાપ્નવં તસ્માદ્ભવિતવ્યતૈવાત્રોપાલભ્યા ।
 ર્ઈદૃશઃ કર્મભિર્મહત્પુણ્યં ત્વં સમચિનુથાઃ ।
 ભો ભો અધ્વર્યવઃ સોમં યૂયમસુન્નુધ્વં ન વેતિ પૃચ્છતિ હોતા ।
 રામલક્ષ્મણૌ સીતામરણ્યેઽન્વિષ્યન્તો મહાન્તં ક્કાલં* સમીહિતં
 નૈવાશ્નુવાતામ્ ।
 આપતિતા આપદઃ પ્રત્યકુર્મ ભવતાં સાહાય્યેન ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. રાજના દુશ્મનોએ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા હિમ્મત કરી (વૃષ્).
૨. દશરથે સરયૂના કિનારાઓ ઉપર યજ્ઞ કર્યો (તન્).
૩. શત્રુની હિલચાલ તપાસવાને રાજના પ્રધાનોએ મને મોકલ્યો (પ્ર+હિ).
૪. અમે તે કિલ્લાના દરવાજા ઉઘાડ્યા (અપ+આ+વૃ).
૫. તે જે કર્યું (કૃ) તેથી તારા મિત્રોને હજી દુઃખ થાય છે (દુ).
૬. પર્વતના શિખર સુધી હું ચઢી શક્યો નહિ (શક્).
૭. જે પુસ્તકો ખોવાયેલાં હતાં તે તમે ક્યાં શોધ્યા (વિ+ચિ)?
૮. ગઈ કાલે બાગમાં બે છોકરીઓએ પોતાને માટે ફુલો ‡ ચુંટ્યાં (અવ+ચિ).

* મુદત બતાવનાર બીજી વિભક્તિમાં મૂકવામાં આવે છે.

‡ આ ઠેકાણે ધાતુનું આત્મનેપદ રૂપ વાપરવું. જ્યારે ધાતુ ઉભયપદી હોય ત્યારે ક્રિયાનું રૂપ કર્તાને મળતું હોય તો આત્મનેપદ વાપરવું અને બીજાને મળતું હોય તો પરસ્મૈપદ વાપરવું.

૯. તેઓએ યતનથી ઇચ્છાઓ, ગુસ્સો અને લોભ દબાવ્યો,
(આનૃ) અને બ્રહ્મનું ધ્યાન કરતાં મોક્ષ મેળવ્યો (આપ્).
૧૦. બબ્રુવાહને તીરવડે અર્જુનને છાતીમાં ધાયલ ક્યો (ક્ષણ
અથવા ક્ષિણ).
૧૧. તે લડાઈમાં યોદ્ધાઓના ઘોડાઓ મરાયા, પણ તેઓએ ળીઁ
મેળવ્યા (આપ્) અને ડ્રીથી લજ્યા.
૧૨. તે અને રામે પાપ કીધું (કૃ) તેને માટે તમે બન્ને શિક્ષા
પાત્ર છો.

શબ્દકોષ ૩.

ક્ષણ ક્ષિણ, ૮ મો ગણ પરસ્મૈં
ધાયલ કરવું.

હિ પમો ગણ પરસ્મૈં જવું,
પ્રત્તિ મોક્ષલવું.

અન્વિષ્યત (અનુ+ઈષ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં.

નો વ. કૃ.) શોધવું, શોધતાં.

અશન ન. ખાવું તે, ભોજન.

ઈદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. આવું.

ઉપાલમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. ઇપકા લાયક,
દોષ પાત્ર.

કુરુક્ષેત્ર ન. કુરુઓ લજ્યા તે
જગાનું નામ.

અભિન્ગમ્ હુમલો કરવો.

નિબિઢ પુ. સ્ત્રી. ન. ક્ષાટચીરા
વગરતું, ધાડું.

ફલમૂલાદિ પુ. સ્ત્રી. ન. (મૂલ
૩ન્દ) ફળ મૂળ વગેરે.

મવિતવ્યતા સ્ત્રી. નસીઁ, પ્રાલબ્ધ.

મામક પુ. સ્ત્રી. ન. માઈ.

રામાદિ પુ. (રામ વિશેષ નામ છે,
અને આદિ આરંભ) રામ અને
ળીઁઓ, રામ વગેરે.

વૃત્તિ સ્ત્રી. ગુજરાન, આજીવિકા.

વૃદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. ધરડું.

વૈ અ. પાદપૂરણ માટે વાપનેલો
શબ્દ.

સંજય પુ. વિશેષ નામ છે.

સમીહિત પુ. સ્ત્રી. ન. જે ઇચ્છેલું
હોય તે.

સાહાય્ય ન. મદદ.

હે કે. અ. અરે, સંબોધનાર્થ
અબ્યય.

હોત્ પુ. હોમકરનાર, યાત્રિક ગોર.

ધૃષ્ટિ કામ પુ.
કિલ્લો દુર્ગ ન.
ખોવાયલું નષ્ટ ભૂ. કૃ.
તપાસવા નિરૂપયિતુમ્ (નિ+રૂપ્ ૧૦
મા ગણુનો હેતુર્થ કૃદન્ત).
નિત્ય શાશ્વત પુ. સ્ત્રી. ન.
બધ્રુવાહન (અર્જુનનો પુત્ર, પાણ્ડવ)
વધ્રુવાહન પુ.
બીજું અપર પુ. સ્ત્રી. ન. સર્વનામ.

મરાયું હત (કર્મણિ ભૂ. કૃ.)
લોભ લોભ પુ.
શિક્ષા દણ્ડ પુ.
સરયૂ (અયોધ્યા પાસેની નદી)
સરયૂ સ્ત્રી.
સુખ સુખ ન.
હિલચાલ વ્યાપાર પુ.
હળુ સુધી અઘાપિ

પાઠ ૪થો.

પાંચમો અને આઠમો ગણુ (ચાલુ).

પરસ્પૃષ્ટ.

આજ્ઞાર્થ.

૧. ગણુના બીજા ભાગમાં આજ્ઞાર્થરૂપના બીજા પુરૂષના એક વચનમાં હિ પ્રત્યય લાગે છે. પાંચમા ગણુમાં જ્યારે ધાતુને છેડે સ્વર હોય ત્યારે અને આઠમા ગણુમાં બધે એ હિ નો લોપ થાય છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે:—

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	આનિ	આવ	આમ
૨ જો ,,	હિ	તમ્	ત
૩ જો ,,	તુ	તામ્	અન્તુ

આપ્ પમો ગણુ.

	આપ્રવાનિ	આપ્રવાવ	આપ્રવામ
૧ લો પુ.	આપ્રવાનિ	આપ્રવાવ	આપ્રવામ
૨ જો ,,	આપ્રુહિ	આપ્રુતમ્	આપ્રુત
૩ જો ,,	આપ્રોતુ	આપ્રુતામ્	આપ્રુવન્તુ

સુ પ મો ગણુ.

૧ લો પુ.	સુનવાનિ	સુનવાવ	સુનવામ
૨ જો ,,	સુનુ	સુનુતમ્	સુનુત
૩ જો ,,	સુનોતુ	સુનુતામ્	સુન્વન્તુ

આ રૂપોમાં પહેલા પુરૂષના ત્રણે વચનના પ્રત્યયો વિકારક હોવાથી નુ નો નો થયો છે, અને નો ની પછી પ્રત્યયોનો આદિ સ્વર આ આવવાથી નો નો નવ્ થયો અને તેમાં આ મળીને નવા થયું છે, એટલે આપ્રવાનિ, આપ્રવાવ વિગેરે. બીજા પુરૂષના બધા પ્રત્યયો તેમજ ત્રીજા પુરૂષના દ્વિવચન અને બહુવચના પ્રત્યયો પણ અવિકારક છે.

વિધ્યર્થ.

૨. હસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યયોની પૂર્વે યા મૂકવાથી વિધ્યર્થના પ્રત્યયો થાય છે. ત્રીજા પુરૂષ બહુવચનનો પ્રત્યય યુસ્ છે.

પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

	એ. વ	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	યામ્	યાવ	યામ
૨ જો ,,	યાઃ	યાતમ્	યાત
૩ જો ,,	યાત્	યાતામ્	યુઃ

ચિ પ મો ગણુ.

૧ લો પુ.	ચિનુયામ્	ચિનુયાવ	ચિનુયામ
૨ જો ,,	ચિનુયાઃ	ચિનુયાતમ્	ચિનુયાત
૩ જો ,,	ચિનુયાત્	ચિનુયાતામ્	ચિનુયુઃ

અહિ બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે તેથી ગુણુ થતો નથી.

આત્મનેપદ.

આજ્ઞાર્થ.

૩. ગણોના બીજા વિભાગમાં વર્તમાનકાળ અને હસ્તન ભૂતકાળમાં થાય છે તેજ પ્રમાણે આજ્ઞાર્થના આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાંના રૂ નો આ

થાય છે, અને ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનના પ્રત્યયમાંના નુનો લોપ થાય છે.

એટલે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે:—

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	એ	આવૈ	આમૈ
૨ જો ,,	સ્વ	આથામ્	ધ્વમ્
૩ જો ,,	તામ્	આતામ્	અતામ્

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	ચિનૈ	ચિનવાવૈ	ચિનવામૈ
૨ જો ,,	ચિનુષ્વ	ચિન્વાથામ્	ચિનુધ્વમ્
૩ જો ,,	ચિનુતામ્	ચિન્વાતામ્	ચિન્વતામ્
૧ લો પુ.	અશ્નૈ	અશ્નવાવૈ	અશ્નવામૈ
૨ જો ,,	અશ્નુષ્વ	અશ્નુવાથામ્	અશ્નુધ્વમ્
૩ જો ,,	અશ્નુતામ્	અશ્નુવાતામ્	અશ્નુવતામ્

આત્મનેપદ પ્રત્યયોમાં આજ્ઞાર્થનાં પહેલા પુરૂષના ત્રણે વચનોના પ્રત્યયોજ માત્ર વિકારક છે, એટલે એ રૂપોમાં નુનો ગુણ થઈ નો થાય છે અને પછી નવ્ થાય છે.

વિધ્યર્થ.

૪. વિધ્યર્થના આત્મનેપદ પ્રત્યયો ગણોના પહેલા વિભાગના આત્મનેપદ જેવાજ છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	ચિન્વીય	ચિન્વીવહિ	ચિન્વીમહિ
૨ જો ,,	ચિન્વીથા:	ચિન્વીયાથામ્	ચિન્વીધ્વમ્
૩ જો ,,	ચિન્વીત	ચિન્વીયાતામ્	ચિન્વીરન્

૧ લો પુ.	અશ્ત્રુવીય	અશ્ત્રુવીવહિ	અશ્ત્રુવીમહિ
૨ જો ,,	અશ્ત્રુવીયા:	અશ્ત્રુવીયાથામ્	અશ્ત્રુવીધ્વમ્
૩ જો ,,	અશ્ત્રુવીત	અશ્ત્રુવીયાતામ્	અશ્ત્રુવીરન્

આ બધા રૂપોમાં નુનો નુવ્ થયો છે. (પા. ૧૮. બ. જુઓ.)

૫. આઠમા ગણના ધાતુઓનાં રૂપો ચિ નાં રૂપો જોવાં છે, માત્ર ફેર ઐટલોજ છે કે પાંચમા ગણમાં નુ અને આઠમા ગણમાં હ લાગે છે. કૃ નો હ વિધ્યર્થના ચ્ થી શરૂ થતા પ્રત્યયો લાગતા પૂર્વે લોપાય છે.

આજ્ઞાર્થ.

આત્મને૦

	એ. વ.	હિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	તનવૈ	તનવાવૈ	તનવામૈ
૨ જો ,,	તનુષ્વ	તન્વાથામ્	તનુધ્વમ્

પરસ્મૈ૦

૧ લો પુ.	તનવાનિ	તનવાવ	તનવામ
૨ જો ,,	તનુ	તનુતમ્	તનુત

વિધ્યર્થ પરસ્મૈ૦

૧ લો પુ.	કુર્યામ્	કુર્યાવ	કુર્યામિ
૨ જો ,,	કુર્યા:	કુર્યાતમ્	કુર્યાત
૩ જો ,,	કુર્યાત	કુર્યાતામ્	કુર્યુ:

તન્વીય વિધ્યર્થ આત્મને૦ ૧ લો પુ. એ. વ.

તનુયામ્ , , પરસ્મૈ૦ , , , ,

કુર્વીય , , આત્મને૦ , , , ,

કરવાણિ આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ૦ , , , ,

કુરુ , , , , ૨ જો પુ. એ. વ.

કરંવ , , આત્મને૦ ૧ લો પુ. , ,

ઉપજાં ફેટલાંક રૂપોમાં (પા. ૧૮. હ. પ્રમાણે) કૃ નો કર્ થયો છે.

खादिरं यूषं कुर्वीत स्वर्गकामः खादिरेणैव वै यूषेन देवाः
स्वर्गं लोकमजयंस्तथैतद्यजमानः खादिरेण यूषेन स्वर्गं
लोकं जयति ।

दुःखसंतापेन पच्यन्त इव मेऽङ्गान्युत्कथ्यत इव हृदयं प्लुष्यत
इव दृष्टिर्ज्वलतीव शरीरम् । अत्र यत्प्राप्तकालं तत्करोतु
भवान् ।

वत्स प्रसन्नोऽस्मि ते कथय किं ते प्रियं करवाणि ।

हे ऋद्विजोऽद्य सुत्यादिने सोमं सुनुध्वम् ।

कथं नाम प्रभोरादेशमुलङ्घयितुं शक्नुयाम् ।

एतैरालापैरात्मनः कार्पण्यं मापावृणुष्व ।

राजन्यनुरागमाविष्कुर्वतां जना यतस्तेषां संकटानि नश्येयुः ।

आत्मनः पुत्राणां प्रवृत्त्युपलब्धये दासं श्रीनगरं प्रहिणु ।

राजन्प्रीताः स्मः शुश्रूषया तवैतया तस्मात्सर्वैर्गुणैरुपेतं पुत्र-
मवाप्नुहि ।

शृणुत रे पौराः । अयं वसन्तसेनाघातकश्चारुदत्तो वधस्तम्भं
नीयते तद्यदीदृशं कर्म केऽपि कुर्वीरन्दण्डमप्येतादृशं प्राप्नुयुः ।

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ ।

विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥

तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं संचिनुयाच्छनैः ।

धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

पूर्वं वयसि तत्कुर्याद्येन वृद्धः सुखं वसेत् ।

यावज्जीवेन तत्कुर्याद्येनामुत्र सुखं वसेत् ॥

श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्निकम् ।

न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. ચાકર જમીનને શેત્રંજીઓથી ઢાંકે (સ્ત્ર).
૨. બ્રાહ્મણો જગતમાં ભમે અને નળને શોધે (વિ+ચિ).
૩. જે તે મને ફરમાવે તો હું તે કંઈ (કૃ).
૪. તમારા શત્રુઓનો તિરસ્કાર ન કરો (તિરસ્+કૃ); કારણ કે તેઓ બળવાન છે.
૫. નબળા પુરૂષોએ જે પોતે ડાહ્યા હોય તો જખરા માણસો સામે હિમ્મત કરવી નહીં (ઘૃષ્).
૬. સોમયજ્ઞમાં ગોરલોકોએ સોમ છોડવાનો રસ કાઢવો જોઈએ (સુ).
૭. તે શું કહે છે તે સાંભળ (શ્રુ); તે કહે છે કે તું મૂર્ખ છે.
૮. હું ઇચ્છું છું કે તમે તમારા છોકરાને ભણવા માટે ઈંગ્લાંડ મોકલશો (પ્ર+હિ).
૯. જ્યાંસુધી એ આપણા ઉપર કૃપાશીળ છે ત્યાં સુધી આપણે આપણાં કામ પાર પાડીએ (સાધ્).
૧૦. પેલા નિર્દોષ પક્ષીઓને પજવો નહીં (દુ).

શબ્દકોષ ૪.

અનુરાગ પુ. પ્રીતિ, મહેરબાની.

અમુત્ર અ. પરલોકમાં.

અપરાલ્લિક પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલા પહોરને લગતું, ઉતરતા દિવસને લગતું.

આલાપ પુ. વાતચીત.

પ્રતિ+ઈક્ષ્ જેવું, સંભાળ લેવી, દરકાર કરવી, રાહ જોવી.

ઉપેત ઉપ+ઇનો કર્મણિ ભૂ. કૃ- જોડાયલું, યુક્ત.

ઋત્વિજ્ પુ. યાજ્ઞિકગોર.

ઐતાદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. આવા પ્રકારનું, આવું.

કથંનામ અ. ખરેખર, કેમ.

કર્પણ્ય ન. નીચપણું.

કાષ્ઠલોષ્ઠસમ પુ. સ્ત્રી. ન. (કાષ્ઠ
ન. લાકડું, લોષ્ઠ પુ. ન. માટીનું
ઢેંડું, અને સમ જેવું) લાકડાં અને
માટીનાં ઢેંકાં જેવું.

ઉદ્+ક્રથ્ ૧ લો ગણ પરસ્મૈ૦,
ઉકાળવું.

ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી.

સ્વાદિર પુ. સ્ત્રી. ન. ખેરના લાકડાનું.

ચારુદત્ત પુ. નામ છે.

જ્વલ્ ૧લો ગણ, પરસ્મૈ૦ આળવું.

તદ્ ક્રિ. વિ. તેથી.

દુસ્તર પુ. સ્ત્રી. ન. ઓળંગાય નહીં
એવું, અસંધ્ય.

દુઃખસંતાપ પુ. (દુઃખ ન. દુઃખ અને
સંતાપ પુ. તાપ) દુઃખનો તાપ,
શોક, પીડા.

પૂર્વાહ્નિ પુ. દિવસનો પહેલો ભાગ.

પ્રસન્ન, પ્રસન્નનો ભૂ. કૃ. ખુશ થયલું.

પ્રવૃત્તિપલ્લિ સ્ત્રી. (પ્રવૃત્તિ ખખર-
અંતર અને ઉપલલ્લિ પ્રાપ્તિ)
ખખર અંતરની પ્રાપ્તિ.

પ્રાત્કાલ પુ. સ્ત્રી ન. (પ્રાત્ પ્ર+
આપ્નો ભૂ. કૃ. મેળવવું, અને
કાલ પુ. વખત) વખતને અનુ-
સરવું, કાલયોગ્ય.

પ્રીત, પ્રીતો કર્મણિ ભૂ. કૃ. ખુશ
થયલું.

પ્લુષ્ ૧લો ગણ પરસ્મૈ૦, આળવું.
યજમાન પુ. યજ કરનાર.

યાવજીવેન ક્રિ. વિ. જીવન પર્યન્ત.
યૂપ પુ. યજમાં પશુને બાંધવાનો
ખીલો.

લઙ્ ૧લો ગણ અને ૧૦મો ગણ,
પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦, જવું,
ઉદ્+લઙ્ તોડવું, ઉલ્લંઘન કરવું.

વધસ્તમ્મ પુ. (વધ પુ. મારી
નાખવું, અને સ્તમ્મ પુ. થાંભલો)
ફાંસી દેવાનો થાંભલો.

વસન્તસેનાઘાતક પુ. (વસન્તસેના
સ્ત્રીનું નામ છે, અને ઘાતક પુ.
મારી નાખનાર) વસન્તસેનાનો
ઘાત કરનાર.

વિમુખ પુ. સ્ત્રી. ન. આડું મુખ
કરનાર.

શનૈઃ ક્રિ. વિ. ધીમે ધીમે.

શુશ્રુષા સ્ત્રી. ચાકરી, સેવા.

શ્વઃકાર્ય ન. કાલનું કામ.

સહાય પુ. મદદગાર, સોખતી.

સુત્યાદિન ન. (સુત્યા સ્ત્રી.) સોમ
યજમાં સોમરસ પીવાનો દિવસ.

સ્તૃ પમો ગણ પરસ્મૈ૦ આત્મને૦,
ઢાંકવું, પાથરવું. સમ+સ્તૃ.

સ્વર્ગકામ પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વર્ગની
ધૃષ્ટિવાળો.

કેળવણી અધ્યયન ન. વિનયન ન.
 કૃપાશીળ સ્નિગ્ધ (સ્નિહનો ભૂ. કૃ.)
 સસ્નેહ પુ. સ્ત્રી. ન.
 જમીન ભૂમિ સ્ત્રી.
 તરફ પ્રતિ (એની સાથે દ્વિતીયા
 વિભક્તિ વપરાય છે.)
 નળ (એક રાજાનું નામ છે.) નલ પુ.

નિરપરાધી અનપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન.
 રસ રસ પુ.
 નબળો દુર્બલ પુ. સ્ત્રી. ન
 ફરમાવવું આ+દિશ્ ૬ટ્ટો ગણ.
 શેત્રંજ કુથ પુ.
 સોમયાગ સોમયાગ પુ.

પાઠ પમો.

નવમો ગણ.

વર્તમાનકાળ તથા આજ્ઞાર્થ.

૧. નવમા ગણમાં ધાતુ અને પ્રત્યયની વચ્ચે ના આવે છે. વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ના નું ની થાય છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ન થાય છે.

ખીજા વિભાગના ગણોના પ્રત્યયો ગયા ત્રણ પાઠમાં બતાવ્યા છે.

ક્રી પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ 'વેચાતું લેવું.'

વર્તમાન, પરસ્મૈ૦.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.
૧ લો પુ.	ક્રીણામિ	ક્રીણીવઃ	ક્રીણીમઃ
૨ જો ,,	ક્રીણાસિ	ક્રીણીથઃ	ક્રીણીથ
૩ જો ,,	ક્રીણાતિ	ક્રીણીતઃ	ક્રીણન્તિ

વર્તમાન, આત્મને૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.
૧ લો પુ.	ક્રીણે	ક્રીણીવહે	ક્રીણીમહે
૨ જો ,,	ક્રીણીષે	ક્રીણાથે	ક્રીણીધ્વે
૩ જો ,,	ક્રીણીતે	ક્રીણાતે	ક્રીણતે

આસાર્થ, પરસ્મૈ૦.

૧ લો પુ.	ક્રીણાનિ	ક્રીણાવ	ક્રીણામ
૨ જો ,,	ક્રીણીહિ	ક્રીણીતમ્	ક્રીણીત
૩ જો ,,	ક્રીણાતુ	ક્રીણીતામ્	ક્રીણન્તુ

આસાર્થ, આત્મને૦.

૧ લો પુ.	ક્રીણૈ	ક્રીણાવહૈ	ક્રીણામહૈ
૨ જો ,,	ક્રીણીષ્વ	ક્રીણાથામ્	ક્રીણીષ્વમ્
૩ જો ,,	ક્રીણીતામ્	ક્રીણાતામ્	ક્રીણતામ્

આ રૂપોમાં ના નો ફેરફાર કરતી વેળા વિકારક ને અવિકારક પ્રત્યયો ધ્યાનમાં રાખો.

૨. જો આ ગણના ધાતુને અન્તે વ્યંજન હોય તો આસાર્થ પરસ્મૈપદ બીજ પુરૂષના એકવચનનું રૂપ માત્ર ધાતુને આન લગાડવાથી થાય છે; જેમકે મુષ્ 'ચોરવું' ઉપરથી મુષાણ (તું) ચોરી કર.

મુષ્ પરસ્મૈ૦ આસાર્થ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	મુષ્ણાનિ	મુષ્ણાવ	મુષ્ણામ
૨ જો ,,	મુષ્ણા	મુષ્ણીતમ્	મુષ્ણીત
૩ જો ,,	મુષ્ણાતુ	મુષ્ણીતામ્	મુષ્ણન્તુ

અગ્નિતત્તં સુવર્ણં વિલિનાતિ* ।

પ્રિયાયૈ દાતું પુષ્પસ્રજં †ગ્રથ્નામિ ।

દોહનકાલે વત્સં સ્તમ્ભે વધ્નન્તિ ।

અસ્મિન્નરણ્યે માર્ગં કર્તું તરુલ્લુનીહિ ।

અયં તવ સદાચારસ્તે લક્ષ્મીં પુષ્ણાતુ ।

યુદ્ધેષુ વીરાઃ શત્રૂણાં શિરોભિર્ભૂમિમાસ્તૃણતે ।

ઉદ્ધતં ગચ્છન્ત્યાસ્તવ ગલિતમુત્તરીયં ગૃહાણૈતત્ ।
 વિવાહવિધૌ કન્યાયાઃ પાણિ વરો ગૃહ્ણાતિ ।
 સુવર્ણશતં દત્ત્વા વયમશ્વં મહાજવં ક્રીણીમહે ।
 અપેક્ષિતં વૃણતાં ભવન્તે इत्यસ્માનવદત્કૃપાલુર્ભગવાન્ ।
 રુદ્રો દેવાનવદદહં વરં વૃણૈ । વૃણીષ્વેતિ તેઽભાપન્ત ।
 પાવકસ્તીર્થોદકં ચ પાપકૃતઃ પુનીત ઇતિ બ્રાહ્મણા વદન્તિ ।
 ક્ષણધ્વંસિનો મનુજા વયમનાદ્યનન્તસ્ય પરમેશ્વરસ્ય કથં તત્ત્વં
 જાનીમઃ ।
 અસ્મિન્મહતિ દુર્મિશે ધાન્યં ન લભ્યતે તતઃ કિમશ્રામ કથં
 ચ જીવિતં ધારયામ ।

*ધૂનોતિ ચમ્પકવનાનિ ધુનોત્યશોકં
 ચૂતં ધુનાતિ ધુવતિ સ્ફુટિતાતિમુક્તમ્ ।
 વાયુર્વિધૂનયતિ ચમ્પકપુષ્પરેણું-
 સ્તત્કાનને ધવતિ ચન્દનમઙ્ગરીશ્ચ ॥

વાણાવલિં ફિરત્યાજૌ કરોતિ શરમણ્ડપમ્ ।
 કૃણોતિ કરિણઃ શત્રોઃ સ કૃણાતિ હયાન્પરાન્ ॥
 સ્તમ્ભતે પુરુષઃ પ્રાયો યૌવનેન ધનેન ચ ।
 ન સ્તમ્ભાતિ ક્ષિતીશોઽપિ ન સ્તમ્ભોતિ યુવાપ્યસૌ ॥
 કૃણાત્યસૌ દ્વિષાં દર્પ શિરસ્તેષાં નિકૃન્તતિ ।
 કીર્તયન્તિ ગુણાંસ્તસ્ય વિસ્મયેન દિવૌકસઃ ॥
 સ્તૃણોતિ બાણજાલૈઃ સ રણે વીરવરૂથિનીમ્ ।
 તચ્છિરોભિ+ સ્તૃણાત્યુર્વી તૃણરાજફલૈરિવ ॥

* આ પાઠમાં તેમજ આવતા પાઠોમાં આ અને એવી નાતના
 શ્લોકો કૃષ્ણ નામના રાજાને લાગુ પડે છે અને એનેજ લાગુ પડતા શ્લોકો
 એ પાછલા પાઠોમાં આપેલા છે.

+ વિસર્ગ પછી શ્ ષ્ કે સ્, આવે અને તેની (શ્, ષ્, કે
 સ્ ની) પછી અથોષ વ્યંજન હોય તો વિસર્ગનો વિકલ્પે લોપ થાય છે.

સ્વપ્નેઽપિ નાનૃતાં વાર્ણીં સંગૃણાતિ સ ભૂપતિઃ ।
 યસ્ય સંગિરતે કિંચિત્તસ્મૈ તત્પ્રતિપાદયેત્ ॥
 લિનાતિ ધર્મં ઇવાસૌ નેન્દ્રિયાર્થેષુ લીયતે ॥
 પ્રીણાતિ યઃ સુચરિતૈઃ પિતરં સ પુત્રો
 યદ્ધર્તુરેવ હિતમિચ્છતિ તત્કલત્રમ્ ।
 તન્મિત્રમાપદિ સુખે ચ સમક્રિયં ય
 દેતત્ત્રયં જગતિ પુણ્યકૃતો લભન્તે ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. પવન ઝડોનાં શિખરોને હલાવે છે (ધૂ).
૨. તું પૈસા ચોર મા (મુષ્ટ); કારણ કે રાખના અધિકારીઓ જેઓ એમ કરે છે તેમને શિક્ષા કરે છે.
૩. ઉપવાસને દિવસે અમે કંઈ ખાતા નથી (અશ્).
૪. હમણા તો બ્રહ્મણો મ્હેન્ટો પાસેથી પણ દક્ષિણા લે છે (ગ્રહ).
૫. મારે માટે મુંબઈમાં ધાન્યના મોટા ઢગ ખરીદ કર (ક્રી).
૬. ગોવિન્દ તે ઝાડની ડાળીઓ કાપી નાખે છે (લૂ).
૭. નારાયણ પોતાનો ઘડો તળાવે પાણીથી ભરે (પૂ).
૮. તું તેમનાં કાવત્રાં બાણુતો નથી (જ્ઞા).
૯. આડે રસ્તે લઈ જનારી ઈચ્છાઓને તેઓ કાળુમાં રાખે (નિ+ગ્રહ).
૧૦. મારે ઘેર આવતા દરેક માણસને હું ખુશ કરું છું (પ્રી).
૧૧. હું અહિં બહુવાર સુધી રહ્યો છું, મને જવા દો (અનુ+જ્ઞા).
૧૨. ઓ દેવો! પાપી માણસો માત્ર તેમને સમરે છે એટલે તમે તેમને પાવન કરો છો (પૂ).

† સામાન્ય રીતે પ્રેરકલેહનો અર્થ હોય તો ધાતુનાં રૂપાખ્યાન
 ૧૦મા ગણના રૂપાખ્યાન જેવાં થાય છે.

શબ્દકોષ ૫.

નવમા ધાતુના ધાતુઓ.

અન્ પદ્મૈં અન્.
 ક્રી પદ્મૈં અન્ આત્મનેં અરીદ્યં.
 વિન્ પદ્મૈં રીયન્, દુષ્ણ દેવ.
 ધ્રુવ્ પદ્મૈં આક્રમ્યાક્રમ્ય કર્યું.
 ઈષન્ પદ્મૈં રીયન્, એક્ટ્ કર્યું.
 ઘટ્ (મટ્) પદ્મૈં અન્ આત્મનેં
 લેયું, નિષ્કટ્ ક્રમ્ રાખ્યું.
 જા (જા) પદ્મૈં અન્ આત્મનેં
 વાગ્યું, યનુજા રત્ન આપરી.
 ઘ્રા પદ્મૈં પાગ્યું.
 પ્રી પદ્મૈં અન્ આત્મનેં પ્રેમ
 રાખ્યો, ખુશ કર્યું.
 ખ્ત્વ પદ્મૈં આળ્યું.
 વન્ધ્ પદ્મૈં બાંધ્યું.
 મી પદ્મૈં અન્ આત્મનેં નાશકર્યું.
 મુષ્ પદ્મૈં માર્યું.
 શ્રી પદ્મૈં અન્ આત્મનેં રાંધ્યું.
 સ્તમ્ પદ્મૈં અટકાવ્યું અથવા
 ગર્વિષ્ થ્યું.

નન્ પદ્મૈં અન્ આત્મનેં પાંચ
 કર્યું.
 ણી પદ્મૈં ણીયમ્યં, વિન્
 ણીયમી કર્યું.
 જ્ઞ પદ્મૈં અન્ આત્મનેં જાણ્યું.
 જ્ઞ પદ્મૈં અન્ આત્મનેં
 દોષોં : જ્ઞ દોષે, પાચર્યું.
 ક્ષ પદ્મૈં અન્ આત્મનેં કાર્યું.
 પ્ષ પદ્મૈં પદ્મં યન્, પત્તક્ટ્ કર્યું.
 સ્ પદ્મૈં સમ દોષે, ભોગ્યું.
 ષ્ પદ્મૈં અન્ આત્મનેં દત્તાવ્યું.
 ષ્ પદ્મૈં અર્યું.
 ષ્ પદ્મૈં ક્ષાપ્યું.
 ષ્ પદ્મૈં અન્ આત્મનેં પત્તં
 કર્યું.

અગિત્ત્વ ખુ. ર્શી. ન. (અગિ અન્
 તત્ત નપેયું) દેવનાથી તપેયું.
 અનાયનન્ત ખુ. ર્શી. ન. (અનાદિ

* આ ધાતુમાં ગણની નિશાની ન નો ણ રીતે નથી.

§ આ ગણમાં ધાતુના ઉપાન્ત્ય અતુનાસિક્તનો લોપ થાય છે.

+ પૂ અને તેની પછીના દશ ધાતુઓના અન્ત્ય સ્વર ગણધાર્ય વિશિષ્ટક્રાળોમાં હ્રસ્વ થાય છે.

જેનો આરંભ નહીં તે, અને
અનન્ત જેનો છેડો નહીં તે)
આરંભ અને છેડા વિનાનું.
અપેક્ષિત ન. (અપ+ઈક્ષ્નો કર્મણિ
ભૂ. કૃ.) ધૃષ્ટિહીનું.

અશોક પુ. ઝાડનું નામ છે.
આજિ પુ. સ્ત્રી. લડાઈ, યુદ્ધ.
ઉત્તરીય ન. ઉપલું વસ્ત્ર.
ઉદ્ભવતમ ઉદ્+હન્ નો ભૂ. કૃ.
(ક્ષિ. વિ. પેડે વપરાયેલું છે)
ખેડીકરાઈથી.

ઉર્વી સ્ત્રી. પૃથ્વી.
કરિન્ પુ. હાથી.
કલત્ર ન. ભાર્યા.
કૃ પ મો ગણુ પરસ્મૈં અને
આત્મનેં મારવું.

કૃપાલુ પુ. સ્ત્રી. ન. માયાળુ.
ક્ષણધ્વંસિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ક્ષણ પુ.
પળ, ધ્વંસિન્ નાશવાળું) ક્ષણ-
ભંગુર.

ક્ષિતીશ પુ. (ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી)
પૃથ્વીપતિ, રાજા.

ગલિત, ગલ્ નો ભૂ. કૃ. પડેલું.
ગૃ ૬ ટો ગણુ પરસ્મૈં ગળવું,
સમ્+ગૃ આત્મનેં વચન આપવું.
ચન્દનમજ્જરી સ્ત્રી. (ચન્દન પુ.
સુખડનું ઝાડ, મજ્જરી સ્ત્રી. ધુલ

અથવા મોર) ચંદનના ઝાડનું
ડીચકું, ફણગો, મોર વિગેરે.

ચમ્પકપુષ્પરેણ પુ. (ચમ્પક પુ.
ચાંપાનુ ઝાડ, રેણુ પુ. પુષ્પરજ)
ચાંપાના ફુલોની રજ.

ચમ્પકવન ન. ચાંપાના ઝાડનો
સમૂહ અથવા ધટા.

ચૂત પુ. આંખાનું ઝાડ.

તચ્છિરસ્ ન. તેનું માથું.

તત્કાનન ન. (કાનન ન. જંગલ,
વૃક્ષની ધટા) તેનું વન, તેની
વૃક્ષ ધટા.

તીર્થોદક ન. (તીર્થ ન. પવિત્ર
વસ્તુ જેવી કે નદી, ઉદક ન.
પાણી) પવિત્ર પાણી.

તૃણરાજફલ ન. (તૃણરાજ પુ. તાડ)
ખજૂરીની જાતના ઝાડનું ફળ.
(નાળિયેર.)

ત્રય ન. ત્રણ (વસ્તુ)નો સમૂહ.
દત્ત્વા (દા 'આપવું' નો અવ્યય ભૂ.
કૃ.) આપીને.

દર્પ પુ. અભિમાન.

દોહનકાલ પુ. (દોહન ન. દોહવું,
કાલ પુ. વખત) દોહવાનો વખત.

ધૂ (ધૂન્) ૧૦ ગણુ, વિ જોડે, ધૂમ્રવવું.
ધૂ ૧લો ગણુ પરસ્મૈં અને આત્મનેં
ધૂમ્રવવું, ગતિમાન કરવું.

પર સર્વનામ. પુ. સ્ત્રી. ન. બીજ
પદ્ધતે લગતું.

પરમેશ્વર પુ. જગતનો શ્રેષ્ઠ રાજકર્તા,
ધર્મી.

પ્રતિ+પાદય હવાયે કરવું, આપવું
(પ્રતિ સાથે પદનું પ્રેરકરૂપ.)

પાપકૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (પાપ ન. પાપ
અને કૃત્ત જેણે કીધું છે તે)
જેણે પાપ કીધું છે તે.

પાવક પુ. અગ્નિ.

પુષ્પસ્રજ્ સ્ત્રી. (પુષ્પ ન. અને સ્રજ્
સ્ત્રી. હાર) ફૂલનો હાર.

પ્રાયસ્ અવ્યય. ઘણું કરીને, ઘણી
ખરી આપતોમાં.

વાળજાલ ન. (જાલ ન. સમૂહ) આણ
નો સમૂહ.

મનુજ પુ. માણસ.

મઘાજવ પુ સ્ત્રી. ન. (મઘત મોઢું
અને જવ પુ. વેગ)મોઠા વેગવાળું.

ઃ સુવન પુ. ગુવાનીઓ, ગુવાનપુરૂપ.

ચૌવન ન. ગુવાની.

રુદ્ર પુ. શિવ, મહાદેવ.

લી ૪થો ગણુ આત્મને૦ વળગવું,
જેરથી વળગી રહેવું, લીન
અથવા ગરક થવું.

વર પુ. વરદાન.

વદ્ધિ પુ. અગ્નિ.

વિવાહવિધિ પુ. (વિવાહ પુ. લગ્ન
અને વિધિ પુ. ક્રિયા)લગ્નની ક્રિયા.

વિસ્મય પુ. આશ્ચર્ય, અચ્ચે.

વીરવરુથિની સ્ત્રી. (વરુથિની સ્ત્રી.
સેના) વીરોની અથવા જોદ્ધાની
સેના.

શરમણ્ડપ પુ. ન. આણનો માંડવો.

સદાચાર પુ. (સત્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાંઈ
અને આચાર પુ. ચાલ) સારી ચાલ.

સમક્રિય પુ. સ્ત્રી. ન. (સમ સરખું
અને ક્રિયા સ્ત્રી. કરણી) સરખી
રીતે વર્તનાઈ, નિષ્પક્ષપાત.

સુવર્ણશત ન. (સુવર્ણ પુ. સોનાનો
સિક્કો અને શત નં. સો) સોનાના
સો સિક્કા.

†સ્તમ્મ ૧લો ગણુ આત્મને૦ અને
પમો ગણુ પરસ્મૈ૦ ચોંટી
જવું, વળે નહીં એવું થવું,
મગરૂપ થવું.

સ્તમ્મ પુ. થાંભલો.

સ્તૃ પમો ગણુ પરસ્મૈ૦ અને
આત્મને૦ ઢાંકવું, પાથરવું, વિખેરવું.

આ શબ્દનાં રૂપ અનિયમિત થાય છે. (પાઠ ૧૬ જુઓ).

†નવમા ગણુમાં થાય છે તેમ પાંચમા ગણુમાં પણ આ ધાતુના
અનુનાસિક ગણુદ્રાર્થવિશિષ્ટક્રાણોમાં લોપાય છે (પા. ૩૮ § ૮૫ જુઓ).

સ્ફુટિતાતિમુક્ત ન. ખીલેલું અતિ
મુક્તાનું ડુલ.

સ્વપ્ન પુ. સપાળું.
હય પુ. ઘોડો.

અપવાસનો દહાડો ઉપવાસદિન ન.
(ઉપવાસ પુ. અપવાસ અને
દિન ન. દિવસ).
આડે રસ્તે ઉત્પથમ્ ક્રિ. વિ.
કાવતરું કપટપ્રવન્ધ પુ.
ધડો કુમ્મ પુ.
ડાળી શાખા સ્ત્રી.

મુંબાઈ મુમ્બાપુરી સ્ત્રી.
માત્ર કેવલમ્ ક્રિ. વિ.
રહેલું સ્થા; રહેલું સ્થિત ભૂ. કૃ.
મ્લેચ્છ યવન પુ.
રાજનો અધિકારી રાજપુરુષ પુ.
હાલ સમ્પ્રતિ ક્રિ. વિ. અ.

પાઠ દ્વિતીય.

નવમો ગણ (ચાલુ).

હિસતન ભૂતકાળ.

પરસ્પૃષ્ટ.

	એ. વ.	ક્રિ. વ.	અ. વ.
૧ લો પુ.	અક્રીણામ્	અક્રીણીવ	અક્રીણીમ
૨ જો ,,	અક્રીણાઃ	અક્રીણીતમ્	અક્રીણીત
૩ જો ,,	અક્રીણાત્	અક્રીણીતામ્	અક્રીણન્

આત્મનેષ્ટ.

	અક્રીણિ	અક્રીણીવહિ	અક્રીણીમહિ
૧ લો પુ.	અક્રીણિ	અક્રીણીવહિ	અક્રીણીમહિ
૨ જો ,,	અક્રીણીથાઃ	અક્રીણીથામ્	અક્રીણીધ્વમ્
૩ જો ,,	અક્રીણીત	અક્રીણીતામ્	અક્રીણત

વિધ્યર્થ પરસ્મૈ૦.

૧ લો પુ.	ક્રીણીયામ્	ક્રીણીયાવ	ક્રીણીયામ
૨ જો ,,	ક્રીણીયાઃ	ક્રીણીયાતમ્	ક્રીણીયાત
૩ જો ,,	ક્રીણીયાત્	ક્રીણીયાતામ્	ક્રીણીયુઃ

વિધ્યર્થના પરસ્મૈ૦ પ્રત્યયો અવિકારક છે એ ધ્યાન રાખવું. તેઓ વ્યંજનથી શરૂ થાય છે તેથી નાનો પાનું ૩૪. ૧ પ્રમાણે ની થાય છે.

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.	ક્રીણીવ	ક્રીણીવહિ	ક્રીણીમહિ
૨ જો ,,	ક્રીણીયાઃ	ક્રીણીયાથામ્	ક્રીણીવ્થમ્
૩ જો ,,	ક્રીણીત	ક્રીણીયાતામ્	ક્રીણીન્

મન્ય પરસ્મૈ૦ હસ્તન ભૂતકાળ ૧લો પુ. અમચ્ચનામ્-અમચ્ચીવ-અમચ્ચીમઃ

લ્. પરસ્મૈ૦ ,, ,, ,, અલુનામ્-અલુનીવ અલુનીમ+

,, આત્મને૦ ,, ,, ,, અલુનિ અલુનીવહિ અલુનીમહિ વિગેરે.

કાર્તિક્યેકાદશ્યાં કથયત કાન્પદાર્થાનાશ્ચીત ।

ક તાનિ વસ્ત્રાણિ યાનિ ત્વમક્રીણીથાઃ ।

રે પરિચારક કિમર્થમથ ભૂમિં કટૈર્નાસ્તૃણાઃ ।

યજ્ઞાંસ્તન્વાના વયં વહૂન્પશૂન્યૂપે દેવેભ્યોઽવધ્નીમ ।

તસ્મિન્દેશે મયા સાર્ધં યોદ્ધું વહવો મદા આગતાસ્તાનહમેકાકી

શસ્ત્રાસ્ત્રિરમૃદ્નામ્ ।

ન કન્યાયાઃ શુલકં ગૃહીયાદિતિ શાસ્ત્રપ્રતિવેધે સત્યપિ કેચિ-

બુદરંભરયો વ્રાહ્મણા ગૃહ્ણન્ત્યેવ ।

દમયન્ત્યાઃ સ્વયંવરકાલે વહવો રાજાનો મામિયં વૃણીત

મામિયં વૃણીતેતિ મન્યમાનાઃ કુણ્ડિનપુરમાગતા રક્તં પ્રાવિશન્ ।

નલં બુવૂર્ધમયન્તી રક્તાગતાનનૃપાન્પ્રેક્ષમાણા નલતુલ્યાકૃતીન્પથ

પુરુષાનપશ્યત્ । તતઃ સંદેહાન્નામ્યજાનાન્નલં નૃપમ્ । તેષાં

ચત્વારો નલરૂપધારિણ ઇન્દ્રાદયો દેવા इति જ્ઞાત્વાભાષત ।

કથં દેવાઙ્ગનીયાં કથં ચ નલં નૃપં બોધેયમ્ । યદા સા
દેવાઙ્ગશરણં ગતા તદા તે સ્વીયાનિ રૂપાણ્યાવિરકુર્વન્ । પશ્ચાન્નલં
નૃપં દમયન્ત્યવૃણીત । અનન્તરં દેવાનાં કોપં પ્રતિકર્તુ તાવુભૌ
સ્તુતિભિસ્તાનપ્રીણીતામ્ । તતો દેવા નલં વરૈરન્વગૃહ્ણન્ ।

યત્કૃતેઽરીન્ વ્યગૃહ્ણીમ સમુદ્રમતરામ ચ ।

સા હતેતિ વદન્ રામમુપાતિષ્ઠન્મસ્તુતઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. મંદાર પર્વતને રવૈયો કરી દેવોએ સમુદ્ર વલોવ્યો (મન્થ્).

૨. મે મારા પુસ્તક તથા સરસામાન વેચ્યો (વિ+ક્રી), પણ બહુ
ધન પ્રાપ્ત કર્યું નહીં.

૩. ઇન્દ્રે પોતાનો શત્રુ વૃત્ર કે જે બ્રાહ્મણ હતો તેના ચુરેચુરા કરી
નાખ્યા (મૃદ્); આ પ્રમાણે તેણે બ્રહ્મહત્યાનું પાપ કર્યું અને તે પાપમાંથી
અમે તેને શુદ્ધ કર્યો નહીં (પૂ).

૪. ઋષીઓનાં વચન તે ક્યારે એકઠા કર્યાં (ગ્રન્થ્)?

૫. જે તમે તમારી ભક્તિથી દેવોને ખુશ કરો (પ્રી) તો તેઓ
તમારી ઉપર કૃપા કરે (અનુ + ગ્રહ્).

૬. આ વનમાં રામ અને લક્ષ્મણ સીતા જેડે રહેતા, અને ફળો
અને મૂળો ખાતા (અશ્).

૭. મે ના કહ્યા છતાં* તમે વાડીમાં ડાળીપરથી પુલો શા માટે
તોડ્યાં (વિ+પ્ર+લૂ)?

૮. જે હું ગોવિન્દની ચોપડીઓ લઉં (ગ્રહ્) તો ગુરૂ મને ઠપકો દે.

૯. વિરાટ દેશમાં પાંડવો એક વર્ષ સુધી† રહ્યા તે તમે બાણતા
નહોતા (જ્ઞા)?

શાબ્દકોષ ૬.

ક્રી* વિ જોડે, આત્મને૦ વેચવું.
 ગ્રહ્ લમો ગણુ અનુ જોડે, મિત્રભાવથી
 આવકાર દેવો, ની ઉપર કૃપા
 કરવી, વિ જોડે, લડાઈ કરવી.
 જ્ઞા લમો ગણુ અમિ જોડે, યોગખવું.
 મન્થ્ લમો ગણુ પરસ્મૈ૦ વળોવવું.
 મૃદ્ લમો ગણુ પરસ્મૈ૦ ખાંડવું,
 ચુરેચુરા કરવા.

ઇન્દ્રાદિ (ઇન્દ્ર અને આદિ પ્રારંભ)
 જેમાં ઇન્દ્ર મુખ્ય છે તે, ઇન્દ્ર વિગેરે.
 ઉદરંમરિ પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉદર ન.
 પેટ અને મૃ ભરવું) પોતાનું પેટ
 ભરે તે, પેટ ભરું, એકલપેટું, લોભી.
 એકાકિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. એકલું,
 એકાંતવાસી.

કટ પુ. સાદડી

કાર્તિક્યેકાદશી સ્ત્રી. (કાર્તિકી સ્ત્રી.
 કાર્તિક માસની અને એકાદશી
 સ્ત્રી. અગિયારસ) કાર્તિક માસની
 અગિયારસ.

કુણ્ડિનપુર ન. વિશેષ નામ છે.
 વિદ્ધર્મ એટલે વરાડ પ્રાંતની
 રાજધાની.
 કોપ પુ. ગુસ્સો, રીસ.

ચત્તાર: (સંખ્યાવાચક) પ્ર. ખ. વ. ચાર.
 દમયન્તી સ્ત્રી. નળની સ્ત્રી.

નલતુલ્યાકૃતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ
 પુ. તુલ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સમાન અને
 આકૃતિ સ્ત્રી. આકાર) નળના
 સમાન રૂપવાળું.

નલરૂપધારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ,
 રૂપ અને ધારિન્ ધારણુ કરનાર)
 નળના જેવું રૂપ ધારણુ કરનાર.
 પચ્ચ (સંખ્યાવાચક) પ્ર. અને દ્વિ.નું
 ખ. વ. પાંચ.

પરિચારક પુ. ખીજમતદાર.
 મટ પુ. લડવૈયો.

મરુત્સુત પુ. પવનનો પુત્ર, માણિ,
 રામનો ભક્ત વીર વાનર.

યત્કૃતે અવ્યય. જેને માટે, જેને લીધે.

રજ્ઞ પુ. જે સ્થળે કંઈ મોટું કાર્ય
 કરવામાં આવે તે, નાટકસ્થળ.

રજ્ઞાગત પુ. સ્ત્રી. ન. રંગમંડપ
 વિષે આવેલું.

રૂપ ન. આકાર.

સુવૃષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. વરનાને આતુર.

શાસ્ત્રાસ્ર ન. અધી તરેહના હથિયાર.

શાસ્ત્રપ્રતિષેધ પુ. (શાસ્ત્ર ન. શાસ્ત્ર,
 પ્રતિષેધ પુ. અટકાવ) શાસ્ત્રનો
 અટકાવ.

શુલ્ક પુ. ન. કન્યાના માઆપને
જે પૈસા આપેલા હોય તે (અસલ
તે પૈસા કન્યાની કિંમત તરીકે
આપતા હતા).

સંદેહ પુ. સંદેહ.

સાર્વમ્ અવ્યય, સાથે (ત્રીજી વિભ-

ક્તિના યોગે વપરાય છે).

ઉપ+સ્થા પાસે જવું.

સ્વયંવરકાલ પુ. (સ્વયંવર પુ. પોતે
વર પસંદ કરવો તે, અને કાલ પુ.

વખત) કન્યાએ પોતે વર પસંદ
કરવાનો વખત.

ઠપકો દેવો મર્ત્સ ૧૦ મો ગણ
નિર્જોડે, પ્રતિ+આ+દિશ્ ૬કો ગણ.

ડાખળી (પુલનું મૂળ) વન્ધન ન

પ્રહ્લહ્યા વ્રહ્મહત્યા સ્ત્રી

ભક્તિ ભક્તિ સ્ત્રી; દેવનિષ્ઠા સ્ત્રી.

મૂળ મૂલ ન.

રવૈ મન્થનદ્વંડ પુ. (મન્થન ન.

વલોવવું અને દ્વંડ પુ. હાથો).

મન્થાન પુ.

વચન વચન ન, ઉક્તિ સ્ત્રી.

વિરાટ (રાજાનું નામ છે) વિરાટ પુ..

વૃત્ર (ધન્વનો શત્રુ) વૃત્ર પુ.

સરસામાન ગૃહોપસ્કર પુ.

પાઠ ઉમો.

બીજો ગણ.

વર્તમાનકાળ અને આજાર્થ.

૧. બીજા ગણમાં પ્રલયો ધાતુને લાગલાજ લગાડવામાં આવે છે.

યા ૨ ગ૦ પરસ્મૈ૦ 'જવું.'

વર્તમાનકાળ.

એ. વ.
૧ લો પુ. યામિ
૨ જો „ યાસિ
૩ જો „ યાતિ

દ્વિ. વ.
યાવઃ
યાથઃ
યાત્તઃ

પ્ત. વ.
યામઃ
યાથ
યાન્તિ.

આશાર્થ.

૧ કો પુ.	યાનિ	યાવ	યામ
૨ જો ,,	યાહિ	યાતમ્	યાત
૩ જો ,,	યાતુ	યાતામ્	યાન્તુ

આ રૂપોમાં ધાતુમાં કઈ પણ ફેરફાર થતો નથી. માત્ર ધાતુને પ્રસય લગાડવાથી રૂપો થાય છે. જ્ઞા, રા, લા, પા 'રક્ષણુ કરવું,' લ્હા, મા, મા, પ્મા, શ્રા અને દા 'કાપવું'—આ ધાતુના રૂપો ઉપર પ્રમાણે થાય છે.

જોતે છેડે આ હોય એવા ધાતુ શિવાય આ ગણના લગભગ બધા ધાતુઓ અનિયમિત છે. એમાંના ધણાખરાનાં વિશેષ નિયમો અમે નીચે આપીએ છીએ.

૨. અસ્ ધાતુનો અ અવિકારક પ્રસયો પૂર્વે લોપાય છે, જેમકે રતઃ ૩ પુ. દ્વિ. વ., સન્તિ ૩. પુ. બ. વ.

પરસ્મૈ૦ વર્તમાન.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ કો પુ.	અસ્મિ	સ્વઃ	સ્મઃ
૨ જો ,,	અસિ	સ્થઃ	સ્થ
૩ જો ,,	અસ્તિ	સ્તઃ	સન્તિ

આ રૂપોમાં બીજા પુરુષનું એકવચન નિયમ પ્રમાણે અસ્મિ થવું જોઈએ, તેમાંનો એક સ્ લોપાય છે.

પરસ્મૈ૦ આશાર્થ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ કો પુ.	અસાનિ	અસાવ	અસામ
૨ જો ,,	અપિ	સ્તમ્	સ્ત
૩ જો ,,	અસ્તુ	સ્તામ્	સન્તુ

પરેશા પુરુષના ત્રણે રૂપોમાં પ્રસયો વિકારક છે તેથી અનોં લોપ થતો નથી. અપિ અને પુ. એ. વ. અનિયમિત છે.

જ્યારે ક્રેટલેક ઠેકાણે આ ધાતુને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગે છે ત્યારે વર્તમાનકાળનાં રૂપો નીચે પ્રમાણે થાય છે :—

૧ લો પુ.	હે	સ્વહે	સ્મહે
૨ જો ,,	સે	સાથે	ધ્વે
૩ જો ,,	સ્તે	સાતે	સતે

આ રૂપોમાં બધા પ્રત્યયો અવિકારક છે, તેથી અનો લોપ થાય છે. સૂનો ૧લા પુ. એ. વ.માં હ થાય છે, અને ધ્વે પહેલાં લોપાય છે તે નિયમ નીચે પ્રમાણે છે :—

૧ ઘ્થી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે ઘ્ની પૂર્વના સૂનો લોપ થાય છે.

૩. શી ‘સૂઈ રહેવું’ એ ધાતુનો અન્ત્ય સ્વર બધા પુરૂષવાચક પ્રત્યય પહેલાં ગુણ પામે છે.

આ ધાતુમાં ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનમાં પ્રત્યય પહેલાં ર મુકવામાં આવે છે.

આત્મને૦ વર્તમાન.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	શયે	શેવહે	શેમહે
૨ જો ,,	શેષે	શયાથે	શેધ્વે
૩ જો ,,	શેતે	શયાતે	શેરતે

આત્મને૦ આજાર્થ.

૧ લો પુ.	શયૈ	શયાવહૈ	શયામહૈ
૨ જો ,,	શેષ્વ	શયાથામ્	શેધ્વમ્
૩ જો ,,	શેતામ્	શયાતામ્	શેરતામ્

શીનો ઉપલા નિયમ પ્રમાણે શે થાય છે અને તેનો સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે શય્ થાય છે, એટલે શયાથે વિગેરે રૂપો થાય છે. ર, અતે અને અતામ્ની પૂર્વે મૂક્યાથી રતે અને રતામ્ પ્રત્યયો થાય છે.

૪. વ્યંજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુનો અન્ત્ય ઉ (હ્રસ્વ) વૃદ્ધિ પામે છે એટલે તેનો ઔ થાય છે.

૨. ધાતુને અન્તે (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) ઇ કે ઉ હોય અને તેની પછી સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય આવે તો ઇ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો ઇચ્ અને ઉ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘનો) ઉચ્ થાય છે.

નુ પરસ્મૈ• વર્તમાન.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	નૌમિ	નુવઃ	નુમઃ
૨ જો „	નૌપિ	નુથઃ	નુથ
૩ જો „	નૌતિ	નુતઃ	નુવન્તિ

પરસ્મૈ• આજ્ઞાર્થ.

૧ લો પુ.	નવાનિ	નવાવ	નવામ
૨ જો „	નુહિ	નુતમ્	નુત
૩ જો „	નૌતુ	નુતામ્	નુવન્તુ

મિ, સિ, વિગેરે વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે નૌમિ, નૌપિ, વિગેરે રૂપો થાય છે. કારણ કે તે વ્યંજનથી શરૂ થાય છે, પણ આજ્ઞાર્થના પહેલા પુરૂષના પ્રત્યયો વિકારક છે તો પણ સ્વરથી શરૂ થાય છે માટે ત્યાં નુ ના ઉ નો સામાન્ય નિયમ પા. ૧૬. ૬ પ્રમાણે ગુરુ થઈ નો થાય છે, અને સ્વર પૂર્વે નો નો નચ્ થાય છે. યુ ‘જોડું’ એ ધાતુનાં રૂપો ઉાર પ્રમાણે થાય છે.

૫. સ્તુ અને રુ ધાતુમાં વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પહેલાં વિકલ્પે ઈ મૂકાય છે.

પરસ્મૈ•, વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	સ્તૌમિ-સ્તવીમિ	સ્તુવઃ-સ્તુવીઃ	સ્તુમઃ-સ્તુવીમઃ
૨ જો „	સ્તૌષિ-સ્તવીષિ	સ્તુથઃ-સ્તુવીથઃ	સ્તુથ-સ્તુવીથ
જો „	સ્તૌતિ-સ્તવીતિ	સ્તુતઃ-સ્તુવીતઃ	સ્તુવન્તિ

તિ અત્રે બીજા વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે પા. ૪૮, ૪ પ્રમાણે ૩ વૃદ્ધિ પામે છે, પણ બ્યારે નિયમ ૫ પ્રમાણે એ પ્રત્યયો પૂર્વે ઈ મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ વ્યંજનથી શરૂ થતા નથી તેથી સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે ગુણ પામે છે, એટલે સ્તુ નો સ્તો થાય છે, પછી સ્તવ્ થઈ સ્તવીતિ વિગેરે રૂપો થાય છે. બ્યારે અવિકારક પ્રત્યયો પહેલાં ઈ મૂકાય છે ત્યારે ધાતુના અન્ત્ય ૩ નો પા. ૪૮, ૨ પ્રમાણે ૩વ્ થાય છે, એટલે સ્તવીતઃ વિગેરે રૂપો થાય છે. ત્રીજા પુરુષના બહુવચનના પ્રત્યય અન્તિ માં પહેલો સ્વર છે, વ્યંજન નથી, માટે તેની પહેલાં ઈ મૂકાતી નથી, એટલે ત્યાં માત્ર એકજ રૂપ થાય છે.

આજ નિયમ પ્રમાણે આજાર્થના રૂપો કરવાં. સ્તૌતુ-સ્તવીતુ ૩. પુ. એ. વ., સ્તુહિ-સ્તવીહિ ૨. પુ. એ. વ., સ્તવાનિ ૧. પુ. એ. વ., સ્તવાવ ૧. પુ. દ્વિ. વ. વિગેરે.

આત્મનેપદ રૂપો-સ્તુતે-સ્તવીતે ૩. પુ. એ. વ., સ્તુવાતે ૩. પુ. દ્વિ. વ., સ્તુવતે ૩. પુ. બ. વ. વિગેરે રૂપો આજ નિયમ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

૬ નાં રૂપો સ્તુ નાં રૂપોની પેઠેજ કરવાં.

૬. બ્રૂ ધાતુ પછી વ્યંજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યયની પહેલાં ઈ મૂકાય છે.

પરસ્મૈ વર્તમાનકાળ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ. બ્રૂમિ	બ્રૂઃ	બ્રૂમઃ
૨ જો ,, બ્રૂષિ	બ્રૂથઃ	બ્રૂથ
૩ જો ,, બ્રૂતિ	બ્રૂતઃ	બ્રૂવન્તિ

આમાનું છેલ્લું બ્રુવન્તિ પા. ૪૮ નિયમ ૨જા પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે. આત્મનેપદ રૂપો-બ્રૂતે ૩. પુ. એ. વ., બ્રૂવાતે ૩. પુ. દ્વિ. વ., બ્રૂવતે ૩. પુ. બ. વિગેરે.

આજાર્થનાં ૧. પુ. ના રૂપો બ્રવાણિ વિગેરે થાય છે.

૭. નીચે લખેલાં પાંચ એક ખંડિત ધાતુ જેનો અર્થ 'ખેલવું' થાય છે તેનાં વર્તમાનકાળના અનિયમિત રૂપ થાય છે. આહ ૩. પુ. એ. વ.,

આહતુઃ ૩. પુ. દ્વિ. વ., આહુઃ ૩. પુ. બ. વ., આત્ય ૨. પુ. એ. વ.,
આહથુઃ ૨. પુ. દ્વિ. વ.

૮. સૂ 'પ્રસવવું' 'જન્મ આપવો' એના આજ્ઞાર્થના પહેલા પુરૂષના પ્રત્યયો અવિકારક છે.

આત્મનેપદ વર્તમાનકાળ—સૂતે ૩. પુ. એ. વ., સુવાતે ૩. પુ. દ્વિ. વ.,
સુવતે ૩. પુ. બ. વ. વિગેરે. આજ્ઞાર્થ—સૂષ્વ ૨. પુ. એ. વ., સુવૈ
૧. પુ. એ. વ., સુવાવહૈ ૧. પુ. દ્વિ. વ., સુવામહૈ ૧. પુ. બ. વ.

૯. રુદ્, સ્વપ્, શ્વસ્, અન્, અને જક્ષ્ ધાતુઓ પછી ય્
સિવાયના વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયોની પૂર્વે ઇ મૂકાય છે; જેમકે
રોદિમિ, રુદિવઃ વિગેરે.

પરસ્મૈ• વર્તમાનકાળ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ. રોદિમિ	રુદિવઃ	રુદિમઃ
૨ જો ,, રોદિષિ	રુદિથઃ	રુદિથ
૩ જો ,, રોદિતિ	રુદિતઃ	રુદન્તિ

આજ્ઞાર્થના રૂપો એજ નિયમ પ્રમાણે સમજવાં—રુદિહિ ૨. પુ.
એ. વ., રોદાનિ ૧. પુ. એ. વ. વિગેરે. ૯મા નિયમમાં આપેલા બીજા
ધાતુના રૂપાખ્યાન એજ પ્રમાણે કરવાં. જક્ષ્ ના ૩. પુ. બ. વ.ના પ્રત્યયમાંના
ન્ નો લોપ થાય છે તે વિશે આગળ કહેવામાં આવશે.

૧૦. ઇ 'જવું' એ ધાતુ પા. ૪૮, ૨ જા નિયમનો અપવાદરૂપ છે.
એની પછી સ્વરથી શરૂ થતો અવિકારક પ્રત્યય આવે તો એનો ય્ થાય છે.

પરસ્મૈ• વર્તમાનકાળ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ. એમિ	ઇવઃ	ઇમઃ
૨ જો ,, એષિ	ઇથઃ	ઇથ
૩ જો ,, એતિ	ઇતઃ	યન્તિ

આજ્ઞાર્થ ૧. પુ. અયાનિ વિગેરે.

અધિ+ઈ ‘અભ્યાસ કરવો,’ આત્મનેપદ.

વર્તમાનકાળ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ. અધીયે	અધીવહે	અધીમહે
૨ જો ,, અધીષે	અધીયાથે	અધીધ્વે
૩ જો ,, અધીતે	અધીયાતે	અધીયતે

અધિ પૂર્વે ન મૂકે તો છેલ્લા ત્રણ રૂપો રીતે, રીયાતે, રીયતે થાય છે. તેમાં રી નો આતે અને અતે પૂર્વે રીય્ થાય છે, તેજ પ્રમાણે ખીજમાં.

આજ્ઞાર્થ ૧. પુ. અધ્યયૈ-અધ્યયાવહૈ-અધ્યયામહૈ.

રૂ નો ગુણ થઈ ઇ થાય છે અને ઇ નો અય્ થઈ પ્રત્યયો સાથે મળી અયૈ વિગેરે રૂપો થાય છે

આસ્ આત્મનેપદ.

આજ્ઞાર્થ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ. આસૈ	આસાવહૈ	આસામહૈ
૨ જો ,, આસ્વ	આસાથામ્	આધ્વમ્
૩ જો ,, આસ્તામ્	આસાતામ્	આસતામ્

પા. ૪૭, ૧ પ્રમાણે ધ્વમ્ ની પૂર્વે સ્ લોપાય છે.

અસ્મિન્નગતિ યે સન્તિ કવચસ્તાન્નમસ્કૃત્યૈતં ગ્રન્થમારભે ।

પૃચ્છ બાલકઃ કિં રોદિતિ ।

હે કૃપાનિધે જગદાત્મસ્ત્વાં બ્રહ્માદયઃ સર્વે દેવાઃ સ્તુવન્ત્યૃષયશ્ચ સર્વે ।

ઈદ્દશં ત્વાં શરણમુપૈમિ । પ્રસીદ । પાહિ માં નરકાદ્ધોરાત્ ।

અસ્યાં પાઠશાલાયાં બાલકાઃ કાવ્યમધીયતે ।

તરુષુ મધુરં રુવન્તિ પક્ષિણો વાયુશ્ચ શીતલો વાતિ તસ્માદ્ર-
મ્યમિદં સ્થાનમ્ । અત્રૈવ વૃક્ષમૂલે શિલામધ્યાસામહૈ* ।

ઓ ઓઃ પૌરાઃ ક્વ ગતોઽસ્માકં મહારાજઃ । કિં બ્રૂથ । દેવ્યા
સહ ક્રીડાશૈલમધ્યાસ્ત ઇતિ । એવમસ્તુ । અહં તત્ર ગચ્છામિ
સર્વં ચ વૃત્તં કથયામિ ।

અકિંચનો વિતૃષ્ણશ્ચ સુખં સ્વપિતિ રાત્રૌ ।

યે પ્રાણન્તિ જીવન્તિ ચ તેષાં જડાનાં ચાદિહેતું મે બ્રૂહિ ।

વત્સે સમાશ્વસિહિ સમાશ્વસિહિ । અયમાગતસ્તવ પુત્રકો યં
ત્વં મૃતં મન્યસે ।

ગોવિન્દઃ સ્મિતેનાત્મનઃ કોપમપહુતે ।

અશ્વિનૌ મદનમપિ સૌન્દર્યેઽતિશયાતે ।

રાત્રાવુદયતે ચન્દ્રો દિવોદયતિ ભાસ્કરઃ ।

ઉદેતિ સ સદૈવોગ્રં નોદીયન્તે ચ વિદ્વિષઃ ॥

પ્રાણિનામુપકારાય પ્રાણિતિ પ્રિયદર્શનઃ ।

પ્રાણ્યતે પુણ્યપુરુષઃ શ્રેયસે યશસે ચ સઃ ॥

સ સ્તૌતિ ભાસ્કરં ભક્ત્યા નૌતિ પાપહરં હરમ્ ॥

એધિ કાર્યકરસ્ત્વં મે ગત્વા પ્રવદ્ રાઘવમ્ ।

દિદૃશુમૈથિલી રામ પશ્યતુ ત્વાઽવિલમ્બિતમ્ ॥

તે જન્મભાજઃ खलુ જીવલોકે યેષાં મનો ધ્યાયતિ વિશ્વનાથમ્ ।

વાણી ગુણાન્સ્તૌતિ કથાં શૃણોતિ શ્રોત્રદ્વયં તે ભવમુત્તરન્તિ ॥

ધર્મદૂષણ નૂનં ત્વં નાજાના નાશૃણોરિદમ્ ।

નિરાકૃત્ય યથા બન્ધૂલ્લઘુત્વં યાત્યસંશયમ્ ॥

ભૂમૌ શેતે દશગ્રીવો મહાર્હશયનોચિતઃ ।

નેક્ષતે વિહ્વલં માં ચ ન મે વાચં પ્રયચ્છતિ ॥

* શી, આસ્ અને સ્થા ધાતુની પૂર્વે અધિ ઉપસર્ગ આવે તે
જે સ્થળે ક્રિયા થઈ હોય તે સ્થળના નામને દ્વિતીયા વિભક્તિ લાગે છે.

સમાશ્વસિમિ કેનાહં કથં પ્રાણિમિ દુર્ગતઃ ।
 લોકત્રયપતિભ્રાતા યસ્ય મે સ્વપિતિ ક્ષિતૌ ॥
 રોદિમ્યનાથમાત્માનં બન્ધુના રહિતસ્ત્વયા ।
 પ્રમાણં નોપકારાણામવગચ્છામિ યસ્ય તે ॥
 આસ્તે ભગ આસીનસ્યોર્ધ્વસ્તિષ્ઠતિ તિષ્ઠતઃ ।
 શેતે નિપદ્યમાનસ્ય ચરાતિ† ચરતો ભગઃ ॥
 ગાધોદકે મત્સ્ય ઇવ સુખં વિન્દેત કસ્તદા ।
 અનવાપ્તેષુ કામેષુ મૃત્યુરભ્યેતિ માનવમ્ ॥
 જ્ઞાતમેવાન્તકોઽન્તાય જરા ચાન્વેતિ દેહિનમ્ ।
 અનુપક્તા દ્વયેનૈતે ભાવાઃ સ્થાવરજઙ્ગમાઃ ॥
 નિન્દન્તુ નીતિનિપુણા યદિ વા સ્તુવન્તુ
 લક્ષ્મીઃ સમાવિશતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટમ્ ।
 અદ્યૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વા
 ન્યાય્યાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. અમે ગોવિન્દના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી (વિ+શ્વસ્).
૨. જેઓ નિન્દાને પાત્ર છે તેમને તમે વખાણો છો (સ્તુ).
૩. પક્ષીઓ ગોમતીના કિનારાઓ ઉપર સૂઈ રહે છે (શી).
૪. હું બાળક, તું રડીશ નહિ (રુદ્); આ તારી મા હાથમાં આવતું લઈ અહિં આવે છે (અભિ + આ + ઇ).
૫. આ બે ગાયો દર વર્ષે વાછરડાઓને જન્મ આપે છે (સૂ).
૬. જનક રામનો સસરો હતો એ તું બાણુતો નથી (અવ+ઈ)?

† ‘ચરતિ’ને બદલે નિયમ વિરૂદ્ધ રૂપ, અથવા છન્દ રચના માટે રમાંના અનું દીર્ઘ રૂપ થયું છે.

૭. તું અને તારો ભાઈ નિશાળમાં શું ભણો છો (અધિ + ઇ)?

૮. ઉચ્ચ પર્વતોના શિખરો ઉપર માણસો મુશ્કેલાધથી શ્વાસ લે છે (નિ + શ્વસ્).

૯. આ જગ્યાના લોકો ગરીબ છે એમ મને લાગે છે (મા).

૧૦. એવો કોઈ પુરૂષ છે (પ્ર + અન્) કે જે ગરીબ લોકોને અને આશ્રય વગરના લોકોને પીડે છે?

૧૧. આળસુ માણસ ઘણો વખત ઉઘે છે (સ્વપ્).

૧૨. ખરા ધૃશ્વિર સિવાય ળીજીને જે લોકો ઉપાસે છે, (ઉપ + આસ્)

તેઓ નિત્ય સુખ મેળવતા નથી.

૧૩. ઘોડો કઈ જાતનું જનાવર છે તે અમને કહો (ઘ્રૂ).

શબ્દકોષ ૭.

ળીજી ગણના ધાતુ.

અન્ પરસ્મૈં શ્વાસ લેવો; પ્ર+અન્

શ્વાસ લેવો, જીવું.

*અસ્ પરસ્મૈં હોવું.

આસ્ આત્મનેં ખેસવું, અધિ+આસ્

ખેસવું, ઉપ+આસ્ પૂજવું, ઉપાસના

કરવી.

ઈ પરસ્મૈં જવું, શરણમ્+ઉપ+ઈ

તાખે થવું, શરણે થવું;

અભિ+ઈ તરફ જવું; આ+ઈ આવવું,

અવ+ઈ જાણવું; ઉદ્+ઈ ઉગવું,

આપ્તાદ્ થવું.

ઈ અધિ જોડે, આત્મનેં અભ્યાસ

કરવો, અધ્યયન કરવું.

હ્યા પરસ્મૈં કહેવું.

જક્ષ્ પરસ્મૈં ખાવું.

દા પરસ્મૈં કાપવું.

તુ પરસ્મૈં વખાણવું.

પા પરસ્મૈં રક્ષણ કરવું.

પ્સા પરસ્મૈં ભક્ષણ કરવું.

*ઘ્રૂ પરસ્મૈં અને આત્મનેં ખોલવું.

મા પરસ્મૈં દેખાવું, ભાસવું, પ્રકાશવું.

યા પરસ્મૈં જવું.

યુ પરસ્મૈં જોડવું.

રા પરસ્મૈં આપવું.

રુ પરસ્મૈં શોક કરવો, અવાજ કરવો.

* અસ્ અને ઘ્રૂ ફક્ત ગણકાર્યવિશિષ્ટ કાળોમાં વપરાય છે.

રુદ્ પરસ્મૈ૦ રડવું, શોક કરવો.
 લા પરસ્મૈ૦ આપવું, લેવું.
 વસ્ આત્મને૦ પહેરવું.
 વા પરસ્મૈ૦ વાવું.
 શી આત્મને૦ સુધ્ રહેવું, ઉધ્વું;
 અતિ+શી ચઢિયાતા થવું.
 શ્રા પરસ્મૈ૦ રાંધવું.
 શ્વસ્ પરસ્મૈ૦ શ્વાસ લેવો; નિ+શ્વસ્
 દમ લેવો, શ્વાસ લેવો ને કાઢવો;
 વિ+શ્વસ્ માનવું, વિશ્વાસ રાખવો;
 સમ્+આ+શ્વસ્ મન શાન્ત કરવું.
 સૂ આત્મને૦ જન્મ આપવો.
 સ્તુ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦
 વખાણવું.
 સ્ના પરસ્મૈ૦ નહાવું.
 સ્તુ પરસ્મૈ૦ ઝરવું, ટપકવું.
 સ્વપ્ પરસ્મૈ૦ ઉધ્વું.
 હુ આત્મને૦ સંતાડવું; અપ+હુ
 અથવા નિ+હુ છુપાવવું.

 અર્કિચન પુ. સ્ત્રી. ન. (અ નહીં
 અને કિંચન ન. કંઈક) જેની
 પાસે કંઈ પણ ન હોય તે, ગરીબ.
 અણ્ ૪થો ગણુ આત્મને૦ પ્ર જોડે,
 શ્વાસ લેવો, જીવવું.
 અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન. લાચાર, નિરાધાર.
 અનુષ્ઠ (અનુ અને સક્ત, સજ્જનો
 કર્મણિ ભૂ. કૃ.) સાથે રહેલું, યુક્ત.

અન્ત પુ. છોડો, નાશ.
 અન્તક પુ. યમરાજ.
 અય્ ૧ ગણુ આત્મને૦ ડડ્ જોડે,
 ઉદય થવો.
 અવિલમ્બિતમ્ ક્રિ. વિ. વિલંબ વગર.
 અશ્વિન્ પુ. (ક્રિ. વ.માં વપરાય છે)
 અશ્વિનીકુમાર, દેવોના બે વૈદ્યો.
 અસંશયમ્ ક્રિ. વિ. શકવિના.
 આદિહેતુ પુ. મૂળકારણ.
 આસીન પુ. સ્ત્રી. ન. બેઠેલું, આસ
 નો. વ. કૃ.
 આહવ પુ. લડાઈ.
 ઇ ૧ ગણુ પરસ્મૈ૦ ડડ્ જોડે,
 ઉદય થવો.
 ઈ ૪ થો ગણુ આત્મને૦ ડડ્
 જોડે, ઉગવું.
 ઍમ્ ક્રિ. વિ. જોરથી, સખત.
 ઉપકાર પુ. પરગણુ કામ, ઉપકાર.
 ઝર્ચ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉલું, ઉંચુ, ઉપલું.
 કાર્યકર પુ. સ્ત્રી. ન. (ખીજને
 માટે) જે કોઈ કામ કરે તે.
 કાવ્ય ન. કવિતા.
 ક્ર ૮ મો ગણુ નમસ્ જોડે, પગે
 લાગવું, નમસ્કાર કરવો.
 ક્ર નિસ્+આ જોડે, છોડી દેવું,
 નિરાકરણ કરવું.
 કૃપાનિધિ પુ. (કૃપા સ્ત્રી. દયા, અને
 નિધિ પુ. ભંડાર) દયાનો ભંડાર.

ક્રીડાશૈલ પુ. (ક્રીડા સ્ત્રી. રમત,
અને શૈલ પુ. પર્વત) ગમતને
માટે પર્વત.

ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી.

ચલુ અ. નક્કી.

ગાયોદક ન. (ગાય પુ. સ્ત્રી. ન.
છાછર, અને ઉદક ન. પાણી)
છાછરપાણી.

ગોમતી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

ઘોર પુ. સ્ત્રી. ભયંકર.

ચલ પ્ર+વિ જોડે, દૂર ખસેડવું,
બાળુએ કરવું.

જગદાત્મન પુ. (જગત ન. વિશ્વ,
અને આત્મન પુ. આત્મા) પરમાત્મા.
જહ પુ. સ્ત્રી. ન. નિર્જીવ, અચેતન.
જન્મમાજ પુ. સ્ત્રી. ન. જન્મ પામેલું;
પુ. માણસ.

જીવલોક પુ. પ્રાણીઓની દુનીયા,
મૃત્યુલોક.

દરિદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ.

દિદક્ષુ પુ. સ્ત્રી. ન. જોવાને આતુર.

દિવા ક્રિ. વિ. દિવસે.

દુર્ગત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખી, કંગાળ.

દેહિન્ પુ. દેહવાળો, માણસ.

દ્વય ન. બે ચીજોનો સમૂહ.

ધર્મદૂષણ પુ. સ્ત્રી. ન. ધર્મને કચંક
લગાડનાર.

ઘ્યૈ ૧ ગણ પરસ્મૈ૦ ધ્યાન ધરવું,
મનન કરવું

નરક પુ. ન. નરક.

નિપદ્યમાન (નિ+પદ્યતો વ. કૃ.) સુતેલું.

નીતિનિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (નીતિ
સ્ત્રી. રાજવિદ્યા, વ્યવહાર બુદ્ધિ,
નિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રવીણ)
રાજવિદ્યામાં તથા વ્યવહારમાં
પ્રવીણ.

નૂનમ્ અ. નક્કી.

ન્યાય્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વાજબી, યોગ્ય.

પથઃ (પથિન્ પુ. 'રસ્તો' એ શબ્દનું
પંચમીનું એક વચન) રસ્તેથી.

પદ ન. પગલું.

પાપહર પુ. સ્ત્રી. ન. પાપ લઈ લેનાર.

પુણ્યપુરુષ પુ. પવિત્ર અથવા સદ્ગુણી
માણસ.

પ્રમાણ ન. પ્રમાણ.

પ્રિયદર્શન પુ. સ્ત્રી. ન. રમણીય
દેખાવવાળું.

બ્રહ્મન્ ન. વિશ્વનું જે તત્ત્વ છે તે.

બ્રહ્માદિ પુ. (બ્રહ્મન્ પુ. અને આદિ
આરંભ) બ્રહ્મદેવ અને બીજાઓ.

મગ પુ. નસીબ, ઉદય.

મવ પુ. દુનિયા.

માવ પુ. ચીજ, પદાર્થ.

માસ્કર પુ. સૂર્ય.

મિત્ર પુ. સ્ત્રી. ન. જૂઠું.
 મધુરમ્ ક્રિ. વિ. મીઠી રીતે, મધુરાધથી.
 મહારાજ પુ. મોટોરાજ, ધણી.
 મહાર્હશયનોચિત પુ. સ્ત્રી. ન. (મહાર્હ
 પુ. સ્ત્રી. ન. ધણી કિંમતવાળું,
 શયન ન. પથારી, ડચિત પુ.
 સ્ત્રી. ન. ટેવાએલું,) કિંમતી પથા-
 રીમાં સુવાને ટેવાયલું.
 માનવ પુ. માણસ.
 મૈથિલી સ્ત્રી. મિથિલા દેશની
 રાજપુત્રી, સીતા.
 યથેષ્ટમ્ ક્રિ. વિ. મરજી મુજબ,
 મન માન્યું, ઈચ્છા પ્રમાણે.
 યુગાન્તર ન. (યુગ ન. કાળ, જુગ,
 અન્તર બીજું) બીજો જુગ
 અથવા કાળ.
 રમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. મનોહર.
 રહિત પુ. સ્ત્રી. ન. વિનાનું.
 રાઘવ પુ. રઘુનો વંશજ.
 લઘુત્વ ન. હલકી સ્થિતિ, અપમાન.
 લોકત્રયપતિ પુ. (ત્રય ન. ત્રણનો
 સમૂહ, પતિ પુ. સ્વામી) સ્વર્ગ,
 મૃત્યુ અને પાતાળ એ ત્રણ
 દુનીઆનો સ્વામી.
 વત્સા સ્ત્રી વહાલી, છોકરી.
 વિતૃષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. (વિ વિનાનું,
 અને તૃષ્ણા સ્ત્રી. ઈચ્છા) કંઈપણ
 ઈચ્છા વગર.

વિશ્વ સમન્આ જોડે, પ્રવેશ કરવો,
 અંદર આવવું.
 વિશ્વનાથ પુ. જગતનો સ્વામી, ઈશ્વર.
 વિહ્વલ પુ. સ્ત્રી. ન. આકુળ વ્યાકુળ,
 બેબાકજી.
 વૃક્ષમૂલ ન. (વૃક્ષ પુ. ઝાડ, અને
 મૂલ ન. મૂળ) ઝાડનું મૂળ.
 વૃત્ત ન. બની ચુકેલી વાત, બનાવ.
 શીતલ પુ. સ્ત્રી. ન. થંડું.
 શ્રોત્રદ્વય ન. બે કાન.
 સદ્ (સીદ્) ૧ ગણ પરસ્મૈ
 બેસવું; પ્ર જોડે, પ્રસન્ન થવું.
 સાયમ્ ક્રિ. વિ. સાંજે.
 સ્થાવરજન્મ પુ. સ્ત્રી. ન. (સ્થાવર
 પુ. સ્ત્રી. ન. એક જગ્યાએથી બીજી
 જગ્યાએ ન લઈ જવાય એવું, અને
 જન્મ પુ. સ્ત્રી. ન. એક જગ્યા-
 એથી બીજો લઈ જવાય એવું)
 ચળ-અચળ.
 સ્મિત ન. હાસ્ય.
 હર પુ. શિવ, મહાદેવ.
 આળસુ અલસ પુ. સ્ત્રી. ન., તન્દ્રિલ
 પુ. સ્ત્રી. ન.
 આશ્રય વગરનું અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન.
 ઉંચું ઉચ્ચ પુ. સ્ત્રી ન.
 કઈ જાતનું કીદશ પુ. સ્ત્રી. ન.

આ જગ્યાનું અત્રત્ય પુ. સ્ત્રી. ન.

પીડા કરવી કૃ ૮ ગ૦ અપ અથવા

નિ જોડે, પીડ્ ૧૦ ગણ.

આખત વિષય પુ.

મુશ્કેલી અસૌકર્ય ન., કટ ન.

લઈને ઘટીત્વા, ગ્રહનો અવ્યયરૂપ

કૃદન્ત

વાછરડો વત્સ પુ.

વેણુ વચસ્ ન., વચન ન.

સસરો શ્વશુર પુ.

સાચો ઈશ્વર, સાચો સત્યસ્વરૂપ પુ.

સ્ત્રી. ન., પરમેશ્વર પરમાત્મન્ પુ.

પાઠ ૮મો.

બીજો ગણ (ચાલુ).

હસ્તનભૂતકાળ અને વિધ્યર્થ.

૧. આકારાન્ત ધાતુઓ પછી હસ્તનભૂતકાળના ત્રીજા પુરુષના બહુવચનનો પ્રત્યય વિકલ્પે હસ્ થાય છે, અને તેની પહેલાં અન્ત્ય સ્વરનો (આનો) લોપ થાય છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	અયામ્	અયાવ	અયામ
૨ જો ,,	અયાઃ	અયાતમ્	અયાત
૩ જો ,,	અયાન્	અયાતામ્	અયાન્-અયુઃ

આહિં ચા ના આ નો લોપ થયો અને અ એની પૂર્વે મૂકાયાર્થી અય્ થયો, અને તેમાં હસ્ પ્રત્યય મળીને અયુઃ રૂપ થયું.

વિધ્યર્થ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	ચાયામ્	ચાયાવ	ચાયામ
૨ જો ,,	ચાયાઃ	ચાયાતમ્	ચાયાત
૩ જો ,,	ચાયાન્	ચાયાતામ્	ચાયાઃ

૨. અસ્ 'હોવું' એ ધાતુ પછી હસ્તનભૂતકાળના સ્ અને ત્ પહેલાં ઈ (દીર્ઘ) લાગે છે.

૧ લો પુ.	આસમ્	આસ્વ	આસ્મ
૨ જો ,,	આસીઃ	આસ્તમ્	આસ્ત
૩ જો ,,	આસીત્	આસ્તામ્	આસન્
વિધ્યર્થ ૩ જો પુ. સ્યાત્		સ્યાતામ્	સ્યુઃ વિગેરે.

૩. રુદ્, સ્વપ્, શ્વસ્, અન્, અને જક્ષ્ ધાતુઓ પછી હસ્તન ભૂતકાળના સ્ અને ત્ એ બે પ્રત્યયો પૂર્વે ઈ અથવા અ મૂકવામાં આવે છે.

૧ લો પુ.	અરોદમ્	અરુદિવ	અરુદિમ
૨ જો ,,	અરોદીઃ-અરોદઃ	અરુદિતમ્	અરુદિત
૩ જો ,,	અરોદીત્-અરોદત્	અરુદિતામ્	અરુદન્

અરુદિતામ્ વિગેરે રૂપોમાં પ્રત્યયો પૂર્વે ઈ લાગ્યો છે (પા. ૫૦, ૯ જુઓ). જક્ષ્ ધાતુના હસ્તનભૂતકાળના ત્રીજા પુરૂષના બહુવચનનો પ્રત્યય આગળ કહેવાશે તેમ હસ્ છે.

વિધ્યર્થ. ૩ જો પુ. રુદ્યાત્	રુદ્યાતામ્	રુદ્યુઃ
શી { હસ્તન ભૂ. કા. ૩ જો પુ. અશેત	અશયાતામ્	અશેરત
વિધ્યર્થ. ૩ જો પુ. શયીત	શયીયાતામ્	શયીરન્

એ રૂપો માટે જુઓ ૨, પાનુ ૪૭ અને પ્રત્યયો માટે જુઓ ૧, અને ૪, પાનુ ૨૯.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.
સ્તુ { હસ્તન ભૂ. કા. ૩ જો પુ.	{ અસ્તૌત્ અસ્તવીત્ અસ્તુત અસ્તુવીત	{ અસ્તુતામ્ અસ્તુવીતામ્ અસ્તુવાતામ્	{ અસ્તુવન્ પરસ્મૈ૫૬. અસ્તુવત આત્મને૫૬.
" { વિધ્યર્થ. ૩ જો પુ.	{ સ્તુયાત્ સ્તુવીયાત્ સ્તુવીત	{ સ્તુયાતામ્ સ્તુવીયાતામ્ સ્તુવીયાતામ્	{ સ્તુયુઃ સ્તુવીયુઃ સ્તુવીરન્ આત્મને૫૬.

આ રૂપોમાં વૃદ્ધિ થઈ છે તેને માટે જુઓ ૪, પાનુ ૪૮, અને ઈ
વિકલ્પે પ્રત્યય પહેલાં મૂકવામાં આવી છે, તેને માટે જુઓ ૫, પાનુ ૪૮.

મૂ	{	હસ્તન ભૂ. કા. ૩ જો પુ.	અવ્રવીત	અવ્રૂતામ્	અવ્રુવન્	પરસ્મૈ૫૬.
		"	"	અવ્રૂત	અવ્રૂવાતામ્	અવ્રુવત આત્મને૫૬.
		વિધ્યર્થ	"	વ્રૂયાત	વ્રૂયાતામ્	વ્રૂયુઃ પરસ્મૈ૫૬.
		"	"	વ્રૂવીત	વ્રૂવીયાતામ્	વ્રૂવીરન્ આત્મને૦

જુઓ ૬, પાનુ ૪૯.

इ हस्तन भू. क. ३ जे पु. ऐत् ऐताम् आयन्

અહિં ધાતુની પૂર્વે આ આગમ લાગે છે અને એકવચનમાં એ અને
ખીજે ઇ ની સાથે એ અથવા ઇ ની વૃદ્ધિ લે છે. (જુઓ માર્ગોપ. પા. ૬૨) ઝગ પુરૂષ
બહુવચનમાં ઇ+અન્=યન્ થાય છે અને આ પહેલા મૂકવાથી આયન્. અધિ+ઇ
આત્મને૦ હસ્તનભૂ.કા. ૩ જો પુ. અધ્યૈત-અધ્યૈયાતામ્-અધ્યૈયત. આતામ્
પૂર્વે ઇ નો ઇય્ થાય છે, (જુઓ ૨, પા. ૪૮) અને આતામ્ મળી ઇયાતામ્
થાય છે, તેની પૂર્વે આ આગળ મૂકવાથી ઇયાતામ્, તેની પહેલા અધિ મૂકવાથી
અધ્યૈયાતામ્ થાય છે. ખીજા બધા સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે આવાજ
ફેરફાર થાય છે. વિધ્યર્થ ૩ જો પુ. એ. વ. અધીયીત. એજ પ્રમાણે ખીજાં
રૂપો કરવાં. આસ્ હસ્તન ભૂ. કા. ૨ જો પુ. આસ્થાઃ-આસાથામ્-આધ્વમ્.

अहरहः स्नात्वा संध्यामुपासीत ।

दशरथस्य भार्या कौसल्या चैत्रे नवम्यां तिथौ मध्याह्ने पुत्रं
रामं प्रासूत ।

पारिक्षितस्य जनमेजयस्य सत्रं सारमेयोऽभ्यैत् ।

तत्र च जनमेजयस्य त्विजस्तमताडयन् ।

सोऽरोदीद्भुदंश्च मातरमयात् ।

मातापृच्छद्वत्स किं रोदिषि ।

सोऽब्रवीज्जनमेजयस्य सत्रमायं તત્ર કેઽપિ માં પ્રાહરન્ ।

मातावदत्किं त्वमकरोः किं तानस्पृशः ।

સોઽભાષત નાહં મર્યાદામત્યાયમ્ ।

સરમા સત્રભૂમિં ગત્વોઽર્ચવાંચાબ્રૂત ।

અયં મે પુત્રકોઽ ન યુષ્માનસ્પૃશત્તત્કિમેનમનપરાધિનમતાડયત ।

તાં ન કોઽપિ પ્રત્યભાષત । તેન ક્રુદ્ધા સા દેવશુનીં સરમા
જનમેજયં શપ્ત્વા ગૃહમયાત્ ।

દ્રોણાચ્છુલ્લવિદ્યામધ્યૈયત પાણ્ડવાઃ કુશલવૌ વાલ્મીકેરધ્યૈયાતાં
કર્ણશ્ચ પરશુરામાદધ્યૈત ।

અભિવાદ્ય ગુરું વ્રૂયાદધીષ્વઃ* ભગવન્નિતિ ।

અનિષણ્ણે ગુરૌ નાસીત ।

વિદેહાનુપયન્તો વયમેકરાત્રં ગઙ્ગાયાસ્તીરેઽવસામ તત્ર ચ પૂર્વરાત્રે
નાના રમ્યાઃ કથાઃ કૃત્વાનન્તરમસ્વપિમ ।

વ્રૂયાત્ક્ષમી ગમીરોઽસીતિ વત યુધિષ્ઠિરં પ્રભું કો ન ।

કથમહં વલી સ્યાં કથં મયિ પ્રજા વિશ્વસ્યુઃ કથં ચ પ્રકૃતયો
મામુપાસીરન્નિત્યેવં ચિન્તયતસ્તસ્ય રાત્રિરયાત્ ।

તતઃ પ્રામુહ્યતાં વીરૌ રાઘવાવરુતાં તથા ।

ઉષ્ણં ચ પ્રાણિતાં દીર્ઘમુઽર્ચ્યક્રોશતાં તથા ॥

યથા કાષ્ઠં ચ કાષ્ઠં ચ સમેયાતાં મહોદધૌ ।

સમેત્ય ચ વ્યપેયાતાં તદ્વદ્ભૂતસમાગમઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરા પાંડુના છોકરા સાથે જુગાર રમ્યા અને તેઓ
પાસેથી તેમની બધી પુંજ લઈ લીધી. પછી પાંડવો વનમાં ગયા (ઈ).

૨. ત્યાં ધણા બ્રાહ્મણો તેમની પાછળ ગયા (અનુ + ઇ).

* ક એ લઘુતાદર્શક પ્રત્યય છે.

* અધિ + ઇ 'શિખવવું'એ અર્થમાં વપરાયો છે.

૩. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેઓને કહ્યું (બ્રૂ) કે તમારે અમારી પાછળ આવવું જોઈએ નહીં (અનુ+હ); હમણાં અમે ધન વગરના છિયે (અસ્) અને તમને અન્ન આપી શકતા નથી.

૪. ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા (બ્રૂ) કે અમે અમારું અન્ન કમાવાને શક્તમાન છિયે (અસ્).

૫. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે તેમને ના પાડી નહીં (પ્રતિ+આ+હ્યા).

૬. પણ બ્રાહ્મણો પોતાના અન્નને માટે મહેનત કરે, એ તેને ગમ્યું નહીં*.

૭. ત્યારે તેણે પોતાના ગોરને પુછ્યું કે મારે શું કરવું.

૮. તેણે તેને કહ્યું કે સૂર્યની સ્તુતિ કરો (સ્તુ).

૯. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે સૂર્યની સ્તુતિ કરી (સ્તુ), અને જ્યારે સૂર્ય પ્રસન્ન થયા ત્યારે તેની પાસેથી એક થાળી મળી અને તેમાંથી તેમને જોઈએ તેટલું અન્ન હમેશ મળતું.

૧૦. સગરની સ્ત્રીઓએ ધણા છોકરાઓને જન્મ આપ્યો (સૂ).

૧૧. ગર્ધ રાત્રે હું ઉઘ્યો નથી (સ્વપ્).

૧૨. તમે ગંગાના પાણીમાં ક્યારે નાહ્યા (સ્ના)?

૧૩. કૃષ્ણ મથુરા ગયા ત્યારે વ્રજની સ્ત્રીઓ મોટેથી રડી (રુદ્).

૧૪. હું કાશીમાં ન્યાય ભણ્યો (અધિ+હ).

૧૫. જો હું હસ્તિનાપુરમાં હોઉં (અસ્) તો ધૃતરાષ્ટ્રને કહું (બ્રૂ) કે પાંડવો પાસેથી કપટવાળા જુગારથી તમે તેમની પુંજ લઈ લીધી એ કંઈ ચોગ્ય કીધું ન હતું.

૧૬. કોઈએ પણ દુષ્ટ માણસોના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખવો ન જોઈએ (વિ+શ્વસ્).

* ‘ઈચ્છ્યું’ એ અર્થનો ધાતુ ન સાથે વાપરવો.

શબ્દકોષ ૮.

અનપરાધિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. અપરાધ
રહિત, નિર્દોષ.

અનિષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. ન બેઠેલું.

અહરહઃ અ. દરરોજ.

આપ્ પ. ગણુ અવ બેડે, મેળવવું,
પામવું.

ઈ વિ+અપ બેડે, જીદું પડવું; સમ+આ
બેડે, એકઠું થવું, સાથે આવવું.

ઉચ્ચૈઃ અ. ક્રિ. વિ. મોટેથી.

ઉષ્ણમ્ ક્રિ. વિ. (ગરમીથી) ઉનું ઉનું.

એકરાત્ર ન. એક રાત.

કર્ણ પુ. વિશેષનામ છે.

ક્ષમિન્ પુ. સ્ત્રી ન. ધીરજવાન.

કુશ પુ. અને લવ પુ. રામના પુત્રો.

ક્રુશ્ ૧ ગણુ પરસ્મૈં વિ+આ બેડે,
ઉચ્ચે સ્વરે રેવું, શોક કરવો.

ગભીર પુ. સ્ત્રી. ન. ગભીર, ઉંડું.

ચૈત્ર પુ. શાલિવાહની હિંદુ વર્ષનો
પહેલો મહીનો, ચૈત્ર.

જનમેજય પુ. પરિક્ષિતનો પુત્ર
અને અર્જુનનો પૌત્ર.

તદ્વત્ ક્રિ. વિ. તેની પેઠે, તેજ રીતે.

તિથિ પુ. સ્ત્રી. મહીનાનો દિવસ.

દીર્ઘમ્ ક્રિ. વિ. લાંબો વખત,

ચિરકાળ, ઉડું.

દેવશુની સ્ત્રી. દેવોની કુતરી.

દ્રોણ પુ. વિશેષ નામ છે.

નવમી સ્ત્રી. પખવાડીઆનો નવમો
દિવસ.

નાના અ. જીદા, ઘણાં.

પારિક્ષિત પુ. પરિક્ષિતનો પુત્ર.

પૂર્વરાત્ર પુ. (પૂર્વ આગળનું, રાત્રિ
સ્ત્રી. રાત) રાતનો પહેલો ભાગ.

પ્રકૃતિ સ્ત્રી. રૈયત લોકો, પ્રધાનમંડળ.

વત અ. આશ્ચર્ય, ખેદ વગેરે
દર્શાવનાર અવ્યય.

માષ્ ૧ ગણુ આત્મનેં પ્રતિ બેડે,
જવાળા આપવો.

મૂતસમાગમ પુ. પ્રાણીઓનું એકઠું
થવું અથવા એકત્ર મળવું.

મધ્યાહ્ન પુ. (મધ્ય ન. વચ્ચે) અને
અહન્ ન. દિવસ) મધ્યાહ્ન.

મર્યાદા સ્ત્રી હદ, સીમા.

મહોદધિ પુ. મોટો સમુદ્ર.

પ્રત્નમુહ્ મોહ પામવો, મૂર્છાગત થવું.

વાલ્મીકિ પુ. ઋષિનું નામ છે.

વિદેહ પુ. દેશનું નામ છે (બહુવચન).

શપ્ ૧ ગણુ પરસ્મૈં અને આત્મનેં
શાપ દેવો; શપ્તવા અવ્યયકૃદંત.

શસ્ત્રવિદ્યા સ્ત્રી. (શસ્ત્ર અને વિદ્યા)
યુદ્ધકળા, યુદ્ધજ્ઞાન.

કર્ષ સંધિના ફેરફાર થતા નથી, કારણ કે મિ અને મઃ અનુનાસિકથી શરૂ થાય છે, અને વઃ અર્ધસ્વરથી શરૂ થાય છે.

આત્મનેપદ. વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.
૧ લો પુ.	લિહે	લિહ્ણહે	લિહ્ણહે
૨ જો „	લિહ્ને	લિહ્ણને	લીઢ્ઢે
૩ જો „	લીઢે	લિહ્ણતે	લિહ્ણતે

આ રૂપો ઉપર પ્રમાણે કરવાં.

૧. ળીજન વર્ગના ગણમાં આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈપદના રજ પુરૂષ એકવચનનો પ્રત્યય ત્યારે ધાતુને છેડે અનુનાસિક અને અર્ધસ્વર સિવાય કોઈ પણ વ્યંજન હોય ત્યારે વિ થાય છે.

પરસ્મૈં આજ્ઞાર્થ.

૧ લો પુ.	લેહાનિ	લેહાવ	લેહામ
૨ જો „	લીઢિ	લીઢમ્	લીઢ
૩ જો „	લેટ્	લીઢામ્	લિહ્ણન્તુ

આત્મનેં આજ્ઞાર્થ.

૧ લો પુ.	લેહં	લેહાવંહે	લેહામંહે
૨ જો „	લિહ્વ	લિહ્ણામ્	લીઢ્ઢમ્
૩ જો „	લીઢામ્	લિહ્ણતામ્	લિહ્ણતામ્

૧લા પૂરૂષના ત્રણે વચનના પ્રત્યયો વિકારક છે અને પરસ્મૈપદ રજ પૂરૂષનો એકવચનનો પ્રત્યય અવિકારક છે તે યાદ રાખવું.

૫. ધાતુના આરંભમાં દ્ અને અન્તે હ્ હોય અને પહેલા નિયમમાં કોણેલી આવતો લાગુ હોય તો હ્ નો ઘ્ થાય છે.

જેમકે રહ્મદિતું વિ પ્રત્યય વિકારક હોવાથી રોહ્મનિ ઉપસા નિયમ પ્રમાણે રોહ્મનિ થયું. પછી પદ ૬૫, ૨. પ્રમાણે રોહ્મનિ થયું. પછી,

૬. શબ્દ અથવા પદની અસિદ્ધ અવસ્થામાં વર્ગના ત્રીજા કે ચોથા અક્ષર (ગ્ જ્ ઙ્ દ્ વ-ઘ્ ઙ્ ઢ્ ઘ્ મ્) પૂર્વે અનુનાસિક શિવાયના પૂર્વ વ્યંજનને બદલે પોતાના વર્ગના ત્રીજા અક્ષર (ગ્ જ્ ઙ્ દ્ વ) થાય છે. એ પ્રસંગે ષ્ ને ઠેકાણે ઙ્ થાય છે.

એ પ્રમાણે દોઘ્ + ધિ નું દોગ્ + ધિ - દોગિધ થયું, દ્વિ.વ.નું ૩૫ દુઘઃ એજ પ્રમાણે કરવું. બ. વ. નું ૩૫ દુહન્તિ એમાં કંઈ ફેરફાર થતો નથી. ૨ જી પુ. એ. વ. નો પ્રત્યય સિ ઉમેરાતાં નિ. પ. પ્રમાણે દોઘ્ + સિ થાય. એ સ્થિતિમાં માર્ગોપ૦ પાનું ૫ નોંધર્માં આપેલો નિયમ લાગતાં પહેલાં નીચેલો નિયમ લાગુ પડે છે.

૭. કોઈ પણ ધાતુ વ્, ગ્, કે દ્ થી શરૂ થતો હોય અને તેને છેડે વર્ગનો ચોથો અક્ષર (ઘ્ ઙ્ ઢ્ ઘ્ મ્) હોય અને તેની પછી સ્ કે ષ્ આવે અથવા કંઈ નહિ આવે તો વ્, ગ્, દ્ ના અનુક્રમે મ્, ષ્, ઘ્ થાય છે.

આ નિયમ પ્રમાણે દોઘ્ + સિ નું ધોઘ્ + સિ થયું; પછી માર્ગોપ૦ પાનું ૫ નોંધમાં આપેલા નિયમ પ્રમાણે ધોઘ્ + સિ થયું; પછી માર્ગોપ૦ પાનું ૬૨* પ્રમાણે ધોઘ્ + પિ થઈ, ધોક્ષિ થયું, એટલે ૩૫ નીચે પ્રમાણે થયાં.

પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	દોહિ	દુહ્નઃ	દુહ્નઃ
૨ જો ,,	ધોક્ષિ	દુઘઃ	દુઘઃ
૩ જો ,,	દોગિધ	દુઘઃ	દુહન્તિ
આત્મને૦વર્તમાન. ૩જો પુ. દુઘે,		દુહાતે,	દુહતે.
,, ,,	૨જો પુ. ધુક્ષે,	દુહાયે,	ધુઘ્વે વિગેરે.
પરસ્મૈ૦ આજ્ઞાર્થ ૩જો પુ. દોઘ્વુ,		દુઘધામ્,	દુહન્તુ વિગેરે.
આત્મને૦ ,,	૩જો પુ. દુઘધામ્,	દુહાતામ્,	દુહતામ્.
,, ,,	૨જો પુ. ધુક્ષ્વ,	દુહાધામ્	ધુઘ્વમ્ વિગેરે.

૨. અ. અર્ધસ્વર અથવા અનુનાસિક શિવાય કોઈપણ વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે હન્ નો ન લોપાય છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ઉપાન્ત્ય અ ઉડી જાય છે.

આ. આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ. જહિ થાય છે.

ઇ. આ ધાતુના હની પછી તરતજ ન આવે તો હ નો ઘ થાય છે.

૮. કોઈ શબ્દમાં અથવા નિયમાનુસાર બનેલા રૂપમાં ન અને મ પછી જે અક્ષર આવતો હોય તે વર્ગનો અનુનાસિક ન ને મ ની જગ્યાએ મૂકાય છે, અને તેની પછી હ, સ્, શ, કે ષ આવે તો અનુસ્વાર થાય.

પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.
૧ લો પુ.	હન્મિ	હન્વઃ	હન્મઃ
૨ જો ,,	હંસિ	હથઃ	હથ
૩ જો ,,	હન્તિ	હતઃ	ઘન્તિ

આ રૂપોમાં ન નો ૨ જા પુ. દ્વિ. વ., અને ૨ જા પુ. પ્. વ.માં લોપ થયો છે; કારણકે પ્રત્યયો અવિકારક છે અને અર્ધસ્વર કે અનુનાસિક શિવાયના વ્યંજનથી શરૂ થાય છે. સિ પૂર્વે ન નું (૮. પ્રમાણે) અનુસ્વાર થયું. અન્તિ સ્વરથી શરૂ થતો અવિકારક પ્રત્યય હોવાથી તેની પહેલાં હન્ ના ઉપાન્ત્ય અ નો લોપ થયો છે, અને હન્ + અન્તિ મળીને (૨. ઇ.) પ્રમાણે ઘન્તિ રૂપ થયું છે.

કેટલેક પ્રસંગે આ ધાતુને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગે છે ત્યારે વર્તમાન કાળના રૂપો નીચે પ્રમાણે થાય છે.

૧ લો પુ.	ઘ્રે	હન્મહે	હન્મહે
૨ જો ,,	હસે	ઘ્રાયે	હઘ્વે
૩ જો ,,	હતે	ઘ્રાતે	ઘ્રતે

આ પ્રમાણે અર્ધસ્વર કે અનુનાસિક શિવાયના વ્યંજન પૂર્વે ન્ નો લોપ થયો છે અને સ્વર પૂર્વે ઝ નો લોપ થઈ હ્ નો ઘ થયો છે.

આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈ૦ ૩જો પુ. હન્તુ-હતામ્-મન્તુ.

„ „ ૨જો પુ. એ. વ. જહિ.

„ „ ૧લો પુ. એ. વ. હનાનિ.

આત્મને૦ ૩જો પુ. હતામ્ ઘાતામ્ વિગેરે.

૩. ईश् અને ईङ् ધાતુમાં સ્ અને ધ્વ થી શરૂ થતા પ્રત્યયો પહેલાં ઇ મૂકાય છે, પણ હસ્તનભૂતકાળના બીજાપુરુષના બહુવચનમાં ઇ મૂકાતી નથી.

૯. व्रश्च्, भ्रस्ज्, सृज्, मृज्, यज्, राज्, भ्राज् અને શાન્ત અને છાન્ત (એટલે જેને છેડે ચ્ અને છ હોય એવા ધાતુઓ) ધાતુઓના છેડલા અક્ષરનો અર્ધસ્વર અથવા અનુનાસિક શિવાય કોઈ પણ વ્યંજન પૂર્વે અથવા પછાન્તે ષ થાય છે.

ईश् आत्मने० वर्तमान०.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	ईशे	ईश्वहे	ईशमहे
૨ જો „	ईशिपे	ईशाये	ईशिष्वे
૩ જો „	ईष्टे	ईशाते	ईशते

તે પહેલાં ईश् ના ચ્ નો ૯. પ્રમાણે પ્ થયો, ત્ નો ટ્ થઈ તે નો ટે થયો એટલે ईष्टે થયું. સે અને ધ્વેની પૂર્વે ઇ મૂકવાથી ईशिपे, અને ईशिष्वે થયાં.

આજ્ઞાર્થ. ૩ જો પુ. ईष्टाम्, ईशाताम्, ईशताम्, વિગેરે.

„ ૧ લો પુ. એ. વ. ईशै વિગેરે.

૪. मृज् ધાતુનો ઉપાન્ત્ય ઋ વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે વૃદ્ધિ પામે છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પૂર્વે વિકલ્પે વૃદ્ધિ પામે છે.

મૃજ્ વર્તમાન.

૧ લો પુ.	માર્ઝિમ	મૃજ્વઃ	મૃજ્મઃ
૨ જો ,,	માર્ઝિ	મૃષ્ટઃ	મૃષ્ટ
૩ જો ,,	માર્ઝિ	મૃષ્ટઃ	મૃજન્તિ-માર્ઝન્તિ

આમાં અન્ત્ય જ્ નો તિ, તસ્ વિગેરે પ્રત્યય પૂર્વે ૯, પ્રમાણે ષ્ થયો, એટલે માર્ઝિ, મૃષ્ટઃ વિગેરે રૂપો થયાં છે.

ઉપલા નિયમ પ્રમાણે એકવચનના રૂપોમાં ઋની વૃદ્ધિ આર્ થઈ છે, અને ૩. પુ. બ. વ. માં વિકલ્પે વૃદ્ધિ થઈ છે. સિ પૂર્વે જ્ નો ૯, પ્રમાણે ષ્ થયો અને ષ્ નો પા. ૬૫, ૪. પ્રમાણે ક્ થયો અને સિ નો પિ થયો એટલે માર્ઝિ રૂપ થયું.

આજ્ઞાર્થ ૩ જો પુ. માર્ઝુ-મૃષ્ટામ્-મૃજન્તુ અથવા માર્ઝન્તુ. ૨ જો પુ. એ. વ. મૃદ્ધિ. આ રૂપમાં હિ પ્રત્યયનો ધિ થયો, પા. ૬૬, ૧. પ્રમાણે. મૃજ્ ના જ્ નો ષ્ થયો પા. ૬૯, ૯. પ્રમાણે અને ષ્ નો ઙ્ થયો. પા. ૬૭, ૬. પ્રમાણે. ૫. વશ્ ધાતુના વ્ નો અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે ઙ થાય છે.

પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	વશ્મિ	વશ્વઃ	વશ્મઃ
૨ જો ,,	વશ્મિ	વશ્વઃ	વશ્વ
૩ જો ,,	વશ્મિ	વશ્વઃ	વશન્તિ

આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ. વશ્મિ.

વશ્ + તિ - વષ્ + તિ પા. ૬૯, ૯. પ્રમાણે - વષ્ + ટિ = માર્ગોપ૦ પા. ૨૧* નોંધ પ્રમાણે વશ્મિ; વશ્+સિ-વષ્+સિ ૯. પ્રમાણે. વક્+સિ- પા. ૬૬, ૧. પ્રમાણે. વક્+ષિ-વશ્મિ; વશ્મિ; વિગેરે. વશ્+ધિ પાતું ૬૫, ૪. પ્રમાણે. વશ્ + ધિ - વષ્ + ધિ - વષ્ + ઢિ માર્ગો. પા. ૨૧* નોંધ પ્રમાણે. વશ્મિ પાતું ૬૭, ૬. પ્રમાણે.

૬. શાસ્ ધાતુના આનો વ્યજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ઙ થાય છે.

૭. શાસ્, જક્ષ્, ચકાસ્, દરિદ્રા અને જાઁ એ ધાતુઓને ત્રીજા પુરુષનો બહુવચનનો પ્રત્યય લગાડતા તેનો ન્ લોપાય છે.

શાસ્નું આજ્ઞાર્થ ૨ ળે પુ. એ. વ.નું રૂપ શાધિ છે, અને ચકાસ્નું ચકાદ્ધિ અથવા ચકાધિ છે.

૧ લો પુ.	શાસ્મિ	શિષ્વ:	શિષ્મ:
૨ ળે „	શાસિસ	શિષ્ઠ:	શિષ્ઠ
૩ ળે „	શાસ્તિ	શિષ્ઠ:	શાસતિ

શાસ્+તસ્-શિસ+તસ્ ઉપલા ૬. પ્રમાણે-શિષ્+તસ્ (સ્ નો ષ્ થવાથી) -શિષ્+ટસ્ માર્ગોપ૦ પા. ૨૧* પ્રમાણે-શિષ્ઠ; શાસ્+અતિ ૭. પ્રમાણે; (પ્રત્યય અતિ છે, અન્તિ નથી) શાસતિ. જાઁ. પરસ્મૈ૦ વર્ત૦ ૩ ળે પુ. જાગર્તિ-જાઁતઃ -જાઁતિ, આજ્ઞાર્થ. ૨ ળે પુ. એ. વ. જાઁહિ; ૧ લો પુ. એ. વ. જાઁરાણિ.

૮. દરિદ્રા ધાતુના અન્ત આ નો સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થાય છે, અને વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે રૂ થાય છે.

૩ ળે પુ. દરિદ્રાતિ-દરિદ્રિતઃ-દરિદ્રિતિ વિગેરે.

૯. વિદ્ ધાતુના આજ્ઞાર્થ રૂપ વિદામ્ ને કૃ ના આજ્ઞાર્થરૂપ લગાડવાથી વિકલ્પે થાય છે.

આજ્ઞાર્થ. ૩ ળે પુ. વેત્તુ કે વિદાંકરોતુ-વિત્તામ્ કે વિદાંકુસ્તામ્-વિદન્તુ કે વિદાંકુર્વન્તુ વિગેરે.

વર્તમાન. ૩ ળે પુ. વેત્તિ, વિત્તઃ, વિદન્તિ વિગેરે.

૧૦. કૈઘ પાણુ ળેડાક્ષરનો પહેલો અક્ષર સ્ કે ક્ હોય તો તે સ્ અથવા ક નો અર્ધસ્વર અથવા અનુનાસિક શિવાય કૈઘ પાણુ વ્યંજન પૂર્વે અથવા પદને અન્તે લોપ થાય છે.

ચક્ષ્+તે આમાં ક્ષ્ એ ળેડાક્ષર છે, એનો પહેલો અક્ષર ક્ છે અને એની પછી તે પ્રત્યય આવ્યો છે તેમાંનો ત્ અર્ધસ્વર અથવા અનુનાસિક શિવાયનો વ્યંજન છે માટે ક્ લોપાય છે, એટલે ચક્ષ્+તે થયું. પછી માર્ગોપ૦ પા. ૨૧* નોંધ પ્રમાણે ચ્ઞે થયું. ૨ ળે પુ. એ. વ. ચક્ષ્+સે; ઉપલા નિયમ પ્રમાણે ક્ લોપાય છે-ચ્ષ્+સે; પા. ૬૫, ૪. પ્રમાણે ચક્ષ્+સે (માર્ગોપ. પા. ૯૨* નોંધ પ્રમાણે) ચ્ઞે.

ચક્ષ્ આત્મને૦ વર્તમાન.

એ. વ.

દ્વિ. વ.

અ. વ.

૧ લો પુ.

ચક્ષે

ચક્ષ્વહે

ચક્ષ્મહે

૨ ને ,,

ચક્ષે

ચક્ષાથે

ચક્ષે
વ

૩ ને ,,

ચક્ષે

ચક્ષાતે

ચક્ષતે

ચક્ષ+ધ્વે-૬૦ પ્રમાણે, ચપ+ધ્વે-માર્ગોપ. પા. ૨૧* નોંધ પ્રમાણે,
ચપ્+ધ્વે-અને (આગળ આવી ગયલા) પા. ૬૭, નિયમ ૬ પ્રમાણે ચક્ષે.
વ

આત્માર્થે ૩ ને પુ. ચક્ષામ્-ચક્ષાતામ્ વિગેરે. દ્વિષ્ વર્તમાનકાળ.
૩ ને પુ. એ. વ. દ્વેષ્ટિ વિગેરે. દિહ્ પરસ્મૈ૦ વર્તમાન૦ ૩ ને પુ. એ. વ.
દેન્ધિ વિગેરે.

સવિતા વૈ પ્રસવાનામીષ્ટે* ।

ગોપઃ સાયં ધેનૂર્દોઘિં પયઃ ।

અધુનાખિલ ભરતવર્ષે મહાપ્રતાપા આઙ્ગમૌમાઃ પ્રશાસતિ ।

તસ્મિન્પુષ્પે ભ્રમરૌ મધુ લીલઃ ।

અગ્નિમીડે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દેવસૃત્વિજમ્ ।

યોઽસ્માન્દ્વેષ્ટિ યં ચ વયં દ્વિષ્મસ્તં ઇન્તિવમાન્યસ્માભિઃ પઠ્ય-
માનાનિ મન્ત્રાક્ષરાણિ ।

હે જગન્નાથાખિલસ્યૈતસ્ય વસ્તુજાતસ્ય ત્વમીશિષે ।

હે દીનવન્ધો યદ્યન્મે નમ્રસ્ય પાપં ભવેત્તત્પ્રતિજહિ ।

શત્રું હન્તું શરાન્વિષેણ દેગ્ધિ ।

આચક્ષ્વ ક મામેકાકિનીમત્ર વિહાયાકરૂણ યાસિ ।

યં માં ધર્મમાચક્ષે †તમેવ પ્રત્યહમાચરાસિ ।

વ

* ईश् धातुना कर्मने छड़ी विभक्ति वपराय छे.

† योथा पानानी *નોંધ જુઓ.

વત્સે ન યુક્તં તે મઙ્ગલકાલે રોદિતું પ્રમૃદ્ધયશ્રૂણિ । અથવા સખ્યૌ
પ્રમૃષ્ટામ્ ।

ભાષ્યકૃત્પતંજલિઃ કાત્યાયનસ્ય વચનાનિ વિસ્તરતો વ્યાચષ્ટે ।

શિષ્યસ્તેઽહં શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્ ।

શાસ્ત્રરીન્ધર્મમાશાસ્ત્રે કીર્તિમાશંસતે પરામ્ ।

સ શંસતિ સતાં વૃત્તં વિશસત્યુત્પથાસ્થિતાન્ ॥

ઈદ્દે ત્રિવિષ્ટપાથ્યાને તત્કીર્તિ વાસવઃ સ્વયમ્ ।

ઈહયન્તિ નરેન્દ્રાશ્ચ ભૂમાબુદ્ધૂતવિસ્મયાઃ ॥

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥

ય એનં* વેત્તિ હન્તારં યશ્ચૈનં મન્યતે હતમ્ ।

ઉમૌ તૌ ન વિજાનીતો નાયં હન્તિ ન હન્યતે ॥

કરોતિ પાપં યોઽજ્ઞાનાન્નાત્મનો વેત્તિ ચ ક્ષયમ્ ।

પ્રદ્વેષ્ટિ સાધુવૃત્તાંશ્ચ સ લોકસ્યૈતિ વાચ્યતામ્ ॥

પ્રાપ્ય ચાપ્યુત્તમં જન્મ લબ્ધ્વા ચેન્દ્રિયસૌષ્ઠવમ્ ।

ન વેત્યાત્મહિતં યસ્તુ સ ભવેદાત્મઘાતકઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. તું દિવસમાં કેટલીવાર ગાયો દોહે છે (દુહ્) ?

૨. પુષ્પમાંથી મધમાખને ઉરાડ નહિ, તેને મધ ચૂસવા દે (લિહ્).

૩. જેઓ વિચાર વિના પ્રાણીઓને મારે છે (હન્) તેઓ કદી
સુખ ભોગવતા નથી.

૪. નગરોના લોકો, બ્યારે બ્યારે પોતાના રાજાઓ શેરીઓમાં
પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે શેરીઓને વાળી સાફ કરે છે (સમ્+મૃજ્).

*આ આત્માને લાગુ પડે છે.

૫. રાત્રિને પાછલે પહોરે ઋષિના શિષ્યો ઉઠે છે (જાગૃ) અને વેદ ભણે છે.

૬. રાજગૃહ કે પાટલીપુત્ર મગધનું મુખ્ય શહેર હતું તે અમને ખબર નથી (વિદ્).

૭. સજ્જનોને ધિક્કારો નહિ (દ્વિષ).

૮. રાણી અને તેના વંશજો આપણા પર ચિરકાળ રાજ કરો (શાસ્).

૯. આ સૂત્ર આપ સાહેબ સમજાવો (વિ+આ+ચક્ષ).

શબ્દકોષ ૯.

બીજ ગણના ધાતુઓ.

ઈદ્ આત્મને૦ વખાણવું.

ઈશ્ આત્મને૦ ધણી થવું, રાજ કરવું.

ચકાસ્ પરસ્મૈ૦ પ્રકાશવું.

િંચક્ષ આત્મને૦ બોલવું; આ બોડે,

કહેવું; વિ+આ બોડે, સમજાવવું.

જાગ્ પરસ્મૈ૦ જાગવું.

દરિદ્રા પરસ્મૈ૦ ગરીબ થવું.

દિદ્ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦

લેપ કરવો.

દુદ્ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ દોહવું.

દ્વિષ્ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ ધિક્કારવું.

મૃજ્ પરસ્મૈ૦ માંજવું, સાફ કરવું,

પ્ર+મૃજ્ સાફ કરી નાખવું, સમ+મૃજ્ વાળવું.

ઊદ્ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ આટવું.

વશ્ પરસ્મૈ૦ ધ્વંષિવું, પ્રકાશવું.

*વિદ્ પરસ્મૈ૦ જાણવું.

શાસ્ પરસ્મૈ૦ રાજ કરવું, નિય-

મમાં મૂકવું, નિયમિત કરવું.

શાસ્ આ બોડે, આત્મને૦ ધ્વંષિવું.

હન્ પરસ્મૈ૦ મારવું.

અકરુણ પુ સ્ત્રી. ન. (અ નહીં,

અને કરુણા સ્ત્રી.) નિર્દય, દયા-

રહિત.

આત્મઘાતક પુ. ન. (આત્મન્ પોતે,

અને ઘાતક નાશ કરનાર) પોતાનો

નાશ કરનાર.

આત્મહિત ન. (આત્મન્ અને હિત

ભલું) પોતાનું ભલું.

† ગણકાર્ય વિશિષ્ટકાળોમાં અને પરોક્ષમૂતકાળમાંજ વપરાય છે. ગણકાર્ય રહિતકાળમાં તેને સ્થાને સ્વ્યા પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ આદેશ થાય છે. અને પરોક્ષમૂતકાળમાં આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

* આ ધાતુના વર્તમાનકાળના રૂપો પરોક્ષ ભૂ. કા. ધાતુને પ્રત્યયો લગાડવાથી પણ થાય છે, જેમકે વેદ, વિદત્તઃ વિગેરે. (જુઓ પાઠ ૧૩.)

ઇન્દ્રિયસૌષ્ઠવ ન. (ઇન્દ્રિય ન.
અવયવ અથવા ઇન્દ્રિ, અને
સૌષ્ઠવ ન. ખુઅસુરતી) સુંદર
બાંધો, આરોગ્ય શરીર.

ઈંદ્ર ૧૦મો ગણુ વખાણુવું.

ઉત્પથાસ્થિત પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉત્પથ
પુ. ખોટો રસ્તો, દોષવાળો માર્ગ,
આસ્થિત, આનસ્થા નો ભૂ. કૃ. પ્રાપ્ત
થએલું) ખોટો રસ્તો ગયલું

ઉદ્ભૂતવિસ્મય પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉદ્ભૂત-
ઉદ્ભૂ 'ઉત્પન્ન થવું'નો ભૂ. કૃ.)
જેનામાં અચંખો ઉત્પન્ન થયો
છે તે.

ઉમ સર્વનામ. બન્ને.

કાત્યાયન પુ. મોટા વૈયાકરણું
નામ છે.

ક્ષય પુ. નાશ.

જગન્નાથ પુ. (જગત્ ન. દુનીઆ,
સંસાર, અને નાથ પુ. ધણી)
જગતનો ધણી.

તત્કીર્તિ સ્ત્રી. તેની આખર.

ત્રિવિષ્ટપાસ્થાન ન. (ત્રિવિષ્ટપ ન.
સ્વર્ગ, આસ્થાન ન. સભા) દિવ્ય
સભા, દેવોની સભા.

દીનવન્ધુ પુ. (દીન પુ. સ્ત્રી. ન.
ગરીબ, વન્ધુ પુ. ભાઈ) ગરીબનો
ભાઈ, પરગણુ.

દેવ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકાશિત.

નમ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ સ્વભાવનું,
વિનયી.

નરેન્દ્ર પુ. રાજા.

પઠ્યમાન (પઠ્ ૧ ગણુ 'વાંચવું'
મોઢે ભણી જવું' નો કર્મણિ
વ. કૃ.) વંચાતું.

પત્તજ્જલિ પુ. મહાભાષ્ય નામના
મોટા વ્યાકરણુ ગ્રન્થનો કર્તા.

પુરોહિત પુ. ગોર, કુળગોર.

પ્રપન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્ર + પદ્ નો
ભૂ. કૃ.) શરણે થયલું.

પ્રસવ પુ. જે કંઈ ઉત્પન્ન થયું
હોય તે, ઉત્પત્તિ.

માઘ્યકૃત્ત પુ. ભાષ્ય અથવા અર્થ
સમજાવનારા વ્યાકરણુ ગ્રન્થનો
કર્તા, ટીકાકાર.

મજ્જલકાલ પુ. (મજ્જલ ન. કોઈપણ
શુભ વસ્તુ, અને કાલ પુ વખત)
શુભ અવસર.

મન્ત્રાક્ષર ન. પવિત્ર અથવા વૈદિક
કવિતાનો ખોલ.

વસ્તુજાત ન. (વસ્તુ ન. અને જાત
ન. સમુદાય) વસ્તુસમુદાય,
વસ્તુનો જથ્થો.

વાચ્યતા સ્ત્રી. નિન્દાને પાત્રતા,
ઠપકો દેવાલાયકપણું.

વાસવ પુ. ધન્વદેવ.
 વિસ્તરતઃ ક્રિ. વિ. વિસ્તારથી.
 વિહાય (વિન્હા 'છોડવું' નો અવ્યય
 ૩૫ ભૂ. કૃ.) છોડી દઈને.
 શસ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં વિજેડે, મારવું,
 નાશ કરવો.
 સંયમિન્ પુ. જોણે બધી ધન્વિયો
 વશ કીધી છે એવો ઋપિ, યોગી.

સર્વભૂતાનિ ન. પ્રથમા અને ક્રિ. તું
 બ. વ. સધળી હયાત થીજે.
 સવિત્ પુ. સૂર્ય.
 સાધુવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (સાધુ પુ. સ્ત્રી.
 ન. સાંજે, અને વૃત્ત ન.
 વર્તાણુંક) સદાચારી.
 સાયમ્ અ. સાંજે.
 હન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. મારી નાખનાર.

અવિચારથી રમસાત, મોહાત ક્રિ. વિ.
 આપ સાહેબ મગવાન અથવા
 મવાન પ્રથમા એકવચન.
 કદિ નહીં ન કદા
 કેટલી વાર કતિકૃત્વઃ અવ્યય.
 છેલ્લું ચરમ પુ. સ્ત્રી. ન.
 જ્યારે જ્યારે યદા યદા-તદા તદા
 પહોર (તુરીયો ભાગઃ) યામ પુ.
 પાટલી પુત્ર (મગધ દેશમાં એક
 શહેરનું નામ છે) પાટલિપુત્ર ન.
 ભણવું પઠ્ ૧લો ગણ પરસ્મૈં.

ભમરો ઝમર પુ.
 મુખ્ય શહેર રાજધાની સ્ત્રી.
 મગધ મગધાઃ પુ. (બ.વ.માં વપરાય છે
 એક દેશનું નામ અથવા લોકનું નામ.)
 રાજગૃહ (મગધ દેશમાં એક
 શહેરનું નામ છે) રાજગૃહ ન.
 વંશજ વંશ્ય પુ. સ્ત્રી. ન., કુલજ
 પુ. સ્ત્રી. ન.
 શેરી રથ્યા સ્ત્રી.
 સૂત્ર સૂત્ર ન.
 હાંકી મૂકવું પ્રત્તિચુદ્ ૧૦મો ગણ.

પાઠ ૧૦મો.

ળીજે ગણ (ચાલુ).

હિસ્તન ભૂતકાળ.

૧. હિસ્તનભૂતકાળના ળીજ અને ત્રીજ પુરૂષના એક-
 વચનના પ્રત્યયો સ્ અને ત્ની પૂર્વે વ્યંજન આવે તો તેઓનો
 લોપ થાય છે.

૨. અનુનાસિક શિવાય કોઈ વ્યંજન પદને છેડે આવે તો તેને સ્થાને તે વર્ગનો પહેલો કે ત્રીજો વર્ણ થાય, અને ઘ નો ટ્ અથવા ઢ થાય.

અ. લિહ્ના હસ્તનભૂતકાળના ત્રીજા પુરૂષના એકવચનમાં પહેલા અલિહ્+ત્ થયું, પછી પા. ૧૬, ૬. પ્રમાણે અલેહ્+ત્ થયું, તનો ઉપલા ૧, પ્રમાણે લોપ થયો, એટલે અલેહ્ રહ્યું. હવે હ નો ઢ પાનું ૬૪, ૧. પ્રમાણે થયો અને હ નો ઉપલા નિયમ ૨. પ્રમાણે ટ્ અથવા ઢ્ થયો એટલે અલેટ્ અલેડ્. એપ્રમાણે ૨ જા પુ. એ. વ. નો પ્રત્યય સ્ લોપાય છે અને ૩ જા પુ. એ. વ. ના ૩૫માં જે નિયમો લાગ્યા તેજ પ્રમાણે અલેટ્, અલેડ્ થાય છે.

એ. વ.

દ્વિ. વ.

ત્રિ. વ.

૧ લો પુ.

અલેહમ્

અલિહ્

અલિહ્

૨ જો ,,

અલેટ-ઢ્

અલીદમ્

અલીદ

૩ જો ,,

અલેટ્-ઢ્

અલીદામ્

અલિહન

અલીદામ્ વિગેરે ૩પો લીઢઃ વર્તમાન ૩ પુ. દ્વિ. વ. પ્રમાણે થાય છે.

(તેને માટે છેલ્લો પાઠ જુઓ.)

આત્મનેપદ.

૧ લો પુ.

અલિહિ

અલિહ્હિ

અલિહ્હિ

૨ જો ,,

અલીઢાઃ

અલિહ્હાથામ્

અલીહ્વમ્

૩ જો ,,

અલીઢ

અલિહ્હાતામ્

અલીહત

આ. અદુહ્+ત્-અદોહ્+ત્ પા. ૧૬. ૬. પ્રમાણે-અદોહ્ ઉપલા ૧ પ્રમાણે. અદોઘ્ પાનું ૬૬, ૫. પ્રમાણે-અઘોઘ્ પા. ૬૮, ૮. પ્રમાણે-અઘોઘ્ અથવા અઘોઘ્ ઉપલા ૨ પ્રમાણે. એજ પ્રમાણે જ્યારે સ્ પ્રત્યય લાગે છે ત્યારે અઘોઘ્-ઘ્ થાય છે.

૧ લો પુ.

અદોહમ્

અદુહ્

અદુહ્

૨ જો ,,

અઘોઘ્-ઘ્

અદુઘમ્

અદુઘ

૩ જો ,,

અઘોઘ્-ઘ્

અદુઘામ્

અદુહન

આત્મને. ૩જો પુ. અદુઘ-અદુહાતામ્-અદુહત; ૨ જો પુ. એ. વ.

અદુઘાઃ, ય્ નો પા. ૬૫, ૨. પ્રમાણે ઘ્ થયો છે.

૪. અહન+ન્-અહન્ પા. ૭૬, ૧. પ્રમાણે; અહન+તામ્ (દ્વિ. વ.)-પા. ૬૮,
૨. અ. પ્રમાણે ન્ લોપાય છે એટલે અહતામ્. અહન્ + અન્ (બ. વ.)-
અહન્+અન્ પા. ૬૮, ૨. અના છેલ્લા ભાગ પ્રમાણે-અગ્રન્ પા. ૬૮, ૨. ૪. પ્રમાણે.

એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ.

૧ લો પુ.	અહનમ્	અહન્વ	અહન્મ
૨ જો ,	અહન્	અહતમ્	અહત
૩ જો ,	અહન્	અહતામ્	અગ્રન્

આત્મને ૦ ૩જો પુ અહત-અહ્નાતામ્, અગ્રત વિગેરે.

૫. અમૃજ્+ત્-અમાર્જ+ત્ પા. ૬૯, ૪. પ્રમાણે-અમાર્જ પા. ૭૬, ૧. પ્રમાણે-
અમાર્ષ પા. ૬૯, ૯. પ્રમાણે. *અમાર્ટ્-ઈ પા. ૭૭, ૨. પ્રમાણે. એવીજ રીતે
૨જો પુ. એ. વ. અમાર્ટ્-ઈ થાય છે.

૧ લો પુ.	અમાર્જમ્	અમૃજ્વ	અમૃજ્મ
૨ જો ,	અમાર્ટ્+ઈ	અમૃષ્ટમ્	અમૃષ્ટ
૩ જો ,	અમાર્ટ્-ઈ	અમૃષ્ટામ્	અમૃજન્-અમાર્જન્

૧. વિદ્, જાગૃ, શાસ્, જક્ષ્, ચકાસ્ અને દરિદ્રા એ ધાતુઓનો
હસ્તનભૂતકાળનો ૩જો પુ. બ. વ. નો પ્રત્યય ઉસ્ છે.

દ્વિષ્ આ પ્રત્યય વિકલ્પે લે છે.

૩. ધાતુના અન્ત્ય દ્વ નો હસ્તનભૂતકાળના ૨જો પુ. એ.
વ. માં વિકલ્પે ર્ અથવા વિસર્ગ થાય છે.

આ નિયમ પ્રમાણે અવેદ્+સ્તું અવેત્-દ્ અથવા અવેઃ થાય છે.

૧ લો પુ.	અવેદમ્	અવિદ્વ	અવિદ્મ
૨ જો ,	અવેત્-અવેદ્-અવેઃ	અવિત્તમ્	અવિત્ત
૩ જો ,	અવેત્-દ્	અવિત્તામ્	અવિદુઃ

૨. અન્ત્ય સ્વરનો ઉસ્ પૂર્વે ગુણ થાય છે.

જાગૃ-પરસ્મૈ ૦ હસ્તનભૂતકાળ ૩ જો પુ. અજાગઃ-અજાગૃતામ્-
અજાગઃ, અજાગૃ+ત્-અજાગૃન્+ત્ અને પા. ૭૬, ૧. પ્રમાણે અજાગૃ-અજાગઃ.

* ર્ પહેલો વર્ણ હોય એવો સંયુક્ત વ્યંજન પદને અન્તે આવે તો
તેના છેલ્લા વ્યંજનનો લોપ થતો નથી. પણ જો ર્ પહેલો વર્ણ અને સ્
છેલ્લો વર્ણ એવો સંયુક્ત વ્યંજન પદને અન્તે હોય તો સ્ લોપાય છે.

૪. ધાતુના અન્ત્ય સ્ નો ત્ પ્રત્યય પૂર્વે ત્ અથવા દ્ થાય છે, અને સ્ પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે ત્ અથવા દ્ થાય છે.

શાસ્ પરસ્મૈ૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	અશાસમ્	અશિષ્વ	અશિષ્મ
૨ જો ,,	અશાત્-દ્-અશાઃ	અશિષ્ટમ્	અશિષ્ટ
૩ જો ,,	અશાત્-દ્	અશિષ્ટામ્	અશાસુઃ

અશાસ્+ત્, ત્ નો લોપ થયો એટલે અશાસ્ થયું ને ઉપલા ૪ પ્રમાણે અશાત્-દ્ થયાં.

ઇશ્ આત્મને૦ હસ્તનભૂતકાળ ૩ જો પુ. ऐष्ट-ऐशाताम्-ऐशत, ૨જો પુ. ત્રિ. વ. ऐड्ढवम्. જ નો પા. ૬૯, ૯ પ્રમાણે ષ્ થયો અને ષ્ નો પા. ૬૭, ૬ પ્રમાણે ઙ્ થયો અને ધ્વમ્ નો ઢ્વમ્ થયો. વશ્ પરસ્મૈ૦ હસ્તન ભૂતકાળ. ૩જો પુ. अवट्-अवङ्-औष्टाम्-औशन्. તામ્ પ્રત્યય પૂર્વે વ્ નો ઙ્ થયો અને આ પૂર્વે મૂકી આ+ત્ ને સ્થાને ઙ ની વૃદ્ધિ ઔ થઈ.

વિધ્યર્થ.

દુહ્ પરસ્મૈ૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	દુહ્યામ્	દુહ્યાવ	દુહ્યામ
૨ જો ,,	દુહ્યાઃ	દુહ્યાતમ્	દુહ્યાત
૩ જો ,,	દુહ્યાત્	દુહ્યાતામ્	દુહ્યુઃ

આત્મને૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	દુહીય	દુહીવહિ	દુહીમહિ
૨ જો ,,	દુહીયાઃ	દુહીયાથામ્	દુહીધ્વમ્
૩ જો ,,	દુહીત	દુહીયાતામ્	દુહીરન્

हन् ३७० पु. हन्यात्-हन्याताम्-हन्युः.

आत्मने० ३७० पु. घ्रीत-घ्रीयाताम्-घ्रीरन्

शास् ५२२मै० ३७० पु. शिष्यात्-शिष्याताम्-शिष्युः.

सायं प्रातर्वेनुमग्निहोत्रायाधोगृपिः ।

दण्डकायां वसन्तौ रामलक्ष्मणौ रक्षसां सहस्राण्यहताम् ।

चाणक्योऽकिंचनो ब्राह्मणो नन्दानद्वेड्बुद्धिप्रभावाच्च तानहत् ।

तेषां च राज्यं चन्द्रगुप्तो नाम नृपतिश्चाणक्यस्य शिष्योऽशात् ।

देवानां संदेशं हरन्नलो दमयन्त्या अन्तःपुरं प्राविशत् । प्रविशन्तं

च तं देवानां वराद्रक्षितारो नाविदुः ।

केचिद्दटवस्तडागस्य तटमुपगता लोष्ट्रैर्भैकानभ्यघ्नन् ।

स राजा दिग्विजयादारभ्यात्मनः सर्वं वृत्तान्तं गन्धर्वकन्याया*
आचष्ट ।

यथा पाण्डवा रणे नास्मान्हन्युस्तथा क्रियताम् ।

कश्चित्कुङ्कुरो यज्ञमण्डपं गतोहवींष्यवालेट् । तत्रर्त्विजस्तमाघ्नन्सर्वं

च समुपाहृतं यज्ञियं द्रव्यं त्यक्त्वा मण्डपं सममार्जन् ।

राजानो धर्मेण वसुधां शिष्युः ।

गुजराती वाक्ये.

१. नन्दवशना राज्ञो ५७१ भौर्यवंशना राज्ञो ३७० पृथ्वी ७५२
राज्यं कर्तुं (शास्).

२. कर्त्तुगना योद्धा ३७० अभने नीये प्रभावे कर्तुं (चक्ष).

गुप्तो भार्गो. पा. १०२ नोधि

૨. “જે અંગ લોકો અમને ધણો વખત થયાં ધિક્કારતા હતા (દ્વિષ્) તેઓએ અમારા મુલકપર હુમલો કર્યો. અમે તેઓની સાથે લડાઈ લડ્યા અને તેઓના સરદારોને માર્યા (હન). તેઓનો રાજા આ જાણુતો ન હતો (વિદ્); અને તેથી તે લડાઈની જગ્યાએ જાતે આવ્યો. પણ પોતાના માણસોને મુએલાં જોઈને તે પોતાને મુલક પાછો ફર્યો.”

૩. તમે ગઈ કાલે ગાયો દોહી (દુહ)?

૪. હરિ આખી રાત વેદ જાણુતો જાગતો હતો (જાગૃ).

૫. દરરોજ માણસે સવારે પોતાનું મોઢું સાફ કરવું જોઈએ (પ્રમૃજ્).

શબ્દકોષ ૧૦.

અગ્નિહોત્ર ન. અગ્નિ દેવતાનો યજ્ઞ.

કુકુર પુ. કુતરો.

ગન્ધર્વકન્યા સ્ત્રી. ગન્ધર્વની છોકરી.

ચન્દ્રગુપ્ત પુ. રાજાનું નામ છે.

ચાણક્ય પુ. પુરુષનું નામ છે.

તટ પુ. સ્ત્રી. ન. કિનારો, કાર.

દિગ્વિજય પુ. (દિશ્ સ્ત્રી દિશા,

વિજય પુ. જીત) દિશાઓની

જીત, દેશોની જીત.

દ્રવ્ય ન. ચીજ, વસ્તુ.

નન્દ પુ. રાજવંશનું નામ છે, એ

વંશનો માણસ.

વડુ પુ. છોકરો.

મેક પુ. દેડકો.

યજ્ઞમण्डप પુ. યજ્ઞને માટે તૈયાર કરેલો માંડવો.

મण्डप પુ. માંડવો.

યજ્ઞિય પુ. સ્ત્રી. ન. યજ્ઞને લગતું.

રણ ન. લડાઈ.

વસુધા સ્ત્રી. પૃથ્વી.

वृत्तान्त પુ. હેવાલ, બનાવ.

समुपाहृत (सम्+उप+आ+हृ+ने
ક. ભૂ. કૃ.) એકઠું કીધેલું.

सहस्र ન. હજાર.

हन् અભિ અથવા આ જોડે, મારવું.

હસ્તનભૂતકાળ.

૧ લો પુ.	અવિભરમ્	અવિભ્રવ	અવિભ્રમ
૨ જો ,	અવિમઃ	અવિભ્રતમ્	અવિભ્રત
૩ જો ,	અવિમઃ	અવિભ્રતામ્	અવિમરુઃ

આજ્ઞાર્થ.

૧ લો પુ.	વિમરાણિ	વિમરાવ	વિમરામ
૨ જો ,	વિમ્રહિ	વિમ્રતમ્	વિમ્રત
૩ જો ,	વિમર્તુ	વિમ્રતામ્	વિમ્રતુ

વિધ્યર્થ.

૧ લો પુ.	વિમ્રયામ્	વિમ્રયાવ	વિમ્રયામ
૨ જો ,	વિમ્રયાઃ	વિમ્રયાતન્	વિમ્રયાત
૩ જો ,	વિમ્રયાત્	વિમ્રયાતામ્	વિમ્રયુઃ

વિમ્ર ૨. અ., આ., અને ૩. પ્રમાણે. વિદ્યારક પૂર્વે ગુણ થાય છે. (પા. ૧૬. ૬ પ્રમાણે). વિવ્રતિ પા. ૮૩, ૫ પ્રમાણે; હસ્તનભૂતકાળ ૩જો પુ. એ. વ. અવિમ્રન્-અવિમર્ત્ પા. ૧૬, ૬ પ્રમાણે; પા. ૭૧, ૧ પ્રમાણે અવિમર-અવિમઃ (માર્ગો. પા. ૭. નોંધ +); ૩જો પુ. બ. વ. અવિમરુઃ ૬ પ્રમાણે. આત્મનેપદ વર્તમાનકાળ ૩જો પુ. વિમ્રતે વિવ્રતે વિવ્રતે
 „ હસ્તનભૂત ૩જો પુ. અવિમ્રત અવિવ્રતાતામ્ અવિવ્રત
 હ્રી પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ ૩જો પુ. જિહ્રતિ જિહ્રીતઃ જિહ્રીયતિ

(પા. ૪૮, ૨ પ્રમાણે).

„ „ હસ્તનભૂત ૩જો પુ. અજિહ્રત્ અજિહ્રીતામ્ અજિહ્રયુઃ (૬ પ્રમાણે).

૭. મા અને હા ‘જવું’ એ ધાતુના અન્ય સ્વરનો વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિદ્યારક પ્રત્યય પૂર્વે ઈ થાય છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા અવિદ્યારક પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થાય છે.

મા આત્મને૦ વર્તમાનકાળ ૩ જો પુ.	મિમીતે	મિમાતે	મિમતે
હા „ ‘જવું’ „ „	જિહીતે	જિહાતે	જિહતે

હસ્તનભૂતકાળ ૩ જો પુ. { અમિમીત અમિમાતામ્ અમિમત
 { અજિહીત અજિહાતામ્ અજિહત

પા. ૮૩, ૩ પ્રમાણે મા ની દ્વિશ્કિત મિમા થયું, તે પ્રત્યય વ્યંજનથી શરૂ થતો અવિકારક હોવાથી મા ધાતુના આ નો ઈ થયો, તે પ્રમાણે મિમીતે થયું. આતે, અતે વિગેરે પ્રત્યયો પૂર્વે સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યયો છે માટે ધાતુના આ નો લોપ થાય છે.

૮. હા 'ત્યાગ કરવો' એનો ઉપર પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે, પણ ઈ વિકલ્પે હ્રસ્વ ઇ થાય છે. ય્ થી શરૂ થતા વિધ્યર્થના પ્રત્યયો પૂર્વે ધાતુના આ નો લોપ થાય છે, અને આજ્ઞાર્થના રજા પુ. એ. વ.માં આ વિકલ્પે કાયમ રહે છે, એટલે જહાહિ, જહિહિ, જહીહિ એમ ત્રણ રૂપો થાય છે.

હા 'ત્યાગ કરવો' પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.
૧ લો પુ.	જહામિ	જહિવઃ-જહીવઃ	જહિમઃ-જહીમઃ
૨ જો ,,	જહાસિ	જહિથઃ-જહીથઃ	જહિથ-જહીથ
૩ જો ,,	જહાતિ	જહિતઃ-જહીતઃ	જહતિ
છસ્તનભૂતકાળ ૩ જો પુ. અજહાત		અજહિતામ્-અજહીતામ્	અજહુઃ
આજ્ઞાર્થ ,,	જહાતુ	જહિતામ્-જહીતામ્	જહતુ
વિધ્યર્થ ,,	જહ્યાત	જહ્યાતામ્	જહ્યુઃ

૯. વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે મા નો ઈ વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે.

૧. અંગમાં એક કરતાં વધારે સ્વર હોય અને ધાતુના ઇ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) ની પૂર્વે જોડાક્ષર ન આવ્યો હોય તો તે ઇ નો સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ય્ થાય છે.

વિભિ+અતિ-વિભ્યતિ કારણ કે એમાં એકથી વધારે સ્વર છે; પણ જિહ્વી+અતિ-જિહ્વીયતિ થાય છે, કારણ કે હ્રી માંના ઈ ની પૂર્વે જોડાક્ષર હ્ર આવ્યો છે.

વર્તમાનકાળ ૩ જો પુ. વિમેતિ	વિમિતઃ-વિમીતઃ	વિભ્યતિ પરસ્મૈ૦.
છસ્તનભૂ.કા. ,, અવિમેત	અવિમિતામ્-અવિમીતામ્	અવિભયુઃ ,,
આજ્ઞાર્થ ૧ લો પુ. વિમયાનિ	વિમયાવ	વિભયામ ,,

૧૦. અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે દા અને ઘા ધાતુના અન્ત્ય સ્વરને લોપ થાય છે, અને સ્, ઘ્, ત અને ય્ પૂર્વે ઘા ઘત્ ૩૫ ધારણ કરે છે. પરસ્મૈ૦ આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ.નાં ૩૫૦ દેહિ તથા ઘેહિ થાય છે.

ઘા મૂકવું પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	દધામિ	દધ્વઃ	દધ્મઃ
૨ જો ,,	દધાસિ	ધત્યઃ	ધત્ય
૩ જો ,,	દધાતિ	ધત્તઃ	દધતિ

હસ્તનભૂતકાળ.

૧ લો પુ.	અદધામ્	અદધ્વ	અદધ્મ
૨ જો ,,	અદધાઃ	અધત્તમ્	અધત્ત
૩ જો ,,	અદધાત્	અધત્તામ્	અદધુઃ

આજ્ઞાર્થ.

૧ લો પુ.	દધાનિ	દધાવ	દધામ
૨ જો ,,	ઘેહિ	ધત્તમ્	ધત્ત
૩ જો ,,	દધાતુ	ધત્તામ્	દધતુ

વિધ્યર્થ.

૧ લો પુ.	દધ્યામ્	દધ્યાવ	દધ્યામ
૨ જો ,,	દધ્યાઃ	દધ્યાતમ્	દધ્યાત
૩ જો ,,	દધ્યાત્	દધ્યાતામ્	દધ્યુઃ

આત્મનેપદ વર્તમાનકાળ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	દધે	દધ્વહે	દધ્મહે
૨ જો ,,	ધત્સે	દધાથે	ધદ્ધ્વે
૩ જો ,,	ધત્તે	દધાતે	દધતે

હસ્તનભૂતકાળ.

૧ લો પુ.	અદધિ	અદધ્વહિ	અદધ્મહિ
૨ જો ,,	અધત્થા:	અદધાથામ્	અધદ્ધમ્
૩ જો ,,	અધત્ત	અદધાતામ્	અદધત

આજ્ઞાર્થ.

૧ લો પુ.	દધૈ	દધાવહૈ	દધામૈહૈ
૨ જો ,,	ધત્સ્વ	દધાથામ્	ધદ્ધમ્
૩ જો ,,	ધત્તામ્	દધાતામ્	દધતામ્

વિધ્યર્થ.

૧ લો પુ.	દધીય	દધીવહિ	દધીમહિ
૨ જો ,,	દધીયા:	દધીયાથામ્	દધીધ્વમ્
૩ જો ,,	દધીત	દધીયાતામ્	દધીરન્

ધદ્ધમ્ વિગેરે રૂપોમાં ત્ નો દ્ થાય છે; કારણ કે તેની પછી અનુનાસિક શિવાય ઘોષ વ્યંજન આવેલો છે. અદધુ: રૂપમાં આ નો લોપ થયો છે પા. ૮૩, ૬ પ્રમાણે. એ પ્રત્યય શિવાય આજ્ઞાર્થના ૧ લો પુ. ના પ્રત્યયો આ થી શરૂ થાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

દા ના રૂપો આજ પ્રમાણે કરવાં.

૧૧. સ્વરથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે આ ગણમાં ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થતો નથી; જેમકે નેનિજાનિ આજ્ઞાર્થ ૧ લો પુ. એ. વ. પરસ્મૈ૦ વર્તમાન ૩ જો પુ. નેનિક્તિ નેનિક્તિ: નેનિજતિ આત્મને૦ , , નેનિક્તે નેનિજાતે નેનિજતે

તિ પૂર્વે જ્ નો ક્ થાય છે માર્ગોપ. પા. ૭૪ *નોંધ પ્રમાણે.

પરસ્મૈ૦ હસ્તનભૂ. કા. ૧ લો પુ.	અનેનિજમ્	અનેનિજ્વ	અનેનિજ્મ
આત્મને૦ , , ,	અનેનિજિ	અનેનિજ્વહિ	અનેનિજ્મહિ
પરસ્મૈ૦ આજ્ઞાર્થ , ,	નેનિજાનિ	નેનિજાવ	નેનિજામ
આત્મને૦ , , ,	નેનિજૈ	નેનિજાવહૈ	નેનિજામહૈ

વિજ્ આ. ૩જો	પુ.	વેવિક્તે	વેવિજાતે	વેવિજતે	} વર્તમાનકાળ.
વિપ્ પરસ્મૈ૦	„	વેવેષ્ટિ	વેવિષ્ટઃ	વેવિપતિ	
„ આત્મને૦	„	વેવિષ્ટે	વેવિષાતે	વેવિષતે	

ધાન્યં સિમીતે કુઢવેન ।

અગ્નૌ સસિધો જુહોત્યધ્વર્યુઃ ।

યથા મે પિતા ધર્મે ન પ્રજહાતુ તથા મે વરં દેહિ ।

*યેભ્યઃ સર્વે લોકા અવિભયુસ્તાત્રાક્ષસાનરણ્યે રામોઽહન્ ।

ભર્ત્રા સહ પિતુઃ સમીપં ગચ્છન્તી જિદ્દેમીત્યવદચ્છકુન્તલા ।

કૃષ્ણશ્ચક્રમવિભરઃ જુનો ગાળ્ડીવં દુર્યોધનભીમસેનૌ ગદામવિ-
ભૂતામન્યે સર્વે યોધાઃ સાધારણં ધનુરવિભરઃ ।

બ્રાહ્મણોઽબ્રાહ્મણો વા યઃ કોઽપિ નિર્ધનોઽશક્તશ્ચ ભવેત્તસ્મૈ
ધનં દત્ત ।

રામભાર્યાં જહાહિ જહિહિ જહીહીતિ ત્રિવિંભીપણો રાવણ-
મુપાદિશત્ ।

યસ્મિન્કન્યામલંકૃત્ય વરમાહૂય તસ્મૈ તાં દદતિ સ બ્રાહ્મો
વિવાહ ઉત્તમફલકઃ ।

હરિચરણયોઃ પ્રક્ષિતોઽયં પુષ્પાણામન્નલિર્નઃ કલ્યાણં વિધત્તામ્ ।

પુરોહિતાસ્તેષાં ગૃહં ગત્વા પ્રથમં પાદાનવાનેનિજુઃ પશ્ચાત્સ-
મન્ત્રકં કર્મ વ્યદધુઃ ।

* ‘ભય પામવો’ અને ‘ભયમાંથી રક્ષણ કરવું’ એ અર્થના
ધાતુઓ (મી, ત્રૈ અને સમાનાર્થ ધાતુઓ) પ્રયુક્ત હોય તો બ્યાંથી
ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તે હેતુ બતાવનાર શબ્દ પંચમી વિભક્તિમાં વપરાય છે.

§ અવિભર ૩૫ છે તે યાદ રાખવું.

દદાતિ દ્રવિણં ભૂરિ દાતિ દારિદ્ર્યમર્થિનામ્ ।
 સોઽવદાયતિ કીર્તિં ચ શિરોઽવદ્યતિ વિદ્વિષામ્ ॥
 સંદધાતિ ધનુર્જ્યાયાં યદૈવેષૂન્ રુષાન્વિતઃ ।
 તદૈવ તં ભયાક્રાન્તાઃ સંધિયન્તિ ધરાધિપાઃ ॥
 ન જહાતિ સદાચારં સ સદા ચારણસ્તુતઃ ।
 ડઙ્ગિહીતે જગઙ્ગિત્વા તસ્ય કીર્તિઃ સુરાલયમ્ ॥
 ન ક્લામ્યતિ દિનં કૃત્સ્નં દદાનોઽપિ ધનં બહુ ।
 ન ચ ક્લામતિ સંગ્રામે નિગ્નન્ગજઘટાશતમ્ ॥
 ન્યાયપ્રવૃત્તો નૃપતિરાત્માનમપિ ચ પ્રજાઃ ।
 ત્રિવર્ગેણોપસંધત્તે નિહન્તિ ધ્રુવમન્યથા ॥
 અધર્માન્નાત્રસઃ પાપ લોકવાદાન્ન ચાવિભેઃ ।
 દૈવાલ્દિભીહિ કાકુત્સ્થ જિહ્વીહિ ત્વં તથા જનાત્ ॥
 મિથ્યા *મામભિસંક્રુધ્યન્નવશાં શત્રુણા હતામ્ ।
 આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્ન વિભેતિ કદાચન ॥
 યદ્દદાસિ વિશિષ્ટેભ્યો યચ્ચાશ્રાસિ દિને દિને ।
 તત્તે વિત્તમહં મન્યે શેષં કસ્યાપિ રક્ષસિ ॥
 ન વિભેતિ યદા ચાયં યદા ચાસ્માન્ન વિભ્યતિ ।
 યદા નેચ્છતિ ન દ્વેષ્ટિ બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરાઓએ ગાયોને છોડી (હા) અને લડાઈને સ્થાનેથી નાહા.

* ક્રુધ્ અને ક્રુહ્ ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવ્યો હોય તો જે પુરુષ અથવા વસ્તુ તરફ ક્રોધ અને દ્રોહની વૃત્તિ બતાવવામાં આવે તે પુરુષ અથવા વસ્તુવાચક શબ્દ દ્વિતીયા વિભક્તિમાં વપરાય છે, ચતુર્થીમાં વપરાતો નથી.

૨. રામે શિવનું ધનુષ વાળ્યું માટે જનકે તેને પોતાની દીકરી સીતા દીધી (દા).

૩. શૂરવીર માણસો પોતાના શત્રુઓથી બીતા નથી (મી).

૪. રાજના માણસો માણે ધન લઈ ન જાય માટે મેં તે પેલા ધરમાં નાંખ્યું (નિ + ધા).

૫. તમારા બળવાન શત્રુઓ જોડે સલાહ કરો (સમ્ + ધા) કે તમારો બધો દેશ નાશ ન પામે.

૬. તું નાગો ફરતાં લાજતો નથી (હ્રી)?

૭. સ્મૃતિઓ વિધવાઓનાં પુનર્લગ્નની આજ્ઞા કરે છે (વિ + ધા).

૮. જ્યારે ગોવિન્દ વાત કહેતો હતો ત્યારે તે તારા કાન કેમ બંધ કર્યાં (પિ + ધા અથવા અપિ + ધા)?

૯. સ્ત્રીઓ શરીરે ધરેણાં પહેરે છે (પરિ + ધા).

૧૦. માણસે ટેકમાંથી તોછડાઈ ઓળખી કાઢવી જોઈએ (વિ+વિજ્).

૧૧. તારા હાથ અને પગ ધો (અવ + નિજ્) અને પછી તારું સંધ્યાપૂજન શરૂ કર.

૧૨. રાજના અધિકારીઓએ તે જમીનની લંબાઈ માપી (મા).

૧૩. યતિઓ તળાવે પાણીથી પોતાનાં કમંડળો ભરે છે (પૃ અથવા પૃ).

શબ્દકોષ ૧૧.

ત્રીજા ગણના ધાતુઓ.

દા પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ આપવું.
ધા પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ ધરવું,
વિ + ધા પકડવું, મૂકવું, અમલ કરવો, કરવું, (ધર્મ પુસ્તકમાં)
આજ્ઞા કરવી, પરિ + ધા પહેરવું,
સમ્ + ધા સમાધાન કરવું, લગા-

ડવું, ચોંટાડવું; અપિ+ધા કે પિ+ધા બંધ કરવું, નિ + ધા મૂકવું, રાખી મૂકવું, અવ + ધા ધ્યાન દેવું.
નિજ્ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ સ્વચ્છ કરવું, અવ + નિજ્ ધોવું.
પૃ અથવા પૃ પરસ્મૈ૦ ભરવું.

મી પરસ્મૈં બીવું.

મૃ પરસ્મૈં અતે આત્મતે આશ્રય
આપવો, લઈ જવું.

મા આત્મતે માપવું.

વિજ્ પરસ્મૈં અતે આત્મતે જૂઠું
પાડવું, વિ + વિજ્ ભેદ જાણવો.

વિપ્ પરસ્મૈં અતે આત્મતે

ઘેરી લેવું.

હા આત્મતે જવું, ઉદ્ + હા ઉચે
જવું.

હા પરસ્મૈં લાગ કરવો, તજવું.

હુ પરસ્મૈં હોમવું.

હ્રી પરસ્મૈં શરમાવું, લાજવું.

અગ્નિ પુ. જોષો.

અન્યથા ક્રિ. વિ. નહીંતો.

અન્વિત અનુદ્વિતો કર્મણિ બૂ. કૃ.
યુક્ત, સહિત, ભરેલું.

અર્ચિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. માગનાર,
યાચક.

અવગ પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્રય રહિત,
લાગ્યાર.

અગત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. નામજી.

ઉત્તમફલક પુ. સ્ત્રી. ન. (ઉત્તમ
પુ. સ્ત્રી. ન. મુંદર, ફલ ન. ફળ,
અતે ક પ્રત્યય) ઉત્તમ ફળવાળું,
સારા પરિણામવાળું.

કાકુત્થ પુ. કકુત્થના વંશમાં
વર્તમેસો પુરૂષ, રામ.

કુટ્વ પુ. અનાજનું માપ.

ક અલ્પ જોડે, શણગારવું.

કુન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. આળું.

કુન્ન અભિસન્ન જોડે, શુસ્તે થવું.

ગજઘટાશત ન. (ઘટા સ્ત્રી. રચના,
સમૂહ, સમુદાય, શત ન. સો)
હાથીઓની સો હાર, સેકડો
હાથીઓ.

ગદા સ્ત્રી. ગદા.

ગાળ્ડીવ ન. અર્જુનના ધનુષનું
નામ છે.

ચારણસ્તુત પુ. સ્ત્રી. ન. (ચારણ
પુ. ભાટ) ભાટોથી વખણાયલું.

ત્રિઃ ક્રિ. વિ. ત્રણવાર.

ત્રિવર્ગ પુ. (ધર્મ પુણ્ય, અર્થ
પૈસો, કામ ઇચ્છા) એ ત્રણ
વસ્તુઓનો સમૂહ.

દિનેદિને ક્રિ. વિ. દરરોજ.

દુર્યોધનભીમસેનો પુ. દ્વિ વ. દુર્યોધન
અને ભીમસેન (સમાસ).

દૈ ૧લો ગણ પરસ્મૈં અવ જોડે,
સાદ કરવું, શુદ્ધ કરવું.

દો ૪ થો ગણ પરસ્મૈ૦ અવ જોડે,
કાપવું.

દ્રવિણ ન. પૈસો.

ધનુર્જ્યા સ્ત્રી. (જ્યા સ્ત્રી. દોરી
[કામદાની]) ધનુષની દોરી.

ધરાધિપ પુ. (ધરા સ્ત્રી. પૃથ્વી,
અધિપ પુ. ધણી) પૃથ્વીપતિ, રાજા.

ધી ૬ ઠો ગણ પરસ્મૈ૦ સમ્ જોડે,
સલાહ કરવી.

ધ્રુવમ્ ક્રિ. વિ. નક્ષી.

નિર્ઘન પુ. સ્ત્રી. ન. ધનરહિત,
ગરીબ.

ન્યાયપ્રવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય પુ.

ધન્સાક્ષ, પ્રમાણિકપણું, પ્રવૃત્ત
પ્ર + વૃત્ત 'આગળ ચાલવું' નો ભૂ.

કૃ.) વાજબી વર્તાણુંકવાણું, ધન્સાક્ષ
પ્રમાણે ચાલનારું.

પદ્ ૪ થો ગણ આત્મને૦ સમ્ જોડે,
થવું.

પ્રાદુસ્ ક્રિ. વિ. કે નામયોગી.
દેખીતું, ખુલ્લું. (ક્રિયાપદ સાથે
વપરાય છે.)

વિમીષણ પુ. રાવણના ભાઈનું નામ છે.

વ્રાહ્મ પુ. બ્રાહ્મણમાં ચાલતું અમુક
પ્રકારનું લગ્ન.

મયાક્રાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (આક્રાન્ત

આ + ક્રમ્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.

જીતાયણું, વશ કરાયણું) ભયને વશ.

મિથ્યા અ. ક્રિ. વિ. ખોટી રીતે,
ફેગટ.

રામમાર્યા સ્ત્રી. રામની સ્ત્રી.

રુષ્ સ્ત્રી. ગુસ્સો.

લોકવાદ પુ. લોકની નિન્દા.

વિદ્વસ્ વિદ્ 'જાણવું' નો વ. કૃ.
જાણવું.

વિશિષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. આખરફાર માણસ

વ્યાસ પુ. મહાભારત આદિ કાવ્યોનો
લખનાર.

શકુન્તલા સ્ત્રી. દુષ્યન્ત રાજાની વહુ.

શેષ પુ. ન. બાકી રહેલું.

સમન્ત્રક્રમ્ ક્રિ. વિ. મન્ત્ર સહિત
એટલે મન્ત્ર ભણીને.

સમિધ્ સ્ત્રી. ઉદ્યપર જેવા કોઈપણ

પવિત્ર ઝાડની હોમાગ્નિમાં નાખવાની
નાની ડાળીઓ.

સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન. મધ્યમ પંક્તિનું.

સુરાલય પુ. (સુર પુ. દેવ, આલય
પુ. સ્થાન, રહેવાની જગ્યા)

દેવોને રહેવાની જગ્યા, સ્વર્ગ.

હન્ નિ જોડે, મારવું, નાશ કરવો.

ક્રમંડળ કમળલુ પુ.

ક્ષય પામેલું ઘ્વસ્ત ઘ્વંસ્ નો ભૂ. કૃ.

અચ્છિન્ન ઉદ્ + છિદ્ નો કર્મણિ

ભૂ. કૃ.

જતિ વાનપ્રસ્થ પુ., યતિ પુ.

ટેક સ્વામિમાન પુ.

તોછડાઈ અવિનય પુ.

નાગું નમ્ર પુ. સ્ત્રી. ન.

નાસવું અય્ આત્મને૦ ૧લો ગણુ

પરા જોડે (પરાનું પલા થાય છે).

પુનર્લક્ષ પુનરુદ્વાહ પુ.

લડાઈનું સ્થાન રણભૂમિ સ્ત્રી.

લંબાઈ આયામ પુ.

વાળ્યું નામિત નમ્ર ના પ્રેરક રૂપનો

કર્મણિ ભૂ. કૃ. રામે ધનુષ વાળ્યું

માટે રામેણ ધનુષિ નામિતે.

શરીર શરીર ન. દેહ પુ.

સંધ્યાપૂજન સંધ્યાવન્દન ન.

પાઠ ૧૨મો.

સાતમો ગણુ.

૧. આ ગણુમાં વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુનો સ્વર અને અન્ત્ય વ્યંજન એ બેની વચ્ચે ન મૂકાય છે અને અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ન મૂકવામાં આવે છે. પ્રત્યય લગાડતી વખતે હ્રસ્વા અને ૧૦મા પાઠના સંધિ નિયમો ધ્યાનમાં રાખવાં.

૨. ધાતુના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે.

૩. વ્યંજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે તદ્દ ધાતુના અન્ત્ય વર્ણની પહેલાં ન ને બદલે ને મૂકાય છે.

પરસ્મૈ૦ વર્તમાનકાળ.

રૂઢ્ 'અટકાવવું'

એ. વ.	હિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ. રુણધ્મિ	રુન્ધ્વઃ	રુન્ધ્મઃ
૨ જો ,, રુણત્સિ	રુન્ધ્વઃ	રુન્ધ્વઃ
૩ જો ,, રુણદ્ધિ	રુન્ધ્વઃ	રુન્ધ્વન્તિ

રુઢ્+તિ-રુણધ્+તિ પા. ૯૪, ૧ પ્રમાણે. રુણધ્+ધિ પા. ૬૫, ૨ પ્રમાણે-
રુણદ્ધિ+ધિ અથવા રુણદ્ધિ પાનું ૬૭, ૬. પ્રમાણે; રુન્ધ્વઃ વિગેરે એજ પ્રમાણે
થાય છે. રુણત્સિમાં ઘ્નો માર્ગો૦ પા. ૫. નોંધર્ પ્રમાણે ત્ થાય છે.

હસ્તનભૂતકાળ.

૧ લો પુ.	અરુણધમ્	અરુન્ધ્વ	અરુન્ધ્મ
૨ જો ,,	અરુણઃ-ત્-દ્	અરુન્દ્રમ્	અરુન્દ્ર
૩ જો ,,	અરુણત્-દ્	અરુન્દ્રામ્	અરુન્ધન્

૩ જો પુ. એ. વ. અરુણધ્+ત્-અરુણધ્ ત્ પ્રત્યયનો લોપ થયો. પા. ૭૬, ૧ પ્રમાણે-અરુણત્-દ્ પા. ૭૬, ૨ પ્રમાણે. ૨ જો પુ. એ. વ.માં દ્નો વિકલ્પે વિસર્ગ થાય છે, પા. ૭૮, ૩ પ્રમાણે. અરુન્દ્રામ્ વગેરે રુણદ્વિ પ્રમાણે થાય છે.

આજ્ઞાર્થ.

૧ લો પુ.	રુણધાનિ	રુણધાવ	રુણધામ
૨ જો ,,	રુન્દિ	રુન્દ્રમ્	રુન્દ્ર
૩ જો ,,	રુણદ્ધુ	રુન્દ્રામ્	રુન્ધન્તુ

પાતુ ૧૬, ૪. અને ૬૬, ૧. પ્રમાણે.

વિધ્યર્થ

૧ લો પુ.	રુન્ધ્યામ્	રુન્ધ્યાવ	રુન્ધ્યામ
૨ જો ,,	રુન્ધ્યાઃ	રુન્ધ્યાતમ્	રુન્ધ્યાત
૩ જો ,,	રુન્ધ્યાત્	રુન્ધ્યાતામ્	રુન્ધ્યુઃ

આત્મનેપદ.

વર્તમાનકાળ.

૧ લો પુ.	રુન્ધે	રુન્ધ્વહે	રુન્ધ્મહે
૨ જો ,,	રુન્ત્સે	રુન્ધાથે	રુન્ધ્વે
૩ જો ,,	રુન્દે	રુન્ધાતે	રુન્ધતે

હસ્તનભૂતકાળ.

૧ લો પુ.	અરુન્ધિ	અરુન્ધ્વહિ	અરુન્ધ્મહિ
૨ જો ,,	અરુન્દ્ધાઃ	અરુન્દ્ધાથામ્	અરુન્દ્ધમ્
૩ જો ,,	અરુન્દ્ધ	અરુન્ધાતામ્	અરુન્ધત

આજ્ઞાર્થ

૧ લો પુ.	રુણઘૈ	રુણઘાવઘૈ	રુણઘામઘૈ
૨ જો ,,	રુન્ત્સ્વ	રુન્ધાયામ્	રુન્ધ્વમ્
૩ જો ,,	રુન્દ્રામ્	રુન્ધાતામ્	રુન્ધતામ્

વિધ્યર્થ.

૧ લો પુ.	રુન્ધીય	રુન્ધીવહિ	રુન્ધીમહિ
૨ જો ,,	રુન્ધીયાઃ	રુન્ધીયાયામ્	રુન્ધીધ્વમ્
૩ જો ,,	રુન્ધીત	રુન્ધીયાતામ્	રુન્ધીરન્

અજ્ઞ વર્તમાનકાળ ૩ જો પુ. એ. વ. અનન્તિ એમાં અનુનાસિક લોપાય છે, પાતું ૯૪, ૨ પ્રમાણે. અને જ્ નો માર્ગોપ૦ પા. ૯૧ નોંધ †પ્રમાણે ક્ થાય છે.

હસ્તનભૂતકા. ૩ જો પુ. એ. વ. આનક્-ગ્; આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ. અજ્ઞિ.
ધ

પિષ્ વર્તમાન ૩ જો પુ. એ. વ. પિનષ્ટિ એમાં તિ નો ટિ થયો છે, માર્ગોપ૦ પાતું ૨૧, *પ્રમાણે.

આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ. પિષ્ + ધિ પાતું ૬૬, ૧ પ્રમાણે. પિન્ષ્ + ધિ પાતું ૯૪, ૧ પ્રમાણે. પિન્ષ્ + ઢિ માર્ગોપ૦ પાતું ૨૧ *પ્રમાણે. પિન્ડ્ + ઢિ પાતું ૬૭, ૬ પ્રમાણે. પિણ્ડ પાતું ૬૮, ૮ પ્રમાણે.

હસ્તનભૂતકાળ ૩ જો પુ. એ. વ. અપિનષ્ + ત પાતું ૯૪, ૧ પ્રમાણે. અપિનષ્, અપિનટ્-હ પાતું ૭૬, ૨ પ્રમાણે.

રિચ્ પરસ્મૈ૦ વર્ત. ૩ જો પુ એ. વ. રિણ્ચ+તિ-રિણ્ક+તિ=રિણક્તિ. માર્ગોપ૦ પા. ૯૧. † પ્રમાણે.

આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ. રિજ્ઞિ હસ્તનભૂતકાળ ૩ જો પુ. એ. વ. અરિણક્-ગ્.

અરિણક્-ગ્.

મિદ્ પરસ્મૈ૦ વર્તમાન ૩ જો પુ. એ. વ. મિનન્તિ.

આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ. મિન્દિ.

હસ્તનભૂતકાળ ૨ જો પુ. એ. વ. અમિન્ત - દ્ અથવા અમિનઃ.

હિંસ પસ્મૈ૦ આજ્ઞાર્થ ૨ જો પુ. એ. વ. હિન્ધિ એમાં સ્ લોપાયો,
પાનું ૪૭, ૧ પ્રમાણે.

હસ્તનભૂ.કા. ૩ જો પુ. એ. વ. અહિનત્-દ્; ૨ જો પુ. એ. વ.
અહિનઃ, અહિનત્-દ્, પાનું ૭૬, ૪ પ્રમાણે.

તદ્ ૩ જો પુ. એ. વ. ત્ત્વેદ્+તિ પાનું ૮૪, ૩ પ્રમાણે-ત્ત્વેદ્+તિ-
ત્ત્વેદ્+ધિ-ત્ત્વેદ્+ઢિ-ત્ત્વેદ્.

લેઢિ ની માફક ત્ત્વેદ્: ઢિ. વ., ત્ત્વ+ન્+દ્+અન્તિ-ત્ત્વેદ્+તિ પાનું ૬૮.
૮ પ્રમાણે. એમ અત્ત્વેદ્ અલેદ્ ની પેઠે.

દીનાય યાચમાનાય ધનં દદતં માં મા રુન્દિ પાપમેવ તસ્મા-
ત્વામાશ્રયેત્.

કિર્મીરસ્ય શરીરં ચૂર્ણવદપિનડ્ધીમસેનઃ ।

રિપોઃ કરિણાં ગણ્ડસ્થલાન્યભિન્દત વીરાઃ ।

અદ્યપ્રભૃતિ ત્વાં કોશાગારે નિયુનજિમ તદાત્મનોઽધિકારેઽપ્રમત્તો
ભવ ।

તસ્યાં તવાનુરાગમસ્માકં પુરો વ્યર્થં કિં વ્યનક્ષિ કિં તેન
લભેથાઃ । તામેવ ગચ્છ ।

અરણ્યે કેચિત્પશવોઽન્યાન્નિહસન્ત્યતસ્તાન્નિહસ્રાન્બ્રુવન્તિ ।
રે રે પાન્થા જાલે નિપતિતોઽહમ્ । અત્રાગત્ય મે પાશાંશિછન્ત્ત ।
યત્કિંચિલ્લભસે તદ્બુઝીથાઃ । અન્યસ્ય કસ્યચિદ્ધનં મા ગૃધ્ય ।
ન હિંસ્યાત્સર્વાણિ ભૂતાનીત્યેતં વિધિમક્ષરશો જૈના અનુસરન્તિ ।
સ્વગૃહમાગતમર્થિનં રઘુઃ ક્રિયદ્વસ્વિષ્યતે ત્વયેત્યન્વયુક્ત્ત્વમ્ ।

રાત્રૌ નાભુજિ મહ્યં કિંચિદ્ધક્ષયિતું દેહિ ।

વેત્તિ સર્વાણિ શાસ્ત્રાણિ ગર્વસ્તસ્ય ન વિદ્યતે ।

વિન્તે ધર્મં સદા સદ્ગિસ્તેષુ પૂજાં ચ વિન્દતિ ॥

વૃણક્તિ વૃજિનઃ સદ્ગં વૃકે ચ વૃષલૈઃ સહ ।

વર્જત્યનાર્જવોપેતૈઃ સ વર્જયતિ દુર્જનૈઃ ॥

ન સંપૃણક્તિ કૃપણૈઃ સંપૃક્તે ન પૃથગ્જનૈઃ ।

સંપર્ચતિ સદાચારૈઃ સંપર્ચયતિ પण्डितैः ॥
 નિયુક્તેઃ ગુલ્મપાલાન્ સ નિયોજતિ નિયોગિનઃ ।
 નિયોજયત્યનીકસ્થાન્ સ્વયં ચાત્મનિ યુજ્યતે ॥
 ન હિનસ્તિ વૃથા જન્તુંસ્તૃણાન્યપિ ન હિંસતિ ।
 તમેવ હિંસયત્યેકં યસ્તદાજ્ઞાં વિલઙ્ગતે ॥
 યિચતેઽસૌ ન ભૃત્યેષુ યાચકેષુ ન ચિન્દતિ ।
 ચિન્તે તેષ્વેવ યે દ્રવ્યં દીયમાનં ન ગૃહ્ણતે ॥
 પ્રણિદ્ધેઃ દક્ષિણીયાનાં વિપ્રાણાં ચરણૌ ચ સઃ ।
 યત્પાદૌ મુકુટજ્યોત્સ્નાજલૈર્નેનેક્તિ રાજકમ્ ॥
 હિનતિ સંશયં શાસ્ત્રે વિદુષાં સૂક્તિમિસ્સદા ।
 હેદયત્યસિધારાભિર્વિદ્વિષાં મસ્તકં ચ સઃ ॥
 મનો નોદ્વિજતે તસ્ય દદતોઽર્થમહર્નિશમ્ ।
 ઉદ્વિનતિ તુ સંસારાદસારાત્તત્ત્વવેદિનઃ ॥
 કેચ્ચિદ્રઘુમ્નાય ધાવન્તિ પ્રઘુમ્નાય ચ કેચન ।
 નોદ્યુક્તેઃ કોઽપિ ધર્માય સર્વાભિપ્રેતહેતવે ॥
 પીઢાકરમસિત્રાણાં કર્તવ્યમિતિ શક્રજિત્
 અવ્રવીત્ સ્વઙ્ગકૃષ્ણશ્ચ તસ્યા મૂર્ધાનમચ્છિન્નત્* ॥
 તૃણેહિ દેહમાત્મીયં ત્વં વાચં ન દદાસિ ચેત્ ॥
 કામાન્દુગ્ધે વિપ્રકર્ષત્યલક્ષ્મીં કીર્તિં સૂતે દુષ્કૃતં યા હિનસ્તિ ।
 તાં ચાપ્યેતાં માતરં મઙ્ગલાનાં ધેનું ધીરાઃ સૂનૃતાં વાચમાહુઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. જો હરિ મને અટકાવે નહીં (રુધ્) તો હું એ ઝાડની ડાળી કાપી નાખું (હિદ્).

* છ ની પૂર્વે સ્વર આખ્યો હોય તો તેનો ચ્છ થાય છે. જો છનો પૂર્વે સ્વર દીર્ઘ હોય અને પદને અન્તે હોય તો એ ફેરફાર વિકલ્પે થાય; પણ મા (નિષેધાર્થ અવ્યય) અને આ (ઉપસર્ગ) પછી છઃ આવે તો તેનો ચ્છ નિત્ય થાય છે.

૨. તેણે માંદા થઈને આપવા માટે તે ઓસડીમાં ખાંડ્યાં (ક્ષુદ્).

૩. છેલ્લા બ્રાહ્મણરાજ સાથે- વિશ્રામમહેલમાં ધણા બ્રાહ્મણો હંમેશાં જમતા (મુજ્).

૪. વટોળીઓ ઝાડોને અને ધરોને લોડી નાંખે છે (મજ્).

૫. મે મારા દુઃખો તેની આગળ ફેંકી દેતાવ્યા (વિ + અજ્); તેથી તેનું હૈયું દયાથી પીગળ્યું.

૬. આપ તેને સેનાધિપતિની જગાએ નિમો (નિ + યુજ્); તે હોંશીઆર અને શૂરા માણસ છે.

૭. મને કાશી જતાં તમે શા માટે અટકાવો છો (રુઘ્)?

૮. ધણું ખરું તું ક્યાં અને ક્યારે જમે છે (મુજ્)?

૯. હિંદુસ્તાનમાં આપણે હાથવતી અનાજ દળીએ છીએ; પણ વિલાયતમાં સંચાથી દળે છે. (પિષ્).

૧૦. હું મત્રીની જગ્યા ઉપર કોને નિમું (નિ + યુજ્)?

૧૧. હવે હું જુદી જુદી જાતના જનાવરોને વિગતવાર ગણાવું છું (વિ + શિષ્).

૧૨. ચડતીની તેની બધી આશા ભાંગી ન પાડો (મજ્).

૧૩. તે યવને સાકેતને ઘેરો ધાલ્યો (રુઘ્).

શબ્દકોષ ૧૨

સાતમા ગણના ધાતુઓ.

અજ્ પરસ્મૈં ૦ . તેણે ચોપડેવું,
વિ+અજ્ ખુદ્લું કરવું, ઉઘાડું કરવું.

હન્વ્ આત્મને ૦ સળગાવવું, ચેતાવવું.
ક્ષુદ્ પરસ્મૈં ૦ અને આત્મને ૦ ખાંડવું,
ભુક્ષો કરવો.

ચિદ્ આત્મને૦ ખેદ પામવો,

મામુશ થવું, માદુ લાગવું.

હિદ્ પરસ્મૈ૦ અતે આત્મને૦ કાપવું.

તિદ્ પરસ્મૈ૦ મારવું, નોશ કરવો.

પિપ્ પરસ્મૈ૦ દણવું.

પૃવ્ સમ્ જોડે, પરસ્મૈ૦ માં

આવવું, જોડાવવું.

મજ્ પરસ્મૈ૦ નાશ કરવો, ભાંગવું.

મિદ્ પરસ્મૈ૦ અતે આત્મને૦ ચીરવું.

મુજ્ પરસ્મૈ૦ ભોગવવું. આત્મને૦

જમવું.

યુજ્ પરસ્મૈ૦ અતે આત્મને૦ જોડવું,

અનુ+યુજ્ પૂછવું, નિ+યુજ્ નીમવું,

હદ્ + યુજ્ પ્રયત્ન કરવો, ઉદ્યોગ

કરવો.

ચિત્ પરસ્મૈ૦ અતે આત્મને૦

ખાલી કરવું.

રુદ્ પરસ્મૈ૦ અતે આત્મને૦ અડચણ

કરવી, રોકવું, ઘેરો ધાલવો.

વિજ્ હદ્ જોડે, પરસ્મૈ૦ ધૂળવું,

ખીવું, કંટાળી જવું

ચિદ્ આત્મને૦ વાદવિવાદ કરવો,

તકરાર કરવી.

વૃજ્ પરસ્મૈ૦ વેગળાં રહેવું, વર્જવું.

શિષ્ પરસ્મૈ૦ ભેદ કરવો, વિ+શિષ્

વિગતવાર કરવું.

હિંસ પરસ્મૈ૦ મારવું, હિંસા કરવી.

અક્ષરજ્ ક્રિ. વિ. અક્ષરે અક્ષર.

અગાર ન. ધર.

અદ્યપ્રમૃત્તિ ક્રિ. વિ. (અદ્ય આજ

પ્રમૃત્તિ માંડીને) અત્યારથી માંડીને.

અધિકાર પુ. હોદ્દો, જગ્યા, અપ્તીયાર.

અનાર્જવોપેત પુ. સ્ત્રી. ન. (અન્ નહીં,

આર્જવ ન પ્રમાણિકપણું ઉપેત

ઉપ+ઈ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.) પ્રમા-

ણિકપણા વગરનું, અપ્રમાણિક.

અનીકસ્થ પુ. સ્ત્રી. ન. (અનીક ન.

સૈન્ય, સ્થા ઉભા રહેવું) લશ્કરમાં

ઉભો રહેનાર, સિપાઈ

અન્ય સર્વ, બીજું.

અપ્રમત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અ, અતે

પ્રમત્ત ખેરીકંઈ) ખેરીકંઈ નહીં તે.

અર્થિન્ પુ. ગરજવાન, યાચક.

અલક્ષ્મી સ્ત્રી. ખોટું નસીબ, દુઢૈવ,

દરિદ્રતા.

અસાર પુ. સ્ત્રી. ન. (સાર પુ. જીવ,

તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનું, નકામું.

અસિધારા સ્ત્રી. (ધારા સ્ત્રી. ધાર)

તલવારની ધાર.

અહર્નિશમ્ ક્રિ. વિ. રાત દહાડો.

આત્મીય પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાનું.

કામ પુ. ઇચ્છા.

કિયત્ પુ. સ્ત્રી. ન. કેટલું.

કિર્મીર પુ. રાક્ષસનું નામ છે.

કુપણ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચ, કદરી,
હલકા મનવાળું.

કૃષ્ ૧ લો ગણ પરસ્મૈં ખેચી
કાઢવું વિ ને પ્રત્કૃષ્ વધારે ખરાય
કરવું, નરસું કરવું, કમી કરવું.

કોશાગાર ન. કોઠાર, તીળેરી.

સ્વજ્ઞકૃષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. (સ્વજ્ઞ પુ.
તલવાર) જેણે તલવાર ખેચી
કાઢી છે તે.

સ્ત્રિદ્ ૪ થો ગણ આત્મનેં દટ્ટો
ગ. પરસ્મૈં ખેદ પામવો, નાખુશ
થવું, માઠું લાગવું.

ગણ્ડસ્થલ ન. હાથીનાં લમણાં.

ગુલ્મપાલ પુ. (ગુલ્મ પુ. કિલ્લો)
કિલ્લાનો રક્ષક.

ગૃધ્ ૪ થો ગણ પરસ્મૈં અતિ
લોભ કરવો.

ચૂર્ણ પુ. ન. ધૂળ, ભુકો, ચૂર્ણવત
ધૂળ જેવું.

ચેત્ર અ. જો.

છિદ્ ૧૦મો ગ. કાપી નાખવું,
ભાગ કરવા.

જૈન પુ. શ્રાવક.

તત્ત્વવેદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. તત્ત્વ જાણનાર.

દક્ષિણીય પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણાને પાત્ર.

દદત્ દા ઉળે. ગ. વ. કૃ. આપવું.

દીન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ.

દુષ્કૃત ન. દુષ્કર્મ, ધાતકી કામ, પાપ.

દ્યુમ્ન ન. પૈસો.

નિઞ્જ પ્ર જોડે, ૨ જો ગણ
ઘોવું, સાફ કરવું.

નિયોગિન્ પુ. પ્રધાન, અમલદાર.

પાન્થ પુ. મુસાફર.

પાશ પું. જાળ, ફાંસ.

પીઢાકર પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખદાયક,
ઠગ કરનાર.

પૃચ્ ૧લો ગણ પરસ્મૈં ૨જો ગણ
આત્મનેં અને ૧૦મો ગણ
સમ્ જોડે, સંબંધમાં આવવું,
જોડાવવું, મળી જવું.

પૃથગ્જન પુ. હલકો માણસ, નીચ
પુરુષ.

પ્રદ્યુમ્ન પુ. કામદેવ.

મન્નલ ન. કલ્યાણ, ભલું, પવિત્ર
હોય તે.

મસ્તક પુ. ન. માથું.

મુકુટજ્યોત્સ્નાજલ ન. (મુકુટ ન.
મુગટ) મુગટોની દીપ્તિ અથવા
પ્રકાશ રૂપી જળ.

મૂર્ધન્ પુ. માથું.

યત્પાદ પુ. જેનો પગ.

યુજ્ ૪ થો ગણ આત્મનેં પોતાનું
મન કમજ કરવું.

યુજ્ ૧લો ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦મો
ગ. જોડવું, નિમયુજ્ નીમવું.

રાજક ન. રાજસમુદાય, સધળા
રાજાઓ.

વિજ્ઞુદ્ જોડે, ૧લો ગણુ આત્મને૦
કાંપવું, બીવું, કટાણવું

વિપ્ર પુ. બ્રાહ્મણ.

વૃજ્ ૧લો ગણુ પરસ્મૈ૦, ૨જો
ગણુ આત્મને૦ અને ૧૦મો ગણુ
દૂર રહેવું, વર્જવું.

વૃજિન પુ. નિર્દય માણસ.

વૃથા ક્રિ. વિ. ફેગટ, નકામુ.

વૃષલ પુ. શુદ્ધ, પાપી, વહી ગયલું
માણસ.

શક્રજિત પુ. ઇન્દ્રનો જીતનાર,
રાવણનો પુત્ર.

શ્રિ આ જોડે, ૧લો ગણુ પરસ્મૈ૦
અને આત્મને૦ વળગી રહેવું,
પાસે જવું, આશ્રય લેવો.

સદાચાર પુ. સ્ત્રી. ન. (સત્ પુ. સ્ત્રી.
ન. સાઈ આચાર પુ. ચાલચલગત,
વર્તણુંક) સારી વર્તણુંકવાળું.

સર્વાભિપ્રેતહેતુ પુ. (અભિપ્રેત, અભિન્નપ્ર
સાથે ૬ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
ધૃજેલું) સધળી ઈષ્ટ વસ્તુનું
(પ્રાપ્ત કરવાનું) કારણ.

સૂક્તિ સ્ત્રી. (સુ સાઈ, છટાદાર, ઉક્તિ
સ્ત્રી. વાણી) સારી વાણી, સાઈ
વચન, ખરી રીતે પ્રસિદ્ધ કરવું
તે, શુદ્ધ વિવરણ.

સૂત્ર પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રિય, આનંદકારી.
હિંસ ૧ લો ગણુ પરસ્મૈ૦ અને
૧૦મો ગણુ હિંસા કરવી,
નાશ કરવો.

હિંસ પુ. સ્ત્રી. ન. ખુની, માંસાહારી.

ઓસડીઆં ઓષધિ સ્ત્રી.

ધણું ખડું પ્રાયેણ ક્રિ. વિ. અ.
પ્રાયઃ ક્રિ. વિ. અ.

જનાવર પશુ પુ.

જગ્યા (હોદ્દો) પદ ન.

જૂદું જૂદું વિવિધ પુ. સ્ત્રી. ન.

ડાળી શાખા સ્ત્રી.

દયા દયા સ્ત્રી.

દયાથી પીગળેલું દયાર્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન.

બ્રાહ્મણ રાજા બ્રાહ્મણરાજ પુ.

માદું રુગ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન.

મંત્રી મંત્રિન્ પુ. ધીસચિવ પુ.

વિશ્રામ મહેલ વિશ્રામપ્રાસાદ પુ.

વંટોળીઓ ચક્રવાત પુ. અંજાવાત પુ.

સાકેત (શહેરનું નામ છે) સાકેત ન.

હોદ્દો અધિકાર પુ.

હોંશીઆર ચતુર પુ. સ્ત્રી. ન

કુશલ પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૧૩મો.

ગણકાર્યરહિતકાળ.

પરોક્ષભૂતકાળ.

૧. સામાન્ય નિયમો :—કેટલાક મૂળ* ધાતુઓને, ચ્ શિવાયના કોઈ પણ વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયો (ગણકાર્યરહિત કાળને લગતા) લગાડતાં પહેલાં હ લગાડાય છે. આવા ધાતુઓ સેટ્ કહેવાય છે અને આક્રીના અનિટ્ કહેવાય છે. ખીજ વર્ગના ધાતુઓ કરતાં પહેલા વર્ગના ધાતુઓ ધણા છે પણ ખીજ વર્ગના ધણાજ અગત્યના છે અને સંસ્કૃત સાહિત્યમાં તે જ્યાં લ્યાં મળે છે. §

*એકજ સ્વરવાળા ધાતુઓ સાધિતધાતુઓ જેવાકે દશમા ગણના ધાતુઓ (ચોરય, કથય) ધાતુના પ્રેરકરૂપો વગેરે હંમેશાં સેટ્ છે.

§નીચેના શ્લોકો સેટ્ અને અનિટ્ ને છુટા પાડી સમજાવે છે તે વિદ્યાર્થીએ ધ્યાનમાં રાખવા કારણ કે મ્હોડે સહેલાઈથી કરાય છે.

उद्धन्तैर्यौति रुक्णु शीस्वुनुक्षुश्चिडीङ् श्रिभिः ।

वृङ् वृज्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेपु निहताः स्मृताः ॥

સ્વર અન્તે હોય એવા (ઝત્ અને ઋત્) એટલે દીર્ઘ ઝ અને દીર્ઘ ઋ, યુ અને તેની પછીના ખીજ બધા ધાતુઓ શિવાયના અનુદાત્ત એક સ્વરી ધાતુઓ અનિટ્ કહેવાય છે. દીર્ઘ ઝ અને દીર્ઘ ઋ જેની અન્તે હોય, તે અને યુ અને તેની પછીના ખીજ ધાતુઓ જે એક સ્વરી છે અને જેને છોડે સ્વર આવેલા છે તે બધા સેટ્ છે. આક્રીના બધા એકસ્વરી સ્વરાન્ત ધાતુઓ અનિટ્. ડીઙ્ એટલે ડી ઉડયું આત્મને૦ વૃઙ્ એટલે વૃ આત્મનેપદી વૃજ્ એટલે વૃ ઉભયપદી (ઙ્ એ આત્મનેપદની ને જ્ એ ઉભયપદની નિશાની છે.)

(અનિટ્ ધાતુઓ) શક્લૂ પચ્ મુચિ રિચ્ વચ્ વિચ્ સિચ્ પ્રચ્છિ ત્યજ્

નિજિર્ મજઃ ॥ મઞ્જ્ મુજ્ મ્રસ્જ્ મસ્જિ યજ્ યુજ્ રુજ્ રઞ્જ્ વિજિર્ સ્વજિ સઞ્જ્ સજઃ ॥ અદ્ ક્ષુદ્ ક્ષિદ્ છિદ્ તુદિ નુદઃ પથ્ મિદ્ વિથ્ તિર્વિનદ્ । શદ્ સદી સ્વિથતિઃ સ્કન્દિ ઠદિ ક્રુથ્ ક્ષુધિ બુધ્યતિ । વન્ધિર્

૨. પરાક્ષભૂતકાળના પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે.

પરસ્મૈ૦

	એ વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.
૧ લો પુ.	અ	વ	મ
૨ જો „	થ	અયુસ્	અ
૩ જો „	અ	અતુસ્	ઉસ્

૩. આહિ ફક્ત થ, વ અને મ એ ત્રણ પ્રત્યયોજ્ઞાં ઇ લે છે.

(અ) ક, સ, ષ, વૃ, (૨ જો પુ. એ. વ. વવરિથ), સ્તુ, કુ, સુ અને શ્રુ એ પ્રત્યયો ઇ લેતા નથી.

(આ) ળીજા ધાતુઓમાં વ, મ અને થ લેજા છે પણ;

(ઇ) હ્રસ્વ ઋ જોને અન્તે હોય એવા અનિટ્ ધાતુઓમાં થ ની પૂર્વે ઇ આવતી નથી. જ્યારે

(ઉ) અન્તે સ્વર હોય એવા અનિટ્ ધાતુઓ અથવા ધાતુઓમાંજ અ હોય એવા અનિટ્ ધાતુઓ વિકલ્પે ઇ લે છે.

યુધિ રુધિ રાધિ વ્યધ્ શુધઃ સાધિ સિધ્યતી ॥ મન્ય હન્ આપ્ ક્ષિપ્ છુપિ તપ્ તિપસ્તપ્યતિ દપ્યતિ । લિપ્ લુપ્ વપ્ શપ્ સ્વપ્ સપિ યમ્ રમ્ લમ્ ગમ્ નમ્ યમો રમિઃ । ઋશિર્ દશિ દિશી દશ્ મૃશ્ રિશ્ રશ્ લિશ્ વિશ્ સ્પૃશ્ કૃષિઃ ॥ ત્વિષ્ તુષ્ દ્વિષ્ દુષ્ પુષ્ય પિષ્ વિષ્ શિષ્ શુષ્ શ્લિષ્યતયો ઘસિઃ । વસતિર્ દહ્ દિહિ દુહો નહ્ મિહ્ રહ્ લિહ્ વહિ સ્તથા ॥ અનુદાત્તા હલન્તેષુ ધાતવો દ્વયધિકં શતમ્ ॥

આ કારિકામાં અનિટ્ ધાતુઓ છે. માત્ર મેળ માટે કેટલાક ધાતુઓમાં ઇ ઉમેરવી પડી છે, અને કેટલાકમાં ગણની નિશાની સાથે તિ લગાડેલી છે. છેલ્લી લીટીમાંનો શબ્દ અનુદાત્તનો અર્થ અનિટ્ થાય છે.

આ કારિકામાં જે કહ્યું છે તે ગણકાર્યરહિત કાળોમાં સામાન્ય રીતે ખરું છે; પણ કેટલીક ખાસ જગ્યાએ ફેરફાર કરવો પડે છે. પરાક્ષભૂતકાળમાં જે ફેરફાર કરવા પડે છે તે ઉપર ખતાવ્યા છે.

આત્મને૦

૧ લો પુ.	એ	વહે	મહે
૨ ને ,,	સે	આયે	ધ્વે
૩ ને ,,	એ	આતે	હરે

૪. ત્રીજા પુરુષ એકવચન અને બહુવચન સિવાય બીજા પ્રત્યયો ગણના બીજા વિભાગના વર્તમાનકાળમાં જે છે તેજ છે. કોઈ રૂપમાં અ કે આ સિવાયના બીજા કોઈ પણ સ્વર પછી ધ્વેનો ઢ્વે થાય છે. જ્યારે તેની પૂર્વે હ લાગે છે અને એ હ પૂર્વે ય્, ર્, લ્, વ્, હ આવ્યો હોય ત્યારે ઉપલો દેરફાર વિકલ્પે થાય છે.

૫. હ લે એવા પ્રત્યયો ઉપર લખેલા આઠ ધાતુઓ સિવાયના બીજા ધાતુઓમાં હ લે જ છે.

૬. કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે ગુપ્ (૧લો ગ. પરસ્મૈ૦) ત્રપ્, સિઘ્ ૧ લો ગ૦ 'મંગળ પરિણામ આવવું' અથવા 'વ્યવસ્થા કરવી,' ક્ષમ્,* મૃજ્, ક્લિદ્, અઞ્જ્, સ્યન્દ્, કલ્પ્, ગુહ્, ગાહ્, રઘ્, નશ્, તપ્, દૃપ્, ગૃહ્, ઘ્રુહ્, મુહ્, સ્તુહ્, સ્નિહ્, અશ્, 'બાપવું' વિગેરે ગણકાર્યરહિત કાળોમાં તેમજ પરોક્ષ ભૂતકાળમાં વિકલ્પે સેટ્ (વેટ્) છે. સ્વૃ (દ્વિતીય ભવિષ્યમાં અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં સેટ્ જ છે વિકલ્પે સેટ્ નથી). સૂ ૨ ને અને ૪ થો. ધૂ ૫ મો અને ૯ મો વિકલ્પે સેટ્ છે, પણ પરોક્ષભૂતકાળમાં થ સિવાય બીજા બધા પ્રત્યયો પૂર્વે હ ખાસ લે છે.

૭. અંગ. અગિયારમા પાઠમાં આપેલા નિયમ પ્રમાણે સ્વરયુક્ત પ્રથમ વ્યંજનની દ્વિરક્તિ થાય છે. પ્રથમ અક્ષર સ્વર હોય તો તેનીજ દ્વિરક્તિ થાય છે પછીના વ્યંજનની થતી નથી.

૮. જ્યારે વિજ્ઞતીય સ્વર દ્વિરક્તિ થયેલી હ કે ઉ પછી આવે તો હ નો હ્ય્ અને ઉ નો ઉવ્ થાય છે, અને જ્યારે સ્વજ્ઞતીય સ્વર આવે

* જ્યારે આ ધાતુ હ લેતો નથી ત્યારે ૧ લો પુ. દ્વિ. અને બ. વ.ના રૂપો ચક્ષવ્વહે, ચક્ષવ્મહે થાય છે, એટલે મ્ નો ન્ થાય છે. નિયમ એવો છે કે અન્ત્ય મ્ કોઈ ધાતુમાં હોય અને તેની પછી વ્ કે મ્ આવે તો તેનો ન્ થાય.

ત્યારે બીજો સ્વર જોડાઈ દીર્ઘ ई કે ऊ થાય છે. પરોક્ષભૂતકાળના અવિકારી પ્રત્યય પૂર્વે इ 'જવું' ધાતુની દ્વિરક્તિ થયલી इ લંબાય છે.

આ પ્રમાણે उख्-उउख् ઉપરના ૭. પ્રમાણે-उओख्, નીચલા ૯ પ્રમાણે-उवोख् આ ૮. પ્રમાણે. તેમજ इप्-इइष्-इएष्-इयेष्. જ્યારે ગુણુ થતો નથી ત્યારે उख्-उउख्-ऊख् અને इष्-इइप्-ईप्; વળી इ-इइ-ईइ અને અન્ય इ નો ય્ થાય છે, ૧૦મો નિયમ પાઠ ૭; ईयतु:-ईयु:.

૯. પરસ્મૈપદના દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો અને આત્મનેપદના બધા પ્રત્યયો અવિકારી છે, અને પરસ્મૈપદના એકવચનમાં બધા વિકારી છે. (અ) વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણુ થાય, (બ) અન્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય બની પહેલા પુરૂષ એકવચનમાં વિકલ્પે અને ત્રીજા પુરૂષ એકવચનમાં ખાસ વૃદ્ધિ થાય છે. (ક) બીજા પુરૂષ એકવચનમાં અન્ય સ્વરનો ગુણુ થાય છે, અને ઉપાન્ત્ય અ જેમનો તેમ રહે છે.

बुध् परस्मै०

૧ લો પુ.	बुवोध	बुबुधिव	बुबुधिम
૨ જો „	बुवोधिय	बुबुधयुः	बुबुध
૩ જો „	बुवोध	बुबुधतुः	बुबुधुः

बुध्-बुवोध् ૭. પ્રમાણે-बुवोध् ૯. (અ) પ્રમાણે-बुवोध, बुबुधिव (પા. ૧૦૪ ૩ આ પ્રમાણે)

आत्मने०

૧ લો પુ.	बुबुधे	बुबुधिवहे	बुबुधिमहे
૨ જો „	बुबुधिपे	बुबुधाथे	बुबुधिन्वे
૩ જો „	बुबुधे	बुबुधाते	बुबुधिरे

क परस्मै०

૧ લો પુ.	चकार-चकर	चक्रव	चक्रम
૨ જો „	चकर्थ	चक्रयुः	चक्र
૩ જો „	चकार	चक्रतुः	चक्रुः

(૨ જે નિયમ (ક) પાઠ ૧૧મો અને ૩ જે (ખ) અને (ક) પાઠ ૧૩ મો જુઓ.)

શશાર, શશરત્તુ:-શશ્રત્તુ; શશરુ:-શશ્રુ: ધ્યાદિ.

૧૧. છટ્ટા ગણના કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે કુટ્, સ્ફુટ્, ત્રુટ્, સ્ફુર્, નૂ, અને ઘૂ પરોક્ષભૂતકાળના ૧ લો પુ. એ. વ. અને ૩ જે પુ. એ. વ. ના પ્રત્યયો પ્રેરક ભેદનો અર્થ, અને અદ્યતનભૂતકાળના કર્મણિ ૩ જે પુ. એ. વ. નો હ શિવાય બીજા કોઈ વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે ગુણ કે વૃદ્ધિ લેતા નથી, તુત્રોટ (૩ જે પુ. એ. વ.) તુત્રુટિય. પરોક્ષભૂતકાળમાં ૧ લો પુ. એકવચનમાં જે ધાતુઓ વૃદ્ધિ લઈ શકે એવા છે તે ધાતુઓ વૃદ્ધિ વિકલ્પે લે છે પણ ગુણ લેતા નથી, બીજા વિકલ્પે ગુણ લે છે, તુનાવ-તુનુવ; ચુકોટ-ચુકુટ.

૧૨. કેટલાક ધાતુઓ જેવા કે અસ્ અને વ્રૂ ખંડિત છે, અને તેઓના ગણકાર્યરહિત કાળોમાં રૂપ નથી.

૧૩. આ અંતે હોય એવા ધાતુઓમાં (અ) ૧ લો અને ૩ જે પુ એ. વ. પરસ્મૈપદમાં અ પ્રત્યયને બદલે ઔ આવે છે. (બ) સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારી પ્રત્યયો પૂર્વે અને હ લે એવા પ્રત્યયો પૂર્વે અન્ત્ય આ નો લોપ થાય છે.

જ્ઞા પરસ્મૈ૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	જજ્ઞૌ	જજ્ઞિવ	જજ્ઞિમ
૨ જે „	જજ્ઞિથ-જજ્ઞાથ	જજ્ઞથુ:	જજ્ઞ
૩ જે „	જજ્ઞૌ	જજ્ઞતુ:	જજ્ઞુ:

જ્ઞા-જજ્ઞા અને અ નો ઔ થતાં જજ્ઞૌ. ઇય પૂર્વે આ નો લોપ થતાં તેમજ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થતાં જજ્ઞ+ઇથ=જજ્ઞિથ અને જજ્ઞથુ:

૧૪. ગણકાર્યવાળા કાળોના અને વર્તમાનકૃદંતના પ્રત્યય શિવાય બીજા પ્રત્યય પૂર્વે ધાતુઓનો અન્ત્ય ઇ, ઈ, ઓ ને બદલે આ મૂકાય છે. જલૈ ૩ જે. જગલૌ-જગલતુ-જગલુ: ૨ જે. પુ. જગિલથ-જગલાથ વિગેરે.

૧૫. (અ) પરોક્ષભૂતકાળમાં મૂની દ્વિરૂપિત થતાં વમૂવ્ રૂપ થાય છે.

(ખ) જિ ના જ્ નો ગ્ થાય છે, હિ ના હ્ નો ઘ્ થાય છે અને ચિ ના ચ્ નો વિકલ્પે ક્ થાય છે.

વભૂવ, વમૂવિથ; જિગાય-જિગય, જિગિયવ, જિગેથ-જિગયિથ. પાનું ૧૪, ૩. ઉ. પ્રમાણે. (૩ જો) જિઘાય, ચિકાય કે ચિચાય.

૧૫. સ્વરથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ગમ્, હન્, જન્, યન્, અને ઘસ્ ધાતુઓમાંના ઉપાન્ત્ય અ નો લોપ થાય છે. હ્ નો ઘ્; ય્ નો જ્ થાય છે. જન્ અને ઘસ્ માં અ નો લોપ થતાં તેઓ જ્ અને ઘ્ અનુક્રમે થાય છે.

હન્

૧ લો પુ.	જઘાન-જઘન	જઘ્નિવ	જઘ્નિમ
૨ જો ,,	જઘનિથ-જઘન્થ	જઘ્નથુઃ	જઘ્ન
૩ જો ,,	જઘાન	જઘ્નતુઃ	જઘ્નુઃ

૧૭. ઇ+અધિ 'અભ્યાસ કરવો' નું પ્રત્યય રહિત રૂપ પરાક્ષભૂતકાળમાં અધિજગા થાય છે, અધિજગે-અધિજગાતે-અધિજગિરે વિગેરે.

૧૮. (અ) સ્તજ્ અને દૃશ્ માં ક્ષ ને બદલે ર્ થાય છે એટલે સ્તજ્ ને દ્રશ્ થાય છે, પણ આ ફેરફારે બ્યારે તેની પછી વ્યંજનથી શરૂ થતો વિકારી પ્રત્યય આવ્યો હોય ત્યારે થાય છે. (ખ) આ ધાતુઓમાં થ પૂર્વે ર્ વિકલ્પે મૂકાય છે. સ્તજ્-સ્તજ્-સ્તજ્-સ્તજ્+થ-સ્તજ્+થ (ઉપર જુઓ) સ્તજ્+થ (પાઠ ૯, નિયમ ૯ પ્રમાણે) સ્તજ્+થ* પહેલી ચોપડી પા. ૨૧ પ્રમાણે. સ્તજ્. તેજ પ્રમાણે દદ્રજ્. વળી સસર્જિથ અને દર્દર્શિથ પણ થાય છે. પ્રચ્છ-પ્રચ્છિથ-પ્રષ્ઠ (પાઠ ૧૩, ૩. ઉ. પ્રમાણે).

૧૯. અનિટ ધાતુઓ જેમાં ક્ષ ઉપાન્ત્ય હોય તે ધાતુઓમાંથી લોપ વ્યંજનથી શરૂ થતા વિકારી પ્રત્યય પૂર્વે તે ક્ષ નો વિકલ્પે ર્ થાય છે, જેમકે દદ્રજ્, અથવા દર્દર્જ્, તત્રજ્ અથવા તતર્જ્, વળી દર્દર્જિથ અને તતર્જિથ.

૨૦. અદ્ ને બદલે પરાક્ષભૂતકાળમાં વિકલ્પે ઘસ્ થાય છે, અને બ્યારે ઘસ્ થાય છે ત્યારે થ પૂર્વે ર્ ઘસ્ માં આસ આવે છે. અવિકારક પ્રત્યયોથી કેવાં રૂપ થાય છે તે માટે ૧૬ મો નિયમ જુઓ.

૨૧. પરાક્ષ ભૂતકાળ એવું યતાવે છે કે ક્રિયાને યન્યાને યહુ વખત થઈ ગયો છે, અથવા તો કહેનાર માણસે તે ક્રિયા થતી નોઈ નથી. સામાન્ય રીતે આ કાળ ધણા પ્રાચીન સમયની કથા કહેવા માટે વપરાય છે, અને પહેલા પુરૂષમાં યોદનારે જે વાત યેશુદ્ધિમાં કરી હોય અથવા તો તે કોઈ વાત ઉંધું યોત્રી છુપાવવા માગતો હોય તો તે યતાવવામાં વપરાય છે. (નિયેના પહેલા યે સંસ્કૃત વાક્યો ળુઓ).

बहु जगद् पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम् ।
भुक्तं त्वया कलिङ्गेषु । नाहं कलिङ्गाञ्जगाम ।

પુરા કિલ દુષ્યન્તો નામ રાજા બભૂવ । સ ઇકદા મૃગયાં કર્તું વનમિયાય । તસ્ય સૈનિકા અમાત્યાશ્વાનુજગ્મુઃ તસ્મિન્કાનને દુષ્યન્તો બહૂન્મૃગાઞ્જઘાન । ઇકં મૃગં પલાયમાનમનુસ-રન્માર્ગે દિવ્યાશ્રમપદં દદર્શ । તસ્ય સૈનિકાઃ પૂર્વસ્મિન્નેવ સ્થાને તસ્થુઃ । કણ્વસ્યાયમૃષેરાશ્રમ ઇતિ જ્ઞાત્વા તં પ્રવિવેશ । પ્રવિદ્ય ચ કો નુ મો અત્રેતિ પપ્રચ્છ । કણ્વસ્ય કૃતિકા દુહિતા શકુન્ત-લાશ્રમાદ્વહિરાગત્ય દુષ્યન્તં સ્વાગતં વ્યાજહાર । શકુન્તલાં ચારુસર્વાઙ્ગીં દૃષ્ટ્વા દુષ્યન્તસ્તાં ચક્રમે । તસ્યાઃ પાર્ણિ ગાન્ધર્વેણ વિધિના રાજા જગ્રાહ । અનન્તરં કંચિત્કાલં તાવુમૌ તસ્મિન્ના-શ્રમે ચિક્રીડતુઃ । રમમાણં રાજાનં પ્રેક્ષ્ય સૈનિકાઃ પુરં નિવૃત્તિરે રાજાપિ પશ્ચાત્સ્વં નગરમુપયયૌ ।

क्रियद्वसु ब्राह्मणेभ्यो, यूयं-दद । न वयं तेभ्यः किञ्चिद्दिम ।

.. उन्मादं वीक्ष्य पद्मानां कुमुदानां च मन्दताम् ।

.. क्षणिकत्व विभूतीनां चेतसा निश्चिकाय सः ॥

.. शुश्राव रामस्तत्सर्वं प्रतस्थे च ससैनिकाः ॥

.. तस्तनुर्जज्वलुर्मम्लुર્जगुल्ललुठिरे क्षતાः ।

मुमूर्च्छुर्ववमू रक्तं तुतृषुश्चोभये भटाः ॥

જમ્બુમાલી જહૌ પ્રાણાન્ ગ્રાવ્ણા મારુતિના હતઃ ॥
વમાણ સ ન મે માયાં જિગાયેન્દ્રોઽપિ કિં નૃભિઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. ગાધિ નામના રાગ્મએ ભૃગુના છોકરા ક્રત્વીકને પોતાની છોકરી આપી (દા).

૨. તેણે જમદગ્નિ નામના છોકરાને જન્મ આપ્યો (સૂ).

૩. જમદગ્નિ રેણુકાને પરણ્યો (ની+પરિ) *

૪. તેની ખરાબ ચાલ માટે તે એક વખત ગુસ્સે થયો (કુપ્), અને પોતાના છોકરાઓને તેને મારી નાખવા ફરમાવ્યું (દિશ્).

૫. સૌથી નાના છોકરા પરશુરામ સિવાય તે કામ કોઈએ કર્યું નહિ (ક).

૬. પોતાની કુહાડીથી તેનું માથું તેણે કાપી નાખ્યું (છિદ્).

૭ જમદગ્નિ એ કામથી ખુશી થયા (તુપ્) અને કહ્યું, (અભિ+વા)
“પુત્ર તું વર માગ.”

૮. પરશુરામે વિનંતી કરી કે (વૃ) મારી મા જીવતી થાય અને તેના પાપથી છૂટે.

૯. સારે જમદગ્નિએ કહ્યું (વિ+આ+હ આત્મને૦) “તેમ થાઓ” અને રેણુકા જીવતી ઉઠી (ઉદ્+સ્થા).

* નર્દ, નદ્, ૧૦ ગ. નાથ્, નાઘ્, નન્દ્, નક્, નૃ અને નૃત્ સિવાયના નથી શરૂ થતા ધાતુઓમાં ર્ વાળો ઉપસર્ગ પૂર્વે આવતા ન્નો ણ થાય છે. ર્ અને ન્ની વચ્ચે પહેલી ઁપડીમાં ન્નો ણ થાય એ નિયમમાં આપેલાજ અક્ષર આવી શકે. કેટલાકના મત પ્રમાણે નાઘ્, નૃ અને નન્દ્ એ અપવાદમાં ગણાતા નથી.

૧૦. કેટલાક વખત પડી કાર્તવીર્ય નામે રાજ તે આશ્રમે આવ્યો (આ+ગમ્).

૧૧. તેણે અને તેના સિપાઇઓએ સઘળાં ઝાડ કાપી નાંખ્યાં (મઙ્ઙ) જમીન વેરાન કરી (ઉત્સનાં કૃ) અને ઋષિની ગાયો લઈ ગયા (અપ+હ). પરશુરામ ઘેર હતા નહિ (મૂ) જ્યારે તે આવ્યા ત્યારે કાર્તવીર્ય સાથે લક્ષ્યાં (યુઘ્) અને તેને મારી નાખ્યો (હન્).

૧૨. જ્યારે કાર્તવીર્યના છોકરાઓએ આ સાંભળ્યું (શ્રુ) ત્યારે તેઓ ગુસ્સે થયા (ક્રુઘ્) અને તે આશ્રમે આવ્યા (આ+ગમ્).

૧૩. જમદગ્નિને એકલા દેખી તેના પર તીર નાંખ્યા (ક્ષિપ્, મુચ્) અને તેને મારી નાંખ્યા.

૧૪. જ્યારે પરશુરામ ઘેર આવ્યા (નિ+વૃત્) ત્યારે તે ગુસ્સે થયા અને ક્ષત્રિય વંશનું નિકંદન કાઢવા નિશ્ચય કર્યો (નિસ્+ચિ).

૧૫. કાર્તવીર્યના છોકરાઓને તેણે પૂછ્યું કે તમે મારા પિતાને મારી નાખ્યા? તેઓએ કહ્યું “ના અમે તેને મારી નાખ્યાજ નથી” (ગદ્).

૧૬. પણ પરશુરામે જાણ્યું (જ્ઞા) કે તે ગુન્હેગાર હતા અને તેઓને તેમજ ળીજી ક્ષત્રિયોને મારી નાખ્યા.

શબ્દકોષ ૧૩.

ઉચ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ જવું.
 ઉન્માદ પુ. હર્ષ, પ્રદુક્ષિત થવું તે,
 વિકાસ.
 ઉપરિ ક્રિ. વિ. ઉપર.

ઉમય સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. બંને
 પક્ષને લગતું.
 એકદા ક્રિ. વિ. અ. એકવાર.
 કણ્વ પુ. ઋષિનું નામ છે.

ક્રમ ૧૦ ગ* આત્મને૦ આહવું,
પ્રીતિ કરવી.
કલિન્ન પુ. દેશનું નામ છે.
કાનન ન. જંગલ.
કુમુદ ન. રોતે ખીલતું કમળ.
કૃતિકા સ્ત્રી. દત્તક લીધેલી છોકરી.
ક્રુધ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ ગુસ્સે થવું.
ક્ષણિકત્વ ન ક્ષણવાર હોવું તે.
ક્ષત, ક્ષણ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
ધાયન્ન થએલું.
ગદ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ બોલવું
ગાન્ધર્વ પુ. એક જાતની પરણવાની
રીત. આ રીતે સ્ત્રી અને પુરૂષની
માંલોમાંલની કબુલાતથી પરણાય છે.
*ગુપ્ ૧ ગ. રક્ષણ કરવું.
ગ્રાવન્ પુ. પથર.
ઘસ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ખાવું.
ચારુસર્વાંગી સ્ત્રી. (ચારુ સુંદર,
સર્વાન્ન સધળા અવયવો) જેના
બધાં અંગ સુંદર છે એવી સ્ત્રી.

ચિનિસ્ જોડે, નક્ષી કરવું, નિશ્ચય કરવો.
જમ્બુમાલિન્ પુ. રાક્ષસનું નામ છે.
જ્વલ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ પ્રકાશવું.
તષ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ તરસ લાગવી.
દિવ્યાશ્રમપદ ન. (દિવ્ય સ્વર્ગના
જેવું, આશ્રમપદ ન. આશ્રમ)
સુંદર આશ્રમ.
દૃષ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ ગર્વ ધરવો.
દ્રુ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ દોડવું.
નુ અ. શક અથવા અટકળ બતા-
વનાર અવ્યય.
પદ્મ ન. દિવસે ખીલતું કમળ.
પલાયમાન (પરા + અય્ ૧ ગ.
આત્મને૦ “જતુ”નો વર્તમાન
કૃદન્ત, રા નો લા થાય છે) દોડવું.
પુરસ્તાત્ ક્રિ. વિ. સામે, આગળ.
પૂર્વ સર્વ. પહેલું.
વહિસ્ ક્રિ. વિ. બહાર.
મળ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ બોલવું.

* ગણકાર્યરહિતક્રાળમાં ૧૦મા ગણના અય પ્રત્યયનો આ ધાતુમાં
વિકલ્પે લોપ થાય છે. આ ગણના ખીજ બધા ધાતુઓમાં અય કાયમ
રહે છે પણ તેનો અન્ય અ લોપાય છે. આશીર્વાદાર્થ પરસ્મૈ૦ અને
અઘતન ભૂતકાળ સિવાયના બધા ગણકાર્યરહિતક્રાળોમાં અને અર્થમાં
આ ફેરફાર થાય છે.

x આ ધાતુ અને ખીજ જે ધાતુઓ પહેલા પાઠમાં આપ્યા છે
તેમાં ગણકાર્યરહિતક્રાળમાં અને અર્થમાં આય્ વિકલ્પે લગાડાય છે.

મન્દતા સ્ત્રી ધીમાપાણું, સુસ્તી.
 મત્ત, મદ્ નું ભૂ. કૃ. ઉન્મત્ત.
 માયા સ્ત્રી. લુપ્ત્યર્થ, જાદુ જેવું.
 મૂર્ચ્છ ૧ ગ. પરસ્મૈં બેભાન થવું.
 મૃગયા સ્ત્રી. શિકાર.
 મ્લૈ ૧ ગ. પરસ્મૈં ચીમળાવવું,
 નરમ થવું, થાકી જવું.
 રક્ત ન. લોહી.
 રઘ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં ઈગ્ન કરવી.
 લુટ્ ૧ ગ. આત્મને આળોટવું.
 વમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં ઓઢવું, ઉગ્રી
 કરવી.

વિમૂત્તિ સ્ત્રી. પૈસો, ચઢતી સ્થિતિ.
 સસૈનિક પુ. સ્ત્રી. ન. સિપાઇઓ
 સાથે.
 સિઘ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં નિયમિત
 કરવું, સારા નીકળવું.
 સ્તન્ ૧ ગ. પરસ્મૈં રડવું, ગાળ-
 વીજ કરવી.
 સ્નિહ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં સ્નેહ રાખવો.
 સ્તુ ૨ ગ. પરસ્મૈં વહેવું.
 સ્વૃ ૧ ગ. પરસ્મૈં અવાજ કરવો.
 હત્, હન્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 મરાયણું.

અવિવેક વ્યભિચાર પુ.
 ઋચીક (ઋચીકનું નામ છે).
 કદી નહીં નૈવ અ., ન કર્હિચિત્ અ.
 કાર્તવીર્ય પુ. (એક રાજાનું નામ
 છે. એને પરશુરામે માર્યો હતો)
 કાર્તવીર્ય પુ.
 કુહાડી પરશુ પુ.
 ગાધિ (રાજાનું નામ છે) ગાધિ પુ.
 ધણું મૃગમ્ ક્રિ. વિ.

છુટી મુક્ત મુચ્નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
 મુક્તા સ્ત્રી., છુટા થવું મુચ્
 (કર્મણિ ૩૫ વાપરે).
 જડ મૂળથી કાપી નાખવું ઉદ્+મૂલ
 ૧૦ ગ. ઉન્મૂલયિતુમ્ હેતુર્થ
 કૃદન્ત.
 જમદગ્નિ (ઋષિનું નામ છે)
 જમદગ્નિ પુ.
 જીવતી જીવન્તી, જીવ્ નો કર્તરિ

* સ્વરથી શરૂ થતા પ્રલય પૂર્વે રઘ્ અને જમ્ માંના અ પછી ન
 ઉમેરાય છે; જેમકે રન્ધ (પરોક્ષ ભૂ. કા. ૩ જો પુ. એકવચન) અહીં
 સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે ન ઉમેરાય છે સારે તે ઉપાન્ત્ય હોતો
 નથી. રઘ્માં અદ્યતન ભૂતકાળમાં ન ઉમેરાતો નથી તેમજ પરોક્ષ ભૂતકાળ
 સિવાય બ્યારે હ લે છે સારે પણ ઉમેરાતો નથી.

વર્તમાનકૃદન્ત. સ્ત્રી. સજીવા
સ્ત્રી. (જીવ પુ. જીવંગી, અને
સ [સહ ને ઠેકાણે] અ. સાથે).
નામનું નામ અ., નામ્ના તુ. એ.
(નામન્ શબ્દ ઉપરથી).
નાનામાં નાનું કનિષ્ઠ પુ. સ્ત્રી. ન.

પાછાં જીવતાં થવું પુનરજીવ.
ભૃગુ (ઋષિનું નામ છે) ઋગુ પુ.
રેણુકા (જમદગિની વહુ અને
પરશુરામની મા) રેણુકા સ્ત્રી.
સિવાય ક્રૂતે અ. (પંચમી લે છે).

પાઠ ૧૪મો.

પરોક્ષભૂતકાળ (ચાલુ).

૧. જ્યારે ધાતુમાં બે સાદા વ્યંજનની વચ્ચે અ હોય અને ધાતુનો વ્યંજન દ્વિરક્તિમાં બદલાયો ન હોય ત્યારે અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અને પરસ્મૈપદના ળીજ પુરૂષ એકવચનનો થ પ્રત્યય ઇ લે છે ત્યારે તેની પૂર્વે અને બદલે ં મૂકાય છે, અને દ્વિરક્ત વ્યંજનનો સ્વર સાથે લોપ થાય છે.

તન્ પરસ્મૈં

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.
૧ લો પુ.	તતાન-તતન	તેનિવ	તેનિમ
૨ જો „	તેનિથ	તેનયુઃ	તેન
૩ જો „	તતાન	તેનતુઃ	તેતુઃ

તન્ ધાતુમાં ઉપરના નિયમની બધી શરતો આવી જાય છે, નન્દ્રમાં બધી શરતો આવતી નથી, કારણ કે એમાં જોડાક્ષર છે, અને ગદ્ અને મળ્માં પણ તેમજ છે, કારણ કે દ્વિરક્ત થતા સ્વરયુક્ત વ્યંજનમાં જ્ અને વ્ અતુક્રમે દ્વિરક્ત થાય છે. તેથી આ પ્રમાણે રૂપો થાય છે.

૩ પુ.	નનન્દ	નનન્દતુઃ	નનન્દુઃ
„	જગાદ	જગદતુઃ	જગદુઃ
„	વમાણ	વમણતુઃ	વમણુઃ

પણ નેન્દતુઃ, ગેદતુઃ, મેણતુઃ વિગેરે થતાં નથી.

૨૦૧ પુરૂષ એકવચનમાં પચ્ નું પેચિથ-પપવથ થાય છે, શક્ નું શેકિથ-શશવથ થાય છે. થ, ઇ વિકલ્પે લે છે (જુઓ ૩. ઉ, પાઠ ૧૩મો).

જ્યારે ઇ લે છે ત્યારે ઉપલો ફેરફાર થાય છે, અને જ્યારે ઇ નથી લેતો ત્યારે નથી થતો. ચ્ નો ક્ થાય છે (જુઓ માર્ગોપ. પાઠ ૨૫).

૨. ત્, ફલ્, મજ્, ત્રપ્, અને રાઘ્ પ મો ગણુ. (જ્યારે ‘ગુન્હો કરવો’ એવા અર્થમાં વપરાય છે ત્યારે) આટલા ધાતુઓમાં અ અથવા આ નો ઉપર પ્રમાણે એ થાય છે, અને જૃ, ઞ્રમ્, ત્રસ્, ફળ્, રાજ્, બ્રાજ્ બ્રાશ્ મ્લાશ્, સ્યમ્ અને સ્વન્માં વિકલ્પે થાય છે.

જે ધાતુઓ ઉપર લખ્યા છે, તેને સામાન્ય નિયમ ૧ લાગતો નથી. તૃ-તૃ (૧૧ મો પાઠ, ૨જો નિયમ). તતર્ + અતુઃ (૧૩ મો પાઠ ૧૦મો નિયમ) અને ઉપર પ્રમાણે તેરતુઃ, તેમજ ત્રેપે, ત્રેપાતે ઇત્યાદિ. વન્નામ-વન્નમતુઃ કે ઞ્રમતુઃ-વન્નમુઃ કે ઞ્રમુઃ વિગેરે વિગેરે.

૩. વ્ થી શરૂ થતા ધાતુઓ અને શશ્ અને દદ્માં આ ફેરફાર થતો નથી. વમ્ ૩ જો પુ. વવામ-વવમતુઃ-વવમુઃ.

૪. સામાન્ય રીતે અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે નીચેના ધાતુઓ અને કેટલાક ળીળ ધાતુઓ ય્, વ્ ને ર્ ને બદલે અનુક્રમે ઇ, ઉ, ને ઋ લે છે. વચ્,* યજ્, વપ્, વહ્, વસ્, ૧લો ગણુ વે, વ્યે, હ્વે, શ્વિ, વદ્, સ્વપ્, જ્યા, વ્યચ્, પ્રચ્છ્, વ્રશ્ચ્, ઞ્રસ્જ્, ગ્રહ્ અને વ્યઘ્. પરોક્ષ ભૂતકાળમાં પ્રચ્છ્, વ્રશ્ચ્ ને ઞ્રસ્જ્ ને આ ટીપમાંથી કાઢી નાંખવાના છે. આ ફેરફાર અથવા તો ય્, વ્, અને ર્ ના આદેશભૂત ઇ, ઉ, અને ઋ સંપ્રસારણ નામે ઓળખાય છે.

૫. પરોક્ષ ભૂતકાળના વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે દ્વિરક્ત સ્વરયુક્ત વ્યંજનમાંજ સંપ્રસારણ થાય છે, અને વ્યથ્ માં વિ એ દ્વિરક્ત છે.

* ગણુકાર્યવાળા કાળોમાં અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અનુક્રમે ઉપલા પહેલા અગિયાર ધાતુઓમાં આ ફેરફાર થતો નથી.

૬. સંપ્રસારણ પછીનો સ્વર લોપાય છે.

૭. જ્યારે જોડાક્ષરમાં બેઠે અક્ષર સંપ્રસારણ લે એમ હોય ત્યારે પાછલો અક્ષરજ સંપ્રસારણ લે છે.

યજ્

પરસ્મૈ૦

આત્મને૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	ઇયાજ-ઇયજ	ઈજિવ	ઈજિમ	ઈજે	ઈજિવહે	ઈજિમહે
૨ જો ,,	ઇયજિથ-ઇયજ્ઠ	ઈજયુઃ	ઈજ	ઈજિષે	ઈજાથે	ઈજિધ્વે
૩ જો ,,	ઇયાજ	ઈજતુઃ	ઈજુઃ	ઈજે	ઈજાતે	ઈજિરે

યજ્-યયજ્-ઇઅયજ્ ૫. પ્રમાણે-ઇયજ્, ૬ પ્રમાણે-ઇયાજ. યજ્-ઇજ્ ૪. અને ૬. પ્રમાણે-ઇજ્-ઈજ્+અતુઃ-ઈજતુઃ. યજ્-ઇયજિથ અથવા ઇયજ્+થ પા. ૧૦૪, ૩. પ્રમાણે. ઇયજ્+થ પા. ૬૯, ૯ પ્રમાણે. ઇયજ્+ઠ-ઇયજ્ઠ માર્ગોપ૦ પા. ૨૦* તોંધ પ્રમાણે વ્યધ્-વ્યવ્યધ્-વિઅવ્યધ્ ૫. અને ૭. પ્રમાણે. વિવ્યધ્ ૬. પ્રમાણે-વિવ્યાધ્. સ્વપ્-સ્વસ્વપ્-સુસ્વપ્-*સુપ્વપ્+અ=સુષ્વાપ. વ્યધ્-વિધ્-વિવિધ્+અતુઃ-વિવિધતુઃ. સ્વપ્-સુપ્-સુપુપ્+અતુઃ-સુપુપતુઃ. વચ્ પરસ્મૈ૦ ૩જો પુ. ઉવાચ-ઊચતુઃ-ઊચુઃ-૨જો પુ. એ. વ. ઉવચિથ કે ઉવવથ. આત્મને૦ ઊચે-ઊચાતે ઇત્યાદિ.

૧. (અ) ઢ્રુહ્, સુહ્, સ્નુહ્ અને સ્તિહ્માં જ્યારે હની પછી અનુનાસિક, કે અન્તઃસ્થ સિવાયનો કોઈ પણ વ્યંજન આવે અથવા તો કંઈપણ ન આવે તો હનો ઘ્ અથવા હ્ થાય છે.

મુમોહિથ, મુમોહ્+થ (૬ઠ્ઠો નિયમ, પાઠ ૧૩મો)-મુમોહ્+થ અથવા મુમોઘ્+થ-મુમોઢ અથવા મુમોઘ.

*જે ધાતુનો આદિ વ્યંજન સ્ હોય અને તે સ્ની પછી સ્વર કે દન્ત્ય વ્યંજન આવ્યો હોય તે ધાતુઓ અને સ્વક્, સ્વિદ્, સ્વઞ્, સ્વપ્, અને સ્મિ ધાતુઓના સ્ની પૂર્વે સામાન્ય રીતે એકજ પદમાં અ અથવા આ સિવાય કોઈ સ્વર અથવા કંઠ્ય વ્યંજન આવ્યો હોય તો સ્નો ષ્ થાય છે. સેક્, સપ્, સજ્, સ્ત, સ્તુ અને સ્ત્યૈ અપવાદરૂપ છે.

(બ) એવીજ સ્થિતિએ નહમાંના અન્ત્ય હનો ધ્ થાય છે; નેહિય અને નનહ્+થ=નનધ્+થ=નનદ્ધ.

૨. ૯ પાઠના સામાન્ય ડગા નિયમ પ્રમાણે, જ્યારે વહ્ ના હ્ નો લોપ થાય છે, ત્યારે પૂર્વના અ અથવા આ નો ઓ થાય છે.

વહ્-વવહ્-વવહ્+થ-વવદ્+થ ૯મા પાઠ, નિયમ ૧ પ્રમાણે-વવદ્+થ

૨. પ્રમાણે-વવદ્+દ માર્ગોં પા. ૨૧ઃ પ્રમાણે-વવદ્ ૯ મો પાઠ, નિયમ ૩ પ્રમાણે; પણ આ નિયમ પ્રમાણે વવોદ થાય છે, પણ વવોદ નહિ

૮. (અ) વે પરસ્મૈં અને આત્મનેપદમાં પરોક્ષભૂતકાળના વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે ઉવ્ય્ અને ડ્ય્ અથવા ડ્વ્ રૂપ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે લે છે, અને વ્યે પરસ્મૈં અને આત્મનેં 'દાંકવું'નું વિવ્યય્ વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અને વિવી અવિકારક પ્રત્ય પૂર્વે થાય છે. ઉવ્ય્ માં થ પહેલાં ઇ આવે છે.

નહિં તો ૧૩મા પાઠના ૧૪મા નિયમ પ્રમાણે કરવું પડત. વ્યે-વ્યેવ્યે-વ્હ્યેવ્યે ૭. પ્રમાણે-વિવ્યે ૧૬ પ્રમાણે-વિવ્યૈ+અ-વિવ્યાય એજ પ્રમાણે વે ના વિકારક પ્રત્યય લગાડતાં થતાં રૂપો સમજવાં.

(બ) ક્ષે પરસ્મૈં અને આત્મનેં 'બોલાવું' નો પરોક્ષભૂતકાળના બધા રૂપોમાં હુ થાય છે. અને શ્ચિ નો શુ થાય છે.

એટલે પરોક્ષભૂતકાળના બધા વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે સંપ્રસારણ લે છે. ક્ષે-હ્હ્યે-હુ ૬ પ્રમાણે.

(ક) વે અને શ્ચિ ના રૂપો આપેલા અંગ પ્રમાણે પણ થાય છે. વે-વા ૧૩મો પાઠ નિયમ ૧૪ પ્રમાણે વવા-વવૌ-વવતુઃ-વવુઃ ૧૩મો પાઠ, નિયમ ૧૩ પ્રમાણે.

૯. અદ્, ઋ અને વ્યે માં થ પહેલાં ઇ ખાસ આવે છે. ૨. પુ. એ. વ. આરિથ. ૩ પુ. આર-આરતુઃ-આરુઃ.

૧૦. મસ્જ્ અને નશ્ ધાતુમાં વ્યંજનથી શરૂ થતા વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે અ પછી ન્ ઉમેરાય છે; એટલે નનષ્ટ્ અહિં થ પૂર્વે ઇ આવતી નથી.

૧૧. (અ) જો દ્વિરૂપ સ્વરયુક્ત વ્યંજનમાં અ જ હોય તો લંબાય છે.

(ખ) અ થી શરૂ થતા અને જોડાક્ષર અન્તે હોય એવા ધાતુઓ અને ક થી શરૂ થતા ધાતુઓ, તેમજ અશ્ 'વ્યાપવું,' દ્વિરૂપ થતા સ્વરયુક્ત વ્યંજન પછી ન લે છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ખ. વ.
અર્દ્ ૩ પુ.	આનર્દ	આનર્દતુ:	આનર્દુ:
અન્ત ,,	આનન્ત	આનન્તતુ:	આનન્તુ:
ક્રજ્ ,,	આનૃજે	આનૃજાતે	આનૃજિરે

૧૨. (અ) અ કે આ સિવાયના કોષ્ટપિણ દીર્ઘ સ્વરથી શરૂ થતા અથવા હ્રસ્વ સ્વરથી શરૂ થતા પણુ તે હ્રસ્વ સ્વર પછી જોડાક્ષર આવ્યો હોય એવા ધાતુઓનાં પરોક્ષભૂતકાળનાં રૂપો ધાતુને આમ લગાડીને ક્ર, મૂ, કે અસ્ નાં પરોક્ષભૂતકાળનાં રૂપ લગાડ્યાથી થાય છે. કચ્છ માંજ રૂપ આ પ્રમાણે થતું નથી. (ખ) ૧૦ મા ગણના ધાતુઓ, પ્રેરક ભેદના, ઇચ્છાદર્શક ભેદના, અને ખીજ સાધિન ધાતુઓના અથવા સામાન્ય રીતે એકથી વધારે સ્વરવાળા ધાતુઓના પરોક્ષભૂતકાળના રૂપ આ રીતે થાય છે. આ રૂપ આમ યુક્ત પરોક્ષભૂતકાળ કહેવાય છે. (ક) બ્યારે ધાતુ આત્મનેપદનો હોય છે ત્યારે આત્મનેપદનાં ક્ર નાં રૂપ લાગે અને પરસ્મૈપદનો હોય તો પરસ્મૈપદના લાગે છે.

ઈશ્ આત્મને (અ)

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ખ. વ.
૧ લો પુ.	ઈશાંચક્રે	ઈશાંચક્રવહે	ઈશાંચક્રમહે
૨ જો ,,	ઈશાંચક્રષે	ઈશાંચક્રાથે	ઈશાંચક્રઢે
૩ જો ,,	ઈશાંચક્રે	ઈશાંચક્રાતે	ઈશાંચક્રિરે

ખીજ રૂપ ઈશામાસ, ઈશાંવમૂવ વિગેરે.

કથ્ ૧૦ મો ગણ પરસ્મૈ૦ (ખ).

૧ લો પુ.	કથયાચકાર—ચકર	કથયાંચકૃવ	કથયાંચકૃમ
૨ જો ,,	કથયાંચકર્થ	કથયાંચક્રયુઃ	કથયાંચક્ર
૩ જો ,,	કથયાચકાર	કથયાંચક્રતુઃ	કથયાંચક્રુઃ

વળી આત્મને૦ માં કથયાંચક્રે વિગેરે.

ધણા ખરા ગણુકાર્યરહિતકાળોમાં અય કાયમ રહે છે. (પા. ૧૧૩

*નોંધ જુઓ).

૧૩. (અ) દય્, અય્, કાસ્ અને આસ્ ધાતુઓ આમ્ યુક્ત પરોક્ષભૂતકાળનાજ ૩૫ લે છે, અને ડ્, વિદ્ (ખીજ ગણનો) અને જાઠ્ વિકલ્પે લે છે

(ખ) મી, હી, મૃ (૩જો ગણ) અને હુ આ ધાતુઓમાં વિકલ્પે થાય પણ ધાતુઓનું અંગ ડ્ ગણના ધાતુ પેડે દ્વિરક્ત થાય છે, અને પછી આમ્ અને સહાયક ક્રિયાપદના ૩૫ લાગે છે.

૧૪. આમ્ એ વિકારક પ્રત્યય છે તેથી અન્ય સ્વર અને ઉપાન્ય ધ્રુસ્વસ્વર (વિદ્ સિવાય) નો એ પ્રત્યય પહેલાં ગુણ થાય છે.

આસાંચક્રે, વિદાંચકાર અથવા વિવેદ, વિમયાંચકાર, જિહ્વાંચકાર, વિમરાંચકાર વિગેરે.

૧૫ અદ્યતનભૂતકાળ અને આશીર્વાદર્થ સિવાય અન્ય (ગણુકાર્ય રહિત) કાળોમાં મૃ ને પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો લાગે છે; સમય.

૧૬. કર્મણિપરોક્ષભૂતકાળ આ જે પાઠમાં આપેલા નિયમાનુસાર ફેરફાર કર્યા પછી આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે.

ગતાયાં રાત્રૌ સુપ્તા વયં કિલ બહુ ત્રિલેપિમ ।

યુધિષ્ઠિરેણ પૃષ્ઠો લોમશોઽગસ્ત્યસ્ય પ્રભાવં કથયામાસ ।

કૃતયુગે કાલેયા ઇતિ વિશ્રુતા દાનવા વૃત્રં સમાશ્રિત્ય

મહીં સ્વર્ગલોકં ચ મૃશં પીઙ્યાંચક્રુઃ । નૈતત્કર્તુમાનર્હસ્તે ।

તાન્હનુંતું સેન્દ્રા વિબુધા ન શોકુઃ ।

ते ब्रह्माणमुपसंगम्योचुर्मगवन्नखिलं त्रैलोक्यं दानवैरर्घ्यते
किमत्र करवामहे ।

परमेष्ठयुवाच भो देवा दधीचमृषिं गत्वा तस्यास्थीनि
याचध्वम् । तेषां वज्रं कृत्वा वृत्रं हत ।

तथेति प्रतिज्ञाय ते सर्वे दधीचस्याश्रममुपययुः ।

तमृषिं देवाः प्रणेमुस्तस्यास्थीनि च ययाचिरे ।

ततः स महात्मा त्रैलोक्यस्य हितायात्मनः प्राणानुत्ससर्ज ।

तस्य परासोरस्थीनि देवा जगृहुस्त्वष्टारं च गत्वा तं
तेषामुग्रं वज्रं कारयामासुः ।

ततस्त्वष्टा शक्रमुवाचैद्रहीत्वा वृत्रं जहि ।

इन्द्रेण सहिता देवा रौदसी आवृत्य तिष्ठन्तं कालेयैरभि-
रक्षितं च वृत्रमासेदुः । तांश्च युद्धायाजुहुविरे ।

तैः सह देवानां तुमुलं युद्धं समापेदे । रजोभिः सर्वा दिशो
व्यानशिरे । दानवेभ्यश्च देवा भृशं त्रेसुः ।

इतस्ततः प्रधावतां तेषां वेगं देवा दौर्वल्यान्न सेहिरे
भीताश्च पलायामासुः ।

तादृशांस्तान्दृष्ट्वेन्द्रो विष्णुं शरणं वव्राज ।

ततो विष्णुरात्मनस्तेज इन्द्रे निदधे देवाश्च महर्षयश्चापि
तथा विदधिरे ।

ततो रणधुरामेकोऽपीन्द्र उवाह ।

स वृत्रस्य वधाय महद्वज्रं मुमोच । तेन हतो वृत्रो भूमौ
सुष्वाप ।

कोट्याकोट्या पुरद्वारमेकैकं रुरुधे द्विषाम् ॥

तत्कर्म वालिपुत्रस्य दृष्ट्वा विश्वं विसिष्मिये ।

संत्रेसू राक्षसाः सर्वे बहु मेने च राघवः ॥

सुग्रीवो मुमुदे देवाः साध्वित्यूचुः सविस्मयाः ।

વિભીષણોઽભિતુષ્ટાવ ત્રશશંસુઃ પ્લવંગમાઃ ॥

રાઘવો ન દયાંચક્રે દધુર્ધૈર્યં ન કેચન ।

મમ્ને પતઙ્ગવદ્ધીરૈર્હાંહેતિ ચ વિચુક્રુશે ॥

*પ્રાણા દધ્વંસિરે ગાત્રં તસ્તમ્મે ચ પ્રિયે હતે ।

ઉચ્છ્વાસ ચિરાદ્દીના રુરોદાસૌ રરાસ ચ ॥

લોહવન્ધૈર્વબન્ધે નુ વજ્રેણ કિં વિનિર્મમે ।

મનો મે ન વિના રામાદ્યત્પુસ્ફોટ સહસ્રધા ॥

ઉત્તેરિથ સમુદ્રં ત્વં મદર્થેઽરિઙ્ જિહિંસિથ ।

મમર્થં ચાતિઘોરાં માં વિગ્જીવિતલઘૂકૃતામ્ ॥

માલિન્યં માર્જયામાસ ચન્દ્રમાસ્તિભિરૈઃ કૃતમ્ ।

ઘલૈર્દત્તં મૃષા દોઝમિવ સત્પુરુષઃ સતામ્ ॥

†એન્દ્રેણ હ વૈ મહાભિષેકેણ સંવર્ત આઙ્ગિરસો મરુત્તમાવિક્ષિ-
તમભિષિષેચ । તસ્માદુ મરુત્ત આવિક્ષિતઃ સમન્તં સર્વતઃ પૃથિવીં
જયન્પરીયાયાશ્વેન ચ મેધ્યેનેજે । § તદ્વપ્યેષ શ્લોકોઽભિગીતઃ ।

મરુતઃ પરિવેષ્ટારો મરુત્તસ્યાવસન્ગૃહે ।

આવિક્ષિતસ્ય કામપ્રેર્વિશ્વેદેવાઃ સમાસદ્ ઇતિ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. જ્યારે કાશ્યપનો નેતા માર્યો ગયો, (હન્ કર્મણિ) ત્યારે તેઓ
અનુનથી લડ્યા (યુધ્), પરંતુ દેવોએ તેમને અને વશ કર્યા (જિ).

૨. પછી તેઓ માંહોમાંહે સલાહ લેવા ભેગા થયા (મન્ત્ર અથવા
મન્ત્રં કૃ) અને વિશ્વનો નાશ કરવાનો ઠરાવ કર્યો (નિસ્+ચિ).

*ઈન્દ્રજીતના અસ્ત્રથી મૂર્છા પામેલા રામને બોધને સીતાની અવસ્થાનું
વર્ણન છે. પછીના બે શ્લોકમાં સીતાનો વિલાપ છે.

†ધિક્ અન્યથ ળીળ વિમક્તિ લે છે.

†એન્દ્રો મહાભિષેકઃ નામનો રાજ્યાભિષેકનો એક પ્રકાર છે એનાથી
દેવોએ ઈન્દ્રનો રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. એજ પ્રકારથી જે મનુષ્યને
રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે તે અજ્ઞેય થાય છે. અને આખી પૃથ્વીને
જીતવા સમર્થ થાય છે. § અહિ તદ્ નો અર્થ તસ્માત્ છે.

૩. એ કાર્ય માટે બ્રાહ્મણ અને ઋષિઓનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ ઉપાય છે એમ ધાર્યું (મન્), કારણ કે તેઓ ધર્માદિ ક્રિયાઓ (તપ્ અથવા ચર્) તેમજ યજ્ઞાદિ કરતા હતા, (તન્ અથવા આનહ) તેને લીધે વિશ્વ ટકી રહ્યું હતું (આનશ્રિ, અવ+લમ્બ્).

૪. તેથી તેઓ દરીઆમાં ધૂપાર્ધ રહ્યા, (પ્ર+છદ્) અને રાતે બહાર નીકળી (ચર્) ઘણા બ્રાહ્મણોને મારી નાંખ્યા, અને બધા માણસોને દુઃખ દેવા માંડ્યું (પીઙ્, અર્દ્).

૫. વસિષ્ઠ, ભાર્ગવ અને બીજા ઋષિઓના આશ્રમોનો ધાણ કાઢ્યો (અવ+સાદ્ પ્રેરક) અને તેમાં કોઈ રહે નહિ એવું કહ્યું (કૃ) અને પછી તેને બાળી નાંખ્યા (દહ્).

૬. કોઈપણ યજ્ઞ કરતું નહતું (યજ્) અને દેવો બીધા (મી કે ત્રસ્).

૭. તેમને આ કાણુ કરતું હતું તેની ખબર ન હતી (જ્ઞા) અને તેથી વિષ્ણુ પાસે ગયા (ઉપ+ગમ્) અને તેની સહાય માંગી (યાચ્).

૮. વિષ્ણુએ તેમને કહ્યું (કથ્, ચક્ષ્) કે કાલેય નામના રાક્ષસોએ રાત્રે આ કૃત્યું છે અને દિવસે દરીઆમાં ધૂપાર્ધ રહે છે.

૯. તેણે તેમને અગસ્ત્ય પાસે જઈ દરીઓ પી જવા વિનંતિ કરવા કહ્યું (આનદિશ્).

૧૦. દેવો તે ઋષિ પાસે ગયા (ઉપ+ઈ) અને તેને પ્રણામ કર્યા; (પ્ર+નમ્) અને તેની શક્તિની પ્રશંસા કરી (સ્તુ કે પ્ર+શંસ્).

૧૧. તેમણે તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યું (પ્રચ્છ).

૧૨. તેઓએ કહ્યું (કથ્) અને અગસ્ત્ય દરીઆ પાસે ગયા (યા) અને દેવો તેમની પાછળ ગયા (ઈ, યાનઅનુ) તે દરીઓ પી ગયા (પા). અને કાલેયોને તેમની સંતાવાની જગ્યામાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યા (આનઋષ્).

૧૩. પછી લડાઈ થઈ (સમ+આનપદ્) અને દેવોએ તેમને મારી નાંખ્યા (હન્).

શબ્દકોષ ૧૪.

અગત્ય પુ. ઋષિનું નામ છે.

અતિઘોર પુ. સ્ત્રી. ન. ધણું ભયં-
કર, દુષ્ટ.

અન્તતઃ ક્રિ. વિ. અ. મોખરે.

અભિગીત અભિ જોડે મૈ ૧ ગ.

પરસ્મૈન્નો કર્મણિ ભૂ. કૃ., ગવાયલું.

અર્થ ૧૦મો ગણુ આત્મને૦ પ્ર જોડે,
વિનંતી કરવી.

અર્દ્ધ ૧લો ને ૧૦મો ગ. દુઃખ દેવું.

અશ્ પમો ગ. આત્મને૦ વિ જોડે,
વ્યાપવું.

અસ્થિ ન. હાડકું.

આઙ્ગિરસ પુ. અંગિરસનો વંશજ.

આવિક્ષિત પુ. અવિક્ષિતનો છોકરો.

ઇ ૨જો ગ. પરસ્મૈ૦ પરિ જોડે,
આસપાસ હોવું.

ઇતસ્તતઃ ક્રિ. વિ. અ. અહીંથી
તહીં.

ઉ અવ્યય.

ઉગ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. સખત.

ઉષ્ ૧લો ગ. પરસ્મૈ૦ બળવું.

એકૈક સર્વનામ. પુ. સ્ત્રી. ન.

એકએક

એન્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ઇન્દ્રને લગતું

કામપ્રિ પુ. જેની ઇચ્છાઓ પુરી
પડી છે તે.

કારય, કૃતું પ્રેરક ૩૫, કરાવવું.

કાલેય પુ રાક્ષસનું નામ છે.

કૃતયુગ ન. સત્યયુગ.

કુશ્ ૧લો ગ. પરસ્મૈ૦ વિ જોડે,
ખૂમ પાડવી.

ચર્ ૧લો ગ. પરસ્મૈ૦ જવું, બહાર
ભમવું.

ચિરાદ્ ક્રિ. વિ. અ. ધણા વખત
પછી.

છદ્ ૧૦મો પ્ર જોડે, ગણુ સંતાડવું.

જીવિતલઘૂકૃત પુ સ્ત્રી. ન. જીવંતી
માન ભંગ થએલો.

તપ્ ૧લો ગ. પરસ્મૈ૦ તપ કરવું

તાદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. તેના જેવું.

તિમિર પુ. ન. અંધારું.

તુમુલ પુ. સ્ત્રી. ન. ભયંકર.

ત્રસ્ સમ્ જોડે, ખીહવું.

ત્રૈલોક્ય ન. ત્રણે લોક.

દદ્ ૧લો ગ આત્મને૦ આપવું

દધીચ ઋષિનું નામ.

દય્ ૧લો ગ. આત્મને૦ દયા હોવી

દાનવ પુ. રાક્ષસ.

દિશ્ સ્ત્રી. દિશા.

દીન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ, નિરાધાર.

દોષ પુ. નિંદા.

દૌર્લભ્ય ન. નબળાઈ.
 ધિક્ અવ્યય. ધિક્કાર.
 પતંગવત્ ક્રિ. વિ. અ. પતંગ જેવો.
 પરમેષ્ઠિન્ પુ. અલ્લદેવ.
 પરાસુ પુ. સ્ત્રી. ન. મરી ગએલું.
 પરિવેષ્ટ પુ. પીરસનાર.
 પુરદ્વાર ન. શહેરનો દરવાજો.
 પ્રભાવ પુ. સામર્થ્ય, મોટાઈ.
 પ્લવંગમ પુ. વાંદરો.
 ફળ્ ૧ લો ગ. પરસ્મૈ૦ જવું.
 ફલ્ ૧ લો ગ. પરસ્મૈ૦ ફળવું.
 વહુ ક્રિ. વિ. ધાણું.
 વિભીષણ પુ. રાવણનો ભાઈ અને
 રામનો મિત્ર.
 *ઞસ્જ્ ૬ઠ્ઠો ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
 રાંધવું, સેકવું.
 બ્રાજ્ ૧ લો ગ. આત્મને૦ પ્રકાશવું.
 બ્રાશ્ ૧ લો ગ. આત્મને૦ ચળકવું.
 બ્લાશ્ ૧ લો ગ. આત્મને૦ પ્રકાશવું.
 મદર્થે ક્રિ. વિ. મારે માટે.
 મન્ત્ર ૧૦મો ગ. આત્મને૦ સલાહ
 મસ્ત પુ. દેવ. [લેવી.
 મસ્ત પુ. રાજનું નામ છે.

મહાભિષેક પુ. (મહત્ પુ. સ્ત્રી. ન.
 મોટું અને અભિષેક પુ. રાજ્યા-
 ભિષેકની ક્રિયા) મોટો રાજ્યાભિષેક.
 માલિન્ય ન. અંધારું, મેલાપણું.
 મૃજ્ ૧૦મો ગ. સાફ કરવું.
 મૃષા અવ્યય ખોટી રીતે.
 મેઘ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. યજ્ઞ કરવા યોગ્ય.
 રણધુરા (રણ પુ. ન. અને ધુર્
 સ્ત્રી. જોસરી) લડાઈને મોખરે.
 રસ્ ૧લો ગ. પરસ્મૈ૦ ચીસ પાડવી.
 રોદસી ન. દિવચન. પૃથ્વી ને સ્વર્ગ.
 લ્પ્ ૧ લો ગ. પરસ્મૈ૦ વિ જોડે,
 શોક કરવો.
 લમ્વ્ ૧લો ગ. આત્મને૦ અવ જોડે,
 આધાર રાખવો.
 લોમશ પુ. ઋષિનું નામ છે.
 લોહવન્ધ પુ. (લોહ પુ. ન. લોહું,
 વન્ધ પુ. બંધન) લોહનું બંધન.
 વજ્ર પુ. ન. ભયાનક હથીયાર.
 વાલિપુત્ર પુ. વાલીનો છોકરો.
 વિબુઘ પુ. દેવ.
 વિશ્રુત પુ. સ્ત્રી. ન. વિ + શ્રુ નો;
 કર્મણિ. ભૂ. કૃ. પ્રખ્યાત.

* આશીર્વાદાર્થ પરસ્મૈ૦ સિવાય બધા ગણકાર્યરહિતક્રોમાં આ
 ધાતુમાં ઞસ્જ્ અને મર્જ્ એમ બે રૂપ થાય છે. ઞસ્જ્ના સ્ નો જ્યારે લોપ
 થતો નથી ત્યારે તેનો જ્ થાય છે (પા. ૧૭, ૧૦).

વિશ્વેદેવાઃ પુ. બહુવચન. સર્વ દેવો.

વેગ પુ. ઝડપ

શક્ર પુ. ઇન્દ્રનું નામ.

શ્રિ આ જોડે, આશ્રય લેવો.

સંવર્ત પુ. ગોરનું નામ.

સત્પુરુષ પુ. સારો માણસ.

સમાસદ્ પુ. મંડળીનો માણસ.

સમન્તમ્ ક્રિ. વિ. અ. આસપાસ,

ગમેતેમ.

સર્વતઃ ક્રિ. વિ. અ. બધી દિશાએ.

સવિસ્મય પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્ચર્ય સહિત.

સહસ્રઘા ક્રિ. વિ. અ. હજારો ભાગમાં.

સાધુ ક્રિ. વિ. સાફ.

સુગ્રીવ પુ. વાનર સેનાપતિ (રામનો

મિત્ર).

સજ્ જડ્ જોડે, તજ્ જુડું.

સેન્દ્ર પુ સ્ત્રી. ન. ઇન્દ્ર સહિત.

સ્તુ અભિ જોડે, વખાણ કરવા.

સ્ફુટ્ ફૂટો ગ. પરસ્મૈ૦ ભાંગવું,

અથવા છુટું પાડવું.

આવયું તે આગમન ન., આગમ પુ.

આધારની જગ્યા આશ્રયસ્થાન ન.

ઉજ્જડ નિર્જન પુ. સ્ત્રી. ન.

ઉપાય ઉપાય પુ. અશ્યુપાય પુ.

ઠરિદો કાર્ય ન., ફલ ન.; ફલાવાપ્તયે

ચતુર્થી, ઠરિદો પાર પાડવાને.

તપ તપાંસિ બ. વ.

નાશ ધ્વંસ પુ., નાશ પુ., અવસાદ પુ.

નાશ કરવો છિદ્ ૭મો ગ. જડ્ જોડે;

સૂદ્ ૧૦ મો ગ. નિ જોડે;

ઉચ્છેત્તમ્ હે. કૃ; નિષૂદયિતુમ્

હે. કૃ.

ઝનુનથી પ્રસન્ન ક્રિ. વિ. અ. આત્મ-

નિરપેક્ષમ્ ક્રિ. વિ., અ. સાહસેન ત.

વિ. ક્રિ. વિ. અ. તરીકે વપરાયું છે.

મરણ વધ પુ.

હેતુ પ્રયોજન ન.

શક્તિ પ્રભાવ પુ.

પાઠ ૧૫મો.

શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ, સામાન્ય ભવિષ્યકાળ

અને ક્રિયાતિપત્યર્થ.

૧. શ્વસ્તન ભવિષ્યકાળ,

૧. ધાતુને ત્ પ્રત્યય લગાડવો, તે પહેલાં અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય ઋસ્વ સ્વરનો ગુણ કરવો. અંતે ત્ વાળા નામની પ્રથમા વિભક્તિના જે રૂપો થાય છે તેજ ત્રીજા પુરુષનાં રૂપો છે એમ ગણવું. પરેલા અને બીજા પુરુષમાં અસ્ ધાતુના પરસ્મૈપદના રૂપ પ્રથમા વિભક્તિને લગાડવાં. આત્મનેપદવાળા ધાતુને અસ્ના આત્મનેપદના રૂપ લગાડવાં.

ત્ પ્રત્યયની પહેલાં ઇ, ધાતુ સેટ્ હોય તો લગાડવી, અને વિકલ્પે સેટ્ હોય તો વિકલ્પે લગાડવી, અનિટ્ ધાતુને તો લાગતીજ નથી. ત્ પહેલાં રૂપ, સહ, લુમ્, રૂપ્, અને રિષ્ ધાતુઓ ઇ વિકલ્પે લે છે.

૩. પરોક્ષભૂતકાળ સિવાય બધા ગણકાર્યરહિત કાળોમાં ગ્રહ ધાતુની ઇ હંમેશાં દીર્ઘ હોય છે. વૃ અને ઋ અંતે હોય એવા ધાતુઓ, પરોક્ષભૂતકાળ, પરસ્મૈં અઘતનભૂતકાળ અને આત્મનેં આશીર્વાદાર્થ સિવાય દરેક ગણકાર્યરહિત કાળોમાં વિકલ્પે ઇ લંબાવે છે.

૪. જ્યારે હમા પાઠના હમા નિયમાનુસાર સહ ધાતુનો હ્ લોપાય છે ત્યારે તેજ સ્થિતિમાં વહ્ ની પેઠેમ અ કે આ નો ઓ થાય છે.

મૂ પરસ્મૈં

એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ. ભવિતાસ્મિ	ભવિતાસ્વઃ	ભવિતાસ્મઃ
૨ જો ,, ભવિતાસિ	ભવિતાસ્થઃ	ભવિતાસ્થ
૩ જો ,, ભવિતા	ભવિતારૌ	ભવિતારઃ

સહ-સહ+તા-સહ+તા-સહ+ધા-સહ+ઢા-સાહ-સોહ-૪ થો નિયમ. વહ
એજ પ્રમાણે વોહ; લમ્+તા-લમ્+ધા-લઘ્વા; દહ્+તા-દધ્+ધા-દઘ્વા; નહ્+
તા-નધ્+તા-નધ્+ધા-નઢા, સજ્+તા-સજ્+તા પાઠ ૧૩, ૧૮ માં નિયમ
પ્રમાણે સ્પ્+તા-સ્પ્+તા-સ્પ્+તા; સ્પ્-સ્પ્+કે સ્પ્તા પાઠ ૧૩, ૧૮ માં નિયમ
પ્રમાણે-ત્પ્-તર્પિતા, તર્પા કે ત્રતા.

મુદ્ આત્મને૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	મોદિતાહે	મોદિતાસ્વહે	મોદિતાસ્મહે
૨ જો ,,	મોદિતાસે	મોદિતાસાથે	મોદિતાધ્વે
૩ જો ,,	મોદિતા	મોદિતારૌ	મોદિતારઃ

જુઓ પા. ૪૬-૪૭, ૨.

૨. સામાન્ય ભવિષ્યકાળ.

૧. આ કાળના પ્રત્યયો વર્તમાનકાળના પ્રત્યયની પૂર્વે સ્વ લગા-
ડવાથી થાય છે. ધાતુ સેટ્ કે વિકલ્પે સેટ્ કે અનિટ્ હોય તે પ્રમાણે સ્વની
પૂર્વે ઇ લગાડવી કે ન લગાડવી. પ્રત્યય પૂર્વે અન્ત્યસ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ
સ્વરનો ગુણ થાય છે.

૧. ધાતુના અન્ત્ય સ્વનો જ્યારે તેની પછી સ્ત્રી શરૂ થતો
અપુરુષવાચક પ્રત્યય આવે ત્યારે ત્ થાય છે.

૨. ગમ્ પરસ્મૈ૦, હન્, અને ઋ (હ્રસ્વ) અંતે હોય એવા ધાતુઓ
પછી સ્વનો આ કાળમાં જો કે ધાતુઓ અનિટ્ છે તોપણ ઇ લગાડાય છે.
ક્રત્ અને વૃત્ સેટ છે તોપણ વિકલ્પે લાગે છે.

૨. કૃપ્, વૃત્, વૃધ્, શૃધ્, અને સ્યન્દ્ સામાન્ય ભવિષ્યકાળમાં
વિકલ્પે પરસ્મૈપદી છે અને ત્યારે સ્વ ને ઇ લગાડાતી નથી. કૃપ્ ધાતુને
આ નિયમ (શ્વસ્તનભવિષ્યકાળમાં એ) લાગુ પડે છે.

લમ્ આત્મને૦

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	લપ્સ્યે	લપ્સ્યાવહે	લપ્સ્યામહે
૨ જો ,,	લપ્સ્યસે	લપ્સ્યેથે	લપ્સ્યધ્વે
૩ જો ,,	લપ્સ્યતે	લપ્સ્યેતે	લપ્સ્યન્તે

* મિ, સિ, તિ જેવા, પુરુષ અને વચન બતાવનારા પ્રત્યયો અને એક બે
બીજા પ્રત્યયો સિવાયના બાકીના બધા પ્રત્યયો.

મૂ

એ. વ.

હિ. વ.

બ. વ.

૧ લો પુ.	મવિષ્યામિ	મવિષ્યાવઃ	મવિષ્યામઃ
૨ જો ,,	મવિષ્યસિ	મવિષ્યથઃ	મવિષ્યથઃ
૩ જો ,,	મવિષ્યતિ	મવિષ્યતઃ	મવિષ્યન્તિ

લભ્+સ્ય-લપ્+સ્ય+તે-લ્+સ્યતે;દિશ્+સ્ય-દેશ્-દેષ્-દેક્+ષ્યતિ-દેક્ષ્યતિ;
દુહ્+સ્ય-દોહ્-દોઘ્-ધોઘ્-ધોક્-ધોક+ષ્યતિ-ધોક્ષ્યતિ, દૃશ્+સ્ય-દ્રશ્ પા. ૧૦૯,
૧૮ (અ) પ્રમાણે; દ્રષ્-દ્રક્+ષ્યતિ-દ્રક્ષ્યતિ; સૃપ્+સ્યતિ-સર્પ્ કે સ્વપ્
પા. ૧૦૯, ૧૯ પ્રમાણે-સર્પ્સ્યતિ કે સ્વપ્સ્યતિ; તપ્-તર્પિષ્યતિ, તર્પ્સ્યતિ કે
ત્રપ્સ્યતિ; વૃધ્+સ્ય-વર્ધ્-વર્ત્-વર્ત્સ્યતિ કે વર્ધિષ્યતે પા ૧૨૮, ૩ પ્રમાણે;
સ્યન્ત્સ્યતિ, સ્યન્દિષ્યતે કે સ્યન્ત્સ્યતે.

૩. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ.

૧. ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં સ્ય ને હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યય લાગે છે. ધાતુની
પૂર્વે કાળવાચક અ લગાડાય છે; બીજી રીતે સામાન્ય ભવિષ્યના જોવાંજ
રૂપો થાય છે.

લભ્ આત્મને૦

	એ. વ.	હિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અલપ્સ્યે	અલપ્સ્યાવહિ	અલપ્સ્યામહિ
૨ જો ,,	અલપ્સ્યથાઃ	અલપ્સ્યેથામ્	અલપ્સ્યધ્વમ્
૩ જો ,,	અલપ્સ્યત	અલપ્સ્યેતામ્	અલપ્સ્યન્ત

મૂ પરસ્મૈ૦.

૧ લો પુ.	અમવિષ્યમ્	અમવિષ્યાવ	અમવિષ્યામ
૨ જો ,,	અમવિષ્યઃ	અમવિષ્યતમ્	અમવિષ્યત
૩ જો ,,	અમવિષ્યત્	અમવિષ્યતામ્	અમવિષ્યન્

૨. અધતનભૂતકાળમાં અને ક્રિયાતિપત્ત્યર્થમાં ઇ+અધિમાં વિકલ્પે
ઈ ને બદલે ગા આવે છે, અને તે વ્યંજન પૂર્વે ગી થાય છે; જેમકે
અધ્યેષ્યત કે અધ્યગીષ્યત ૩ જો પુ. એ. વ.

૩. ગણકાર્યરહિતકાળોમાં કર્મણિ તથા ભાવે રૂપો તૈયાર કરેલાં
અંગનેજ આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે.

एवं नलं च संदिश्य वासो दत्त्वा च कौरव ।
नागराजस्ततो राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

મરિષ્યામિ ત્રિજેષ્યે વા હતાશ્ચેત્તનયા મમ ।
હનિષ્યામિ રિપૂંસ્તૂર્ણં ન જીવિષ્યામિ દુઃખિતઃ ॥
સ્મેધ્યન્તે મુનયો દેવાઃ કથયિષ્યન્તિ ચાનિશમ્ ।
દશગ્રીવસ્ય દુર્નીતૈર્ વિનષ્ટં રક્ષસાં કુલમ્ ॥
મધુકર મદિરાક્યાઃ શંસ તસ્યાઃ પ્રવૃત્તિ
વરતનુરથવાસૌ નૈવ દૃષ્ટા ત્વયા મે ।
યદિ સુરભિમવાપ્સ્યસ્તન્મુખોચ્છ્વાસગન્ધં
તવ રતિરભવિષ્યત્પુણ્ડરીકે કિમસ્મિન્ ॥
અકરિષ્યદસૌ* પાપમતિનિષ્કરુણૈવ સા ।
નામવિષ્યમહં તત્ર યદિ તત્પરિપન્થિની ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. જો હું આજે નળને જોઉં નહિં (દૃશ્) તો અગ્નિમાં મારા આત્માનો સાગ કરીશ (પરિન્ત્યજ્) અને મરીશ (મૃ).

૨. રાજા પોતાના મેળાપનો હેતુ મને કહેતો નથી. હીક છે, આખરે હું જાણીશ (જ્ઞા).

૩. સુદેવ, ઋતુપર્ણુ પાસે જા અને કહે “દમયન્તી નવો સ્વયંવર કરનાર છે (આમસ્થા), ધણા રાજાઓ અને રાજકુમારો ત્યાં જાય છે, અને તે કાલે થનાર છે” (પ્રમ્વૃત્).

૪. “જો તમારી મરજી હોય તો કુણ્ડિનપુર એક જ દહાડામાં જાઓ, કારણ કે સૂર્ય ઉગશે (ઉદ્ + ઇ) કે તે તરતજ બીજાને વરશે” (વૃ).

* આ વાત એક જુલમી સ્ત્રીને માટે છે. એક જુવાન સ્ત્રીના પતિ ઉપર વેર રાખીને તે તે સ્ત્રીને મારી નાંખવાનું ચાહતી હતી, પણ આ શ્લોક બોલનારી પવિત્ર સ્ત્રીએ તેને અટકાવી.

૫. દમયન્તીએ પર્ણાદતે બહુ ધન આપ્યું અને કહ્યું, “નળ આવશે (આનગમ્) ત્યારે તને વધારે ધન આપીશ (દા), મારે માટે તેં ધણું કર્યું છે, એટલું બધું બીજો કોઈ કરશે નહિ (ક્ર), કારણ કે *હવે તારા પ્રયત્નના પરિણામથીજ હું થોડા સમયમાં મારાં ધણી ભેગી થઈશ” (યુજ્ કર્મણિ રૂપ, અથવા સમનગમ્ કે સમનઙ્).

૬. અરે બાહુક! તું મને છેતર નહિ; આ નખળા ઘોડા મને એકે દહાડે કુણ્ડનપુર શી રીતે લઈ જશે (વહ્ કે ની) ?

૭. આપણે હવે આપણા ઘોડા ઉપર ચઢીશું (આનરહ્) અને ઉતાવળા દોડીશું.

૮. બાહુકે રાજાને કહ્યું “તે મને આ ઝાડના પાંદડાં અને ફળની સંખ્યા કહી છે, ઠીક છે, હવે હું તારી રૂબરૂ તેને કાપી નાખીશ, (શદ્ + પ્રેરક અથવા છિદ્) અને પાંદડાં ગણી જોઈશ.”

૯. તમે દુષ્ટ જોડે જમો છો માટે હું તમને અડકીશ નહીં (સ્પૃશ્).

૧૦. તે વસવા માટે ઘર ક્યારે બાંધવા માંડશે (આનરમ્) તે હું જાણતો નથી.

૧૧. જ્યારે તે ઘરમાં પેઠો ત્યારે યમદત તેને નમ્યો હોત (પ્રનમ્), તો તેણે તેને મદ્યુક્ત ગણ્યો ન હોત (મન્).

૧૨. જો તે શત્રુ પાસે અરક્ષિત ગયો હોત (ગમ્) તો શત્રુએ તેને મારી નાંખ્યો હોત (હન્).

૧૩. જો દેવદત્તને તે વખતે નાગ કરડ્યો હોત (દંશ્) અને ઓસડ લાવવાને કોઈ નહોત (મૂ) તો તે નક્કી મરી જત (મૃ કે ઉપનરમ્).

૧૪. મારા આશીર્વાદથી તું આ લોકમાં શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા ભોગવીશ (મુજ્) અને તારા સઘળા ગુણવાળો પુત્ર પામીશ (આપ્ કે લમ્); તારી બધી પ્રજાને સંતુષ્ટ રાખ.

*યત્નસામર્થ્યાત્ અથવા બીજું કાંઈ વાપરવું.

+આ ધાતુના દ્વ નો પ્રેરકરૂપમાં ત્ થાય છે.

ભાગ ૨.

કર્મણિ તથા ભાવે રૂપો.

પહેલી ચોપડીમાં આપેલા નિયમો તેમજ આ ચોપડીમાં કેટલાક પાઠમાં આપેલા નિયમો ઉપરાંત વિધાર્થીએ નીચે આપેલા નિયમો મ્હોડે રાખવા:—

૧. ય જે ગણકાર્યવિશિષ્ટકાળમાં ધાતુને લાગે છે તે અવિકારક છે.

૨. કર્મણિ તથા ભાવે રૂપના ય પૂર્વે નીચેના ફેરફાર થાય છે.

(અ) ક્ર અન્તે હોય એવા ધાતુમાં ક્રનો રિ થાય છે, જેમકે ક્રિયતે (ક્ર).

(ખ) ક્રની પૂર્વે જોડાક્ષર હોય તેમજ જાગૃ અને ક્ર ધાતુમાં ક્રનો

ગુણ થાય છે; સ્મૃનું સ્મર્યતે.

(ક) ૧૪મા પાઠનો ૪થો નિયમ આહિ લાગુ પડેછે; ઉચ્યતે (વચ્).

(ડ) દા, ઘા અને ખીજ કેટલાક ધાતુઓ જેનાં આવાં અંગ થાય છે, § મા, સ્યા, ગૈ, પા ('પીવું'), સો, હા ('તજવું') આ ધાતુઓમાંના આનો ઈ, ય પૂર્વે થાય છે; જેમકે દીયતે, ધીયતે, વિગેરે.

(ઈ) અંત્ય ઇ કે ઉ હોય તો લંખાય છે; જેમકે જીયતે (જિ), સ્ત્રીયતે (સ્ત્રી).

(ફ) ૧ લો પાઠ ૯મો નિયમ લાગુ પડે છે.

(ગ) કેટલાક ધાતુઓ જેવાકે મન્થ્, અઞ્ચ્ "જવું", જંસ, દંશ, સઞ્જ્ રઞ્જ્, અઞ્જ્, મઞ્જ્, સ્કન્દ્. ગ્રન્થ્, સ્તમ્મ્, વન્થ્, બ્રંશ્ ઈના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે

૩. શ્વસ્તન અને સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં ક્રિયાતિપત્યર્થ, અદતન ભૂતકાળ અને આશીર્વાદાર્થના કર્મણિ કે ભાવે રૂપો, સ્વરાંત ધાતુઓ તેમજ દન્, ગ્રહ્, દૃશ્, વિગેરેમાં વિકલ્પે સ્વરની વૃદ્ધિઃ કરીને તે તે કાળ અને અર્થના ધાતુ અનિદ્ હોય તો પણ ઇ પૂર્વે મૂકીને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે. આ વિકલ્પ રૂપોમાં આકારાન્ત ધાતુઓ પછી ય ઉમેરાય છે.

§ જ્યારે આવા શબ્દો વાપરવામાં આવે ત્યારે હંમેશાં દા ૨ જે ગણુ 'કાપવું' અને દૈ ૧લો ગણુ 'સ્વચ્છ' કરવું એ બે ધાતુઓને ત્યાગ કરવા.

* દશ્ ને લાગુ પડતું નથી. દૃન્ તો ગુણુજ પામે છે. વળી છઠ્ઠા ગણુના નૂ અથવા ધૂ સાધારણ રીતે ગુણુ કે વૃદ્ધિ પામતા નથી. (પા. ૧૦૮, ૧૧ પ્રમાણે), તેઓને આ નિયમ લાગુ પડી વૃદ્ધિ થાય છે.

(અ) નીચેનાં રૂપો સમજાવો—

સ્તર્યતે, સ્તીર્યતે, તીર્યે, પૂર્યે, ઉહ્યતે, અવસીયતે, ભાવિષ્યતે, ઘાનિષ્યતે, ભવિષ્યતે, દર્શિષ્યતે, દ્રક્ષ્યતે, હારિષ્યતે, નાયિષ્યતે, નેષ્યતે, સ્થાસ્યતે, હરિષ્યતે, સ્થાયિષ્યતે.

(બ) સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં કર્મણિ રૂપો લખો:—

હ, ક્તુ, વપ્, યજ્, સહ્, નહ્, રહ્, લિહ્, વન્ધ્, ગ્લૈ, હા, મિદ્, વૃત્, ઠ્ઠ્, દુ, લૂ, સો, સ્તુ, રુ, શાસ્;

અને વર્તમાનકાળ અને હસ્તનભૂતકાળનાં રૂપો લખો:—

શૂ, વપ્, યજ્, દૃ, વૃ, કૃ, સૃ, સ્મૃ, વ્યચ્.

શબ્દકોષ ૧૫.

અક્ષ પુ. જુગટાના પાસા.

અક્ષજ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસાથી રમવાની કળા જાણનાર

અક્ષનૈપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસા નાંખવામાં હોંશીઆર.

અક્ષહૃદય ન. પાસા નાંખવાની કળા.

અતિનિષ્કરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (અતિ ધાણું, અતિશે) ધાણુંનિર્દય અથવા કૂર.

અનર્હ પુ. સ્ત્રી. ન. અયોગ્ય.

અનાગસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. નિરપરાધી.

અનિશમ્ ક્રિ. વિ. વારંવાર, હંમેશ, નિરતર.

અશ્વહૃદય ન. ઘોડા ચલાવવાની કળા.

અસંશયમ્ ક્રિ. વિ. ખેશક.

અસૂયયઃ ખોટું ધ્વંષિયું, દ્વેષભાવ રાખવો.

ઈક્ષ્વાકુ પુ. સૂર્યવંશી રાજાઓનો મૂળ ઈશ્વર પુ. રાજા. [પુરુષ.

ઉદ્ગમ પુ. મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવું તે.

કર્કોટક પુ. સાપનું નામ છે.

કલિ પુ. પાપ રૂપી તત્ત્વ.

કુણ્ડિનપુર ન. શહેરનું નામ છે.

કુમ્મકર્ણ પુ. રાવણનો ભાઈ.

કુલજ પુ. સ્ત્રી. ન. (કુલ ન કુળ,

કુટુંબ, અને જ જન્ 'ઉત્પન્ન થવું' ઉપરથી) કુટુંબમાં જન્મેલું, વંશજ.

કૃ નિ જોડે, ઈજા કરવી, નુકસાન

કૃતે અ. વાસ્તે, લીધે. [કરવું.

કૌરવ પુ. કુરનો વંશજ.

ગણ્ડકી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે; ગણ્ડકી-

તીર ન. ગણ્ડકીનો કીનારો.

*આ નામધાતુ છે અને અસૂયા પરથી અન્ત્ય સ્વરનો લોપ કરી દશમા ગણમાં અય ઉમેરાય છે, તેમ અય ઉમેરવાથી સિદ્ધ થયો છે.

ગાત્ર ન. અવયવ, શરીર.

ચિત્રવન ન. વનનું નામ છે.

છલ પુ. ન. કપટ.

તનય પુ. પુત્ર

તન્મયે (તદ્+નયે) તેની વચમાં.

તન્મુખોચ્છ્વાસગન્ધ પુ. (ઉચ્છ્વાસ પુ.

શ્વાસ લેવો તે, ઉંચો શ્વાસ. ગન્ધ

પુ. ખુશબો, સુવાસ, પરિમળ)

તેના મોઢાના શ્વાસની સુવાસ.

દંષ્ટ્રિન્ પુ. તીક્ષ્ણ દાંતવાળું પ્રાણી,
આપ.

દશમ પુ. સ્ત્રી. ન. દશમું.

દાવ પુ. જંગલની આગ, દાવાગ્નિ,
જંગલ.

દિવ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વર્ગીય, સુંદર.

દુઃખમાજ્ પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખ ભોગ-
વનાર, દુઃખી

દુઃખિત પુ. સ્ત્રી. ન. પીડાયેલું

દુર્નીત ન. દુષ્ટ, અવિચારી કામ.

ધા અન્તર જોડે, સંતાવવું, છુપાવવું.

નિષધેશ્વર પુ. નિપધ દેશનો રાજા.

નૈપુણ્ય ન. ચતુરાઈ.

નૈપથ પુ. નિપધ દેશનો રાજા, નળ.

પ્રતિપદ્ પ્રાપ્ત કરવું.

પરિપન્થિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. રસ્તા વચ્ચે
રહીને હરકત કરનાર, રોકનાર.

તત્પરિપન્થિની સ્ત્રી. તેનો રસ્તો રોક-

નારી, તેના કામમાં વિદ્ય કરનારી.

પરિમ્રષ્ટ પરિ+મ્રશ્ નો કર્મણિ ભૂ.
કૃ. પડેલું.

પાતિત પત્ત નો પ્રેરકરૂપનો કર્મણિ
ભૂ. કૃ. પાડેલું.

પુષ્કર પુ. વિશેષ નામ છે.

વહુવિધ પુ. સ્ત્રી. ન. ધણા પ્રકારનું.

વાળપથ પુ. (પથિન્ પુ. માર્ગ) આણ
પહેંચે એટલો માર્ગ, આણમર્યાદા.

વાહુક પુ. નળે જ્યારે સારથીનો વેશ
લીધો હતો ત્યારનું તેનું નામ.

મૂપક પુ. ઉંદર; મૂપકરાજ પુ.
ઉંદરોનો રાજા.

યુગ ન. જોડું; વાસોયુગ ન. લુગ-
ડાંનો જોડો.

રતિ સ્ત્રી. પ્રીતિ.

વચ્ પ્રતિ જોડે, પ્રતિવચન આપવું,
પ્રત્યુત્તર દેવો.

વસ્ પ્રેરકરૂપ નિ જોડે, પોશાક
પહેરવો, પહેરવું.

વાપય પ્રેરકરૂપ વા નું, નિર્ જોડે,
હોલવવું, ખુઝવવું.

વિનષ્ટ વિનનશ્ નો ભૂ. કૃ., નાશ
પામેલો.

શત્રુત્ત્વ ક્રિ. વિ. શત્રુથી.

શશ્વત્ ક્રિ. વિ. હમેશ.

સંભાવિત સમ્+ભૂના પ્રેરક રૂપનો
કર્મણિ ભૂ. કૃ. બની શકે એવું,
ધરાયલું.

સંસ્મર્તવ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. યાદ રાખવા
લાયક.

સુમિશ્ર ન. અન્નની પુષ્કળતા.

સૂત પુ. સારથી, રથ હાંકનાર.

હરિદ્વાર ન. હિમાલયનાં તળીઆં
આગળ એક પવિત્ર સ્થાન છે.

હિમાચલ પુ. હિમાલય.

હિરણ્યક પુ. હંદરતું નામ છે.

આશીર્વાદ આશિસ્ સ્ત્રી.

ગર્વિષ્ઠ અવલિપ્ત ભૂ. કૃ.

છેતરવું અતિ+સમ્+ધ્વા, વિ+પ્ર+લ્ભ, વચ્ચે ૧૦ ગ. આત્મને.

છેવટે ઉદર્ક પુ. અવસાન ન. પરિ-
ણામ પુ.; છેવટે ઉદર્ક વિગેરે.

નીચપુરૂષ કાપુરૂષ પુ.

પર્ણાદ (વિશેષ નામ છે) પર્ણાદ પુ.

બાંધવું નિર્+મા.

મેળાપ આગમન ન.

રખવાળવિનાતું અરક્ષિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.

રૂપર (કોઈની) સમક્ષમ્ ક્રિ. વિ.
પ્રત્યક્ષમ્ ક્રિ. વિ.

શ્રેષ્ઠરાજસત્તા સામ્રાજ્ય ન., પારમેષ્ઠ્ય ન.
સંખ્યા સંખ્યા સ્ત્રી.

સંતુષ્ટ રાખવું અનુ+રજ્ઞનો પ્રેરકભેદ.

સુદેવ (વિશેષ નામ છે) સુદેવ પુ.

હેતુ પ્રયોજન ન., ઉદ્દેશ પુ.

પાઠ ૧૬મો.

વિભક્તિના નિયમોમાં ભંગ.

પહેલી ચોપડીના રૂપમાં પાઠને મથાળે આપેલા પ્રત્યયો વિદ્યાર્થીએ
યાદ રાખવા.

૧. કેટલાએક નામની વિભક્તિનાં રૂપ જોટલા નિયમ વિરૂદ્ધ છે
જોટલા અહીં બતાવાશે. બાકીનાને વિભક્તિના પ્રત્યય લગાડીને તેમજ સામાન્ય

સંધિના નિયમો ધ્યાનમાં રાખીને કરવાનાં છે. વિશેષતા ન બતાવી હોય ત્યારે પ્રથમા વિભક્તિનું ૩૫ એજ સંબોધન એકવચનનું ૩૫ છે.

૨. વિશ્વપા અને રાઘ્વમા અને બીજા નામો જેમાં અંતે આકારાન્ત ધાતુ હોય કે જે પોતેજ આકારાન્ત ધાતુ હોય એવાં નામો દ્વિતીયા બહુવચનથી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે આ નો લોપ કરે છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
પ્રથમા	વિશ્વપા:	વિશ્વપૌ	વિશ્વપા:
દ્વિતીયા	વિશ્વપામ્	વિશ્વપૌ	વિશ્વપ:

૩. સંબોધન એકવચન, પછી બહુવચન, અંતે પહેલાં છ રૂપો પતિનાં હરિના જેવાંજ થાય છે. પંચમી, પછી, સપ્તમી એકવચનના રૂપો પત્યુઃ-પત્યુ.-પત્યૌ છે.

૪. સખિનાં પહેલાં પાંચ રૂપો સખા, સખાયૌ, સખાયઃ, સખાયમ્ સખાયૌ. દ્વિતીયા બહુવચન સખીન્. પંચમી-પછી સપ્તમીના એકવચનના રૂપો અને પછીનું બહુવચન સહ્યુઃ-હ્યુઃ-હ્યૌ-હીનામ્ થાય છે. સંબોધન એકવચન સખે.

૫. શ્રી, ધી, મૂ, અને બીજાં નામો જે ધાતુમાંથી વગર પ્રત્યયે થએલાં છે તેમજ સ્ત્રી અને બ્રૂમાં અન્ત્ય ઇ કે ઉ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ હોય તેનો અનુક્રમે ઇય્ કે ઉવ્ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે થાય છે. સ્ત્રી ને નદીના પ્રત્યય લાગે છે શ્રી, ધી, બ્રૂ ને આવાં બીજાં સ્ત્રીલિંગ નામો ચતુર્થી, પંચમી, પછી, સપ્તમી એકવચન અને પછી બહુવચનમાં વિકલ્પે છે. સ્ત્રીનું દ્વિતીયા એકવચન સ્ત્રીમ્ કે સ્ત્રિયમ્ અને બહુવચન સ્ત્રીઃ કે સ્ત્રિયઃ, સંબોધન એકવચન સ્ત્રિ.

૬. અન્તે ઈ હોય એવાં સ્ત્રીલિંગ ધાતુરૂપ નામો જેવાં કે ધી, શ્રી અને તરી, તન્ત્રી અને લક્ષ્મી પ્રથમા એકવચનમાં સ્ નો લોપ કરતા નથી.

* અવીલક્ષ્મીતરીતન્ત્રી ધીહ્રીશ્રીણામુદાહતઃ ।

સપ્તાનામેવ શબ્દાનાં સિલોપો ન કદાચન ॥

સ્ત્રી.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ. વ.
પ્ર૦ સ્ત્રી	સ્ત્રિયૌ	સ્ત્રિયઃ	પં૦ સ્ત્રિયાઃ	સ્ત્રીભ્યામ્	સ્ત્રીભ્યઃ
દ્વિ૦ સ્ત્રિયમ્	”	{ સ્ત્રિયઃ સ્ત્રીઃ	ષ૦ ”	સ્ત્રિયોઃ	સ્ત્રીણામ્
સ્ત્રીમ્			સ૦ સ્ત્રિયામ્	”	સ્ત્રીપુ
તૃ૦ સ્ત્રિયા	સ્ત્રીભ્યામ્	સ્ત્રીભિઃ	સં૦ હે સ્ત્રિ	સ્ત્રિયૌ	સ્ત્રિયઃ
ચ૦ સ્ત્રિયૈ	”	સ્ત્રીભ્યઃ			

શ્રી.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ. વ.
પ્ર૦ શ્રીઃ	શ્રિયૌ	શ્રિયઃ	પ૦ શ્રિયઃ-યાઃ	શ્રીભ્યામ્	શ્રીભ્યઃ
દ્વિ૦ શ્રિયમ્	”	”	ષ૦ ”	શ્રિયોઃ	{ શ્રિયામ્ શ્રીણામ્
તૃ૦ શ્રિયા	શ્રીભ્યામ્	શ્રીભિઃ	સ૦ શ્રિયિ-યામ્	”	શ્રીપુ
ચ૦ શ્રિયે-યૈ	”	શ્રીભ્યઃ	સં૦ હે શ્રીઃ	શ્રિયૌ	શ્રિયઃ

ઋ.

પ્ર૦	ઋઃ	ઋવૌ	ઋવઃ	પ૦	ઋવઃ-વાઃ	ઋભ્યામ્	ઋભ્યઃ
દ્વિ૦	ઋવમ્	”	”	ષ૦	”	ઋવોઃ	{ ઋવામ્ ઋણામ્
તૃ૦	ઋવા	ઋભ્યામ્	ઋભિઃ	સ૦	ઋવિ-વામ્	”	ઋપુ
ચ૦	ઋવે-વૈ	”	ઋભ્યઃ	સં૦	હે ઋઃ	ઋવૌ	ઋવઃ

૭. (અ) જ્યારે ઇ કે ઉ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) કોઈ ધાતુરૂપ નામની અંતે હોય અને તેની પૂર્વે ધાતુમાં જોડાક્ષર ન હોય, તેમજ એ નામમાં ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ લાગ્યો હોય કે કોઈ નામ આવ્યું હોય, જેનો સંબંધ સમાસને છૂટો પાડતાં પ્રથમા સિવાય બીજી કોઈ પણ વિભક્તિથી થતો હોય ત્યારે તે ઇ કે ઉ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) નો ય્ કે વ્ થાય છે. જેમકે ગ્રામં નયતિ इति ગ્રામણી. ગ્રામણીઃ-ણ્યૌ-ણ્યઃ-ણ્યમ્; પ્રધીઃ-ધ્યૌ-ધ્યઃ, ઉત્ત્રીઃ-ત્ત્ર્યૌ-ત્ત્ર્યઃ, ગ્રામણી અને ની અન્તે હોય એવાં બીજા નામના સપ્તમીએકવચન આમ્ પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે; જેમકે ગ્રામણ્યામ્. ગ્રામણી અને સેનાની જેવાં નામો જેનો મૂળ

અર્થ પુરૂષથી થતો ધધો બતાવે છે, તેવાં નામોનાં રૂપો સ્ત્રીલિંગ નામોના વિશેષણ તરીકે વપરાતાં હોય ત્યારે પણ પુલ્લિંગના જેવાં થાય છે. ળીળનાં નેનાં અન્ત્ય ઈ કે ળ, ય્ કે વ્ માં ફેરવાય છે, તેવાં નામો બ્યારે સ્ત્રીલિંગમાં હોય ત્યારે તેનાં નદી કે વધૂ માફક રૂપાખ્યાન થાય છે. આવાં નામના પ્રથમા એક. વ. માટે ફૂો નિયમ ઉપર જેવો.

પ્રધી પુ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ્ર૦ પ્રધી:	પ્રધ્યૌ	પ્રધ્ય:	પ૦ પ્રધ્ય:	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભ્ય:
દ્વિ૦ પ્રધ્યમ્	,,	,,	ષ૦ પ્રધ્ય:	પ્રધ્યો:	પ્રધ્યામ્
તૃ૦ પ્રધ્યા	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભિ:	સ૦ પ્રધિ	,,	પ્રધીષુ
ચ૦ પ્રધ્યે	,,	પ્રધીભ્ય:	સં૦ હે પ્રધી:	પ્રધ્યૌ	પ્રધ્ય:

પ્રધી સ્ત્રી.

પ્ર૦ પ્રધી:	પ્રધ્યૌ	પ્રધ્ય:	પ૦ પ્રધ્યા:	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભ્ય:
દ્વિ૦ પ્રધ્યમ્	,,	,,	ષ૦ ,,	પ્રધ્યો:	પ્રધીનામ્
તૃ૦ પ્રધ્યા	પ્રધીભ્યામ્	પ્રધીભિ:	સ૦ પ્રધ્યામ્	,,	પ્રધીષુ
ચ૦ પ્રધ્યે	,,	પ્રધીભ્ય:	સં૦ હે પ્રધિ	પ્રધ્યૌ	પ્રધ્ય:

પુનર્મૂ સ્ત્રી. એજ પ્રમાણે.

(બ) અપવાદ-સુધી અને ળીળનાં મૂ અન્ત્ય હોય એવાં નામો; જેમકે સુધી:-ધિયૌ-ધિય:, સ્વયંમૂ:-મુવૌ-મુવ: ઈં

આવાં નામો અને ળીળનાં ઈ કે ળ નો ઈય્ કે ળવ્ થાય છે, તે બ્યારે સ્ત્રીલિંગ હોય ત્યારે તેનાં શ્રી પેઠે રૂપાખ્યાન થાય છે (પા. ૧૩૮, ૫ જુઓ).

(ક) અપવાદમાં અપવાદ—વર્ષામૂ અને પુનર્મૂ જેમકે વર્ષામ્વૌ ઈં

સુધી પુ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ્ર૦ સુધી:	સુધિયૌ	સુધિય:	પ૦ સુધિય:	સુધીભ્યામ્	સુધીભ્ય:
દ્વિ૦ સુધિયમ્	,,	,,	ષ૦ ,,	સુધિયો:	સુધિયામ્
તૃ૦ સુધિયા	સુધીભ્યામ્	સુધીભિ:	સ૦ સુધિયિ	,,	સુધીષુ
ચ૦ સુધિયે	,,	સુધીભ્ય:	સં૦ હે સુધી:	સુધિયૌ	સુધિય:

સુધી સ્ત્રી.

પ્ર૦ સુધી:	સુધિયૌ	સુધિય:	પ૦ સુધિય:-યા:	સુધીભ્યામ્ સુધીભ્યઃ
દ્વિ૦ સુધિયમ્	,,	,,	ષ૦ ,,	સુધિયો: { સુધિયામ્ સુધીનામ્
તૃ૦ સુધિયા	સુધીભ્યામ્	સુધીભિ:	સ૦ સુધિયિ-યામ્	,, સુધીષુ
ચ૦ સુધિયે-યૈ	,,	સુધીભ્ય:	સં૦ હે સુધી:	સુધિયૌ સુધિય:

સુધી ન.

પ્ર૦ સુધિ	સુધિની	સુધીનિ	પ૦ સુધિય:-ન:	સુધિભ્યામ્ સુધિભ્યઃ
દ્વિ૦ ,,	,,	,,	ષ૦ ,,	સુધિયો:-નો: { સુધિયામ્ સુધીનામ્
તૃ૦ સુધિયા-ના	સુધિભ્યામ્	સુધિભિ:	સ૦ સુધિયિ-નિ	,, સુધિષુ
ચ૦ સુધિયે-ને	,,	સુધિભ્ય:	સં૦ હે સુધે-ધિ	સુધિની સુધીનિ

૮. ગો અને દ્યોમાં અન્ત્ય ઓનો ઔ પહેલાં પાંચ રૂપોમાં થાય છે; જેમકે ગૌ:-ગાવૌ-ગાવઃ વિગેરે. દ્વિતીયાએકવચન ગામ્ અને દ્યામ્ થાય છે, અને બહુવચન ગાઃ અને દ્યાઃ. પંચમી અને ષષ્ઠી એકવચન ગોઃ અને દ્યોઃ. ઓ અન્તે હોય એવાં બધાં નામોનાં આ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે.

ગો.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
પ્ર૦ ગૌ:	ગાવૌ	ગાવઃ	પં૦ ગો:	ગોભ્યામ્	ગોભ્યઃ
દ્વિ૦ ગામ્	,,	ગાઃ	ષ૦ ,,	ગવો:	ગવામ્
તૃ૦ ગવા	ગોભ્યામ્	ગોભિ:	સ૦ ગવિ	ગવો:	ગોષુ
ચ૦ ગવે	ગોભ્યામ્	ગોભ્યઃ	સં૦ હે ગૌ:	ગાવૌ	ગાવઃ

૯. નૌ અને ગ્લૌમાં કાંઈ વિશેષતા નથી.

૧૦. રૈ વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે રા થાય છે. રાઃ-રાયૌ વિગેરે. તૃતીયા રાયા-રાભ્યામ્-રાભિઃ, સપ્તમી બ. વ. રાસુ.

૧૧. અસ્થિ, દધિ, સક્થિ, અને અક્ષિ; અસ્થન્, દધન્, સક્થન્, અને અક્ષન્ હોય એમ તૃતીયા એકવચનથી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા

પ્રત્યય પૂર્વે જાણવા, અને અન્ અન્ત્ય હોય એવાં નામ પ્રમાણે તેનાં રૂપાખ્યાન કરવાં. પ્રથમા અને દ્વિતીયામાં આ નામોનાં રૂપ વારિ પ્રમાણે કરવાં. પ્રથમા, દ્વિતીયા અસ્થિ, અસ્થિની, અસ્થીનિ, તૃતીયા અસ્ત્રા, અસ્થિમ્યામ્ અસ્થિમિઃ. ઘણા ધાતુઓ પ્રત્યય સિવાય નામ તરીકે વપરાય છે.

અસ્થિ ન.

પ્ર૦ અસ્થિ અસ્થિની અસ્થીનિ
દ્વિ૦ „ „ „
તૃ૦ અસ્થના અસ્થિમ્યામ્ અસ્થિમિઃ
ચ૦ અસ્થને „ અસ્થિમ્યઃ

પં૦ અસ્થનઃ અસ્થિમ્યામ્ અસ્થિમ્યઃ
પ૦ „ અસ્થનોઃ અસ્થનામ્
સ૦ અસ્થિન } „ અસ્થિષુ
અસ્થિનિ }
સં૦ હે અસ્થિ-સ્યે અસ્થિની અસ્થીનિ

૧૨. ધાતુના અન્ત્ય હ ની પછી કોઈ વિશેષ વ્યંજન આવે ત્યારે તેમાં થતો ફેરફાર હમા અને ૧૪મા પાઠમાં બતાવ્યો છે. આથી લિઠ ધાતુરૂપ નામમાં સ્ પ્રત્યયનો લોપ થતાં હ નો હ થાય છે અને તે હ નો પા. ૭૭, ૨ પ્રમાણે ટ્ કે ઙ્ થાય છે. પા. ૬૭, ૬ પ્રમાણે મ્યામ્ પૂર્વે તેમજ એવા બીજા પ્રત્યય પૂર્વે તેનો પા. ૬૬, ૫ પ્રમાણે ઙ્ થાય છે. પ્રથમા લિટ્-ઙ્, લિઠૌ, લિઠઃ, તૃતીયા લિઠા, લિઙ્મ્યામ્, લિઙ્મિઃ. દુહ્-સ્ લોપાતાં અને પા. ૬૫, ૨ પ્રમાણે ટુઙ્ થાય છે. પા. ૬૭, ૭ પ્રમાણે ઘુઙ્ થાય છે, અને પા. ૬૫, ૨ પ્રમાણે ઘુક્ કે ઘુગ્ થાય છે. મ્યામ્ અને એવા પ્રત્યયો પહેલાં પા. ૬૬, ૫ પ્રમાણે ટુઙ્+મ્યામ્ થયું.

૧૩. વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે હમા પાઠમાં ૭મા નિયમનો ફેરફાર થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે અને પા. ૬૭, ૬ પ્રમાણે ઘુગ્મ્યામ્ વિગેરે થાય છે. સમીપીતું બહુવચન ઘુક્ષુ.

દુહ્.

પ્ર૦ દ્વિ૦ ઘુક્-ગ્ દુહૌ દુહઃ
તૃ૦ દુહા ઘુગ્મ્યામ્ ઘુગ્મિઃ
ચ૦ દુહિ દુહોઃ ઘુક્ષુ
સં૦ હે ઘુક્-ગ્ દુહૌ દુહઃ

દુહ્.

પ્ર૦ ધ્રુક્-ગ્ દ્રુહૌ દ્રુહઃ
-ટ્-ઙ્
તૃ૦ દ્રુહા { ધ્રુગ્મ્યામ્ { ધ્રુગ્મિઃ
ધ્રુઙ્મ્યામ્ { ધ્રુઙ્મિઃ
ચ૦ દ્રુહિ દ્રુહોઃ ધ્રુક્ષુ-ધ્રુટ્સુ,
ધ્રુટ્સુ
સં૦ હે ધ્રુક્-ગ્-ટ્-ઙ્ દ્રુહૌ દ્રુહઃ

વ્યંજન પહેલાં અનુનાસિક લેતાં નથી. નપુંના પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં અનુનાસિક વિકલ્પે લે છે. નપુંસક૦ પ્રથમા અને દ્વિતીયાનું દ્વિવચન અને સ્ત્રીલિંગ કૃત્ત્વે ઉમેરવાથી થાય છે.

વિભ્રત્ત્વ મૃતું વર્તમાનકૃદંત.

વિભ્રત્ત્વ પુ.

વિભ્રત્ત્વ ન.

એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ.

એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ.

પ્ર૦ વિભ્રત્ત્વ વિભ્રતૌ વિભ્રતઃ

પ્ર૦ વિભ્રત્ત્વ વિભ્રતી } વિભ્રતિ
વિભ્રન્તિ

દ્વિ૦ વિભ્રત્તમ્ , , ,

દ્વિ૦ , , ,

વિભ્રતી એ સ્ત્રીલિંગ થયું.

૨૪. બીજા ગણમાં આ અન્તે હોય એવા ધાતુઓનાં વર્તમાનકૃદંત ફક્ત ગણના ધાતુઓનાં વર્તમાનકૃદંતની પેઠે સ્ત્રીલિંગનાં છે પૂર્વે તેમજ નપુંના પ્રથમા અને દ્વિતીયા દ્વિ૦ વ૦ની છે પૂર્વે અનુનાસિક વિકલ્પે લે છે. યાત્-યાતી અથવા યાન્તી નપું. પ્રથમા અને દ્વિતીયા દ્વિવચન, અને સ્ત્રીલિંગ.

૨૫. પુસ્ ના પ્રથમ પાંચ રૂપો પુમાન્-માંસૌ-માંસઃ; માંસમ્-માંસૌ. સંબોધન એકવચન પુમન્. અન્ય સ્ વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રલય પૂર્વે લોપાય છે.

૨૬. ગિર્ અને ર્ અન્તે હોય એવાં નામો પુર્, ધુર્ ઇ૦ અને આશિસ્ વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રલયની પૂર્વે અથવા તેની પછી કંઈ આવ્યું ન હોય ત્યારે ઉપાન્ત્ય લખાવે છે. આશિસ્માં સ્ નો ષ સામાન્ય સ્થિતિ પ્રમાણે થાય છે. સપ્તમી બ૦ વ૦ને નીચેનો નિયમ લાગુ પડે છે.

૧. પહેલી ચોપડીમાં બતાવેલો સ્ નો ષ થનાનો ફેરફાર અનુનાસિક, વિસર્ગ, અથવા શ્, સ્, કે ષ્, ઉપાન્ત્યસ્વર અને સ્ ની વચ્ચે હોય તોપણ આજુ રહુ છે.

આશીઃપુ કે આશીઃધુ.

ગિર્.

આશિસ્.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ્ર૦	ગી:	ગિરૌ	ગિર:
દ્વિ૦	ગિરમ્	,,	,,
તૃ૦	ગિરા	ગીર્મ્યામ્	ગીર્મિ:

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ્ર૦	આશી:	આશિષૌ	આશિષ:
દ્વિ૦	આશિષમ્	,,	,,
તૃ૦	આશિષા	આશીર્મ્યામ્	આશીર્મિ:

૨૭. અપ્ બહુવચનમાંજ રૂપાખ્યાન લે છે. પ્રથમા આપઃ, અપ્ના પ્નો મ્થી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે દ્ થાય છે; અદ્ધિ: તૃતીયા.

૨૮. પ્રથમા અને દ્વિતીયા એકવચનના પ્રત્યય પૂર્વે અહન્નાન્નો ર્ થાય છે. [પ્રથમા, દ્વિતીયા અહઃ અહીં-અહની, અહાનિ; તૃતીયા અહા અહોમ્યામ્ અહોમિ: ઇ૦] અહર્માતિ અહિં અહર્ પ્રથમા એકવચન છે.

૨૯. પૂર્વ, પર, અવર, દક્ષિણ, ઉત્તર, અપર, અઘર, અને સ્વ બ્યારે આ શબ્દો સ્થળનો, કાળનો અથવા પુરુષનો સંબંધ બતાવે અને અન્તર બ્યારે અંદરનું કે નીચલું લુગડું એવા અર્થમાં વપરાય ત્યારે સર્વનામ તરીકે રૂપાખ્યાન લે છે. પ્રથમા બહુ૦, પંચમી અને સપ્તમી એક. વ.માં તેઓ વિકલ્પે એ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન લે છે; પૂર્વે-પૂર્વાઃ, પૂર્વાત્-પૂર્વસ્માત્, પૂર્વે-પૂર્વસ્મિન્.

૩૦. નીચેના દશ શબ્દો સર્વનામ છે, અને તે પ્રમાણે રૂપાખ્યાન લે છે; પણ પ્રથમા ને દ્વિતીયા એકવચન નપુંસકમાં ત્ કે દ્ લગાડવાથી થાય છે:-અન્ય, અન્યતર, કતર, કતમ, યતર, યતમ, તતર, તતમ, એકતમ, હતર; જેમકે અન્યત્-દ્, કતરત્-દ્.

૩૧. ચરમ, અત્પ, અર્ધ, કતિપય અને નેમનું પુ. પ્ર. ત્રિ. વ. સર્વનામના જેવું વિકલ્પે થાય છે. નેમ સર્વનામ છે.

૩૩. ક્રોષ્ટુ શબ્દના ક્રોષ્ટ હોય એમ રૂપાખ્યાન થાય છે. પ્રથમ પાંચમાં ખાસ ક્રોષ્ટ તરીકેજ થાય છે; પણ તૃતીયા એકવચનથી, આગળ વિભક્તિમાં સ્વરથી શરૂ થતા પ્રસય પૂર્વે વિકલ્પે થાય છે. પછી અહુવચનમાં આ નિયમ લાગુ નથી, એમાં ક્રોષ્ટૂનામ્ એવું રૂપ થાય છે. સં. એ. વ. ક્રોષ્ટો થાય છે. બીજી રીતે પુલ્લિંગ ઉકારાન્ત નામે પ્રમાણે ક્રોષ્ટુના રૂપો થાય છે.

૩૪. જરા અને નિર્જર સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે જરસ અને નિર્જરસ્ના રૂપો બે છે, નહિ તો જરા ના આ અન્ય સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે રૂપાખ્યાન થાય છે. નિર્જરના અકારાન્ત નામના જેવાં રૂપ થાય છે, જરા, જરસૌ-જરે ધ.

૩૫. અર્વન્ વત્ અન્તે હોય એવા નામો પેઠે રૂપો લે છે. પ્ર. ને સં. એકવચનમાં એમ થતું નથી. જ્યારે નકાર દર્શક અન્ શબ્દ પૂર્વે લગાડાય છે ત્યારે તેના આત્મન્ પેઠે રૂપો થાય છે.

૩૬. ડશનસૂ, અસૂ અન્તે હોય એવા નામોથી પ્ર. એ. માં જુદો પડે છે. પ્રથમા એ. વ. ડશના છે; અન્તે સંખોધન વિકલ્પે ડશનનૂ, ડશન, કે ડશનઃ છે.

૩૭. દ્વિતીયા બહુવચનથી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે કેટલાક શબ્દોમાં અન્ય વાહ નો ઝહ થાય છે. આ ઝ નો પૂર્વના આ કે અ સાથે મળતાં ઔ થાય છે; જેમકે વિશ્વૌહઃ દ્વિ. બ. વ. વિશ્વવાહ્-નું. હ નો હ્ થાય છે; જેમકે લિહ્ માં થાય છે તેમ અને તેથી વિશ્વવાહ્-હ પ્ર. એ. વ. થાય છે, વિશ્વવાહ્મ્યામ્ તૃ. દ્વિ. વ. ઈ.

૩૮. તુરાસાહ્ માંના સ્ નો વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે ષ થાય છે—તુરાપાહ્-હ.

૩૯. દોષન્ પુ. ન., અસન્ ન., દત્ત પુ., પદ્ પુ., નસ્ સ્ત્રી., માસ્ પુ., હદ્ ન૦, માંસ્ ન૦, પૃત્ સ્ત્રી., સ્તુ પુ. ન., શકન્ ન૦, લદન્ ન૦, આસન્ ન૦, નિશ્ સ્ત્રી. પ્રથમામાં ને દ્વિ. એક વ. ને દ્વિવચનમાં રૂપોજ નથી. બાકીનાં સામાન્ય નિયમાનુસાર રૂપાખ્યાન થાય છે. માસ્ અને માંસ્ નો સ્ વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે લોપાય છે. માસ્માં સ્ નો સુ પૂર્વે લોપ થતો નથી.

यदा महान्वैयाकरणः पाणिनिः समजायत तदा व्याकरण-विषये प्राचां कानिचिन्मतानि प्रतीचां मतेभ्यो भिन्नान्यासन् ।

पूर्वेषां संप्रदायमनुसृत्य ग्रन्थारम्भे देवतां स्तौमि ।

विधवायाः पुनरुद्वाहः सशास्त्र इत्येके* शास्त्रविरुद्ध इत्यन्ये कलौ प्रतिषिद्ध इत्यपरे वदन्ति ।

विवाहविधावर्यमणं पूषणं चाधिकृत्य मन्त्रान્પઠન્તિ ।

अपराधं विना पत्युर्નારી તસ્મૈ પ્રકુપ્યતિ ।

प्रजापीडनजो वही राज्ञः श्रियं कुलं प्राणांश्च दहति ।

यस्मिञ्शकटे सोमो राजानीयते तस्य धुर्यन्यतरोऽनङ्गान्युक्तः
स्यादन्यतरो विमुक्तोऽथ राजानमुपावहरेयुः ।

* ૧૭મા પાઠની ૪થી કલમ જુઓ.

† પવિત્ર સોમવધીને ધણીવાર રાજા ના નામથી વર્ણવી છે, ઉપાવહરેયુઃ નો કર્તા ઋત્વિજઃ અધ્યાહાર છે.

યૂનાં વુદ્ધિઃ શાસ્ત્રૈઃ સંસ્ક્રિયતે ।

પત્યા પરિત્યક્તા વિધવા વા યાન્યં પતિં વિન્દતે સા
પુનર્ભૂર્ભવતિ ।

દિવિ યથા સંખ્યાતીતાસ્તારકાસ્તથૈવ દાશરથૌ રામે ગુણાઃ ।
તસ્યાશ્ચાર્વઙ્ગ્યાઃ સ્ત્રિયા લાવણ્યં પશ્યન્તૌ જના અક્ષણાં
ફલં પ્રાપુઃ ।

इन्द्रियं वा एतदस्मिँल्लोके यदधि । यद्भ्राभिषिञ्चतीन्द्रिय-
मेवा‡ स्मिस्त‡दधाति ।

મધુરાભિર્ગીર્મિઃ સાધું સાન્ત્વયામાસ ગોવિન્દઃ । સ સાધુશ્ચ
તમાશીર્મિરનુગૃહ્યેષ્ટં પ્રદેશં જગામ ।

+ अन्ना रक्षः संसृजतात् ।

एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः सम्यक्प्रयुक्तश्च स्वर्गे लोके
कामधुग्भवतीति वैयाकरणानां मतम् ।

पुण्येऽहनि पुरोधास्तं राज्येऽभिषिषेच मन्त्रं चेमं पपाठ ।

યામિરિન્દ્રમભ્યષિશ્ચત્પ્રજાપતિઃ સોમં રાજાનં વરુણં યમં
મનું તામિરદ્ધિરભિષિશ્ચામિ ત્વામહં રાજાં ત્વમધિરાજો ભવેહ ।

દેવાસુરા વા એષુ લોકેષુ સંયેતિરે । ત એતસ્યાં પ્રાચ્યાં
દિશિ યેતિરે તાંસ્તતોઽસુરા અજયન્ । તે દક્ષિણસ્યાં દિશિ

‡ જે પુરૂષ ઉપર પાણી અથવા દહિં છાંટવામાં આવે છે તે
પુરૂષને લાણુ પડે છે.

§ તદ્દનો અર્થ ‘ તેટલા માટે ’ જેવો થાય છે.

+ જ્યારે યજ્ઞમાં પશુને મારી નાંખે છે ત્યારે તેનું લોહી રાક્ષસોને
આપી દે છે. તાત્ એ પ્રત્યય આજ્ઞાર્થના ૨ ના અને ત્રીજા પુરૂષના એ.
વ. ના ૩૫ બનાવવામાં વિકલ્પે વપરાય છે. એ અવિકારક પ્રત્યય છે.

येतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयन् । ते प्रतीच्यां दिशि येतिरे
तांस्ततोऽसुरा अजयन् । त उदीच्यां दिशि येतिरे
तांस्ततोऽसुरा अजयन् ।

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च

द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये

धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥

अवश्यं नश्वरे देहे दुर्दमे च यमे द्विषि ।

हास्यं नास्याद्विनिर्याति यत्पुंसामिदमद्भुतम् ॥

सत्यं संसृतिगतेयं दुःखैः पूर्णं निरन्तरम् ॥

यतस्तद्व्यतिरेकेण नान्यत्किञ्चिदिहाप्यते ॥

अनित्ये प्रियसंवासे संसारे चक्रवद्गतौ ।

पथि संगतमेवैतद्भ्राता माता पिता सखा ॥

हृदि विद्ध इवात्यर्थं यया संतप्यते जनः ।

पीडितोऽपि हि मेधावी न तां वाचमुदीरयेत् ॥

तस्य पृथ्वी प्रसूतेऽर्थं धर्ममर्थः प्रसूयते ।

प्रसौति विजयं धर्मः स च प्रसवति श्रियम् ॥

गर्हते न तथा श्वानं चाण्डालं च न गर्हति ।

गर्हयत्याहवे भग्नं यथासौ क्षत्रियं नरम् ॥

हते भर्तरि वैकुल्यात्क्लृन्दन्ति तदरिस्त्रियः ।

अजस्रैरश्रुभिस्तासां क्लृद्यन्ति नयनानि च ॥

ददात्यसौ धनं भूरि ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ।

ददते ब्राह्मणास्तस्मै संतुष्टा नित्यमाशिषः ॥

असौ स्वप्नायमानोऽपि कथ्यते नात्मनो गुणान् ।

कथयन्ति जना एव तस्य तानद्भुतान् भुवि ॥

વૃશ્ચિકાનાં ભુજંગાનાં દુર્જનાનાં ચ વેધસા ।
 વિભજ્ય નિયતં ન્યસ્તં વિષં પુચ્છે મુખે હૃદિ ॥
 ચન્દ્રનૈશ્વર્ચિતેવ દ્યૌર્દિશઃ કાશૌરિવ શ્રિતાઃ ।
 ક્ષીરેણ ક્ષાલિતેવોર્વી શર્વરીશે વિરાજતિ ॥
 યથામિષં જલે મત્સ્યૈર્મશ્યતે શ્વાપદૈર્ભુવિ ।
 આકારો પક્ષિભિશ્ચૈવ તથા સર્વત્ર વિત્તવાન્ ॥
 નક્રઃ સ્વસ્થાનમાસાદ્ય ગજેન્દ્રમપિ કર્ષતિ ।
 સ એવ પ્રચ્યુતઃ સ્થાનાચ્છુનાપિ પરિભૂયતે ॥
 બુદ્ધિમાન્પુરુષો જહ્યાદ્ભિન્નાં નાવસિવામ્ભસિ ।
 અપ્રવક્તારમાચાર્યમનધીયાનમૃત્વિજમ્ ॥
 જાડયં ધિયો હરતિ સિશ્રવતિ વાચિ સત્યં
 માનોન્નર્તિ દિશતિ પાપમપાકરોતિ ।
 ચેતઃ પ્રસાદયતિ દિક્ષુ તનોતિ કીર્તિં
 સત્સંગતિઃ કથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્ ॥
 માનુષાણાં* પ્રમાણં સ્યાદ્ભક્તિર્વૈ દશવાર્ષિકી ।
 વિહંગાનાં તિરશ્ચાં ચ યાવદેવ સમાશ્રયઃ ॥
 કૃષ્ણસારે દદત્તચ્ચક્ષુસ્ત્વયિ ચાધિજ્યકાર્મુકે ।
 મૃગાનુસારિણં સાક્ષાત્પશ્યામીવ પિનાકિનમ્† ॥
 નાધર્મશ્ચરિતો લોકે સદ્યઃ ફલતિ ગૌરિવ ।
 શનૈરાવર્તમાનસ્તુ કર્તુર્મૂલાનિ કૃન્તતિ ॥

* માણસને અને પશુને માલકીનો હક થવાને કેટલા વરસનો ક્યારે
 બેઠકો તે આ શ્લોકમાં લખેલું છે.

† બ્યારે દુષ્યન્ત રાજા હરણ પાછળ દોડતો હતો ત્યારે તેને આ
 શ્લોક તેના સારથિએ કહ્યો છે.

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. જ્યારે ભરતનો રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારે તેણે બ્રાહ્મણોને સો સો ગાયો આપી. દીર્ઘતમસે તેને તે આપતાં (દદત્) દીઠો.
૨. ઉત્તર (ઉદ્) ના લોકોએ ગુલામગિરિને અમાનુષિક ગણી અને દક્ષિણ પ્રાન્તના (અવાચ્) લોકોની સાથે તેને મૂળમાંથી કાઢી નાંખવા લક્ષ્યા.
૩. ઉશનસ્ (ઉશનસ્) અસુર લોકોનો અને બૃહસ્પતિ સુરલોકોનો ગુરુ હતો. રાજનીતિનાં કેટલાંક પુસ્તકો મળે છે તેના તેઓ પ્રખ્યાત લેખકો ગણાય છે.
૪. તેમણે ટેકરી ખોદવી શરૂ કરી અને તે કામ ઘણા દિવસે (અહન્ ત્.) પૂરું કર્યું.
૫. ગામના પટેલને (ગ્રામણી) સેનાપતિએ પૂછ્યું કે તું મારા લશ્કરને દાણા આપીશ ?
૬. ચિત્રકૂટ પાસે જે ઝુંપડું છે, તે ત્યાં બાળુમાં રહેતા જોગીઓએ (પરિત્રાજ્) બાંધ્યું છે.
- ૭ સ્ત્રીઓ (સ્ત્રી) છોકરાં ઉછેરશે અને પુરૂષો (પુંસ) મહેનત મજૂરીથી પૈસા ભેગા કરશે.
૮. ઇન્દ્રથી (વૃત્રહન્ કે મઘવન્) દિલીપનો ઘોડો એક વખત હરણુ કરાયો હતો.
૯. પ્રારંભે પાણી (અપ્) જ હતું. આ પાણી પર સ્વયંભૂ (સ્વયંભૂ) બ્રહ્મા દેખાયા અને તે સ્વયંભૂથી આ સર્વ વસ્તુઓ રચાઈ.
૧૦. તે આંખે (અક્ષિ) કાણો છે.
૧૧. કુંદલતાના પુણ્યોમાંનું મધ મધમાખોથી પીવાયું (મધુલિહ્).
૧૨. હાથીનાં હાડકાંની (અસ્થિ) મૂર્તિઓ બનાવાય છે.
૧૩. સસ માર્ગે (પથિન્) ચાલનારની ચઢતી થાય છે.
૧૪. ગ્રીસમાં બે ટેકરીઓ છે તે કુતરાનાં (શ્વન્) માથાં કહેવાય છે.

૧૫. ગરીબોને પૈસા આપવાને તારા ધણીથી (પત્નિ) તને હુકમ કરાયો છે.

૧૬. તેનો ગોઠીયો (સચ્ચિ) કાશી ગએલો હોવાથી તે અહીં એકલો રહે છે.

૧૭. ઝંઘ બાપાના ધર્મ પુસ્તકોમાં અર્ચમનનું નામ છે.

૧૮. આ પુસ્તકોમાંનું ગમે તે એક (એકતમ) મને આપો.

૧૯. વેદ બોલતા બ્રાહ્મણો વરસાદમાં ડે ડે કરતાં દેડકાં (વર્ષામૂ) જેવા છે.

શબ્દકોષ ૧૬.

અક્ષિ ન. આંખ.

અજસ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હંમેશનું,
નિરન્તરનું.

અત્યર્થમ્ ક્રિ. વિ. ધણુંજ, અતિશે.

અદ્ભુત પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્ચર્યકારક.

અધર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. નીચલું,
નીચેનું.

અધર્મ પુ. દુષ્ટકામ.

અનડુહ્ પુ. બળદ.

અનલ પુ. અગ્નિ.

અનિલ પુ. વાયુ.

અપ્ સ્ત્રી. પાણી (બ. વ. માંજ
વપરાય છે).

અપર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. ખીજનું,
અન્ય, ઇતર.

અપ્રવક્ત પુ. જે બોલતો અથવા
શિખવતો નથી.

અર્ચમન પુ. દેવ, દેવલોકગત પૂર્વજ.

અર્વન પુ. ઘોડો.

અવર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલું,
પછીનું, ઉતરનું.

અવશ્યમ્ ક્રિ. વિ. નક્કી, નિશ્ચે.

અવાચ્ પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણનું.

અસન્ ન. લોહી.

અસ્રજ્ ન. લોહી.

અહન્ ન. દિવસ.

આમિષ પુ. ન. માંસ.

આશિસ્ સ્ત્રી. આશીર્વાદ.

આસન્ ન. મોહોડું, મુખ.

આસ્ય ન. મુખ.

આહવ પુ. લડાઈ.

इन्द्रिय ન. જોર (અંગનું).

इर् ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦

ગ. ઉદ્ જોડે, બોલવું.

ઉત્તર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપરનું,
 પછીનું.
 ઉદચ્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉત્તર દિશાનું.
 ઉદન્ ન. પાણી.
 ઉત્તતિ સ્ત્રી. ઉચ્પણ, મહાત્મતા
 ઉર્વી સ્ત્રી. પૃથ્વી.
 ઉશનસ્ પુ. અસુરોના ગુરુનું નામ છે.
 ક્ષમુક્ષિન્ પુ. ઈન્દ્રનું નામ છે.
 કપાલ પુ. ન માયું, જોપરી.
 કામદુહ્ પુ. સ્ત્રી. ન. ગમે તે ઈચ્છા
 પુરી પાડનાર.
 કાર્મુક ન. કામદું; અધિજ્ય જોડે,
 પુ. સ્ત્રી. ન. જોનું કામદું ખેચેલું
 હોય તે.
 કાશ પુ. ન. એક જાતનું ઘોળું
 પુલ.
 કુલ ન કુટુંબ.
 ક્ષ અપ+આ જોડે, ખસેડવું, દૂર કરવું,
 અધિ+કૃ તાકવું; અધિકૃત્ય તાકીને
 એટલે લાગુ પાડીને, ઉદ્દેશીને.
 કૃષ્ણસાર પુ. હરણ.
 ક્લિદ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં બીના થવું.
 ક્લિન્દ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં શોક કરવો.
 ક્ષીર ન. દુધ.
 ગર્હ ૧ ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦ ગ.
 કોઈને વિષે હલકો વિચાર
 આંધવો, ધિક્કારવું, નિન્દા કરવી.

ગિર્ સ્ત્રી. વાણી.

ગૃહ્ ૧ ગ. આત્મનેં કોઈને વિષે
 હલકો વિચાર આંધવો, ધિક્કારવું.
 ગો પુ. આખલો, સ્ત્રી. ગાય,
 વાણી, પૃથ્વી.

ગ્રામણી પુ. ગામનો મુખી.

ગ્લો પુ. ચન્દ્ર.

ચક્રવત્તિ પુ. સ્ત્રી. ન. (ચક્રવત્
 પૈડાની પેઠે) ચક્રના જેવી જેની
 ગતિ છે તે, હંમેશા ફરતું.

ચન્દન ન. ચન્દનનું લાકડું.

ચરિત્ત ચર્ નો કર્મણિ. ભૂ. કં.
 કાઢેલું, આચરેલું.

ચર્ચિત્ત ચર્ચ નો કર્મણિ ભૂ. કં.
 લેપ કાઢેલું.

ચાણ્ડાલ પુ. ગાણ્ડાળ, ભંગિયો.

ચાર્વજ્ઞી સ્ત્રી. સુંદર સ્ત્રી, અજબેલી,
 છેલછખીલી.

ચેતસ્ ન. હૃદયું, યુદ્ધિ.

જન્ સમ્ જોડે, જન્મવું, થઈ જવું.

જાઙ્ય ન. સુસ્તિ જડતા.

તદરિચ્છી સ્ત્રી. તેના દુશ્મનની સ્ત્રી.

તદ્વ્યતિરેક પુ. (વ્યતિરેક પુ. આતલ
 મૂકવું તે) તેને આતલ મૂકવું તે,
 તેની ગેરહાજરી.

તન્ત્રી સ્ત્રી. વીણા, સારંગી.
 તપ્ ૪ ગ. આત્મને૦ સમ્ જોડે,
 દુઃખ પામવું, ઈર્ષ્ય થવી.
 તરી સ્ત્રી. મછવો, હોડી.
 તાદૃશ્ પુ. સ્ત્રી. ન. તેના જોવું,
 તત્સદૃશ.
 તિર્યચ્ પુ. પશુ, હેવાન, પુ. સ્ત્રી.
 ન. આહું, ત્રાસું.
 તુરાસાહ્ પુ. ઈન્દ્રનું નામ છે.
 ત્વિપ્ સ્ત્રી. તેજ, ચળકાટ.
 દત્ પુ. દાંત.
 દદત્ દા 'આપવું'નો વર્તમાન કૃદન્ત.
 દક્ષિણ સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણ
 દિશાનું.
 દધિ ન. દહીં.
 દાશરથિ પુ. દશરથનો પુત્ર.
 દિવ્ સ્ત્રી. દિવસ, સ્વર્ગ.
 દિશ્ સ્ત્રી. દિશા.
 દુર્દમ પુ. સ્ત્રી. ન. મુશ્કેલીથી વશ
 થાય એવું.
 દૃશ્ સ્ત્રી. નજર, આંખ.
 દેવેજ્ પુ. સ્ત્રી. ન. દેહનો પૂજનાર.
 દોષન્ પુ. ન. હાથ.
 દ્યો સ્ત્રી. સ્વર્ગ
 ધી સ્ત્રી. બુદ્ધિ.
 ધુર્ સ્ત્રી. ઝુસરી, જોતર.
 નક્ર પુ. મગર.

નશ્વર પુ. સ્ત્રી. ન. નાશવન્ત.
 નસ્ સ્ત્રી. નાક.
 નિયતમ્ ક્રિ. વિ. નક્કી.
 નિરન્તરમ્ ક્રિ. વિ. અવકાશ વગર,
 છેક પાસે પાસે.
 નિર્જર પુ. દેવ.
 નિર્દય પુ. સ્ત્રી. ન. કૂર, દયારહિત.
 નિશ્ સ્ત્રી. રાત્રી.
 પઠ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ભણવું, વાંચવું.
 પતિ પુ. શેઠ, વર, ધણી.
 પથિન્ પુ. માર્ગ, રસ્તો.
 પદ્ પુ. પગ.
 પપી પુ. સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર, પાળ-
 નાર, પાલક.
 પર સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. બીજું,
 અન્ય, ઈતર.
 પરિત્યક્ત પરિન્ત્યજ્ નો કર્મણિ ભૂ.
 કૃ. તમ્બયલું.
 પરિગ્નાજ્ પુ. જોગી.
 પિનાકિન્ પુ. શિવનું નામ છે.
 પુંસ્ પુ. માણસ, પુરુષ.
 પુનર્મૂ સ્ત્રી. ફરીથી પરણેલી વિધવા.
 પુર્ સ્ત્રી. પુરી.
 પુરોઘસ્ પુ. ધરનો ગોર.
 પૂર્ણ પૂનો કર્મણિ ભૂ. કૃ. ભરાયલું,
 ભરેલું.
 પૂર્વ સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. અગાઉનું,
 પૂર્વ દિશાનું.

પૃત્ત સ્ત્રી. લક્ષકર.

પ્રચ્યુત પ્ર+ચ્યુ 'પડવું'નો ભૂ. કૃ.

પ્રજાપીડનજ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રજા
સ્ત્રી. રૈયત, પીડન ન. પીડવું,
અને જ [જન્ ધાતુ ઉપરથી]
ઉત્પન્ન થતું) રૈયતને પીડવાથી
ઉત્પન્ન થતું.

પ્રતિષિદ્ધ પ્રતિ+સિધ્નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
મનાકરાયલું.

પ્રત્યચ્ પુ. સ્ત્રી. ન. પશ્ચિમનું.

પ્રધી પુ. સ્ત્રી. ન. ચતુર બુદ્ધિવાળું.

પ્રયુક્ત પ્ર+યુજ્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
વપરાયલું.

પ્રાચ્ પુ. સ્ત્રી ન. પૂર્વ દિશાનું.

પ્રિયસંવાસ પુ. (સંવાસ પુ. સાથે
રહેવું) વહાલા માણસોની સાથે
રહેવું તે, વહાલાં માણસોની સોખત.

ફલ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ફળવું.

મન્ન મન્જ્નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
ભાગેલું, રણમાંથી નાસી ગયેલું.

મજ્ વિ જોડે, ભાંગવું, ભાગ કરવા.

મુજક્ષ પુ. સાપ.

મુક્તિસ્ત્રી. માલકી, કબજો, ઉપભોગ.

મૂ સ્ત્રી. પૃથ્વી.

મૂ પરિ જોડે, ધિક્કારવું, તિરસ્કાર કરવો.

મૂ સ્ત્રી. ભમર.

મઘવન્ પુ. ઈન્દ્રનું નામ છે.

મથિન્ પુ. વલોવવાની રવૈ.

મઘુલિહ્ પુ. કાળો ભમરો.

માંસ } ન. માંસ.
માંસ્ }

માનોત્રતિ સ્ત્રી. (માન પુ. માન,
આખર) માનનું મોટાપણું, પ્રૌઢ
સ્વમાન.

માસ્ પુ. મહીનો.

મૃગાનુસારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. મૃગની
પાછળ જનાર.

યત્ સમ્ જોડે, તરફડીયા મારવાં,
બહુ શ્રમ લેવો.

યમ પુ. જમ.

યયી પુ. માર્ગ.

યા વિ+નિસ્ જોડે, જતા રહેવું.

રાજ્ વિ જોડે, ૧ ગ. પરસ્મૈ૦
આત્મને૦ પ્રકાશવું.

રાજ્ પુ. રાજા, પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકાશવું.

રૈ પુ. પૈસો.

લાવણ્ય ન. ખુબસુરતી, સુંદરતા.

વર્ષામૂ પુ. દેડકો.

વહ્નિ પુ. દેવતા.

વિત્તવત્ પુ. સ્ત્રી. ન. પૈસાદાર.

વિદ્ધ વ્યઘ્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
વિંધાયલું, ધાયલ થયલું.

વિશ્ પુ. વૈશ્ય, વેપારી, સ્ત્રી. રૈયત,
લોડો.
વિશ્વપા પુ. સર્વનો રક્ષક, ઇશ્વર.
વિશ્વવાહ પુ. વિશ્વનો રક્ષક અથવા
નભાવનાર.
વિશ્વસ્રજ પુ. વિશ્વનો સરજનાર,
બ્રહ્મા.
વૃત્ત આ જોડે, આસપાસ ફરવું,
પાછા ફરવું.
વૃત્રહન પુ. વૃત્રનો મારનાર, ઇન્દ્ર.
વૃશ્વિક પુ. વિંધુ.
વૈક્લવ્ય ન. દુઃખ, વ્યથા.
વૈયાકરણ પુ. વ્યાકરણશાસ્ત્ર જ્ઞાણનાર.
વ્યાકરણ ન. વ્યાકરણ.
શકટ પુ. ન. ગાડું.
શકન્ ન. છાણુ.
શઙ્ઘ્મા પુ. શંખ ડુંકનાર.
શનૈસ્ ક્રિ. વિ. ધીમે ધીમે.
શર્વરીશ પુ. (શર્વરી સ્ત્રી. રાત્રી)
રાત્રીનો ધણી, ચન્દ્ર.
શ્રી સ્ત્રી. ધન, લક્ષ્મી.
શ્વન્ પુ. કુતરો.
શ્વાપદ પુ. શીકારી જાનવર, પશુ.
સખિ* પુ. દોસ્તદાર, સોખતી.

સંખ્યાતીત પુ. સ્ત્રી. ન. (સંખ્યા સ્ત્રી.
સંખ્યા, અતીત પુ. સ્ત્રી. ન.
ઉપરાંત ગયલું) અસંખ્ય.
સંતુષ્ટ સમન્તુષ્ટનો ભૂ. કૃ સંતોષ
પામેલું, ખુશ થયલું.
સંપ્રદાય પુ. રિવાજ, પરંપરાથી
ચાલતી રીતી.
સંસૃતિગર્તા સ્ત્રી. (સંસૃતિ સ્ત્રી. આ
દુનીયા, સંસાર, ગર્તા સ્ત્રી ખાડો)
સસારરૂપી ખાડો.
સત્સંગતિ સ્ત્રી. સદ્ગુણીની સોખત.
સદ્ ૧ ગ. આ જોડે, પાસે જવું.
સદ્ પ્ર જોડે, (પ્રેરક બેદમાં) ખુશ
કરવું, રીઝવવું.
સઘસ ક્રિ. વિ. એકદમ, તરતજ.
સમ્યન્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાઈ.
સમ્રાજ્ પુ. મોટો રાજા, પાદશાહ.
સાક્ષાત્ ક્રિ. વિ. રૂબરૂ, દેખતાં.
સુ ૧ ગ. પરસ્પૈં અને ૨ ગ.
પરસ્પૈં પ્ર જોડે, ઉત્પન્ન કરવું.
સૂ ૨ ગ. ૪ ગ. આત્મનેં પ્ર જોડે,
ઉત્પન્ન કરવું.
સ્રજ્ સમ્ જોડે, સંસર્ગમાં આણવું,
સામેલ કરવું.

* અત્યાગસહનો બન્ધુ: સદૈવાનુમત: સુહૃત્ ।

एकक्रियं भवेन्मित्रं समप्राणः सखा मतः ॥

સ્ત્રી સ્ત્રી. યાયડી, વહુ.

સ્તુ પુ. ન. શિખર.

સ્વપ્રાય્ નામ ધાતુ આત્મને૦ સમાણું
આવવું, સમણામાં બોલવું.

સ્વયંમૂ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાની
શક્તિથી જે છે તે.

હાસ્ય ન. હસવું તે.

હ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
ઉપ+આ જોડે, આણવું, લેવું.

આંધણું અન્ધ પુ. સ્ત્રી. ન.

ઉછેરવું સમ + વર્ચય (વૃધ્ નો
પ્રેરકભેદ) પોષણ અથવા ભરણ કૃ.

કહેવું અભિ+ધા, કહેવાવું અભિહિત.

ગણાયલું અભિમત કર્મણિ ભૂ. કૃ.

પ્રસિદ્ધ ભૂ. કૃ.; કર્તા તરીકે

ગણાયલા (દ્વિ. વ.) કર્તૃત્વેના
ભિમતૌ.

ગુલામગિરિ દાસ્ય ન.

ચોમાસું વર્ષા ય. વ.

ઠે ઠે કરવું આનરટ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦.
દાણો ધાન્ય ન.

દીર્ઘતમસ (ઋષિનું નામ છે.)
દીર્ઘતમસ પુ.

ધર્મપુસ્તક ધર્મગ્રન્થ પુ., ધર્મપુસ્તક ન.

પોલું કરવું ઉદ્+લ્લન, ઉત્તલનિતુમ્
હેતુર્થ કૃદન્ત.

પ્રારંભ અગ્ર ન.. આદિ પુ.

ખાંધવું નિર્+મા ૩ ગ.

માણસને અયોગ્ય (અમાનુષિક)
માનવાનર્હ પુ. સ્ત્રી. ન., નિરનુકૌશં કર્મ.

મેળવવું ઉપ+અર્જ ૧ ગ. અને ૧૦ ગ.

રાજકીય વિદ્યા નીતિશાસ્ત્ર ન.

સત્ય ઋત ન., સત્ય ન.

સોસો શતશઃ અ.

પાઠ ૧૭મો.

સંખ્યાદર્શક શબ્દો.

૧. સંસ્કૃતમાં વીસ સુધી સંખ્યાવાચક શબ્દોની ટીપ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ એક એક	૧૧ એકાદશન્ અગીઆર
૨ દ્વિ બે	૧૨ દ્વાદશન્ બાર
૩ ત્રિ ત્રણ	૧૩ ત્રયોદશન્ તેર
૪ ચતુર્ ચાર	૧૪ ચતુર્દશન્ ચૌદ
૫ પચ્ચન્ પાંચ	૧૫ પચ્ચદશન્ પંદર
૬ ષષ્ છ	૧૬ ષોડશન્ સોળ
૭ સપ્તન્ સાત	૧૭ સપ્તદશન્ સત્તર
૮ અષ્ટન્ આઠ	૧૮ અષ્ટાદશન્ અઠાર
૯ નવન્ નવ	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 10px;">{</div> <div> ૧૯ નવદશન્ ૨૦ એકોનવિંશતિ </div> <div style="margin-left: 10px;">}</div> <div style="margin-left: 10px;">ઓગણીસ</div> </div>
૧૦ દશન્ દશ	
	૨૦ વિંશતિ વીસ

નવદશન્ સુધીના બધા સંખ્યાવાચક શબ્દો વિશેષણ ગણવા, એટલે જે નામની જોડે તે સંબંધ ધરાવતા હોય તે નામના વિભક્તિ અને વચન તેઓને લાગે છે, અને પહેલાં ચારને તો જાતિ પણ નામનીજ લાગે છે.

૨. વિંશતિ વીસ	ષષ્ઠિ સાઠ
ત્રિંશત્ ત્રીસ	સપ્તતિ સિતેર
ચત્વારિંશત્ ચાળીસ	અશીતિ એસી
પચ્ચાશત્ પચાસ	નવતિ નેવું

આ શબ્દોને નામ તરીકે ગણી શકાય. તે બધા સ્ત્રીલિંગના છે, જે નામને તેઓ લગાડાય છે તે નામ ગમે તે જાતિનું હોય તેમાં હરકત નહિ. નામ બહુવચનમાં હોય તો પણ તેઓ એકવચનમાં આવી શકે. વિંશતિર્બ્રહ્મણાઃ 'વીસ બ્રાહ્મણો'. બીજા નામની પેઠે આ શબ્દોને પણ દ્વિવચન અને

બહુવચન છે; પણ બ્યારે આ વચનનો ઉપયોગ થાય ત્યારે વાક્યરચના કુંક્રિ જૂદી થાય છે. બ્રાહ્મણનાં વિંશતી ‘આહ્વણોની વીસ વીસની બે (મંડળીઓ).’ બ્રાહ્મણનાં વિંશતયઃ ‘આહ્વણોની વીસ વીસની ઘણી (મંડળીઓ).’ આજ પ્રમાણે એકવચનનો ઉપયોગ થાય છે. બ્રાહ્મણનાં વિંશતીઃ ‘આહ્વણોની વીસની એક મંડળી.’

૩. આમાંના કોઈપણ બેની વચ્ચેની સંખ્યા એક, દ્વિ, ઇત્યાદિ લગાડી કસાય છે, અને તે નવન સુધી પણ તે નવવાળી સંખ્યા પછીના સંખ્યાવાચક શબ્દનેએકોન (એક+જન) લગાડીને પણ કરી શકાય. આ સમાસ કરતાં અન્ય નો લોપ થાય છે; દ્વિ નો દ્વા, ત્રિ નો ત્રયઃ અને અષ્ટન નો અષ્ટ થાય છે. પણ છેલ્લા ત્રણ ફેરફાર ચત્વારિંશત્, પચ્ચાશત્, ષષ્ટિ, સત્તતિ, ને નવતિમાં વિકસે થાય છે અને અશીતિમાં થતા નથી, આ સંખ્યાવાચક શબ્દોને ઉપરની કલમના વાક્યરચનાના નિયમો લાગુ પડે છે. શત ‘સો’ ન. નામ છે.

૩૧ એકત્રિંશત્ એકત્રીસ	૩૯ નવત્રિંશત્-એકોનચત્વારિંશત્
૩૨ દ્વાત્રિંશત્ બત્રીસ	ઓગણચાળીસ
૩૩ ત્રયસ્ત્રિંશત્ તેત્રીસ	૪૨ દ્વિચત્વારિંશત્-દ્વાચત્વારિંશત્
૩૪ ચતુસ્ત્રિંશત્ ચોત્રીસ	બેતાળીસ.
૩૫ પચ્ચત્રિંશત્ પાંત્રીસ	૪૩ ત્રિચત્વારિંશત્-ત્રયશ્ચત્વારિંશત્
૩૬ ષટ્*ત્રિંશત્ છત્રીસ	તેતાળીસ
૩૭ સત્તત્રિંશત્ સાડત્રીસ	૪૮ અષ્ટચત્વારિંશત્-અષ્ટાચત્વારિંશત્
૩૮ અષ્ટાત્રિંશત્ આડત્રીસ	અડતાળીસ વિગેરે વિગેરે.
	૮૨ વ્યશીતિ બ્યાસી
	૮૩ ત્ર્યશીતિ ત્યાસી

*આહિં ત્રિંશત્ ના આદિ ત્ નો યથાક્રમ મૂર્ધસ્થાની વ્યંજન થતો નથી. કારણ કે નિયમ એવો છે કે મૂર્ધસ્થાની વ્યંજન પદને અન્તે હોય અને તેની પછી દંતસ્થાની વ્યંજન આવે તો તેને બદલે મૂર્ધસ્થાની થતો નથી.

૪. એકનાં સર્વનામ જેવાં ૩૫ થાય છે. અનિશ્ચિત સર્વનામ તરીકે તેનાં દ્વિવચન અને બહુવચન થાય છે. દ્વિનાં દ્વિવચનનાજ ૩૫ થાય છે, અને ૩૫ાખ્યાન કરતી વખતે દ્વિનો દ્વ કરવો એટલે અકારાન્ત નામ ગણવો દ્વૌ પ્ર૦, દ્વિ૦, દ્વાભ્યામ્ તૃ૦, ચ૦, પં૦, દ્વયોઃ ૫૦, સ૦. ત્રિ અને બીજા વિશેષણરૂપી સંખ્યાવાચક શબ્દોના બહુવચનમાંજ ૩૫ાખ્યાન થાય છે. ત્રિનાં, ૩ અન્ત્ય પુર્લિંગ જેવાં ૩૫ાખ્યાન થાય છે. ૫ઠી માં વિશેષતા છે, ત્રયાણામ્. ચતુર્ નું પ્રથમા ચત્વારઃ છે, ૫૦ ને સ૦ ચતુર્ણામ્ અને ચતુર્ષુ છે. બીજા નિયમિત છે.

વિશેષણરૂપી બીજા સંખ્યાવાચક શબ્દો ૫ઠી પ્રથમા અને દ્વિતીયાના પ્રત્યયો લોપાય છે, અને વ્યજનથી શરૂ થતા પ્રલય પૂર્વે ન્ નો લોપ થાય છે. અન્ નો અ ૫ઠીમાં લંભાય છે; જેમકે પञ्च પ્ર., દ્વિ., પञ्चभिઃ તૃ., પञ्ચભ્યઃ ચ., પં., ૫., પञ્ચસુ સ.; ષટ્ કે ષટ્ પ્ર., દ્વિ., ષટ્ભિઃ તૃ., ષટ્ભ્યઃ ચ., પં., ૫., ષટ્સુ સ૦. કતિ 'કેટલા'ના એજ પ્રમાણે ૩૫ાખ્યાન થાય છે.

અષ્ટના જુદી રીતે ૩૫ાખ્યાન થાય છે. અઠૌ પ્ર., દ્વિ., અઠાભિઃ તૃ૦, અઠાભ્યઃ ચ., પં., અઠાસુ સ., ૫ઠીમાં ફેરફાર નથી.

સ્ત્રીલિંગ.

૫. એકા ને દ્વા નાં સર્વાની પેઠે ૩૫ાખ્યાન થાય છે. ત્રિ અને ચતુરના સ્ત્રીલિંગ અંગો તિષ્ઠ અને ચતસ છે, તેનાં આ પ્રમાણે ૩૫ો થાય છે;

તિષ્ઠઃ, ચતસઃ, પ્ર૦ને દ્વિ૦, તિષ્ઠભિઃ અને ચતસભિઃ તૃ૦, તિષ્ઠભ્યઃ ચતસભ્યઃ ચ૦ ને પં૦, તિષ્ઠાણામ્ ને ચતસાણામ્ ૫૦, તિષ્ઠષુ ને ચતસષુ સ૦.

બીજાં વિશેષણરૂપી સંખ્યાવાચક સ્ત્રીલિંગ અંગો પુર્લિંગથી જુદાં નથી.

નપુંસકલિંગ.

એક	એકમ્	પ્ર૦ અને દ્વિ૦
દ્વિ	દ્વે	" "
ત્રિ	ત્રીણિ	" "
ચતુર્	ચત્વારિ	" "

બીજા વિશેષણરૂપી સંખ્યાવાચક શબ્દોનાં નપું. રૂપો પુલ્લિંગ જેવાંજ છે.

૭. એક, દ્વિ, ત્રિ, ચતુર્ અને પૂર્નાં સંખ્યાપૂરક શબ્દો પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય, ચતુર્થ અને પદ્મ. પ્રથમને બદલે અગ્નિમ અને આદિમ અને ચતુર્થ ને બદલે તુર્ય અને તુરીય પણ વપરાય છે. બીજા દશન્ સુધી સંખ્યાવાચક શબ્દોના સંખ્યાપૂરક શબ્દો ન લોપી મ લગાડવાથી થાય છે; જેમકે પચ્ચમઃ વિગેરે, અને દશન્ થી નવદશન્ સુધી ફક્ત ન નો લોપ કરવાથી થાય છે, એકાદશઃ વિગેરે.

૮. વિંશતિ અને બીજા સંખ્યાવાચક નામો પરથી સંખ્યાપૂરક શબ્દો કરવા હોય તો તમ લગાડવો, જેમકે વિંશતિતમઃ, એકવિંશતિતમઃ, ત્રિશત્તમઃ, એકત્રિશત્તમઃ, વિગેરે. બીજી રીત, વિંશતિના તિનો લોપ કરવાની અને બીજા શબ્દોનો અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ કરવાની છે. જ્યાં અન્ત્ય સ્વર હોય ત્યાં ત્યાં સ્વરનો અ થાય છે; પણ તે ફક્ત સમાસિક સંખ્યાવાચક શબ્દોમાં. એકલવાયા શબ્દોના સંખ્યાપૂરક શબ્દો પહેલી રીતે થાય છે; જેમકે વિંશઃ, એકવિંશઃ, ત્રિંશઃ, એકત્રિંશઃ, પચ્ચિતમઃ, એકપચ્ચિતમઃ, વિગેરે. શત 'સો'નું શતતમ થાય છે.

૯. પ્રથમ, અગ્નિમ, આદિમ, દ્વિતીય, તૃતીય, તુર્ય અને તુરીયનાં સ્ત્રીલિંગરૂપો આ ઉમેરવાથી થાય છે; બાકીનાનો અ નો ઈ કરવાથી થાય છે; જેમકે પ્રથમા, દ્વિતીયા વિગેરે, અને ચતુર્થી, પચ્ચમી, એકવિંશી, એકવિંશતિતમી વિગેરે.

૧૦. પ્રથમ પુનું પ્રથમાનું બહુવચન પ્રથમે કે પ્રથમાઃ છે, અને દ્વિતીય અને તૃતીય કે દ્વિતીયા અને તૃતીયાનાં ચ૦, પં૦, ષ૦, અને સન્ના એકવચન રૂપો વિકલ્પે અકારાન્ત કે આકારાન્ત સર્વનામ જેવાં થાય છે; જેમકે દ્વિતીયસ્મૈ કે દ્વિતીયાય વિગેરે.

૧૧. સંખ્યાવાચક શબ્દોમાંથી નિયમિત આવૃત્તિદર્શક ક્રિયા વિશેષણો દ્વિ, ત્રિ, અને ચતુર્ ને સ્ લગાડવાથી અને બીજાને કૃત્વસ લગાડવાથી થાય છે, પણ તે પૂર્વે ન નો લોપ થાય છે. એક

ને બદલે સકૃત 'એકવાર', દ્વિઃ બેવાર, ત્રિઃ ત્રણવાર, ચતુઃ ચારવાર, પચ્ચકૃત્વઃ પાંચવાર, ષટ્કૃત્વઃ છવાર વિગેરે.

૧૨ વત્ પ્રત્યય યદ્, તદ્ અને એતદ્ને, અને યત્ પ્રત્યય इद्મ અને કિમ્ ને 'એટલો' એવો અર્થ કરવાને લગાડાય છે. પહેલા ત્રણ યા, તા અને એતા અને છેલ્લા બે ઇ ને કિ થાય છે; એટલે તાવત્ 'તેટલું', તાવાન્ પુ. પ્રથમા એકવચન.

પચ્ચાશતે બ્રાહ્મણેભ્યઃ પ્રત્યહં કૃષ્ણવર્માન્નં દદાતિ ।

ગુરોઃ પરિચર્યાં કુર્વતસ્તસ્ય દ્વિચત્વારિંશદ્દહાનિ વ્યતીયુઃ ।

ચતસ્રો વિદ્યાશ્ચતુષ્ષષ્ટિં કલાશ્ચ ચન્દ્રાપીડોઽશિક્ષત ।

ચત્વારિ શૃઙ્ગાઃ* ત્રયોઽસ્ય પાદા દ્વે શીર્ષે સપ્ત હસ્તાસોઽસ્ય॥ ।

શ્રાવણસ્ય કૃષ્ણપક્ષેઽષ્ટમ્યાં તિથૌ દેવકી કૃષ્ણં સુષુવે ।

ત્રિઃ સપ્તકૃત્વઃ પરશુરામઃ પૃથિવીમક્ષત્રિયામકરોત્ ।

સપ્તદશ સામિધેનીરનુબ્રૂયાત્ ।

તા એતાઃ સપ્તર્ષોઽન્વાહઃ§ તાસાં ત્રિઃ પ્રથમામન્વાહ ત્રિરુત્તમાં
તા એકાદશ સંપદ્યન્તે ।

ત્રયસ્ત્રિંશદ્વૈ દેવા અઘૌ વસવ એકાદશ રુદ્રા દ્વાદશાદિત્યાઃ
પ્રજાપતિશ્ચ વષટ્કારશ્ચ ।

* શૃઙ્ગનું પ્ર૦ બ. વ. (વૈદિક) પ્રયોગ.

† હસ્ત પુ. પ્ર૦ બ. વ. (વૈદિક) પ્રયોગ.

॥ બ્યારે પવિત્ર અગ્નિ સળગાવે છે ત્યારે આ ભણવામાં આવે છે.
એમાં અગ્નિદેવના કલ્પિત આકારનું વર્ણન કરીધેલું છે.

§ આનો કર્તા હોતા અધ્યાહાર છે. અમુક ક્રિયામાં હોતા મન્ત્ર ભણે
છે તે વિષે આ છે.

*શતમનૂચ્યમાયુષ્કામસ્ય † । શતાયુર્વૈ પુરુષ આયુષ્યેવૈનં
†તદધાતિ+ । ત્રીણિ ચ શતાનિ ચ ષષ્ટિશ્ચાનૂચ્યાનિ
યજ્ઞકામસ્ય । ત્રીણિ ચ વૈ શતાનિ ષષ્ટિશ્ચ સંવત્સરસ્યાહાનિ ।
તાવાન્સંવત્સરઃ સંવત્સરઃ પ્રજાપતિઃ પ્રજાપતિર્યજ્ઞઃ । ‡ઉપૈનં યજ્ઞો
નમતિ યસ્યૈવં વિદ્વાંસ્ત્રીણિ ચ શતાનિ ચ ષષ્ટિં ચાન્વાહ ।
સપ્ત ચ શતાનિ વિંશતિશ્ચાનૂચ્યાનિ પ્રજાપશુકામસ્ય । સપ્ત ચ
વૈ શતાનિ વિંશતિશ્ચ સંવત્સરસ્યાહોરાત્રાઃ ।

સંવિભાજયતિ શ્રીમાન્ સ વિત્તેન દ્વિજોત્તમાન્ ।

ધર્મષટ્ઠાંશભાગેન તેઽપિ સંવિભજન્તિ તમ્ ॥

ગર્ભાષ્ટમેઽન્દે કુર્વીત બ્રાહ્મણસ્યોપનાયનમ્ ।

ગર્ભાદેકાદશે રાજ્ઞો ગર્ભાત્તુ દ્વાદશે વિશઃ ॥

ત્રિરાત્રામેદપઃ પૂર્વે દ્વિઃ પ્રમૃજ્યાત્તતો મુખમ્ ।

શ્વાનિ ચૈવ સ્પૃશેદદ્ધિરાત્માનં શિરઃ એવ ચ ॥

જીવન્તોઽપિ મૃતાઃ પશ્ચ વ્યાસેન પરિકીર્તિતાઃ ।

દરિદ્રો વ્યાધિતો મૂર્ખઃ પ્રવાસી નિત્યસેવકઃ ॥

અનારમ્ભો હિ કાર્યાણાં પ્રથમં બુદ્ધિલક્ષણમ્ ।

પ્રારબ્ધસ્યાન્તગમનં દ્વિતીયં બુદ્ધિલક્ષણમ્ ॥

* અશિષ્ટોમ નામના યજ્ઞનું પ્રાતરનુવાક કરીને અગ છે, તેમાં ગોરો
ધણું મન્ત્ર ભણે છે. એ મન્ત્રની સખ્યા આ વાક્યમાં નક્કી કરેલી છે,
જેમકે પહેલું એમ કહે છે કે આયુષ્યકામપુરુષ યજ્ઞ કરે તો સો મન્ત્ર
ભણવા; પછી તેનું કારણ આપેલું છે, અને એજ પ્રમાણે બાકીનું સમજવું
આ યજ્ઞમાનને લાગુ પડે છે.

† આનો વિશેષ્ય યજ્ઞમાન અથવા યજ્ઞ કરનાર અધ્યાહાર છે.

‡ અહિં તદ્ નો અર્થ તસ્માદ્ જોવો થાય છે.

+ આનો કર્તા અધ્યાહારે હોતા છે.

¶ આ પ્રયોગ પાણિનિના નિયમથી વિરુદ્ધ છે.

નષ્ટે મૃતે પ્રવ્રજિતે ક્લીબે ચ પતિતે પતૌ* ।
 પશ્વસ્વાપત્સુ નારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥
 તિસ્રઃ કોટ્યોઽર્ધકોટી ચ યાનિ લોમાનિ માનવે ।
 તાવત્કાલં વસેત્સ્વર્ગં મર્તારં યાનુગચ્છતિ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. તે મહિનાની ૨૭મી તારીખે પંડિતોની સભા ભરાઈ હતી.
૨. તે વખતે નેવાણુ માણસોની પરીક્ષા લેવાઈ હતી, તેમાંથી ચોપન માણસો વ્યાકરણમાં સારા વિદ્વાન માલમ પડ્યા.
૩. પંડિતો કહે છે કે અઢાર પુરાણો છે અને ચોવીસ સ્મૃતિઓ છે.
૪. પહેલાં ત્રણ વેદ હતા-ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ; પછીથી ચાર થયા.
૫. હાલ યજુર્વેદની બે મુખ્ય શાખાઓ છે.
૬. મનુસ્મૃતિના બાર અધ્યાય છે, અને સાતમામાં રાજ્યોના ધર્મ ગણાવ્યા છે.
૭. આસો માસની શુક્લપક્ષની દશમીએ દક્ષિણમાં લોકો અરસ્પરસ શમીના પાંદડાં, તે સોનું છે એમ કહી આપે છે.
૮. પાંચે પાંડવોથી સર્વ શત્રુઓ માર્યા ગયા.
૯. રામે રાવણનાં દશ માથાં કાપી નાંખ્યા.
૧૦. તેણે ચાર વિદ્યામાં, છ શાસ્ત્રમાં, અને ચોસેઠ કળામાં પ્રવીણતા મેળવી.
૧૧. ત્રણ વખત મે તેને જવાને કહ્યું, અને તે જ્યારે ન ગયો ત્યારે મે તેને લાત મારી.
૧૨. જુદીજુદી આઠ દિશાના આઠ દિગ્પાળ છે, એમ હિન્દુઓ માને છે.

* આ પ્રયોગ પાણિનીના નિયમથી વિરૂદ્ધ છે. ગયા પાઠનો ૩ બે નિયમો જુઓ.

૧૩. મહાભારતના અઢાર પર્વમાં ત્રીજું સૌથી સાંં છે, કારણ કે તેમાં આનંદદાયક વાર્તાઓ છે.

૧૪. આ દ્વા બેતાળીસ દિવસ* લેવાને ડૉઝરે મને કહ્યું છે.

૧૫. રઘુવંશના સત્તર સર્ગ, કુમારસંભવના સાત, નવ નાટકો, અને પતન્જલિ મહાભાષ્યના છયાસી પાના હું શીખ્યો છું.

શબ્દકોષ ૧૭.

અક્ષત્રિય પુ. સ્ત્રી. ન. ક્ષત્રિયવિનાનું.

અનારમ્ભ પુ. પ્રારંભ નહીં તે.

અનૂચ્ય અનુ+વચ્નો વિધ્યર્થ કૃ.

ભણી જવાનું.

અન્તગમન ન. અન્તે જવું તે.

અન્વાહ (અનુ+આહ) તે બોલે છે, પડે છે.

અવ્દ પુ. વરસ.

અર્ધકોટી સ્ત્રી. (અર્ધ ન. અડધું, કોટી સ્ત્રી. કરોડ) અડધો કરોડ, પચાસ લાખ.

અહોરાત્ર પુ. રાતદિવસ.

આયુષ્યકામ પુ. લાંબો આવરદા ધૃષ્ટિનાર.

ઇ વ્યતિ જોડે, જતા રહેવું.

ઉત્તમ પુ. સ્ત્રી. ન. છેલ્લું.

ઉપનાયન } ન. જનોઈની ક્રિયા.
ઉપનયન }

કલા સ્ત્રી. હુન્નર.

કાર્ય ન કામ, કાજ.

કીર્તિત પરિ જોડે, (કૃત ૧૦ ગ.

‘કહેવું’ ઉપરથી) ગણાવેલું.

કૃષ્ણ પુ. વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર.

કૃષ્ણપક્ષ પુ. અંધારિયું.

કૃષ્ણવર્મન્ પુ. વિશેષનામ છે.

ક્લીવ પુ. ન. નપુંસક, નામર્દ.

સ્વ ન. માણસના શરીરના પોલ્લ ભાગ, જેવાકે મોઢું, નાક વિગેરે.

ગર્ભાષ્ટમ પુ. સ્ત્રી. ન. (ગર્ભ ગરભ,

અને અષ્ટમ આઠમું) ગર્ભ રહે

ત્યાંથી આઠમું.

ચન્દ્રાપીઢ પુ. રાજકુમારનું નામ છે.

ચમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં આ જોડે,

આચમન કરવું.

તાવત્કાલમ્ ક્રિ. વિ. તેટલીવાર લગી.

દેવકી સ્ત્રી. કૃષ્ણની મા.
 દ્વિજોત્તમ પુ. બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ.
 ધર્મષષ્ટાંશભાગ પુ. પુણ્યનો છઠ્ઠો
 ભાગ.
 પતિત પુ. સ્ત્રી. ન. પાપી, ધર્મ
 બ્રષ્ટ થયેલું.
 પદ્ ૪થો ગ. આત્મને ૦ સમ્ જોડે,
 જુમલ્લે થવું, બધું મળીને થવું.
 પરિચર્યા સ્ત્રી. નોકરી, સેવા.
 પ્રજાપતિ પુ. બ્રહ્મદેવ.
 પ્રજાપશુકામ (પ્રજા સ્ત્રી. છોકરાં,
 પશુ પુ. ઢોર અને કામ પુ.
 ઇચ્છા) છોકરાં અને પશુ ઇચ્છનાર.
 પ્રવાસિન્ પુ. મુસાફર
 પ્રવ્રજિત પ્ર+વ્રજ્ નો ભૂ. કૃ. દેશ-
 માંથી કાઢી મૂકેલો, ત્યાગી થયેલો.
 બુદ્ધિલક્ષણ ન. (બુદ્ધિ સ્ત્રી. અક્ષર,
 લક્ષણ ન. ચિહ્ન) બુદ્ધિનું ચિહ્ન.
 મજ્ સમ્+વિ જોડે, ભાગ આપવો,
 બક્ષીસ કરવી.
 માજ્ ૧૦ ગ. સમ્+વિ જોડે, ભાગ
 આપવો, બક્ષીસ કરવી.
 મૃજ્ પ્ર જોડે, ધોવું.

લોમન્ ન. વાળ.
 વષટ્કાર પુ. અગ્નિમાં બળી નાખતી
 વખતે વૌષટ્ કરીને ઉચ્ચાર કરે
 છે તે, એ દેવતા ગણાય છે.
 વિદ્યા સ્ત્રી. વિદ્યા.
 વિદ્વસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. જાણનાર.
 વિશ્ પુ. હિંદુઓમાં (બ્રાહ્મણ,
 ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા વિશ અને
 શુદ્ર) ચાર જ્ઞાતિમાં ત્રીજો વર્ગ
 અથવા ત્રીજો ન્યાત.
 વ્યાધિત પુ. સ્ત્રી. ન. રોગિષ્ઠ.
 વ્યાસ પુ. મહાભારતના કર્તા તરીકે
 મનાય છે તે, ઋષિનું નામ છે.
 શતાયુસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. સો વરસ
 જીવનાર.
 શૃઙ્ગ ન શિંગડું.
 શ્રાવણ પુ. હિંદુના ચૈત્રી વરસનો
 પાંચમો મહિનો.
 સંવત્સર પુ. વરસ.
 સામિધેની સ્ત્રી. યજ્ઞને માટે દેવતા
 પાડતી વખતે એક કવિતા (મન્ત્ર)
 બોલાય છે તે.

અજવાળીયું પખવાડીયું (ચાન્દ્ર
માસનું) શુક્લપક્ષ પુ.
આસો (મહિનાનું નામ છે) આશ્વિન પુ.
ઋગ્વેદ (વેદનું નામ છે) ઋગ્વેદ પુ.
કહેતું અભિદધાન અભિન્ધા નો વ. કૃ.
કુમારસંભવ (કાલિદાસરચિત કાવ્યનું
નામ છે) કુમારસંભવ પુ.
ગણાયલું પરિકીર્તિત કર્મણિ ભૂ.
કૃ. પરિગણિત.
દિગ્પાળ દિવપાલ પુ.
નાટક નાટક ન.
પર્વ (ભાગ, સર્ગ) પર્વન્ ન.
પહેલા (અસલ, મૂળ) અગ્રે
અગ્રનું સં એં વં, આદૌ આદિ
સં એં વં.
પુરાણ (ધણી ચીજો વિશે પરં-
પરાથી ચાલતું વર્ણન જે ગ્રંથોમાં
હોય છે તેના તથા ધર્મ સંબંધી
વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિષે જેમાં
ખ્યાન હોય છે એવી જાતના
ગ્રંથોનું નામ) પુરાણ ન.
ફરજ ધર્મ પુ.
ભરાઈ (મળેલી-જેવી કે સભા)

મિલિત ભૂ. કૃ.

મહાભારત (પાણ્ડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના
પુત્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જેમાં વર્ણ-
વેલું છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ
છે) મહાભારત ન.

માલમ પડ્યું-પડેલું ઉપલબ્ધ કર્મણિ
ભૂ. કૃ., સમધિગત કર્મણિ ભૂ. કૃ.
યજુર્વેદ (વેદનું નામ છે) યજુર્વેદ પુ.
રઘુવંશ (કાલિદાસના કાવ્યનું નામ
છે) રઘુવંશ પુ.

લાત લત્તા સ્ત્રી; લાત મારે છે લત્તયા
પ્રહરતિ.

વિદ્યા વિદ્યા સ્ત્રી.

વૈદ મિપજ્ પુ. વૈદ પુ.

શમી (એક જાતનું ઝાડ છે) શમી
સ્ત્રી.

સભા સમાજ પુ. પરિષદ્ સ્ત્રી.

સભા સ્ત્રી.

સર્ગ સર્ગ પુ.

સામવેદ સામવેદ પુ (વેદનું
નામ છે)

સાઈ સમીચીન પુ. સ્ત્રી. ન. નિપુણ
પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૧૮મો.

વિશેષણનાં અધિકતાદર્શક અને શ્રેષ્ઠતાદર્શક રૂપો વિગેરે.

૧. ईयस् અધિકતાદર્શક પ્રત્યય છે, અને इष्ठ શ્રેષ્ઠતાદર્શક છે. આ પ્રત્યયો પહેલાં, શબ્દનો અન્ત્ય સ્વર કે વ્યંજન હોય તો તે તેની પહેલાંના સ્વર સાથે લોપાય છે; જેમકે लघु-લઘીયસ્ અધિકતાદર્શક, लघिष्ठ શ્રેષ્ઠતાદર્શક; महत् મૂળરૂપ, महीयस् અધિ૦, महिष्ठ શ્રેષ્ઠતાદર્શક; बलिन् મૂળ, बलीयस् અધિકતાદર્શક ધ્યાનિદિ.

ગુણુ બતાવનાર વિશેષણનેજ આ પ્રત્યયો લાગે છે પણ કૃદન્તોને તેમજ ક્રિયાપદપરથી સાધિત શબ્દોને લાગતા નથી, તર અને તમ નીચે આપેલા છે તે બધાને લાગે છે.

૨. पृथु, मृदु, कृश, दृढ અને परिवृढ આદિમાં ऋ છે તેનો ર થાય છે; જેમકે पृथु મૂળ, प्रथीयस् અધિકતા૦, प्रथिष्ठ શ્રેષ્ઠતા૦.

૩. पूर्वगामि વ્યંજન સહિત અન્ત્ય સ્વરનો સ્થૂલ, દૂર, દ્વસ્વ, ક્ષિપ્ર અને ક્ષુદ્ર શબ્દોમાં અને યુવન્ ના વન્ નો લોપ થાય છે, અને પૂર્વના સ્વરનો ગુણુ થાય છે; જેમકે સ્થૂલ મૂળ, स्थवीयस् અધિકતા૦, स्थविष्ठ શ્રેષ્ઠતા૦.

૪. स्वाभित्य દર્શક પ્રત્યયો मत्-वत् અને विन् જે હમણા કહેવામાં આવશે તેનો લોપ થાય છે; જેમકે વલવત્ મૂળ, वलीयस् અધિકતા૦, वलिष्ठ શ્રેષ્ઠતા૦.

૫. નીચેના અનિયમિત રૂપો છે.

મૂળ	અધિકતા૦.	શ્રેષ્ઠતા૦
प्रशस्य वभाणुवा लायक	श्रेयस्	श्रेष्ठ
वृद्ध धरकुं	{ ज्यायस् वर्णीयस्	{ ज्येष्ठ वर्षिष्ठ
अन्तिक पासेनुं	नेदीयस्	नेदिष्ठ

વાઢ દઢ, સાં	સાધીયસ્	સાધિષ્ઠ
પ્રિય વહાલું	પ્રેયસ્	પ્રેષ્ઠ
સ્થિર નિશ્ચલ	સ્થેયસ્	સ્થેષ્ઠ
સ્ફિર જાડું, ધણું	સ્ફેયસ્	સ્ફેષ્ઠ
ગુરુ ભારે	ગરીયસ્	ગરિષ્ઠ
ઊરુ પહોળું	વરીયસ્	વરિષ્ઠ
વહુલ બહુ	બંહીયસ્	વંહિષ્ઠ
દીર્ઘ લાંબું	દ્રાધીયસ્	દ્રાધિષ્ઠ
વહુ ધણું	ભૂયસ્	ભૂયિષ્ઠ
યુવન જુવાન	{ યવીયસ્ કનીયસ્	{ યવિષ્ઠ કનિષ્ઠ
અલ્પ નાનું	{ કનીયસ્ અર્ણીયસ્	{ કનિષ્ઠ અલ્પિષ્ઠ

૬. અધિકતા દર્શક રૂપને અંતે સ્ આવતો હોય તો તેનાં પહેલી ચોપડીમાં ૨૭મા પાઠમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે રૂપાખ્યાન કરવા. તેનું સ્ત્રીલિંગ હૈં ઉમેરવાથી થાય છે અને શ્રેષ્ઠતાદર્શક સ્ત્રીલિંગ આ ઉમેરવાથી થાય છે; જેમકે કનીયસી, કનિષ્ઠા.

૭. તર એ બીજો અધિકતાદર્શક પ્રત્યય છે, અને તેના જેવો શ્રેષ્ઠતાદર્શક પ્રત્યય તમ છે. આ પ્રત્યયો ફક્ત વિશેષણને નહિ પણ નામ, અવ્યયો અને ક્રિયાપદને પણ લગાડાય છે. છેલ્લી બાબતમાં તેનાં તરામ્ અને તમામ્ એવાં રૂપ થાય છે. અવ્યયોમાં પણ એવાં રૂપ થાય છે. અવ્યયો પ્રત્યયો સાથે મળીને વિશેષણ થયા હોય તો તેમ થતું નથી. આ પ્રત્યયો લગાડતાં પહેલાં શબ્દોમાં કોઈપણ ફેરફાર થતો નથી. લઘુ મૂળ લઘુતરઃ, લઘુતમઃ, પાચકતરઃ, પાચકતમઃ, પચતિતરામ્, પચતિમામ્, ડચૈસ્તરામ્, ડચૈસ્તમામ્, ડચૈસ્તરઃ, ડચૈસ્તમઃ વિશેષણ તરીકે.

૮. તર અને તમ અન્તે હોય એવા વિશેષણનાં સ્ત્રીલિંગ રૂપો આ ઉમેરવાથી થાય છે.

૯. પ્રકૃતિએ (મૂળ શબ્દે) બતાવેલી વસ્તુનું સ્વામિત્વ બતાવનારો સાધિત રૂપો પ્રકૃતિને અથવા મૂળ શબ્દને મત્ત લગાડવાથી થાય છે; જેમકે ધીમત્ ‘બુદ્ધિવાળો’ ધી ‘બુદ્ધિ’ ઉપરથી.

૧૦. જે પ્રકૃતિને અન્તે મ્ કે અ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) હોય અથવા બેમાંથી એક પણ ઉપાન્ત્ય હોય તો આ પ્રત્યયમાં મ નો વ થાય છે; ધનવત્ ‘પૈસાદાર’ ધન ઉપરથી. વિદ્યાવત્, યશસ્વત્, માસ્વત્, કિંવત્, લક્ષ્મીવત્. કેટલાંક અપવાદભૂત રૂપો છે; જેમકે યવમત્, મૂમિમત્, વિગેરે.

૧૧. અ અન્તે હોય એવાં નામોને આજ્ અર્થમાં ઇન્ લગાડવામાં આવે છે, તે પહેલાં પૂર્ણ અ નો લોપ થાય છે; જેમકે દણ્ડિન્, ધનિન્ ઇન્. વિન્ આજ્ અર્થવાળો બીજને પ્રત્યય છે. તે કેટલાંક નામને લગાડાય છે; જેમકે યશસ્વિન્.

૧૨. દશ્ પુ. સ્ત્રી. ન. અને દશ્ પુ. ન. (દૃશી સ્ત્રી.) “જેવું” એવો અર્થ બતાવવામાં લગાડવામાં આવે છે. પ્રકૃતિના અન્ત્યાક્ષરનો લોપ થઈ તેની જગ્યાએ આ મૂકાય છે; જેમકે તાદશ ‘તેના જેવું’ ત્વાદશ ‘તારા જેવું’. હ્રદમ્ અને કિમ્ના ઈ અને કી થાય છે; જેમકે હૈદશ વિગેરે.

૧૩. ક્ર, મૂ અને કોઈવાર અસ્નાં ક્રિયાવાચક અથવા બીજા રૂપો નામના અને અવ્યયને પ્રકૃતિથી સૂચિત વસ્તુ ‘જેવું થવું કે કરવું’ એવા અર્થમાં વપરાય છે.

૧૪. (અ) અવ્યય સિવાય બધે અન્ત્ય અ અથવા આ નો ઈ થાય છે. (બ) પૂર્વનો હ કે ડ દીર્ઘ થાય છે; (ક) અને હ્રસ્વ ઋ નો રી થાય છે. (ડ) અન્ત્ય ન્ નો અને મનસ્, અરુસ્, ચક્ષુસ્, ચેતસ્, રહસ્, અને રજસ્ એટલાના સ્ નો લોપ થાય છે; જેમકે ઘનીકરોતિ, ઘનીભવતિ, ગજીભવતિ, પ્રત્યક્ષીકરોતિ, સ્વીકૃતમ્ ન., શુચીભૂતમ્ ન., પદ્મભવનમ્ ન., માત્રીકરોતિ, દિવાભૂતા સ્ત્રી.

ऋग्वेदात्सामवेदस्य महिमा भूयान् ।

यज्ञवर्मायोध्यां गच्छन्नध्वनोऽर्धाद्भूयोऽतिक्रम्याश्राम्यत् ।

कृष्णस्य सुभद्रा यवीयसी स्वसा ।

सर्वेषु कुसुमेषु शिरीषकुसुमं म्रदिष्ठम् ।

निःश्रेयसाय कर्मपथाज्ज्ञानमार्गः साधीयान् । श्रेष्ठस्तु
सर्वेषां भक्तिमार्गः ।

परमात्माणोरप्यणीयान्महतोऽपि महीयान्त्वर्तते ।

धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवाः कृष्णसाहाय्याब्दलीयांसः किं तु
तेषां योधसमाजो गरीयान् ।

दुःखितस्य वृत्तान्तश्रवणेनार्द्राभवन्ति हृदयान्यनुकम्पिनां
महात्मनाम् ।

यो यज्ञकर्माणि यथाविधि करोति स प्रजावान्पशुमांस्तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसी यशस्वांश्च भवति ।

विष्णुशर्मण एकपञ्चाशत्पुत्रा आसन् । तेषां ये मध्यमाद्देव-
दत्ताज्यायांसः पञ्चविंशतिस्ते कनीयोभिः पञ्चविंशत्या कलहं
चक्रुः ।

सर्वासु नदीषु भागीरथी द्राघिष्ठा विस्तारे वरिष्ठा च ।
तस्याः सलिलं यमुनायाः शुचितरम् । पर्वतेषु हिमालयः प्रथिष्ठः ।

अहो दीप्तिमतोऽपि विश्वसनीयतास्य राज्ञो वपुषः ।

ईदृशी मे मन्दभाग्यता यन्न केवलं भर्तुर्विरहो दारकयोरपि ।

हा सौम्य हनूमन्क पुनस्त्वादशस्य साधोर्महोपकारिणः
संभवोऽस्मिञ्जगति ।

नैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।

नेयं मे जटा किं तु वेणीकृतः कचानां कलाप इत्य-
ब्रवीत्काचित्स्त्री ।

दासीभूतां सर्पाणां जनन्याः सेवां कुर्वतीं स्वमातरं
बन्धनान्मुमोच गरुडः ।

તપશ્ચરન્નાવળઃ સ્વીયાનિ નવ શિરાંસિ શિવાયોપાયની-
ચકારેતિ શૃણુમઃ ।

પ્રિયતમસ્ય પુણ્ડરીકસ્ય મરણેન સશોકયા મહાશ્વેતયા
તિરસ્કૃતા વિષયા દૂરીકૃતો વાન્ધવજનોઽઙ્ગીકૃતમરણ્યેઽવસ્થાનમ્ ।

एकः पुरुषः प्रियतमायाः प्रासादस्योपरितनीं भूमिं
प्रवेष्टुमिच्छुर्वातायनादधोऽवलम्बमानमहिं रज्जूकृत्यारुरोह ।

उपरते भर्तरि यत्प्राणाः परित्यज्यन्ते तन्मौख्यम् । उत्तरा
विराट्दुहिता वालिका विनयवति धीमति विक्रान्ते च पञ्चत्व-
मभिमन्यावुपगतेऽपि प्राणान्न जहौ । अन्या अपि सहस्रशः कन्यका
अभर्तृमन्यो जाताः सत्यो जीवितानि न तत्यजुरिति श्रूयते ।

जीवनाय मनुजन्मनामिह भ्राम्यतामथ कदापि स प्रभुः ।
त्वाद्दशो भवति भाग्ययोगतो वेत्ति यः सदसतां यदन्तरम् ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. દશરથની ત્રણ સ્ત્રીમાં કૌશલ્યા સૌથી મોટી (વૃદ્ધ) અને કૈકેયી સૌથી નાની હતી (યુવન).

૨. સીતાની શરીરની આકૃતિ દ્રૌપદીના કરતાં વધારે નાબુક (તનુ) હતી.

૩. મોટું (વહુ) નાનાની (લઘુ) બરાબર થાય એ અર્થ વગરનું છે.

૪. દોડવામાં સર્વ પ્રાણીઓમાં ઘોડો સૌથી વધારે ઝડપવાળો છે (આશુ).

૫. સદ્ગુણી (સદ્ગુણ, પુણ્ય) મુખી છે (સુખ), અને માનને યોગ્ય છે.

૬. સત્યબામા કરતાં રૂઝિણી કૃષ્ણને વધારે પ્રિય હતી (પ્રિય).

૭. જ્યારે માણસ વધારે દુર્ભાગી હોય, ત્યારે તેનાં સગાં પણ દુશ્મન જેવા (વિપક્ષ) થાય.

૮. જેની પાસે પૈસો (વસુ), કે હિમ્મત (વૈર્ય), કે કીર્તિ (યશસ્, કીર્તિ), કે જમીન (ભૂમિ) હોય તેને શું કહેવાય ?*

૯. અંધા એક મનના થાયો (એકચિત્ત) અને આ જાળ લઈને ઉડી જાયો.

૧૦. દેવોમાં ઇન્દ્ર સૌથી વધારે પ્રતાપી (ઓજસ્વિન્) ને સૌથી વધારે બળવાન (વલિન્) હતો તેથી તેને રાજ્યાભિષેક કર્યો.

૧૧. ટીકાકારથી મૂળ ફકરાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરાય છે (વિશદ) અને કેટલીકવાર ગુંચવણ ભરેસો કરાય છે (ગૂઢ).

૧૨. તે વખતની અંધી સ્ત્રીઓમાં દમયન્તી સૌથી વધારે સુંદર (ચાહુ) હતી અને પોતાના સ્વામીને આસક્ત હતી (અનુરક્ત, મક્ત).†

૧૩. સ્નેહથી તારૂં હૃદય આ ક્ષણે પીગળ્યું છે (દ્રવ).

૧૪. સાધારણ બળદો કરતાં ઝુંસરીએ જોડેના વધારે જાડા (પીઠર) હોય છે.

૧૫. હે સીતા! તારા (ત્વદ્) જેવી આવી શુદ્ધ, સાદી, પ્રેમી (અનુરાગ, પ્રણય) સ્ત્રી બીજી કોઈ નથી અને મારા જેવો (મદ્) આવો દયાહીન અને કૃતઘ્ન મનુષ્ય બીજો કોઈ નથી.

શબ્દકોષ ૧૮.

અણુ પુ. સ્ત્રી ન. નાનું, પુ. નાનો,
રજકણ.
અધસ્ અ. નીચે, તળે.
અધ્વન પુ. માર્ગ.
અનુકમ્પિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. દયાવાન.
અન્તર ન. ફેર.
અભિમન્યુ પુ. અર્જુનનો પુત્ર.
અઠ્ઠ્ પુ. ન. ધા, જખમ.
અવલમ્બમાન પુ. સ્ત્રી. ન લટકતું.
અવસ્થાન ન. રહેઠાણ.
અહિ પુ. સાપ.
આર્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ભીનું.
ઈચ્છુ પુ. સ્ત્રી. ન. ઇચ્છતું, ઇચ્છનાર.
ઉત્તરા સ્ત્રી. વિરાટ રાજની પુત્રી.
ઉપરિતન પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપલું.
ઉપાયન ન. નજરાણું.
એકમનસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. એક મનનું.
કચ પુ. વાળ.
કર્મપથ પુ. (કર્મન્ કર્મ, અતે પથિન્
રસ્તો) કર્મનો માર્ગ, એટલે મોક્ષ
અથવા નિત્ય સુખ મેળવવાતે
ધર્મ સંબંધી ક્રિયા તથા કર્મ
કરવાં તે.
કલહ પુ. કથયો.
કલાપ પુ. દડો, સમૂહ.
કુરા પુ. સ્ત્રી. ન. દુઅણું, પાતણું.

કૃષ્ણસાહાય્ય ન. કૃષ્ણની મદદ.
ક્રમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અતિ જોડે,
ઓળંગવું, ઉલ્લંઘન કરવું.
ક્ષુદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું નીચ.
ગરુડ પુ. ગરુડ પક્ષી, વિષ્ણુદેવ
વાહન તરીકે વાપરતા તે જાતનું
પક્ષી.
જટા સ્ત્રી. જટા (ગુંચવાયલા વાળનું
ગુંડ).
જીવન ન. ગુજરાન.
જીવિત ન. જીવંતી.
જ્ઞાનમાર્ગ પુ. (જ્ઞાન ન. જાણવું તે,
માર્ગ પુ. રસ્તો) જ્ઞાનનો રસ્તો,
મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ઇશ્વર સંબંધી
જ્ઞાન.
દારક પુ. બાળ, પુત્ર.
દીપ્તિ સ્ત્રી. તેજ.
દૃઢ પુ. સ્ત્રી. ન. નિશ્ચલ, મજબુત.
નિઃશ્રેયસ ન. કલ્યાણ, મુક્તિ.
પરિવૃઢ પુ. ઘણી, માલીક.
પુણ્ડરીક પુ. વિશેષ નામ છે; ન.
કમળનું ફુલ.
પૃથુ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું વિશાળ.
વન્ધન ન. કબજો, કેદ કરવું તે, બંદી.
બાલિકા સ્ત્રી. બાળક છોકરી.
બ્રહ્મવર્ચસિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. વેદ
કરીતે તેજ પામેલું, વૈદિક ક્રિયાથી

પ્રાપ્ત થતું તેજ પામેલું.
 ભક્તિમાર્ગ પુ. (ભક્તિ સ્ત્રી. પ્રીતિ,
 ભક્તિ અને માર્ગ પુ. રસ્તો)
 મુક્તિ માટે ધર્મરત્ની પ્રીતિ અથવા
 ભક્તિ.

ભાગ્યયોગ પુ. (ભાગ્ય ન. નસીય,
 સાંઝ નસીય, યોગ પુ. પ્રાપ્તિ)
 સારા ભાગ્ય અથવા નસીયની
 પ્રાપ્તિ.

મૃદા પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણું, જમરું.
 મધ્યમ પુ. સ્ત્રી. ન. વચ્ચું; ન.
 કમ્બર.

મનુજન્મન્ પુ. (મનુ પુ. માણસોના
 પૂર્વજો અથવા મૂળ પુરુષોમાંનો
 એક) મનુથી જન્મેલો, માણસ,
 મનુષ્ય.

મન્દભાગ્યતા સ્ત્રી. (મન્દ સુસ્ત,
 નયનું, ભાગ્ય નસીય, મન્દભાગ્ય
 નયનના નસીયવાળો, કમનસીય,
 અભાગિયો) દુર્દૈવ, દુર્ભાગ્ય.

મહાશ્વેતા સ્ત્રી. એક ગન્ધર્વની
 દીકરીનું નામ છે.

મહોપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણું કરીને.

મૌલ્ય ન. મૂર્ખાઈ.

યજ્ઞવર્મન્ પુ. વિશેષ નામ છે.

યથાવિધિ ક્રિ. વિ. વિધિપુસ્તકમાં
 કહેલા નિયમ પ્રમાણે.

યમુના સ્ત્રી. નદીનું નામ છે, જમના-
 યુગ પુ. ન ઝુંસરી, જોતર.
 યોધસમાજ પુ. (યોધ પુ. જોદ્ધો,
 સમાજ પુ. ટોળું) જોદ્ધાનું ટોળું,
 લશ્કર.

રઙ્ગુ સ્ત્રી. દોરડું.

રમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ઉપ જોડે,
 મરી જવું.

રહસ્ ન. ગુપ્ત, એકાન્તપણું, ગુપ્ત
 વાત; ક્રિ. વિ. છાનામાનાં, એકાન્તે.

લઘુ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું.

વપુસ્ ન. શરીર.

વિક્રાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. હીમતવાન,
 શૂરો.

વિશ્વસનીયતા સ્ત્રી. વિશ્વાસ ઉપજા-
 વવાની શક્તિ.

વિવય પુ. ધન્ધિય સુખ આપનાર
 પદાર્થ.

વિષ્ણુવર્મન્ પુ. વિશેષ નામ છે.

વિસ્તાર પુ. ફેલાવ.

વૃત્તાન્તશ્રવણ ન. (વૃત્તાન્ત પુ. ઇતિ-
 હાસ, હેવાલ, શ્રવણ ન. સાંભળવું
 તે) ઇતિહાસ અથવા હેવાલ
 સાંભળવો.

વેણિ-ળી સ્ત્રી. ગુંથેલા વાળ.

શિરીષ ન. એક જાતનું ધુત.

શુચિ પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વચ્છ.

સંભવ પુ. શક્યતા, બની શકે એવી
સ્થિતિ, સંભવ.

સદસત્ પુ. સ્ત્રી. ન. સાઈ અને નઠાઈ.
સલિલ ન. પાણી.

સશોક પુ સ્ત્રી. ન. (સ સાથે શોક
પુ. દિલગિરી) શોકથી પીડિત.

સહસ્રશઃ કિ. વિ. હજારો.

સુમદ્રા સ્ત્રી. અર્જુનની વહુ.

સેવા સ્ત્રી. નોકરી.

સૌમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. નમ્ર, મનોર,
સુંદર.

હનૂમત્ પુ. વાનરનું નામ છે (એ
રામનો ભક્ત હતો), હનુમાન.

હ્રસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. ટુંકું.

અર્થ અર્થ પુ.

અર્થવગરનું અયુક્ત ભૂ. કૃ. અનુપપન્ન
ભૂ. કૃ.

કૈકેયી (દશરથની એક પત્નીનું
નામ છે) કૈકેયી સ્ત્રી.

કૌશલ્યા (દશરથની એક પત્નીનું
નામ છે) કૌસલ્યા સ્ત્રી.

કૂર નૃશંસ પુ. સ્ત્રી. ન.

ખોટું પ્રતિકૂલ પુ. સ્ત્રી. ન.

બળ જાલ ન.

બોડાયલું નિયુક્ત કર્મણિ ભૂ. કૃ.;
ધુરિ નિયુક્ત:.

ટીકા કરનાર ટીકાકાર પુ. ટીકાકૃત પુ.
દ્વ્યા વગરનું નિર્વૃણ પુ. સ્ત્રી. ન.

દોડવું તે વિદ્રવળ ન.

નિખાલસ ઋજુ પુ સ્ત્રી. ન.

આર્જવયુક્ત પુ. સ્ત્રી ન. સરલ
પુ. સ્ત્રી. ન.

પવિત્ર વિશુદ્ધશીલ પુ. સ્ત્રી ન.

પળ ક્ષણ પુ.

રૂકિમણી (કૃષ્ણની વહુ) રુક્મિણી સ્ત્રી.

શરીરનો આકાર તત્ત્વ સ્ત્રી. વપુસ્ ન.
આકૃતિ સ્ત્રી.

સગું બન્ધુ પુ. બન્ધુજન પુ. જ્ઞાતિ પુ.

સત્યભામા (કૃષ્ણની એક સ્ત્રીનું
નામ છે) સત્યભામા સ્ત્રી.

સાધારણ સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન.
સામાન્ય પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૧૯મો.

સમાસ.

દ્વન્દ્વ અને તત્પુરુષ.

૧. ૧. સંસ્કૃતમાં એક મૂળ* નામને ખીજ નામ સાથે જોડી શકાય અને આ સમાસને ત્રીજા નામ સાથે કે કોઈ ખીજ સમાસ સાથે જોડી શકાય, અથવા તો ઘણા નામો એક એક સાથે જોડી મોટા સમાસ કરી શકાય. આ રીતે ગમે તેટલા શબ્દો સાથે આવી સમાસ થાય. જે રીતે અથવા તો જે અર્થને ઉદ્દેશીને આ સમાસ કરાય છે, તે પ્રમાણે સમાસના અનેક વર્ગો થઈ શકે. દ્વન્દ્વવર્ગના સમાસોમાંના શબ્દો જો તે એકઠા ન જોડાય તો ચ નામના અવ્યયથી જોડાય; જેમકે રામશ્ચ કૃષ્ણશ્ચ=રામકૃષ્ણૌ; રામશ્ચ લક્ષ્મણશ્ચ ભરતશ્ચ શત્રુઘ્નશ્ચ=રામલક્ષ્મણભરતશત્રુઘ્નાઃ.

૨. (અ) જ્યારે સમાસ બેજ નામનો હોય અને દરેક નામ એકવચનનું હોય તો આખો સમાસ દ્વિવચનમાં આવે, અને એથી

* એટલે સત્પવાચક નામ, વિશેષણ અથવા અવ્યય.

† ગમે તે નામનો ગમે તે ખીજ નામની સાથે ગમે તે અર્થમાં સમાસ થઈ શકે એમ કદી ધારવું નહિ. સંસ્કૃત ભાષાની વાક્ય રચના પ્રમાણે અમુક સમાસજ સશસ્ત્ર છે અને ખીજઓ નથી. આ વાત ન જાણનારા માણસો ગમે તેવા સમાસો કરે છે પણ તે ખરા સંસ્કૃત સમાસ નથી. સંસ્કૃત વैयाકરણોએ એ વિશે ઘણા બારીક નિયમો આપ્યા છે અને તેમાંના કેટલાક આ ગ્રંથમાં સમજાવ્યા છે. અભ્યાસને માટે તો ઉત્તમ ગ્રંથકારોએ જે સમાસ વાપર્યા છે તે વાપરવા એજ ઉત્તમ રસ્તો છે.

વધારે નામો હોય તો બહુવચનમાં આવે. (બ) સમાસના છેલ્લા નામની જાતિ, તે આખા સમાસની જાતિ ગણવી; જેમકે કુકુટમયૂર્ચાવિમે, મયૂરીકુકુટાવિમૌ. (ક) આવા ઢન્ઢ સમાસ જ્યારે એક સમૂહ બતાવે છે કે જ્યારે એક સામટો વિચાર બતાવે છે ત્યારે એકવચનમાં અને નપુંસકલિંગમાં આવે છે; જેમકે આહારનિદ્રામયમ્. આ સમાસ સમાહાર ઢન્ઢ નામથી ઓળખાય છે. જ્યારે સમાસના શબ્દો જીવડાં, પ્રાણીના શરીરના અંગો, સૈન્યના વિભાગો, જેમની વચ્ચે સ્વાભાવિક શત્રુતા હોય એવા પદાર્થો, અને પ્રાણી સિવાય સામાન્ય નામો બતાવનારા હોય ત્યારે હમેશા આજ સમાસ થાય છે; જેમકે યૂકાલિક્ષમ્, પાણિપાદમ્, રથિકાશ્વારોહમ્, અહિનકુલમ્, ધાનાશબ્કુલિ. બીજી બાબતોમાં સમાસની રચના બોલનારની ઇચ્છાપર આધાર રાખે છે.

૩. ઋ અન્તે હોય એવો શબ્દ જે નિકટ સગપણ કે કોઈ જાતની વિદ્વત્તા સૂચવતો હોય તે શબ્દના ઋનો આ તેની પછી જ્યારે ઋ અન્તે હોય એવો બીજો શબ્દ આવે ત્યારે થાય છે; અથવા પુત્ર શબ્દ આવે તોપણ થાય છે; જેમકે હોતાપોતારૌ, માતાપિતરૌ, પિતાપુત્રૌ.

૪. જે સમાહારઢન્ઢ ને છેડે તાલબ્ય વર્ગનો કોઈપણ અક્ષર હોય અથવા તો દ્, ષ્, કે હ્ હોય તો અ સ્વર ઉમેરાય છે; જેમકે વાક્ત્વચ્ચમ્, ત્વક્ષ્મજમ્, શમીદ્ષદમ્, વાક્ત્વષ્મ, છત્રોપાહનમ્. જ્યારે સમાહારઢન્ઢ ન હોય ત્યારે અ ઉમેરાતો નથી; જેમકે પ્રાવૃદ્શરદૌ.

૨. ૧. તત્પુરૂષ નામના સમાસમાં બે અવયવ હોય છે, એમાં પહેલો અવયવ બીજા અવયવના અર્થને ચોક્કસ કરે છે કે તેના અર્થમાં વધારો કરે છે.* ગુણદર્શક અવયવ વિભક્તિના અર્થમાં આવે કે બીજા શબ્દની સાથે સમવિભક્તિમાં આવે, બીજી બાબતમાં તે વિશેષણ તરીકે કે નામ તરીકે આવે છે. પહેલી સ્થિતિએ તે તત્પુરૂષ કહેવાય છે અને બીજી સ્થિતિમાં કર્મધારય નામે ઓળખાય છે; જેમકે રાજઃ પુરુષઃ=રાજપુરુષઃ

* કેટલેક ઠેકાણે ગુણદર્શક અવયવ અન્તે મૂકવામાં આવે છે.

(તત્પુરુષ), ગમ્भीરો નાદઃ=ગમ્भीરનાદઃ (કર્મધારય), પુરુષો વ્યાગ્ર ઇવ = પુરુષવ્યાગ્રઃ (કર્મધારય).

૨. પ્રથમા સિવાયની છ વિભક્તિ અનુસાર તત્પુરુષસમાસની છ જાત છે:—

અ. (૧) દ્વિતીયા વિભક્તિમાં નામનો—શ્રિત, અતીત, પતિત, ગત, અત્યસ્ત, પ્રાપ્ત અને આપન્ન સાથે સમાસ થાય છે; જેમકે કૃષ્ણશ્રિતઃ=કૃષ્ણશ્રિતઃ, દુઃખમ્ આપન્નઃ=દુઃખાપન્નઃ, સ્વર્ગગતઃ=સ્વર્ગગતઃ.

(૨) જ્યારે દ્વિતીયા એક ચાલુ કાર્ય કે સ્થિતિનો સમય દર્શાવતી હોય ત્યારે તે તે કાર્ય કે સ્થિતિ દર્શાવતા બીજા નામ સાથે જોડાય છે; મુહૂર્તં સુખમ્=મુહૂર્તસુખમ્.

બ. તૃતીયામાં નામ (૧) પરિણામ બતાવનાર શબ્દ સાથે જોડાય છે, (૨) પૂર્વ, સદૃશ, સમ, જન, કે જન જેવા અર્થવાળા શબ્દો તેમજ કલહ, નિપુણ, મિશ્ર અને જ્ઞક્ષણ સાથે જોડાય છે.

(૩) જ્યારે તૃતીયા કર્તાના અર્થમાં કે કર્મના સાધનના અર્થમાં હોય ત્યારે પણ કોઈવાર ક્રિયાપદ પરથી સાધિતરૂપો જોડે જોડાય છે.

(૪) ખોરાકને સ્વાદિષ્ટ બનાવનારી વસ્તુના અર્થમાં તૃતીયા વપરાઈ હોય અને તેની પછીના શબ્દોનો 'એક જાતનું અન્ન' એવો અર્થ થતો હોય તો તે બેનો સમાસ થાય છે.

જેમકે (૧) શઙ્કુલયા યજ્ઞઃ=શઙ્કુલાયજ્ઞઃ (૨) માસેન પૂર્વઃ=માસપૂર્વઃ, માત્રા સદૃશઃ=માતૃસદૃશઃ, વાચા કલહઃ=વાકલહઃ, (૩) હરિણા ત્રાતઃ=હરિત્રાતઃ, નચ્ચૈર્મિત્રઃ=નચ્ચમિત્રઃ ઇ. (૪) દધ્નોદનઃ=દધ્નોદનઃ, ઇ.

ક. ચોથી વિભક્તિમાં નામનો (૧) તે નામથી સૂચિત વસ્તુઓની બનાવેલી વસ્તુદર્શક નામ સાથે સમાસ થાય છે; જેમકે યૂપાય દારુ=યૂપદારુ. (૨) તેમજ અર્થ, બલિ, હિત, સુખ અને રક્ષિત જોડે સમાસ થાય છે. અર્થ સાથે જો સમાસ થાય તો સમસ્ત શબ્દ વિશેષણ થાય છે, અને તેને તેના વિશેષ્યનાં લિંગ અને વચન લાગે છે; જેમકે દ્વિજાયાયમ્ = દ્વિજાર્થ ઓદનઃ.

દ્વિજાયેયમ્ = દ્વિજાર્થા યવાગૂઃ, દ્વિજાયેદમ્ = દ્વિજાર્થ પયઃ, મૂતેભ્યો વલિઃ = મૂતવલિઃ, ગવેહિતમ્ = ગોહિતમ્, ગવેસુખમ્ = ગોસુખમ્, ગવેરક્ષિતમ્ = ગોરક્ષિતમ્.

૩. પંચમીમાં નામ મય, મીત, મીતિ અને મી સાથે અને કોઈવાર અપેત, અપોઢ, મુક્ત, પતિત અને અપત્રસ્ત સાથે જોડાય છે. ઉદાહરણુઃ—
ચોરાદ્વયમ્ = ચોરમયમ્, સુખાદપેતઃ સુખાપેતઃ, ચક્રાન્મુક્તઃ = ચક્રમુક્તઃ, સ્વર્ગાત્પતિતઃ = સ્વર્ગપતિતઃ.

૪. (૧) પછીમાં નામ બીજા કોઈ પણ નામ સાથે સમાસમાં આવી શકે; જેમકે રાજ્ઞઃ પુરુષઃ = રાજપુરુષઃ. પણ કેટલાક અપવાદ છે. ત ને અક અન્તે હોય એવા ક્રિયાપદ પરથી સાધિત શબ્દો સાથે તેમજ કર્મનું કર્તાપણું સૂચવતા શબ્દો સાથે જોડાતા નથી; જેમકે અપાં સ્ત્રઘા, ઓદનસ્ય પાચકઃ, ઘટસ્યકર્તા પણ અપ્સ્ત્રઘા, ઓદનપાચકઃ કે ઘટકર્તા થતું નથી. કેટલાક આ અપવાદમાં અપવાદભૂત છે; જેમકે દેવપૂજકઃ, બ્રાહ્મણયાજકઃ, ઈં.

નીચેની પછીનો સમાસ થતો નથી:—નૃણાં દ્વિજઃ શ્રેષ્ઠઃ, સતાંષ્ઠઃ, આશ્વર્યો ગવાં દોહોડગોપેન, ઈં.

(૨) પૂર્વ, અપર, અધર અને ઉત્તર પછી વિભક્તિવાળાં નામ સાથે જોડાય છે, પણ તે પહેલાં મૂકાય છે. એક બાબતમાં પછીથી આખો ભાગ દર્શાવેલો જોઈએ, અને તેનો એક ભાગ આખા સમાસથી સૂચવાતો જોઈએ. પૂર્વ કાયસ્ય=પૂર્વકાયઃ, ચરમં રાત્રેઃ = ચરમરાત્રઃ, મધ્યમદ્વઃ = મધ્યાદ્વઃ, ઈંસાદિ.

(૩) એક બનાવ બન્યા પછી જે કાળ ગયો હોય તે કાળદર્શક નામ તે બનાવ સૂચવતા નામ સાથે જોડાય છે. સંવત્સરો મૃતસ્ય યસ્ય (જેને મર્યાને એક વર્ષ થયું) = સંવત્સરમૃતઃ, માસજાતઃ, ઈં.

(૪) સપ્તમીમાં નામ નીચેના શબ્દ સાથે જોડાય છે:—શૌણ્ડ, ધૂર્ત, ગ્રવીણ, નિપુણ, પण्डित, પટુ, કુશલ, સિદ્ધ, શુષ્ક, પક્ક, વન્ધ ઈં ઉદાહરણુઃ—
વાચિ પટુઃ=વાકપટુઃ, સમાયાં પण्डितઃ=સમાપण्डितઃ, આતપે શુષ્કઃ=આતપશુષ્કઃ ઈં.

૩. સમવિભક્તિતત્પુરુષ એટલે કર્મધારય નીચેની સ્થિતિમાં થાય છે:—

(અ) ઉપમાનવાચક નામ સમાન ધર્મદર્શક શબ્દ સાથે સમાસમાં આવે છે; જેમકે ઘન इव इयामः=घनइयामः.

(બ) ઉપમેય ઉપમાન; જેમકે વ્યાગ્ર, ચન્દ્ર, કમલ, પદ્મ, ઈં સાથે સમાસમાં આવે છે; જેમકે પુરુષો વ્યાગ્ર इव=पुरुषव्याग्राः, મુખં ચન્દ્ર इव=मुखचन्द्रः, નેત્રં કમલમિવ = नेत्रकमलम्, પાદઃપદ્મમિવ = पादपद्मम्. અથવા મુખમેવચન્દ્રઃ=मुखचन्द्रः, નેત્રમેવકમલમ્, એમ પણ છુટા પાડી શકાય.

(ક) ધણી જગ્યાએ વિશેષણ વિશેષ્ય સાથે આવે; જેમકે નીલં ચ તદુત્પલં ચ = नीलोत्पलम्, ગમ્भीરશ્વાસૌનાદશ્ચ = गम्भीरनादः.

(ડ) રૂપાખ્યાન થાય એવા કૃદન્તો-તેમાં પહેલું કૃદન્ત આગળનું કાર્ય બતાવતું હોય અને ખીજું કૃદન્ત પછીનું કાર્ય બતાવતું હોય; જેમકે આદૌસ્નાતઃ પશ્ચાદનુલિપ્તઃ = स्नातानुलिप्तः.

૪. અ અને અન્ તો કોઈ નામ સાથે સમાસ જે નકાર બતાવે છે તે તત્પુરુષ છે.

૫. કર્મધારયનો પહેલો અવયવ સંખ્યાદર્શક હોય તો તે સંસ્કૃતમાં દ્વિગુનામથી ઓળખાય છે. દ્વિગુ સમૂહસૂચક છે; જેમકે ત્રયાણાં ભુવનાનાં સમાહારઃ=त्रिभुवनम्. સંખ્યાદર્શક પહેલો અવયવ હોય એવો કર્મધારય દ્વિગુજ હોય.

૬. નીચેના શબ્દો અન્યસ્વર કે પૂર્વસ્વર સાથે અન્ય વ્યંજનનો લોપ કરી નીચેની સ્થિતિમાં અ ઉમેરે છે.

(અ) પથિન્ કોઈ પણ સમાસને છેડે; જેમકે સ્વર્ગપથઃ.

(બ) સચિ અને રાજન્ તત્પુરુષસમાસને છેડે; જેમકે મદ્રરાજઃ, કૃષ્ણસચ્ઃ.

(ક) રાત્રિ તત્પુરુષસમાસને છેડે, જ્યારે તેની પૂર્વે સંખ્યા-સૂચક શબ્દ હોય કે અવ્યય કે વિભાગદર્શક શબ્દ હોય; જેમકે

પૂર્વ, અપર ઇ૦. અથવા તો સર્વ, સંખ્યાત કે પુણ્ય હોય ત્યારે અને દ્વન્દ્વમાં જ્યારે તેની પૂર્વે અહઃ હોય ત્યારે; જેમકે દ્વિરાત્રમ્, અતિરાત્રઃ, પૂર્વરાત્રઃ, અહોરાત્રઃ.

(૩) અહન્ તત્પુરુષને છેડે-જ્યારે ૭ મા નિયમ પ્રમાણે તેનો અહ્ થતો નથી ત્યારે; જેમકે પુણ્યાહમ્, વ્યહઃ, ઉત્તમાહઃ.

૭. અહન્ નો તત્પુરુષસમાસને છેડે જ્યારે તેની પૂર્વે અન્યય હોય કે વિભાગદર્શક શબ્દ હોય, જેવાકે પૂર્વ, અપર ઇ૦., અથવા સર્વ સંખ્યાત હોય ત્યારે અહ્ થાય છે; સર્વાદ્ઃ, પૂર્વાદ્ઃ.

૮. (અ) ઋચ્, પુર્, ધુર્, (જ્યારે ગાડીની ધુસરી એવો અર્થ ન થાય ત્યારે) કોઈપણ સમાસને છેડે અને (બ) ગો જ્યારે તત્પુરુષને છેડે હોય ત્યારે તેમાં અ ઉમેરાય છે; અર્ધર્ચઃ-ર્ચમ્, વિષ્ણુપુરમ્, રણધુરા, પરમગવઃ.

૯. (અ) તત્પુરુષને છેડલા નામની જાતિ લાગે છે. (બ) સમાહારદ્વિગુ નપુંસકલિંગનો છે, અને અ અન્તે હોય એવો કેટલીકવાર સ્ત્રીલિંગમાં હોય છે, અને તેને ઈ પ્રત્યય લાગે છે; જેમકે રાજપુરુષઃ, નચ્ચમિત્રઃ, ત્રા, -ત્રમ્, પચ્ચગવમ્, (પચ્ચન્ અને ગો) પચ્ચપાત્રમ્, ત્રિલોકી, (ક) તત્પુરુષના (પ્રત્યેક વિભાગમાં) રાત્ર, અહ્ અને અહ્ અન્તે હોય ત્યારે પુલ્લિંગ હમેશાં હોય છે, પણ જ્યારે રાત્રની પૂર્વે સંખ્યાદર્શક શબ્દ આવે ત્યારે અને અહ ની પૂર્વે પુણ્ય આવે ત્યારે નપુંસકલિંગના થાય છે; જેમકે પૂર્વરાત્રઃ, મધ્યાહ્નઃ, સપ્તાહઃ, દ્વિરાત્રમ્, પુણ્યાહમ્.

૧૦. જ્યારે નપુંસકલિંગના સમાહારદ્વન્દ્વ કે દ્વિગુની અન્તે દીર્ઘ સ્વર આવે ત્યારે તે સ્વર હ્રસ્વ થાય છે, ઓ ને ઔ ને બદલે હ્રસ્વ સ્વર ણ થાય છે, અને એ ને એ ને બદલે ઙ થાય છે; જેમકે દ્વિચારિ (દ્વિ અને ચારી અનાજનું માપ).

પ્રયાગે ચતુરહમુપિત્વા કાશીપથમુપયયાવુદાલકઃ ।

રવિવારસ્ય ચરમરાત્રે સંસારાઙ્ગારતત્તઃ કશ્ચિત્પુરુષશ્ચિચ્છે-
દાત્મનઃ શિર ।

આશ્વિનસ્યાઘ્રે નવરાત્રે દુર્ગાયા મહોત્સવઃ ક્રિયતે ।

નનુ પ્રભાતા રજની । તચ્છીઘ્રં શયનં પરિત્યજામિ । અથવા
લઘુલઘૂત્થિતાપિ કિં કરોમિ । ન મે દુઃખાદુચિતેષુ પ્રભાત-
કરણીયેષુ હસ્તપાદં પ્રસરતિ ।

અસ્મિન્કલૌ ચલોત્સૃષ્ટદુષ્ટવાગ્વાણદારુણે ।

કથં જીવેજ્જગન્ન સ્યુ સંનાહાઃ સજ્જના યદિ ॥

ઇજ્યાધ્યયનદાનાનિ તપઃ સત્યં ધૃતિ ક્ષમા ।

અલોભ ઇતિ માર્ગોઽયં ધર્મસ્યાષ્ટવિધઃ સ્મૃતઃ ॥

રોગશોકપરીતાપબન્ધનવ્યસનાનિ ચ ।

*આત્માપરાધવૃક્ષાણાં ફલાન્યેતાનિ દેહિનામ્ ॥

§સુખદુઃખે સમે કૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં યસ્યૈકોઽપિ ન વિદ્યતે ।

અજાગલસ્તનસ્યેવ તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥

યદેતદનુમરણં નામ તદતિનિષ્ફલમ્ । અવિદ્વજ્જનાચરિત
એષ માર્ગો મોહવિલસિતમેતદજ્ઞાનપદ્ધતિરિયં રમસાચરિતમિદં
શુદ્ધદષ્ટિરેવાતિપ્રમાદોઽયં મૌર્ખ્યસ્થલિતમિદં યદુપરતે પિતરિ

* વ્યજનાન્ત શબ્દો જે સમાસના છેલ્લા અવયવ ન હોય તો
વ્યજનાદિ વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગતાં જેવાં રૂપો થાય છે તેવાં કરવાં;
આત્મન્ + અપરાધ = આત્મ + અપરાધ = આત્માપરાધ, વિદ્વસ્ + રત્ન = વિદ્વદ્રત્ન.

§ અર્જુને લડાઈની નાખુશી બતાવી ત્યારે કૃષ્ણે આ શ્લોક કહ્યો છે.

ભ્રાતરિ સુહૃદિ ભર્તરિ વા પ્રાણાઃ પરિત્યજ્યન્તે । સ્વયં ચેન્ન
જહતિ ન પરિત્યાજ્યાઃ । અત્ર હિ વિચાર્યમાણે સ્વાર્થે એવ
પ્રાણપરિત્યાગોઽયમસહ્યશોકવેદનાપ્રતીકારત્વાદાત્મનઃ । ઉપરતસ્ય
તુ ન કમપિ ગુણમાવહતિ । ન તાવત્તસ્યાયં પ્રત્યુજ્જીવનોપાયો
ન ધર્મોપચયકારણં ન શુભલોકોપાર્જનહેતુર્ન નિરયપાતપ્રતીકારો
ન દર્શનોપાયો ન પરસ્પરસમાગમનિમિત્તમ્ । અન્યામેવ સ્વકર્મ-
ફલપરિપાકોપચિતામસાવવશો નીયતે ભૂમિમસાવપ્યાત્મઘાત્તિનઃ
કેવલમેનસા સંયુજ્યતે ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. પખવાડીઆમાં* આઠ વખત મહેતાજી અમને શીખવે છે.

૨. છ દિવસમાં ધર્મગુરુઓ અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરે છે.

૩. સાત સ્વર્ગ અને સાત પાતાલમાં રામના પરાક્રમની
કીર્તિ ગવાઈ.

૪. મનુ, યાજ્ઞવલ્કય અને અસિતની સ્મૃતિઓમાં બ્રાહ્મણ,
ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શુદ્રોના ધર્મો કહ્યા છે.

૫. પરસ્પર સહાય માટે રામે અને સુગ્રીવે મિત્રતા કરી.

૬. રઘુ પોતાની સાથે મોટું લશ્કર લઈને પૂર્વના સમુદ્ર તરફ
જતા શિવની જટામાંથી પડેલી ગંગાને લઈને જતા ભગીરથ
જેવો દેખાયો.

૭. આ પ્રમાણે પૂર્વ તરફના દેશોમાં મુસાફરી કરતાં તે વિજયી
રાજા તાલી વૃક્ષના વનને લીધે કાળા દેખાતા +મહાસમુદ્રના
કિનારા સુધી પહોંચ્યો.

*આ અને આવતા પાઠમાં ગુજરાતી વાક્યોમાં જગડા અક્ષર છે,
ત્યાં વિદ્યાર્થીએ સંસ્કૃત સમાસ વાપરવા.

+મહત્ત્વ કર્મધારય કે બહુપ્રીહિતો પહેલો અવયવ હોય તો તેને
અહલે મહા થાય છે.

૮. વહાણના કાફલાને લીધે મગરૂર એવા વંગોને જડમૂળથી નાશ કરી તેણે ગંગાના બે કાંઠાની વચ્ચે વિજયનો સ્થંભ ઊભો કર્યો.

૯. જેવી રીતે પર્વતો, પાંખ કાપવા તૈયાર થયલા ઇન્દ્રની સામા પથરાઓ વાપરી સામા થયા તેમ કલિંગના રાજાએ તેની સામા શસ્ત્રો વાપર્યાં.

૧૦. તે વિજયી રાજાએ, મહેન્દ્રનો રાજા જે પહોલાં પકડાવેા હતો પણ પાછળથી છૂટ્યો હતો તેનું ધન લીધું પણ દેશ લીધો ન હતો.

૧૧. સમુદ્ર જે કે પરશુરામનાં બાણથી ઘણા આઘાત ખસેડાવેા હતો તોપણ તેના મોટા સૈન્યને લીધે જાણે સહ્ય પર્વતને અડકતો હોય એમ લાગ્યું.

શબ્દકોષ ૧૯.

અગ્નિદ્યોમ પુ. એક જાતનો યજ્ઞ.

અઙ્ગાર પુ. ન. અંગારો.

અજા સ્ત્રી. બકરી.

અતિનિષ્ફલ પુ. સ્ત્રી. ન. છેક વ્યર્થ,

કંઈ પણ ફળ વગરનું.

અતિપ્રમાદ પુ. મોટી ચૂક, ઘણી બેશીકરાઈ.

અનુસરણ ન. (કોઈની) પાછળ મરવું, જેમ વિધવા મુએલા ઘણીની જોડે બળી મરે છે તેમ, સતી થવું.

અલાભ પુ. નુકસાન.

અલોભ પુ. લોભનો અભાવ, સંતોષ.

અવશ પુ. સ્ત્રી. ન. પરાધીન, પરવશ.

અસહ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સહનો વિધ્યર્થ

ભૂ. કૃ. અ જોડે, સેહેવાય નહીં તેવું.

આચરિત પુ. સ્ત્રી. ન. આચરેલું,

વર્તેલું; ન. આચરણ, કૃત્ય.

આત્મઘાતિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. આપઘાત કરનાર.

ઉત્સૃષ્ટ સૃજ્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. ઉદ્ +સૃજ્ છોડેલું, તબ્બાલું.

ઉદ્દાલક પુ. પુરુષનું નામ છે.

ઉપચય પુ. ખજાનો, સંધરો અથવા સંચય કરવો તે.

ઉપચિત ઉપ+ચિતો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 એકદું કરેલું.
 ઉપરત પુ. સ્ત્રી. ન. મુએલું, બંધ
 થએલું
 એનસૂ ન. પાપ.
 કરણીય ન. જે કામ કરવાનું હોય
 તે કાર્ય, કર્તવ્ય.
 કલિ પુ. કળિયુગ એટલે ચાર યુગ-
 માંનો છેલ્લો અને પાપિષ્ઠ હાલમાં
 દુનીઆમાં જે યુગ ચાલે છે તે.
 ગલ પુ. ગળું.
 ગુણ પુ. ફાયદો, ગુણ.
 ચરમ પુ. સ્ત્રી. ન. છેલ્લું.
 જય પુ. ફતોહ, જીત.
 દેહિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. દેહવાળું; પુ.
 માણસ, આત્મા.
 નિરય પુ. નરક.
 પદ્ધતિ સ્ત્રી. રસ્તો, વહિવટ, રીતિ.
 પરિત્યાજ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. પરિ + ત્યજ્
 નો વિધ્યર્થ કૃ. તજવા લાયક.
 પરિપાક પુ. પાકવું તે, પકવતા.
 પરીતાપ પુ. દુઃખ, પીડા
 પાત પુ. પડવું તે, પતન.
 પ્રતિકાર } પુ. અનર્થ દૂર કર-
 પ્રતીકાર } વાનું સાધન, ઉપાય.
 પ્રત્યુજીવન ન. સજીવન કરવું તે.
 પ્રમાત પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રમ્ભાનો ભૂ.
 કૃ. (અધારાના રૂપમાં) અદૃશ્ય

થઈ ગયલું અને (અજવાળાના
 રૂપમાં) દેખાયલું તે, ન. પરોઢ.
 મૂલ ન. મૂળ પાયો.
 મોહ પુ. મૂર્ખાઈ, મોહ.
 રમસ પુ. ઉતાવળ, સાહસ, અવિચાર.
 રોગ પુ. મંદવાડ, રોગ.
 લલુલઘુ ક્રિ. વિ. વેહેલું.
 લાભ પુ. પ્રાપ્તિ, ફાયદો.
 વજ્ઞાઃ પુ. એક જાતના દેશનું તથા
 તેના લોકનું નામ (ખ. વ.માં
 વપરાય છે).
 વહ્ આ જોડે, ૧ ગ. પરસ્મૈં
 આત્મનેં આણવું.
 વાસર પુ. ન. દિવસ.
 વિચાર્યમાણ (વિ + ચર્ 'જવું' ના
 પ્રેરકભેદનો કર્મણિ વર્તમાન કૃ.)
 જે વિશે વિચાર થાય છે તે,
 વિચાર કરતાં.
 વિલસિત ન. રમત, પાપી કર્મ.
 વેદના સ્ત્રી. મહાદુઃખ.
 સંનાહ પુ. બખતર, કવચ.
 સંસાર પુ. દુનીઆ.
 સ્થલિત ન. સેહેજ ગોથું, ચુક.
 સ્તન પુ. થાન.
 સ્તમ્ભ પુ. થાંભલો.
 સ્વકર્તવ્ય ન. સ્વકાર્ય, આત્મકર્મ.

અડકતું લગ્ન પુ. સ્ત્રી. ન.
 આધે ખસેડાયલું દૂરોત્સારિત, ઉત્સા-
 રિત, સૃતો પ્રેરક ક. ભૂ. કૃ.
 ઉદ્ જોડે.
 ઓળંગવું આત્મક્રમ ૧ ગ. અને
 ૪ ગ. પરસ્પૃ.
 કાપવું તે છેદ પુ.
 કાળું ર્યામ.
 ગર્વ કરનાર ઉદ્ભવ ભૂ. કૃ.
 છોડી મૂકાયલું મુક્ત કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 મુચ્ ઉપરથી.
 જીતનાર વિજિગીષુ પુ.
 તાડ તાલી સ્ત્રી.
 તૈયાર થયલું ઉદ્ભવ ભૂ. કૃ. ઉદ્ભવ
 ઉપરથી.
 થાંભલો સ્તમ્ભ પુ.

દરીયાઈ (વહાણુનો) કાફલો નૌસાધન
 દરીઓ અર્ણવ પુ. [ન.
 પકડાયલું ગૃહીત કર્મણિ ભૂ. કૃ. ગ્રહ
 પતિ નાથ પુ. પતિ પુ. [ઉપરથી.
 પરાક્રમ અદ્ભુતચરિત ન. પરાક્રમ પુ.
 પાતાળ પાત્રાલ ન.
 પાંખ પક્ષ પુ.
 પૂર્વ તરફનું પૂર્વ પુ. સ્ત્રી. ન.
 (સર્વનામ), પ્રાચ્ય પુ. સ્ત્રી. ન
 ફાંટો, પ્રવાહ સ્રોતસ્ ન.
 મદદ સાહાય્ય ન.
 મહેન્દ્ર (એક પર્વત અને તેની
 પાસેના દેશનું નામ છે) મહેન્દ્ર પુ.
 વચ્ચે પ્રદેશ અન્તર ન. અન્તરાલ ન.
 મિત્રતા સંધિ પુ. સહ્ય ન.

પાઠ ૨૦મો.

સમાસ (ચાલુ).

બહુવ્રીહિ અને અવ્યયીભાવ.

૧. વિશેષણ પહેલું સમાસમાં મૂકાયું હોય એવા એ કે તેથી વધારે
 વિશેષણ વિશેષ્ય ભાવવાળાં નામો સમાસમાં જોડાઈ બીજા નામના
 વિશેષણ તરીકે મૂકાય છે તે વિશેષ્ય નામ સમાસના જુદા જુદા અવ્યયની
 સાથે સમવિભક્તિમાં ન હોયું જોઈએ. આવો સમાસ બહુવ્રીહિ
 સમાસ કહેવાય છે; જેમકે મહાવાહુઃ, પીતામ્બરઃ, કર્મધારય તરીકે
 મગવાહુઃ તે મહાન્વાહુઃ એમ જુદા પાડી શકાય પણ બહુવ્રીહિ તરીકે

મહાન્વાહુર્યસ્ય જેનો હાથ મોટો છે તે, તેમજ પીતામ્બર: (જેનું પહેરેલું લુગડું પીળું છે તે). મહાન્વાહુર્યસ્યસ: = મહાવાહુર્નલ: આર્હિં વાહુ કે-મહત્, નલ ની સાથે સમાનાધિકરણમાં નથી પણ આખો સમાસ મહાવાહુ:, નલ ના વિશેષણ તરીકે છે. ઘનશ્યામો નલ: માં, શ્યામ નલ ની સાથે સમ: વિભક્તિમાં છે તેથી સમાસ બહુવ્રીહિ નથી. ત્યારે જે સમાસ છોડતાં યત્ સર્વનામ પહેલી સિવાય ગમે તે વિભક્તિમાં વપરાતું હોય તે સમાસ વહુવ્રીહિ કહેવાય છે. પ્રાત્તમુદકં યમ્ = પ્રાત્તોદકો ગ્રામ:, વહ્વયો નદ્યો-યસ્મિન્ = વહુનદીનો દેશ:.

૨. કેટલીકવાર બહુવ્રીહિ સમાસમાં પહેલો અવયવ બીજા સાથે સમાનાધિકરણમાં નથી હોતો; જેમકે ચક્રપાણિ: = ચક્રં પાણૌ યસ્ય 'જેના હાથમાં પૈકું છે.'

૩. જ્યારે ઉપમાનો ભાવ દર્શાવવાનો હોય ત્યારે ૧લો અવયવ ધષ્ટી વિભક્તિના અર્થમાં હોઈ શકે; જેમકે ચન્દ્રકાન્તિ: = (ચન્દ્રસ્ય ઇવ કાન્તિ: યસ્ય) ચન્દ્રસ્યેવ કાન્તિર્યસ્ય. તત્પુરુષ તરીકે ચન્દ્રસ્ય કાન્તિ:.

૪. નકારદર્શક અવયવ અ કે અન્ કે ઉપસર્ગ નામ સાથે જોડાઈ બહુવ્રીહિ સમાસ કરે છે; જેમકે અવિદ્યમાન: પુત્રો યસ્ય સ: = અપુત્ર:, નિર્ગતા ઘૃણા યસ્ય સ: = નિર્ઘૃણ: (૧૦મો નીચે જુઓ), વિગતં જીવિતં યસ્ય સ: = વિજીવિત:, ઉદ્રતા કન્ધરા યસ્ય સ: = ઉત્કન્ધર: ઈ. અવિદ્યમાનપુત્ર:, નિર્ગતઘૃણ: સામાન્ય નિયમાનુસાર છે.

૫. મુખ્ય દિશાવાચક શબ્દોથી પણ આ સમાસ બને છે, અને તે દિશાઓની વચ્ચેનો ભાગ (એટલે ખુણા) દર્શાવે છે; જેમકે ઉત્તરપૂર્વા એટલે ઉત્તર અને પૂર્વની વચ્ચેનો ભાગ, ઈશાન. દિશાવાચક નામ સમાસમાં ન આવે તો સર્વનામનાં રૂપાખ્યાન લે છે, અને સમાસમાં વિકલ્પે સર્વનામના રૂપાખ્યાન લે છે.

૬. જ્યારે સ કે સહ સાથે જોડાયેલું નામ વિશેષણના અર્થમાં આવે છે ત્યારે બહુવ્રીહિ સમાસ થાય છે; દેવદત્ત: સહપુત્રો ગ્રામં ગત:.

૭. વિશેષણ સમાસ ક્યાંતો સંખ્યાવાચક શબ્દથી, અવ્યયથી, કે સંખ્યાવાચક શબ્દ સાથે આસન્ન, અદૂર કે અધિક થી થતો હોય તો તે બહુવ્રીહિ ગણવો. આ બાબતમાં અન્ય સ્વર કે અન્ય વ્યંજન (પૂર્વ સ્વર સાથે) અન્ય સંખ્યાવાચક શબ્દનો અને વિંશતિનો અતિ એટલાનો લોપ થાય છે, અને અ પ્રત્યય લગાડાય છે; જેમકે દ્વિત્રા: 'એ કે ત્રણ', દ્વિદશા: 'એ વાર દશ', ઉપદશા: 'આસરે દશ', એટલે નવ કે અગિયાર, આસન્નવિંશા: 'લગભગ વીસ', અદૂરત્રિંશા:, 'ત્રીસથી આધું નહિ', અધિકચત્વરિંશા: 'ચાળીસથી વધારે', પણ ચતુર્ ની પૂર્વે ઉપ કે ત્રિ હોય તો અક્ષરનો લોપ થતો નથી, પણ ક્રૂત અ ઉમેરાય છે; જેમકે ઉપચતુરા: 'લગભગ ચાર', ત્રિચતુરા: 'ત્રણ કે ચાર'.

૫ ને ૭મા નિયમથી બનેલા સમાસ નીચે પ્રમાણે છોડવામાં આવે છે.

ઉત્તરસ્યા: પૂર્વસ્યાશ્ચ દિશોઽન્તરાલમ્ = ઉત્તરપૂર્વા । પુત્રેણ સહ = સહપુત્ર: । દ્વૌ વા ત્રયો વા = દ્વિત્રા: । દ્વિરાવૃત્તા દશ = દ્વિદશા: । દશાનાં સમીપે ચે સન્તિ તે = ઉપદશા: । વિંશતેરાસન્ના: = આસન્નવિંશા: ।

૮. જ્યારે બહુવ્રીહિનો છેલ્લો શબ્દ અન્ય ક્ક વાળો હોય કે ઈ કે ઊ અન્યવાળું સ્ત્રીલિંગ નામ હોય તો ક પ્રત્યય ઉમેરાય છે. ईश्वर: કર્તા यस्य તત્=ईश्वरकर्तृकं जगत्, वह्नयो नद्यो यस्मिन्स: = वहुनदीको देश:, रूपवद्वधूक: . આ નિયમ જ્યારે સ્ત્રીલિંગનામ સ્વરથી શરૂ થતા વિભક્તિના પ્રત્યયો પૂર્વે પોતાના અન્ય સ્વરનો ઇય્ કે ઉવ્ કરતું હોય તો લાગુ પડતો નથી. સ્ત્રીને આ અપવાદ લાગતો નથી.

૯. (અ) અંક્ષિ અને ઘનુસ્ અન્તે હોય એવો બહુવ્રીહિ સમાસ હોય તો તેનાં અક્ષ અને ઘન્વન્ એવાં અનુક્રમે રૂપો થાય છે. કમલાક્ષ 'કમળ જેવી આંખવાળો.' અધિજ્યઘન્વા 'ઘનુષ ખેચાયલું છે જેતું તે.'

(બ) જો તે સમાસને છેડે ગન્ધ હોય તો જ્યારે તેની પૂર્વે ઉદ્, પૃત્તિ, સુ, સુરમિ, આવે અથવા જ્યારે સમાસ ઉપમાદર્શક

હોય સારે ગન્ધનું ગન્ધ થાય છે; જેમકે ઉદ્રન્ધિ, સુગન્ધિ, પદ્મગન્ધિ.

(ક) આ પ્રમાણે ધર્મનું ધર્મન્ જો તેની પૂર્વે એક શબ્દ આવે તો થાય છે.

(ડ) જ્યારે અન્ય શબ્દમાં કાંઈ આવે ફેરફાર થતો નથી કે કાંઈ પણ ઉમેરાતું નથી સારે ક વિકલ્પે ૫-૭મા નિયમાનુસાર બનેલા સમાસ સિવાય બીજી બધી જાતના આ વર્ગના સમાસને છેડે લગાડાય છે; જેમકે અધ્યયનનિમિત્તકો મે વાસોડસ્મિન્ગ્રામે.

૧૦ જ્યારે ક ઉમેરાતો નથી સારે બહુગ્રીહિ સમાસનો અન્ય સ્વર, જો છેલ્લો અવયવ મો હોય કે આ અન્યવાણું સ્ત્રીલિંગ નામ હોય તો હ્રસ્વ થાય છે; જેમકે ચિત્રા ગાવો યસ્ય સઃ=ચિત્રગુઃ, લક્ષ્મી માર્યા યસ્ય સઃ લક્ષ્મીમાર્યાઃ. જ્યારે ક લગાડાય સારે આ વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે; જેમકે લક્ષ્મીમાર્યાકઃ કે લક્ષ્મીમાર્યકઃ.

૨. અવ્યયીભાવસમાસ, અવ્યય (ઉપસર્ગ કે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય) અને એક નામ જોડાવાથી થાય છે. (અ) કિં વિં નપુંસકલિંગના દ્વિતીયા એ. વ. જેવાં ગણવાં. (બ) અ અન્યવાળા અવ્યયીભાવ સમાસ કેટલીકવાર તૃતીયા કે સપ્તમી એકવચનના પ્રત્યય લે છે. (ક) (પાતુ ૧૮૩ ૧૦ પ્રમાણે) છેલ્લો દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે. (ડ) અન્ય ન્ લોપાય છે, પણ જ્યારે અન્ય અવયવ નપુંસકલિંગ હોય સારે વિકલ્પે લોપાય છે; જેમકે અધિહરિ 'હરિમાં', અનુવિષ્ણુ 'વિષ્ણુની પછાડી' એટલે વિષ્ણુ પાછળ, ઉપગજ્ઞમ્ 'ગંગા સમીપ', અનુગજ્ઞમ્ 'ગંગાની બાજુથી', યથાશક્તિ શક્તિ પ્રમાણે, અધ્યાત્મમ્ 'આત્મામાં', પ્રત્યહમ્ કે 'પ્રત્યહ' 'દરરોજ', સતૃણમ્ 'ધાસ સાથે'. નીચે પ્રમાણે સમાસ છોડવા:—હરાવિત્તિ=અધિહરિ । વિષ્ણોઃ પશ્ચાત્=અનુવિષ્ણુ । ગજ્ઞાયાઃ સમીપમ્=ઉપગજ્ઞમ્ । ગજ્ઞામન્વાયતમ્=અનુગજ્ઞમ્ । શક્તિમનત્તિક્રમ્ય=યથાશક્તિ । આત્મનીતિ=અધ્યાત્મમ્ । અહન્યહનીતિ=પ્રત્યહમ્ અથવા પ્રત્યહ । તૃણમ્ પરિત્યજ્ય=સતૃણમ્ ।

સ્નેહરૂપસ્તન્તુર્મનુજાનાં હૃદયમર્માણિ સીવ્યતિ ।

માર્યાયા યદ્યદિષ્ટં તત્તદધિજ્યધન્વનસ્તસ્ય ભૂપતેર્નાનાસાઘં
કિંચિદાસીત્ ।

પ્રતિદિનં ટ્ર્યમ્બકં યથાવિધિ પૂજયામિ યાવદવકાશં
ગ્રન્થાનવલોકયામ્યામધ્યાહ્નસમયમક્ષમાલાં ગૃહીત્વા જપામિ ।

ત્રિચતુરાણ્યહાન્યસ્મિન્મે ગૃહે વસ્તું ત્વમર્હસિ યાવત્તવાર્ય-
સિદ્ધિં કરોમિ ।

આસન્નપશ્ચાશા ગા બ્રાહ્મણેભ્યોઽદદાચક્ષવર્મા શ્રાવણસ્ય પ્રથમે
સોમવાસરે ।

ચિરપ્રવૃત્ત એવ મૃતસ્ય પુનર્જીવપ્રદાને પન્થાઃ । તથાહિ ।
વિશ્વાવસુના ગન્ધર્વરાજેન મેનકાયામુત્પન્નાં પ્રમદ્વરાં નામ
કન્યામાશીવિપવિલુપ્તજીવિતાં સ્થૂલકેશાશ્રમે માર્ગવસ્ય નત્તા
પ્રમતિનનયો મુનિકુમારકો રુરુર્નામ સ્વાયુવોઽર્ધેન યોજિતવાન્ ।

અર્જુનં ચાશ્વમેધતુરગાનુસારિણમાત્મજેન વમ્બુવાહનનાન્ના
સમરશિરસિ શરાપહતપ્રાણમુલૂપી નામ નાગકન્યકા સોચ્છ્વા-
સમકરોત્ ।

અભિમન્યુતનયં ચ પરિક્ષિતમશ્વત્યામાહ્લપાવકપરિપુષ્ટમુ-
દરાદુપરતમેવ નિર્ગતમુત્તરાપ્રલાપોવજનિતકૃપો ભગવાન્વાસુદેવો
દુર્લભાનસૂન્પ્રાપિતવાન્ ।

*યાન્યેવ સુરમિકુસુમધૂપાનુલેપનાદીનિ ચન્દ્રાપીડસમાગમ-
સુખોપભોગાયાનીતાનિ તૈરેવ મૃતે તસ્મિન્દેવતોચિતામપર્ચિતિ

* આ કાદમ્બરી નામની કુમારિકા વિષે છે. તે પોતાના આશક
ચન્દ્રાપીડને મળવા એક ઠરાવંતી જગ્યાએ ગઈ; પણ ત્યાં એને મુએશે
દીઠો. કેઈ અદ્ભુત શક્તિએ તેને આશા આપી કે તારો સ્વામી સજીવન
યશે અને તેનું શરીર રાખી મૂકવા કહ્યું.

સંપાદ્ય ચન્દ્રાપીડમૂર્તૈ મૂર્તિમતીવ શોકવૃત્તિરાર્તરૂપા રૂપાન્તર-
મિવ તત્ક્ષણેનૈવોપગતા ગતજીવિતેવ શૂન્યમુખી મુખાવલોકિની
ચન્દ્રાપીડસ્ય પીડોત્પીડિતહૃદયાપિ રક્ષન્તી બાષ્પમોક્ષમુદ્દામ-
વૃત્તેઃ શોકાદપિ મરણાદપિ ચ કષ્ટતમામવસ્થામનુભવન્તી
તથૈવાઢ્ઢે સમારોપિતચન્દ્રાપીડચરણદ્વયા દૂરાગમનચ્ચિન્નેનાપિ
બુભુક્ષિતેનાપ્યપ્રતિપન્નસ્નાનપાનભોજનેન મુક્તાત્મના રાજપુત્રલોકેન
સ્વપરિજનેન ચ સહ નિરાહારા કાદમ્બરી તં દિવસમનયત્ર ।

સજ્જન્તિ કુઝરઘટાઃ ળલુ તત્પ્રયાણે

તં સંતતં યુધિ પરિશ્વજતે જયશ્રીઃ ।

ચેતઃ સમાસજતિ તસ્ય ગુણાનુરાગા-

દ્વિધાવિશુદ્ધહૃદયે વિદુષાં સમૂહે ॥

યં ન સ્પૃશન્ત્યેનમચિન્ત્યતત્ત્વં દુરન્તધામાનમનન્તરૂપમ્ ।

મનોવચોવૃત્તય આત્મભાજાં સ ઇવ પૂજ્યઃ પરમઃ શિવો નઃ ॥

અયં નિજઃ પરો વેતિ ગણના લઘુચેતસામ્ ।

ઉદારચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ ॥

દંટ્રામઙ્ગં મૃગાણામધિપતય ઇવ વ્યક્તમાનાવલેપાઃ ।

નાજ્ઞામઙ્ગં સહન્તે નૃવર નૃપતયસ્ત્વાદશાઃ સાર્વભૌમાઃ ॥

ગુજરાતી વાકયો.

૧. મે પાંચ છ માણસ, પંચાવન કરતાં વધારે ગાયો અને
લગભગ સાડાં કુતરાઓ રસ્તાપર બેયા.

૨. આ અંગ દેશનો રાજા છે, જેનો પ્રેમ સ્વર્ગની અપ્સરાઓ
ધરિ છે.

૩. શ્રી અને સરસ્વતી દેવીઓ, જેઓનાં રહેઠાણ સ્વાભાવિક
રીતે બુદ્ધાં છે, તેઓ તેનામાં એકાં રહે છે.

૪. જે રાજ્યએ મહાશ્વેતાનું વૃત્તાન્ત સાંભળ્યું તે દુઃખનો માર્થો શબ્દ પણ કહી શક્યો નહિ.

૫. જેનું તેજ અગાધ છે અને જેણે પ્રજાને સંતોષી મોટી કીર્તિ મેળવી છે તે આ પરંતપ નામે રાજા છે.

૬. મારી શક્તિ પ્રમાણે ન્યાયના તત્ત્વો હવે સમજાવું છું.

૭. તીડો અગ્નિ તરફ ઉડે છે.

૮. દરેક પર્વત પર રધુએ કીર્તિ સ્થંભ ઉભો કર્યો.

૯. ગોદાવરીના કિનારા પર જનસ્થાન આવેલું છે.

૧૦. ધણીને ઘેર છોકરીને મોકલીને જાણે કે મેં કોઈની આપેલી આપણુ પાછી સોંપી હોય તેમ હું સુખી છું.

૧૧. લાંબા હાથવાળો, પહોળી છાતીવાળો અને નાભુક કમ્બરવાળો આ અવન્તિનો રાજા છે.

૧૨. કમળ જેવી આંખોવાળી જેનાં અંગો નાભુક હતાં તેણે તેને માટે પ્રીતિ રાખી નહિ.

૧૩. કડાંથી શાભાયમાન હાથવાળો મહેન્દ્ર પર્વતની શક્તિવાળો અને જેણે પોતાની શક્તિથી શત્રુઓનો નાશ કર્યો હતો, તે હેમાંગદ કલિંગનો રાજા જે જગ્યાએ બેઠો હતો, ત્યાં તે જ્યારે પહોંચી ત્યારે સુનન્દાએ તે ચન્દ્રમુખી સુંદરીને કહ્યું.

શબ્દકોષ ૨૦.

અક્ષમાલા સ્ત્રી. (અક્ષ પુ. એક છોડતું અને તેના મૂળતું નામ છે, અને માલા સ્ત્રી. કંઠી, માળા) રાક્ષની માળા.
અક્ષ પુ. ખોળો.

અચિન્ત્ય પુ. સ્ત્રી. ન. અવિચાર્ય, ન ધારી શકાય એવું.
અધિજ્યઘન્વન પુ. જેનું ધનુષ ખેંચેલું હોય તે.
અનુરાગ પુ. પ્રીતિ.

અનુલેપન ન. મલમ, અંગને લગા-

ડવાનો સુગન્ધિ પદાર્થ.

અપચિત્તિ સ્ત્રી. પૂજા.

અર્થ પુ. ઇચ્છેલી વસ્તુ.

અવલેપ પુ. ગર્વ.

અશ્વમેધ પુ. એક પ્રકારનો યજ્ઞ
(એમાં અશ્વનું બળિદાન થાય છે).

અસુ પુ. જીવ, પ્રાણુ (આ અર્થમાં
તે હંમેશાં બહુવચનમાં વપરાય
છે કેમકે પ્રાણુ પાંચ છે).

આ મર્યાદા બતાવનાર અવ્યય,
અવધિદર્શક અવ્યય.

આત્મભાજ પુ. જેને આત્મા છે તે,
માણસ.

આનીત આનનીનો કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
આણેલું.

આયુસ્ ન. જીવન.

આર્ત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખિત, પીડિત.

આશીવિષ પુ. સર્પ.

આસાદ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. મેળવાય તેવું.

ઉત્પન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. જન્મેલું, ઉપજેલું.

ઉદાર પુ. સ્ત્રી. ન. ઉમદા, મોટા
મનવાળું, ઉદાર.

ઉદ્દામવૃત્તિ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉદ્દત સ્વભાવ-
વાળું, અમર્યાદ.

ઉદ્ધત પુ. સ્ત્રી. ન. ગર્વિષ્ઠ.

ઉપજનિત ઉપ+જન્નો પ્રેરક કર્મણિ
ભૂ. કૃ., ઉપજાવેલું.

ઉપભોગ પુ. ભોગવવું તે.

ઉલૂપી સ્ત્રી. એક નાગકન્યાનું નામ
છે (એ થોડા દિવસ અર્જુનની
ભાર્યા હતી).

કન્યકા સ્ત્રી. દીકરી.

કાદમ્બરી સ્ત્રી. એક તરણુ સ્ત્રીનું
નામ છે.

કુટુમ્બક ન. કુટુંબ.

કુમારક પુ. જુવાન છોકરો, કુંવર,
કુમાર.

કૃત્તિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. જેની ઇચ્છા
સંપૂર્ણ થઈ છે તે, કૃતકૃત્ય, સુંદર.

ગતજીવિન પુ. સ્ત્રી. ન. મૃત્યુલું.

ચિરપ્રવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. લાંબા
વખતથી ચાલતું.

જપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ ધીમે ધીમે
જપવું

તનય પુ. દીકરો.

ત્ર્યમ્બક પુ. શ્રદ્ધનું નામ, શિવ.

દંષ્ટ્રા સ્ત્રી. દાઢ, અણિદાર દાંત.

દુરન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. જેને છેડે પહોં-
ચવું કઠણુ છે એવું, અમર્યાદ.

દેવતા સ્ત્રી. દેવતા.

ધામન્ ન. તેજ.

ધૂપ પુ. ધૂપ.

ધાર પુ. સ્ત્રી. ન. ભૂખ્યું,
પવાસી.

નિસર્ગ પુ. સ્વભાવ, પ્રકૃતિ.
 પરિક્ષિત પુ. અભિમન્યુનો પુત્ર અને
 અર્જુનનો પૌત્ર.
 પરિજન પુ. સેવક, નોકર.
 પરિપ્લુટ પરિ+પ્લુન્નો ભૂ. કૃ., બાળી
 નાખેલું.
 પ્રચાર પુ. ફેલાવો.
 પ્રમતિ પુ. માણસનું નામ છે.
 પ્રમદ્વરા સ્ત્રી. સ્ત્રીનું નામ છે.
 પ્રયાણ ન. જવું તે, કુચ.
 પ્રાપિતવત્ પ્ર+આપ્ નો પ્રેરક કર્તારિ
 ભૂ. કૃ. પમાડનાર, આપનાર.
 વાષ્પ પુ. ન. આંસુ.
 વુમુક્ષિત પુ. સ્ત્રી. ન. ભુખ્યું.
 માર્ગવ પુ. ઋષિનું નામ છે.
 માન પુ. આખર, માન.
 મેનકા સ્ત્રી. અપ્સરાનું નામ છે.
 યથાવિધિ ક્રિ. વિ. વિધિ પ્રમાણે.
 યાવત્ ક્રિ. વિ. જ્યાં સુધી.
 યુષ્ સ્ત્રી. લડાઈ.
 યોજિતવત્ યુજ્ નો પ્રેરક કર્તારિ
 ભૂ. કૃ. જોડનાર.
 રુહ પુ. માણસનું નામ છે.
 લોક ૧ ગ. આત્મને ૦ અને ૧૦ ગ.
 અવ જોડે; જોડે, અવશોકન કરવું.
 વિલુપ્ત વિ+લુપ્ નો ભૂ. કૃ. નાશ
 કરેલું.
 વિશ્વાવસુ પુ. ગન્ધર્વનું નામ છે.

વ્યક્ત વિ+અજ્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
 ખુલ્લું, સ્પષ્ટ.
 શૂન્યમુખી સ્ત્રી. સુના મ્હોંવાળી,
 શીકા મુખવાળી, ઝંખવાણી પડેલી.
 સમાગમ પુ. સોખત, મેળાપ.
 સમારોપિત સમ્+આ+રુહ નો પ્રેરક
 કર્મણિ ભૂ. કૃ., મૂકાયલું.
 સજ્ સમ+આ જોડે, પ્રીતિ કરવી,
 અનુરક્ત થવું, લાગવું.
 સત્જ્ ૬ ગ. પરસ્મૈ ૦ તૈયાર થવું.
 સાર પુ. શક્તિ, તાત્પર્ય.
 સાર્વભૌમ પુ. સ્ત્રી. ન. ચક્રવર્તી.
 સુરભિ પુ. સ્ત્રી. ન. સુગન્ધ, સુવા-
 સવાળું.
 સોચ્છ્રાસ પુ. સ્ત્રી. ન. શ્વાસવાળું,
 જીવતું.
 સ્થૂલકેશ પુ. ઋષિનું નામ છે.

અગાધ અગાધ પુ. સ્ત્રી. ન.
 કમ્ભર મધ્ય ન.
 છાતી વક્ષસ્ ન.
 જૂદું મિત્ર મિદ્ નું કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 તરફ અભિ (ઉપસર્ગ).
 તીડ શલભ પુ.
 તેજ સત્ત્વ ન.
 થાપણુ ન્યાસ પુ., નિષ્કેષ પુ.
 દરેક પ્રતિ (ઉપસર્ગ).
 દેવકુમારી અપ્સરસ્ સ્ત્રી., સુરાજ્ઞના સ્ત્રી.

પરંતપ (રાગ્નનું નામ છે) પરંતપ પુ.
પાછું આપેલું પ્રત્યર્પિત પ્રતિ+ઋનો
પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ.
પહોળું વિશાલ પુ. સ્ત્રી. ન.
પ્રકૃતિનિર્ગમ પુ. પ્રકૃતિ સ્ત્રી. સ્વભાવ પુ.
પ્રીતિ પ્રીતિ સ્ત્રી., અનુરાગ પુ.
આંધવું વન્ધ્ ૯ ગ.
માંગેલું પ્રાર્થિત પ્ર+અર્થનો કર્મણિ
ભૂ. કૃ.

માર્થું (પીડાયેલું) અભિભૂત અભિ+મૂ
નો કર્મણિ ભૂ. કૃ., પર્યાકુલ પુ.
સ્ત્રી. ન., આકુલ પુ. સ્ત્રી. ન.
રહેઠાણ આસ્પદ ન., આવાસ પુ.
રીઝવું તે (રાગ્નએ પ્રગ્નને)
અનુરજ્જન ન.
શક્તિ, શૂરપણ પ્રતાપ પુ. પરાક્રમ પુ.
હાથનું ધરેણું, કડું. અજ્ઞદ પુ.
હેમાગંદ (રાગ્નનું નામ છે) હેમાજ્ઞદ પુ.

પાઠ ૨૧મો.

પ્રેરકભેદ.

૧. કોઈ પણ ધાતુનું પ્રેરકરૂપ અય લગાડી દશમા ગણના અય પહેલાં કરવામાં આવતા સ્વરમાં ફેરફારો કરવાથી થાય છે; કરોતિ 'તે કરે છે,' કારયતિ 'તે કરાવે છે.'

૨. પ્રેરકરૂપ ઉભયપદી છે.

૩. અમ્ અન્તે હોય એવા ધાતુઓ (કમ્, અમ્ અને ચમ્ સિવાયના) અને જન્, જૃ (૪થો ગણ), દલ્, વલ્, ત્રપ્, વન્, જવલ્ અને ળીગ્ ક્રેટલાક બહુ અગત્યના નાહિ એવા ધાતુઓમાં સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી. આ ધાતુઓમાંના વમ્, નમ્, વન્ અને જવલ્ બ્યારે તેમને ઉપસર્ગ લાગતો નથી ત્યારે તેમના અમાં વિકલ્પે ફેરફાર લે છે; જેમકે જનયતિ, વલયતિ, નમયતિ, નામયતિ, ઉન્નમયતિ.

૪. આ અન્તે હોય એવા ધાતુઓ, હ્રી અને ઋમાં અય પહેલાં પ્ ઉમેરાય છે; જેમકે દા-દાપયતિ, દ્વેપયતિ, અર્પયતિ.

૫. ઇ, ઈ કે ઓ અન્તે હોય એવા ધાતુઓમાં અન્ત્ય સ્વરને બદલે આ મૂકાય છે; જેમકે ઘે-ઘા-ઘાપયતિ, દો-દા-દાપયતિ (પા. ૧૦૮, ૧૪ જુઓ).

૬. ક્ષૈનો આ નિત્યે હ્રસ્વ થાય છે; ગ્લે અને સ્ના નો વિકલ્પે થાય છે, પણ એ બે ધાતુઓની પૂર્વે ઉપસર્ગ આવે તો સ્વર હ્રસ્વ થતો નથી; જેમકે ક્ષપયતિ, ગ્લપયતિ કે ગ્લાપયતિ, પ્રગ્લાપયતિ.

૭. રુઢમાં હ્રને બદલે પ્ વિકલ્પે મૂકાય છે; જેમકે રોપયતિ, રોહયતિ. હનુ નો ઘાત થાય છે.

૮. રમ્ અને લમ્માં અન્ત્ય અક્ષરની પહેલાં અનુનાસિક આવે છે; જેમકે રમ્મયતિ, લમ્મયતિ.

૯. શો, છો, સો, ક્ષે, વ્યે, વે અને પા (પીતું) એટલાને અયની પહેલાં પૂને બદલે ય ઉમેરાય છે; પા 'રક્ષણુ કર્તુ'માં લ્ ઉમેરાય છે; જેમકે શાયયતિ, સાયયતિ વિગેરે. જિ, ક્રી, અને ઙ+અધિમાંના સ્વરને બદલે આ મૂકાય છે; જેમકે જાપયતિ, ક્રાપયતિ, અને અધ્યાપયતિ.

૧૦. *અયની પછી ઙ પ્રત્યય આવે તો અયના છેલ્લા અનો લોપ થાય છે. (અ) ભૂ. કૃ.ના પ્રત્યય પૂર્વે, (બ) યથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે, (ક) અને ધાતુ સાધિતના સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે અયનો લોપ થાય છે, પણ સ્વરમાં થયલા ફેરફાર કાયમ રહે છે; જેમકે વિદ્ 'જાણુ', વિદિત 'જાણેલું', વેદિત 'જાણાવેલું'; સંહત્ય ભૂં, સંહાર્ય પ્રેરક. હ્રસ્વ ઉપાન્ત્યવાળા ધાતુ પછી અવ્યયી ભૂ. કૃ.ના ય પ્રત્યય પૂર્વે અયમાંના અન્ત્ય અનો લોપ થાય છે; જેમકે પ્રણમય્ય.

૧૧. દસમા ગણના પ્રેરકરૂપ મૂળરૂપનાં જેવાંજ છે.

૧૨. અકર્મક ક્રિયાપદના પ્રેરકરૂપો, સકર્મક ક્રિયાપદમાં કર્મ કંઈ સાહિત્યને લગતું કાર્ય હોય અને બીજાં જેવા કે ગતિ દર્શાવતા હોય કે કંઈ જ્ઞાન, ખચર, ખાવાનું દર્શાવતા હોય, અને દૃષ્ટ ધાતુનાં પ્રેરકરૂપ જ્યારે વપરાય છે ત્યારે ક્રિયાપદના મૂળભેદનો કર્તા દ્વિતીયામાં મૂકાય છે. ની અને વહમાં આ નિયમ લાગુ પડતો નથી અને હ અને ક્રમાં વિકલ્પે લાગે છે. બીજી બાબતમાં મૂળકર્તા તૃતીયામાં આવે છે.

* આ નિયમો દસમા ગણના અયને પણ લાગુ પડે છે.

यजमानो यज्ञकर्मत्विग्भिरारम्भयति ।

इन्द्रः स्वयशः किंनरमिथुनानि गापयामास ।

पुष्पसित्रो यजते याजकास्तं याजयन्ति ।

कृष्णवर्मा पुत्रेण ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं शतं गा दापयति ।

जानकीं रथमारोप्य जाह्नवीतीरमासाद्य रामाज्ञापितो
लक्ष्मणस्तां विजहौ ।

प्रभुप्रसादलवोऽप्यधीरप्रकृतेर्दासजनस्य प्रागल्भ्यं जनयति ।

असुरस्य तिग्मतपसा प्रीतात्मा भगवाञ्शंकरः स्वीयं रूपं
तं दर्शयामास ।

नगेन्द्रसक्तां दृष्टि पार्श्वे कस्यापि क्रन्दितमाकर्ण्य राजा
निवर्तयामास ।

अस्मिंल्लोकेऽनुष्ठितो धर्मस्तस्य कर्तारं स्वर्गलोकं प्रापयति ।

ग्रीष्मकाले घर्मोऽङ्गानि ग्लपयति स्वेदं प्रवर्तयति तृष्णां
परिवर्धयति च ।

बहिर्द्वारि प्रवृत्तमृषिकुमारकं प्रवेशयितुं प्रतिहारीमाज्ञा-
पयामास राजा ।

चिरनष्टमात्मनो बालकं दृष्ट्वा सा सुन्दरी भृशं रुरोद
तं च दृढं परिष्वज्याश्रुभिः स्नपयामास ।

शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वान्वेदयत् ।

आशयच्चामृतं देवान्वेदमध्यापयद्विधिम् ।

आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः ॥

रमयन्ति मनस्तावद्भावाः संसारसंभवाः ।

यावन्नश्रूयते साश्रुलोकफूत्कारकाहलः ॥

स्वीयं यशः पौरुषं च गुप्तये कथितं च यत् ।

कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशयेत् ॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्* ।

कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम ॥

નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ।
 ન ચૈનં ક્લેદયન્ત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥
 સંયોજયતિ વિદ્યૈવ નીચગાપિ નરં સરિત્ ।
 સમુદ્રમિવ દુર્ધર્પં નૃપં ભાગ્યમતઃ પરમ્ ॥
 યદિ સ્ત્રિયાભિસંધસ્ત્વં રાજત્રામં પ્રવાસય ।
 નવ પશ્ચ ચ વર્ષાણિ નિર્જને ગહને વને ॥
 યુધિષ્ઠિરસ્તુ કૌન્તેયો મયમાહૂય સત્ત્વરમ્ ।
 કારયમાસ વૈ તેન સભામદ્રુતદર્શનામ્ ॥
 દ્વિષ્ટિસ્તૃણીકૃતજગત્રયસત્ત્વસારા
 ધીરોદ્ધતા નમયતીવ્ર ગતિર્ધરિત્રીમ્ ।
 કૌમારકેઽપિ ગિરિવદ્ધુરુતાં દધાનો
 વીરો રસઃ કીમયમેત્યુત દર્પ એવ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. રાજા બ્રાહ્મણો પાસે પૈસા લેવાગે છે (પ્રતિ + ગ્રહ)*.
૨. વસિષ્ઠે દશરથ પાસે યજ્ઞ કરાવ્યો (યજ્).
૩. બાહુરાજના પાપીકર્મો આપણને લજવે છે (હ્રી).
૪. ઇન્દ્રે સ્વર્ગમાં અર્જુનને પોતાની ગાડીમાં માતલિ પાસે તેડાવ્યો (આ + ની).
૫. પહેલાં તે માણસો પાસે પોતાનામાં વિશ્વાસ મૂકાવે છે (વિન્શ્વસ્) અને પછી તેમને નાશ પમાડે છે (નશ્, અવ+સદ્ અથવા ધ્વંસ્).
૬. પોતાના ગુરૂના હુકમથી (આન્જ્ઞા પ્રેરક) તેણે રાજ ગાયોને ખવરાવ્યું (ચર્) અને પાણી પીવરાવ્યું (પા).
૭. તેણે પ્રાતઃકર્મ પૂરું કર્યા પછી (સમ્ + આપ્ પ્રેરક.) સોળ બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા (ભુજ્) અને પછી પોતે ખાધું.

* ધાતુઓનો પ્રેરકભેદ વાપરવો.

૮. ચૌદ વર્ષ વનમાં રામનું જવાનું થયું તેણે દશરથનું મોત કરાવ્યું (પ્ર + સજ્).

૯. જ્યાં પાંડવો અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો લડતા હતા તે રણસંગ્રામમાં શું થયું તે સજ્એ ધૃતરાષ્ટ્રને સંમળાવ્યું (શ્રુ).

૧૦. જે ભાઈઓને અને મિત્રોને પરસ્પર લડાવી મારે છે (યુધ્) અને વખતે માણસ પાસે પોતાનું માયું પણ કપાવે છે (છિદ્) તે અદૃષ્ટ છે.

૧૧. બાપે પોતાની છોકરીને સારી ચાલના, ઉચા કુળના, સારી કેળવણીવાળા માણસને પરણાવવી જોઈએ (પરિ+ની, વિ+વહ્, ઉદ્+વહ્).

૧૨. આ છોકરાએ જે શ્લોકો ગાયા છે તે હું જ્યારે મારી પ્રિયા અને લક્ષ્મણ સાથે પ્રસ્તવણ પર્વતના શિખર પર રહેતો હતો તે સમય યાદ દેવડાવે છે (સ્મૃ).

૧૩. સૌપદ્મનના યજ્ઞમાં શ્યાપર્ણો ગયા અને વેદીની અંદર આસન લીધાં સારે રાત્રીએ તેઓને આસન પરથી ઉઠાડી મૂક્યા (ઉદ્ + સ્થા*) પોતાના માણસોને હુકમ કર્યો; તેઓએ તે પ્રમાણે તેમને ઉઠાડી મૂક્યા. તેમને ઉઠાડી મૂક્યા સારે તેઓએ મોટેથી ખૂમ પાડી.

શબ્દકોષ ૨૧.

અજ પુ. સ્ત્રી. ન. નહીં જન્મેલું.
અઘીર પુ. સ્ત્રી. ન. સાખીત કે
ગંભીર મન વગરનું, અલ્પ મન-
વાળું, અધીરું.

અભિસંઘા સ્ત્રી. વચન, નિશ્ચય.
અમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ હાલવું.
અમૃત ન. અમૃત.
અર્થ પુ. ખરોભાવ, અર્થ.

* સ્થા અને સ્તમ્મ ધાતુઓના સ્ નો ઉદ્ ઉપસર્ગ પછી લોપ થાય છે.

અવિનાશિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. નાશ નહીં

પામે એવું, રૂપભેદ નહીં થાય તેવું.

અવ્યય પુ. સ્ત્રી. ન. ફરે નહીં એવું,
નિર્વિકાર.

કાહલ પુ. શબ્દ.

કિંનર પુ. એક પ્રકારના સુરલોક છે.

કૃષ્ણવર્મન્ પુ. પુરુષનું નામ છે.

કૌમારક ન. બાલ્યાવસ્થા, શૈશવ.

કન્દિત ભૂ. કૃ. (નામ તરીકે વપ-
રાય છે) ન. ખૂમ.

ક્લિદ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ ભીનું થવું.

ક્ષૈ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ક્ષીણ થતાં જવું.

ગતિ સ્ત્રી. ગમન.

ગહન પુ. સ્ત્રી. ન. દુર્ગમ, ભેદાય
કે પેંસાય નહીં એવું.

ગુપ્તિ સ્ત્રી. ગુપ્તવાત, રક્ષણ.

ગુરુતા સ્ત્રી. મોટાઈ, દબ્બદમો, ગૌરવ.

ગ્લૈ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ થાકી જવું.

ઘર્મ પુ. ગરમી, ઉષ્ણતા, ધામ.

જાહ્નવી સ્ત્રી. ગંગા.

જ્વલ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ભડકો થવો,
બળવું.

તિગ્મ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉગ્ર, સખ્ત.

તૃણા સ્ત્રી. તરસ.

દલ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ફાડવું, ચીરવું.

દુર્વર્ષ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસે જવાય નહીં
તેવું, દુર્ગમ.

ઘરિત્રી સ્ત્રી. પૃથ્વી.

નગેન્દ્ર પુ. પર્વતરાજ, હિમાલય
પર્વત.

નિત્ય પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશનું, સદાનું.

નિર્જન પુ. સ્ત્રી. ન. મનુષ્યરહિત,
એકાન્ત.

નીચગ પુ. સ્ત્રી. ન. હલકા પુરુષનો
આશ્રય કરનાર, હલકા પુરુષની
પાસે હોય તે, નીચ જમીનપર
વહેતું.

પાર્થ પુ. પૃથાનો પુત્ર, પાણ્ડવોનું
નામ, અર્જુન.

પુષ્પમિત્ર પુ. રાજાનું નામ છે.

પૌરુષ ન. મરદામી, શૂરપણ.

પ્રકૃતિ સ્ત્રી. સ્વભાવ.

પ્રતિહારી સ્ત્રી. દ્વારપાલિકા.

પ્રાગલ્ભ્ય ન. હામ, ધીરપણું.

ફૂલ્કાર પુ. ડસકાં ખાઈ ખાઈને
રડવું તે.

મય પુ. એક શિલ્પિનું નામ છે.

મારુત પુ. પવન.

મિથુન ન. જોડું, યુગ્મ.

વમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ વમન કરવું.

વલ્ ૧ ગ. આત્મને ઢાંકવું, જવું.

વીરસ પુ. શૂરયુદ્ધિ, નવ રસમાંનો
એક રસ છે.

શ્રીહરિ પુ. વિષ્ણુદેવનું નામ છે.
સંભવ પુ. મૂળ.
સલિલ ન. પાણી.
સ્વેદ પુ. પરસેવો.

ઉચ્ચ, આખરદાર વિશિષ્ટ, ઉચ્ચ
અથવા આખરદાર કુળનું અભિ-
જનવત્ત પુ. સ્ત્રી. ન., કુલીન
પુ. સ્ત્રી. ન.
કુલ કુલ ન.
કેળવણી વિદ્યા સ્ત્રી.; સારી કેળ-
વણીવાળું કૃતવિદ્ય પુ. સ્ત્રી. ન.,
સંસ્કૃતચિત્ત પુ. સ્ત્રી. ન., સુવિનીત
પુ. ન. સ્ત્રી.

કોઈ કોઈ પ્રસંગે કાલે કાલે, પ્રસન્ન-
વશાત્.
કોઈ કોઈ વાર કદાચિત્.
તે પ્રમાણે તથા ચ, તથા, इत्थम्.
પ્રસ્તવણ (પર્વતનું નામ છે) પ્રસ્ત-
વણ પુ.
ખૂમ પાડવી રૂ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦.
ક્રન્દ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦.
ભણવું પઠ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦.
શ્યાપર્ણ (શ્યાપર્ણ નામના ગોરેના
કુલનો અક સખસ) શ્યાપર્ણ પુ.
સારીચાલનું સુચરિત્ત પુ. સ્ત્રી. ન.
સૌષ્ઠન (રાગનું નામ છે) સૌષ-
ઠન પુ.

પાડ ૨૨મો.

અઘતન ભૂતકાળ.

૧. કોઈપણ કાળનો સંબંધ બતાવ્યા સિવાય થયેલી ક્રિયા દર્શાવવા
અથવા તે તાજી થયેલી ક્રિયા બતાવવા કે આજનું કાર્ય બતાવવાને આ
અઘતન ભૂતકાળ વપરાય છે. કથા આદિ કહેવામાં આ કાળ વાપરવો નહિ.*

અજનિ તે વૈ પુત્રઃ (એતં વ્રા) 'તને એક પુત્ર જન્મ્યો છે'; તદહં તુમ્ય
મેવ દદામિ ય એવ સત્યમવાદીઃ (એતં વ્રા) 'તે સત્ય કહ્યું છે માટે હું
તને તે આપું છું'; उदु श्रिय उषसो रोचमाना अस्थुः (ऋग्-સંહિ) પ્રભાતની
શોભા દેખાવવા માંડી છે.

* અર્વાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં ત્રણે ભૂતકાળ વગરભેદે વપરાયેલા છે
અને તેઓમાં કઈ ફેર ગણેલો નથી.

૨. નકાર દર્શક મા અવ્યય સાથે અઘતન ભૂતકાળ વપરાય છે અને જ્યારે આજ્ઞાર્થના અર્થમાં વપરાય છે તે વખતે આ ભૂતકાળની નિશાની અ છે તેનો લોપ થાય છે; જેમકે મા ત્વં ગમઃ તમે ન જાઓ, મા નો હિંસીજ્ઞનિંતા યઃ પૃથિવ્યાઃ ‘જે પૃથ્વીનો કર્તા છે તે અમને ઈજ્ઞ ન કરે (મારી ન નાખે)’.

૩. આ ભૂતકાળના સાત પ્રકાર છે. હસ્તનભૂતકાળની પેઠે આ કાળમાં પણ અ કે આ નિશાની લગાડાય છે.

૧લો પ્રકાર.

૧. ધાતુઓને ત્રીજા પુરુષ બહુવચનના પ્રત્યય સિવાય બધા હસ્તન-ભૂતકાળનાજ પ્રત્યયો લાગે છે. ૩ પુ. બ. વ.નો પ્રત્યય ઝસ્ છે. આ ઝસ્ના પહેલાં આ હોય તેનો લોપ થાય છે.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અમ્	વ	મ
૨ જો ,,	સ્	તમ્	ત
૩ જો ,,	ત્	તામ્	જસ્

૨. પા ‘પીવું’, સ્વા, દા, ઘા અને બીજા ધાતુઓનાં દા ને ઘા અંગો થતા હોય તેવા ધાતુઓ અને ઇ ‘જવું’ ને બદલે આ કાળમાં વપરાતો ગા અને મૂ ‘થવું’ આટલા આ પ્રકારનાં છે.

૩. મૂ માટે ૩. પુ. બ. વ.નો પ્રત્યય અન્ છે, અને સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે મૂ ધાતુમાં વ્ ઉમેરવામાં આવે છે.

૪. વ્રા, ઘે, શો, સો અને છો આ પ્રમાણે વિકલ્પે રૂપો લે છે (નિયમ ૧૪, પાઠ ૧૩ યાદ રાખો). તેમનાં બીજા રૂપો કઠૂ પ્રકાર પ્રમાણે થાય છે. ઘે ત્રીજા પ્રકારનો પણ છે.

૫. આ પ્રકાર ઈક્ત પરસ્મૈપદનો છે. આ પ્રકારના ધાતુઓ જ્યારે આત્મનેપદના હોય ત્યારે ઈથો કે પમો પ્રકાર લે છે.

દા 'આપ્તું.'

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	અદામ્	અદાવ	અદામ
૨ જો ,,	અદાઃ	અદાતમ્	અદાત
૩ જો ,,	અદાત્	અદાતામ્	અદુઃ

ઉસ્ પહેલાં પા. ૨૦૪, ૧ પ્રમાણે આ નો લોપ થાય છે એટલે અદ્+ઉસ્=અદુઃ થયું, તેજ પ્રમાણે અસ્થુઃ, અગુઃ, વિગેરે.

૨જો પ્રકાર.

૧. ધાતુમાં અ ઉમેરાય છે, અને હસ્તનભૂતકાળના પહેલા વિભાગના ગણોના પ્રત્યયો લાગે છે.

પરસ્મૈપદ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	અમ્	વ	મ
૨ જો ,,	સ્	તમ્	ત
૩ જો ,,	ત	તામ્	અન્

અમ્ ને અન્ પહેલાં અ નો લોપ થાય છે અને મ ને વ પહેલાં લંબાય છે (માર્ગોં પા. ૫ અને ૬* નોંધ જુઓ).

આત્મનેપદ.

	૧	૨	૩
૧ લો પુ.	ઇ	વહિ	મહિ
૨ જો ,,	થાસ્	ઇથામ્	ધ્વમ્
૩ જો ,,	ત	ઇતામ્	અન્ત

અન્ત પહેલાં અ નો લોપ થાય છે અને વહિ ને મહિ પહેલાં તેને લંબાવવામાં આવે છે. ધાતુના સ્વરોનો ગુણ કે વૃદ્ધિ થતી નથી.

૩. આ પ્રકાર, કેટલાક ધાતુઓ સિવાય પરસ્મૈપદનોજ છે.

૪. કેટલાક ધાતુઓનાં વિકલ્પે આ પ્રકારનાં રૂપો થાય છે, અને કેટલાકના ખાસ રૂપો થાય છે. કેટલાક જરૂરી ધાતુઓ નીચેની ટીપમાં આપ્યા છે.

અ—ખાસ થનારાં.

લિપ્ લેપ કરવો.

સિચ્ સીચવું.

*ક્લે (ક્લ) બોલાવવું.

આ ત્રણ ધાતુઓ બ્યારે આત્મને-

પદી હોય છે ત્યારે આ વિભાગના

વિકલ્પે થાય છે.

અસ્ (અસ્થ) ફેંકવું.

આપ્ મેળવવું.

ક્રુધ્ ગુસ્સે થવું.

ક્લમ્ થાકી જવું.

ક્ષમ્ ૪. ગ. માફ કરવું.

હ્યા (હ્ય) પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
કહેવું.

ગમ્ જવું.

ગૃધ્ લોભી થવું.

ઘસ્ ખાવું.

તમ્ શરીરે અથવા મનથી દુઃખી થવું.

તુષ્ સંતોષ પામવું.

તષ્ તરસ્યા થવું.

દમ્ પાળવું.

દુષ્ દોષિત થવું.

દ્રુહ્ ધ્વજ કરવી, વિશ્વાસઘાત કરવો.

નશ્ નાશ પામવું.

પત્ (પત્) પડવું.

પિષ્ દળવું.

પુષ્ ૪. ગ. પોષવું.

અમ્ ૪. ગ. ભટકવું. ભૂલ કરવી.

મદ્ ગાંડા થવું.

મુચ્ મૂકવું, છોડી દેવું.

મુહ્ મોહ પામવો.

લુપ્ કાપવું.

લુમ્ ૪. ગ. લોભ કરવો.

વચ્ (વોચ્) પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
બોલવું.

શક્ શક્તિમાન થવું.

શદ્ નાશ પામવું.

શમ્ શાંત થવું.

શાસ (શિષ્) હુકમ કરવો.

શિપ્ સરખામણી કરવી, ભેદ પાડવો.

શુધ્ શુદ્ધ થવું.

શ્રમ્ શ્રમ લેવો.

શ્લિષ્ ૪. ગ. ચોંટવું.

સદ્ બેસવું, બિન્ન થવું.

સિચ્ ૪. ગ. તૈયાર થવું.

સૃપ્ ચાલવું, પેટે ચાલવું.

સ્નિહ્ સ્નેહ રાખવો.

સ્વિદ્ ૪. ગ. પરસેવો થવો.

હષ્ ૩. ગ. ખુશ થવું.

ખ—વિકલ્પે થનારાં.

ક્ષુદ્ ભૂકો કરવો.

ઘુષ્ જાહેર કરવું.

ચ્યુત્ ટપકવું.

છિદ્ કાપવું.

જૃ (જર્) ધરડા થવું.

* અ લગાડતા પહેલાં કેટલાક ધાતુઓનાં જે રૂપ થાય છે તે કૌંસમાં
આપેલાં છે, જેમકે આસ્થ + અમ્ = આસ્થમ્; અહ્ + અમ્ અહમ્.

ત્ત્વ્ સંતોષ પામવું.

દૃષ્ ભગરૂર થવું.

દૃશ્ (દર્શ) જોવું.

નિજ સાક્ષ કરવું.

વૃધ્ જાણવું.

મિદ્ ભેદવું.

યુજ્ જોડવું.

રિચ્ ખાલી કરવું.

રુદ્ રડવું.

રુઘ્ અટકાવવું.

વિચ્ જીવું કરવું.

શુચ્ ૪ ગ. ચોખ્ખું કરવું.

શ્ચિ (શ્ચ) ઉપસવું.

સ્કન્દ્ (સ્કદ્) કુદકો મારવો.

સ્તમ્ (સ્તમ્) રોકવું, રૂંધવું.

સ્ફુટ્ ૧. ગ. ભાંગવું.

નીચેના પહેલા ગણના ધાતુઓ
ધણું કરીને આત્મનેપદી છે, પણ
જ્યારે તે આ વિભાગના થાય
છે ત્યારે પરસ્મૈપદી થાય છે.

ક્લ્પ્ જનાવવું, ના તરફ વળણ હોવું.

ક્ષુમ્ ખળભળવું.

દ્યુત્ પ્રકાશવું.

ધ્વન્ (ધ્વસ્) નાશ પામવું.

ઘ્નન્ (ઘ્નન્) પડવું.

રુચ્ પ્રકાશવું.

વૃત્ થવું, હોવું.

વૃધ્ વધવું.

શુમ્ પ્રકાશવું, સ્વચ્છ દેખાવું.

સ્યન્દ્ (સ્યદ્) પડવું, વહેવું.

સન્ (સન્) નીચે પડવું.

સ્વિદ્ પરસેવો થવો.

૫. આમાં શ્ચિ રૂપ અને પમા પ્રકારનો પણ છે. બીજા ધાતુઓ
૪થા અને પમા પ્રકારના તે અનિટ કે સેટ હોય તે પ્રમાણે ગણાય છે.

૬. જ્યારે ક્ષિપ્તનો અર્થ 'લેટવું' એવો થાય છે ત્યારે તે સાતમા
પ્રકારનો છે.

૭. ઉપરની બે ટીપોમાં લખેલા જે ધાતુઓ આત્મનેપદી છે તે
આત્મનેપદમાં ચોથાને પાંચમાં પ્રકારના પણ છે.

	એ. વ.	પુષ્	દ્વિ. વ.	અ. વ.
૧ લો પુ.	અપુષમ્	અપુષાવ	અપુષતમ્	અપુષમ્
૨ જો „	અપુષઃ	અપુષતમ્	અપુષતામ્	અપુષત
૩ જો „	અપુષત્	અપુષતામ્		અપુષન્

વच् आत्मने०

	એ. વ.	હિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અવોચે	અવોચાવહિ	અવોચામહિ
૨ જો ,,	અવોચથા:	અવોવેથામ્	અવોવધ્વમ્
૩ જો ,,	અવોચત	અવોચેતામ્	અવોચન્ત

ત્રીજો પ્રકાર.

૧. દશમા ગણના અને પ્રેરકભેદ પામેલા ધાતુઓના આ કાળના રૂપો આ રીતે થાય છે.

૨. (અ) અય નો લોપ થાય છે, પણ સ્વરના ફેરફારો અથવા બીજા ધાતુમાં થયેલા ફેરફારો કાયમ રહે છે.

(બ) ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ થાય છે.

(ક) ધાતુની દ્વિરક્તિ સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે થાય છે, જે ધાતુમાં દ્વિરક્ત થયેલો સ્વરયુક્તઅંજન પછીનો સ્વરયુક્તઅંજન હ્રસ્વ હોય અને જોડાક્ષરને લીધે પણ દીર્ઘ ન હોય તો. (ડ) દ્વિરક્તઅંજનના અનો હ થાય થાય છે. (ઘ) સ્વર સામાન્ય રીતે હ્રસ્વ હોય અને જોડાક્ષરને લીધે દીર્ઘ ન હોય તો દીર્ઘ થાય છે. (ઙ) આવા તૈયાર અંગને અ લગાડી બીજા પ્રકાર પ્રમાણે હસ્તનમૂતકાળના પ્રસયો લગાડવા; જેમકે મૂ ધાતુનું પ્રેરકરૂપનું અંગ ભાવ્ય છે. અય નો લોપ કરવાથી ભાવ્; ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ થવાથી ભવ્; દ્વિરક્તથી વભવ્, દ્વિરક્તિ અનો હ થવાથી વિભવ્; इने દીર્ઘ કરવાથી વીભવ્; અ ઉમેરવાથી અને ત્ પ્રસય લગાડવાથી અને અ નિશાની મૂકવાથી અવીભવત્. તેમજ સ્પન્દયતિ (સ્પન્દ્ નું પ્રેરક). (અ) પ્રમાણે સ્પન્દ્ પસ્પન્દ્ (ક) અપસ્પન્દત્. (ફ) (બ) ને લગાડવાનું કામ નથી. કારણ કે ઉપાન્ત્ય સ્વર નથી અને (ક) માટે પણ એમજ છે, કારણ પ્ પછી જોડાક્ષર આવવાથી દીર્ઘ થાય છે. સ્વલપતિ (સ્વલ્ નું પ્રેરક); સ્વલ્ (અ) પ્રમાણે, ચ્સ્વલ્ (ક) અને પા. ૮૨, ૨. આ. અને ઈ. પ્રમાણે; ચિન્સ્વલ્ (ડ) પ્રમાણે, અચિન્સ્વલત્ (ફ) પ્રમાણે. (બ)નું કામ પડતું નથી તેમજ (ઈ)નું કામ પડતું નથી, કારણ-ચિનો સ્વર હ જોડાક્ષર આવવાથી દીર્ઘ થાય છે.

૩. (અ) જો ધાતુ સ્વરથી શરૂ થતો હોય તો પછીના વ્યંજનની દ્વિરક્તિ થાય છે અને જ દ્વિરક્ત વ્યંજનમાં લગાડાય છે. (બ) જ્યારે જોડાક્ષરમાં ન્, ઢ્, કે ર પહેલો અક્ષર હોય અને તે પ્રથમ સ્વર પછી આવતો હોય તો ખીજ અવયવની દ્વિરક્તિ થાય છે.

જેમકે અટ્-આઠ્-આટ્ (૨, અ); અટ્ (૨, બ); અટિટ્ (૩, અ); આટિટ્, આ નિશાની લગાડવાથી (માર્ગો, પાઠ ૧૭) અને આટિટ્, (૨, ક). ઉન્દ્-ઉન્દય-ઉન્દ્-ઉન્દિદ્ (૩, અ પ્રમાણે); એજ પ્રમાણે ઔન્દિદ્ (માર્ગો ૫૦ પાઠ ૧૭ પ્રમાણે) અને ઔન્દિદત્. આજ પ્રમાણે અર્હ-આર્જિહત્. છેલ્લા બે વિષયમાં ઉન્ અને અર્ કોરે મૂકાય છે, અને ઢ્, હ્ની દ્વિરક્તિ કરી જ ઉમેરાઈ છે.

૪. (અ) જો ધાતુને અન્તે ડ હોય (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) તો દ્વિરક્તિ વ્યંજનમાં જ ને બદલે તેજ સ્વર મૂકાય છે, પણ જો તેની પછી ષોષવ્યંજન ય્, ર્, લ્, વ્, કે જ્ (જો પછી અ આવેલો હોય તો) ન આવ્યો હોય તો ઉપરનો ફેરફાર થાય. કુ પ્રેરક કાવય-કાવ્-કવ્-ચકવ્ અને ચિકવ્; પણ ધાતુને અન્તે ડ છે તેથી ચુકવ્-ચૂકવ્-અચૂકવત્ થાય છે; અને મૂ કે પૂ માં અવીભવત્ કે અપીવત્ જ થાય છે પણ અવૂભવત્ કે અપૂવત્ થતું નથી. (બ) સુ, શુ, ડુ, ઘુ, ફ્લુ, અને ય્યુમાં જ વિકલ્પે રખાય છે. ઉદા:-અશિશ્રવત્ કે અશુશ્રવત્ શ્રુતું પ્રેરક રૂપ ઉપરથી અદ્યતનભૂત.

૫. નીચેના ધાતુઓનો ઉપાન્ત્ય વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે:-ભ્રાજ્, માષ્, માસ્, દીપ્, જીવ્, મીલ્, પીઙ્ અને વળી ક્ષે, લુઙ્, લુપ્ અને થોડા ખીજ; જેમકે અપીપિઙ્ત્ કે અપિપીઙ્ત્. પીઙ્ય-પીઙ્-પિપીઙ્-અપિપીઙ્ત્. (૨, ઇ) અહિં લાગતી નથી. ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ થતાં પીઙ્-પિઙ્-પિપિઙ્-પીપિઙ્-અપીપિઙ્ત્.

૬. (૨, ઈ)માં બતાવેલા સ્વરના ફેરફારો-ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ થતું (બ) અને બદલે જ મૂકાવી, અને અભ્યસિતવ્યંજનસ્વરતું લંબાવતું; નીચેના ધાતુઓમાં થતું નથી:-ઋય્, વર્, શઙ્, રઙ્, સ્પૃઙ્, સૂચ્, મૃગ્, ધ્વન્, પાર્; જેમકે કય-અચકયત્, વર્, અવવર્ત્.

૭. સ્મૃ, દૃ, ત્વર્, પ્રથ્, મ્રદ્, સ્તૃ અને સ્પશ્ માં દ્વિરક્ત વ્યંજનનો અ કાયમ રાખવામાં આવે છે. વેષ્ટ અને ચેષ્ટ માં હ નો વિકલ્પે અ થાય છે; જેમકે અસસ્મરત્, અદ્દરત્ વિગેરે, અને અવવેષ્ટત્, કે અવિવેષ્ટત્.

૮. ગણ નાં બે રૂપો, અજગણત્ કે અજીગણત્.

૯. શ્રિ, દ્વિ, અને સ્તુ ધાતુઓ મૂળ રૂપમાં ત્રીજા પ્રકારમાં આવે છે. શ્રિ વિકલ્પે ત્રીજો પ્રકાર લે છે. જે નો (પાનુ ૨૦૪, ૪ બુઓ) દ્વિરક્ત થયા પછી આ લોપાય છે. આમાં અભ્યાસ થવો એજ જરૂરનું છે. શ્રિ-શિશ્રિ+ અત્-અશિશ્રિયત્ પાનુ ૪૩, ૨. પ્રમાણે, અ અવિકારી છે તેથી; જે-અદધત્.

૧૦. સ્થાપયતિ અતિષ્ઠિપત્; પાયયતિનું, અપીઘ્યત્; અને વ્રાપયતિનું અજિઘ્રિપત્ કે અજિઘ્રિપત્.

૧૧. ધાતુનો ઉપાન્ય હ્રસ્વ ઋ વિકલ્પે રખાય છે, અને દીર્ઘ ઋ વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે. વર્તય (વૃત્તનું પ્રેરક) અય નો લોપ કરવાથી વર્ત કે વૃત્ ઉપરના નિયમ પ્રમાણે; વર્ત-વવર્ત-અવવર્તત્. (૨, ૩. અને ઇ. કામનો નથી). વૃત્-વવૃત્-વિવૃત્-૨, ૩.-વિવૃત્ ૨, ઇ.-અવીવૃત્તત્. કીર્તય મૂળ કે પ્રેરક કૃત્તનું. અય નો લોપ થવાથી કીર્ત અને કૃત્ તેથી અચીકીર્તત્ કે અચીકૃત્તત્ એવાં બે રૂપ થાય છે.

૧૨. લોક્, લોચ્, શાસ્, શ્લાઘ્, વાઘ્, સેવ્, વેપ્, એજ્, લાઘ્, રાઘ્, તાય્, દાશ્, યાચ્, અને રાજ્ નો ઉપાન્ય હ્રસ્વ થતો નથી; અલુલોકત્ ને અતતાયત્.

૧૩. હ્રે અને સ્વપ્ પ્રેરક અદ્યતનમાં હુ અને સુપ્ તરીકે ગણવાના છે. શ્રિ નું વિકલ્પે શુ. જેમકે અજૂહવત્ કે અજુહાવત્. અસૂષુપત્-અગૂશવત્-અશિશ્વયત્.

૧૪. આ પ્રકાર આત્મને ૦ ને પરસ્મૈપદી છે.

હ 'લઘ્ જવું' પ્રેરક.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.
૧ લો પુ.	અજીહરમ્	અજીહરાવ	અજીહરામ
૨ જો ,,	અજીહરઃ	અજીહરતમ્	અજીહરત
૩ જો ,,	અજીહરત્	અજીહરતામ્	અજીહરન્

आत्मे०.

	अ. व.	द्वि. व.	प. व.
१ दो पु.	अजीहरे	अजीहरावहि	अजीहरामहि
२ ने ,	अजीहरथाः	अजीहरेथाम्	अजीहरध्वम्
३ ने ,	अजीहरत	अजीहरेताम्	अजीहरन्त

काशीं गन्तुकामः श्रीनगरान्निरगात्पण्डितः सह परिवारेण ।

भगो अर्यमा सविता पुरंधिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः ।

तस्मिन्गुर्वनुचरे गृहं प्रविष्टे यूयं किमधुनोदस्थात ।

गुरुरयमिति मत्वा ।

अस्मिन्निर्जने वने नष्टमश्वमियन्तं कालमन्विष्यन्नपि न समासदम् ।

इदमाम्रफलं वृक्षादपतत् । यदि रोचते गृहीत्वा स्वादस्व ।

हे गङ्गे यदीदृशेभ्यः पापेभ्यो मामुददीधरस्ततः सत्य-
मनाथशरणमसि विष्णुपदपङ्कजोद्भवासि ।

प्रातरारभ्य पञ्चसप्ततिं वृक्षानसिचाम ।

वत्सस्य मरणेन तद्विषयकाः सर्वे मनोरथा मेऽध्वसन् ।

क्रीडार्थमुपवनमगमतां दंपती तयोर्निवृत्तयोरात्मनः करुण-
वार्ता कथय ।

इयं बालिका दुःखवार्तां श्रुत्वामुहत् । आश्वासयैनामुदकेन
च सिञ्च ।

इमं ग्राममागच्छन्तौ भवन्निर्दिष्टे गहने वने नानापक्षिगण-
समाकुलं महावटवृक्षं तमदर्शय ।

उपाध्यायो देवानपूजदधुनातिथयो यथेष्टं भुञ्जताम् ।

अस्मिन्मण्डपे समाहृतान्ब्राह्मणानहमजगणम् । पञ्च शतानि
तेषां वर्तन्ते । एतेभ्योऽधुना दक्षिणां दातुमारभस्व ।

મચ્છિન્તિતા સરણિર્વરીયસેઽધિકારિણે નારુચ્ચદતઃ સ તાં
નિરાસ્યન્નવીનાં ચ સ્વયં કલિપતાં પ્રાવીવૃતત્ ।

કિં યૂયમવોચત । પુનરપિ કથયત નાહમવહિતોઽભૂવમ્ ।

પ્રાતિષ્ઠિપત્સ બોધાર્થં કુમ્ભકર્ણસ્ય રાક્ષસાન્ ॥

રાઘવસ્યામુષઃ કાન્તામાતૈરુક્તો ન ચાર્પિપઃ ॥

મુષ્ટિનાદદરત્તસ્ય મૂર્ધાનં મારુતાત્મજઃ ॥

મુક્ત્વા નિઃશ્રીકમપ્યબ્જં મરાલી ન ગતાન્યતઃ ।

ભ્રમરાલી ત્વગાદ્રેગાદિદં સદસદન્તરમ્ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. અમે સોમરસ પીધો (પા) છે અને અમર થયા છીએ (મૂ).

૨. દેવદત્તે આ સોનું તોલ્યું છે (તુલ્) એનાં ધરેણું કરે.

૩. કલિગના રાજાએ પાટલિપુત્રને ઘેર્યું છે (રુઢ્) પણ તેના ધણા
સૈનિકો હારમાંથી છૂટા થયા છે (બ્રંશ્) અને લૂંટ શોધે છે.

૪. અષ્ટાવક બાર ગાઉથી આવતાં હવે થાક્યો છે (શ્રમ) તેને
અન્ન પાણી આપો.

૫. ભૂત છે એવો મારો વિચાર નપડો છે, એવી મારી ખાત્રી તે
કરી શક્યો નથી (શક્).

૬. પ્રધાને દેશપર ન્યાયથી અમલ કર્યો છે (શાસ્) બધી પ્રજા
તેને આહે છે.

૭. ગોવિન્દે આખો દિવસ ખોવાયલી ચોપડી શોધી પણ તે ન જડી
(અધિ + ગમ્, સમ્ + આ + સદ્).

૮. યજ્ઞસ્થંભ કરવા અમે પ્રજ્ઞાશની ડાળી કાપી નાંખી છે (છિદ્).

૯. હજી તમે તમારા હાથ ધોયા નથી (ક્ષલ્) ?

૧૦. મારાં છોકરાંને ઉને* પાણીએ નવડાવ્યા (સ્ના પ્રેરક).

૧૧. મે (વચ્) કહ્યું તે પ્રમાણે તે હજીપણ પાણી ઉનું કર્યું નથી (તપ્ પ્રેરક.) ?

૧૨. માલીક મરી જવાથી તેઓએ ધર તોડી પડાવ્યું (ઉદ્ + સદ્ પ્રેરક કે નશ્ પ્રેરક) અને તેનાં લુગડાં બાળી નખાવ્યા છે (દહ પ્રેરક).

શબ્દકોષ ૨૨.

અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન. લાચાર, ધણી વગરનું, આશ્રયહીન.

અનુચર પુ. ચાકર, નોકર.

અવ્જ ન. કમળ.

અવહિત (અવ+ધા નો ભૂ. કૃ.) ધ્યાન રાખેલું, સાવધ.

અષ્ટાવક્ર પુ. પુરપતું નામ છે.

અસ્ ૪ ગ. નિર્ જોડે, રદ કરવું, કાઢી નાખવું.

આત્ત પુ. મિત્ર, હિત ઈચ્છનાર.

આલી સ્ત્રી. ઓળ, પકિત.

ઈ નિર્ જોડે, નિકળવું.

કરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. શોકકારક.

કલ્પિત કૃપ્ નો પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ.; યોજેલું, બનાવેલું.

કુમ્મકર્ણ પુ. રાવણના એક ભાઇનું નામ છે.

ગન્તુકામ પુ. સ્ત્રી. ન. જવાનું ઈચ્છનાર.

ગાર્હપત્ય પુ. ગૃહસ્થ હમેશાં જે પવિત્ર અગ્નિ રાખે છે તે અગ્નિનું નામ છે, ગૃહકૃત્ય.

તદ્વિષયક પુ. સ્ત્રી. ન. તેને લગતું.

તાય્ ૧ ગ. આત્મનેં દેલાવવું.

દીપ ૪ ગ. આત્મનેં પ્રકાશવું, દીપવું.

ધે ૧ ગ. પરસ્મૈં ધાવવું, પીવું.

ઘૃ ઉદ્ જોડે, ખેતી કાઢવું, ઉદ્ધાર કરવો.

ધન્ ૧ ગ. પરસ્મૈં અવાજ કરવો.

નવીન પુ. સ્ત્રી. ન. નવું.

પરિવાર પુ. ચાકર માણસનું ટોળું.

પલાશ પુ. એક જાતનું ઝાડ છે.

પુરંધિ પુ. એક દેવતાનું નામ છે.

વોઘ પુ. જગાડવું તે.

મગ પુ. એક દેવતાનું નામ છે.
 મંશ ૧ ગ. આત્મને ૦ અને ૪ ગ.
 પરસ્મૈ ૦ પડવું.
 મળ્ડપ પુ. માંડવો (લગ્ન વિગેરે
 ઉત્સવ પ્રસંગે કાઢેલો).
 મનોરથ પુ. ઇચ્છા.
 મરાલી સ્ત્રી. રાજહસી.
 મારુતાત્મજ પુ. વાયુપુત્ર, હનુમાન,
 માર્તિ.
 મૃગ ૧૦ ગ. આત્મને ૦ શોધવું,
 ખોળવું.
 રહ ૧૦ ગ. છોડી દેવું.
 વટવૃક્ષ પુ. વડનું ઝાડ.
 વર્ ૧૦ ગ. વરવું, પસંદ કરવું.
 વૃત્ત પ્ર જોડે, (પ્રેરકમાં) દાખલ
 કરવું, પ્રવર્તાવવું.
 શટ્ ૧૦ ગ. ઠગવું, છેતરવું.
 સદ્ સમ્+આ જોડે, મેળવવું, મળવું,
 જડવું.
 સમાકુલ પુ. સ્ત્રી. ન. રોકાયેલું, પૂર્ણ.
 સમાહત સમ્+આ+હ નો ભૂ. કૃ.
 એકઠું કરેલું.

સરણિ-ળી સ્ત્રી. રસ્તો, વસ્તુઓની
 રચના અથવા ગોઠવણી.
 સવિટ પુ. સૂર્ય.
 સૂચ ૧૦ ગ. સૂચવવું.
 સ્વામિન્ પુ. માલીક, ધણી.

અમર અમૃત મૃતો ભૂ. કૃ. અ
 જોડે, અમર પુ. સ્ત્રી. ન.
 ખાતરી કરવી હ પ્રતિ જોડે, (પ્રેરક)
 પ્રતીતિ કૃ. .
 ચાહવું સ્નિહ ૪ ગ. તેને ચાહે છે
 તસ્મિન્સ્નિહ્યતિ.
 ભૂત પ્રેત પુ. વેતાલ પુ. પિશાચ પુ.
 મૂળ વગરનું નિર્મૂલ પુ. સ્ત્રી. ન.
 લૂટ લોન્ત્ર ન લુળ્ઠન ન.
 વાજળી રીતે ધર્મેણ, ન્યાયેન.
 વિચાર શ્રદ્ધા સ્ત્રી; વિશ્વાસ પુ.
 હજી પણ અગ્રાપિ અ.
 હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની
 રચના) વ્યૂહ પુ.
 હોવાપણું માવ પુ. અસ્તિત્વ ન.

પાઠ ૨૩મો.

અઘતનભૂતકાળ (ચાલુ).

૧. છટ્ટો પ્રકાર.

૧. છટ્ટા પ્રકારમાં ત્રીજા પ્રકારના અસ્ ધાતુના રૂપો ધાતુને લગાડવામાં આવે છે. અસ્ નો અ લોપાય છે. આ રૂપો પ્રત્યય તરીકે ગણાય છે, તે નીચે પ્રમાણે છે:—

	એ વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	સિષમ્	સિષ્વ	સિષ્મ
૨ જો ,,	સી:	સિષ્ટમ્	સિષ્ટ
૩ જો ,,	સીત્	સિષ્ટામ્	સિષુ:

આ સહેલાઈથી મ્હોડે રાખવા, વિદ્યાર્થીએ અસ્ ધાતુના હસ્તન ભૂતકાળના રૂપ સમજવાં પણ આ નો લોપ કરી સિ પૂર્વે લગાડાઈ છે. સ્ નો પ્ માં ફેરફાર થાય છે. સન્ ને બદલે સુસ્ ૩ જો પુ. ત્રિ. વ. નો પ્રત્યય ગણવો, અને બીજા ને ત્રીજા પુ. એ. વ. માં સિ લગાડાઈ નથી.

૨. આકારાન્ત ધાતુઓ અને યમ્, રમ્ ને નમ્ આ પ્રકારના છે.

૩. આ પ્રકાર પરસ્મૈપદનોજ છે.

૨. સાતમો પ્રકાર.

૧. અસ્ હોવું ના બીજા પ્રકારના રૂપો આ પ્રકારમાં ધાતુને લગાડવામાં આવે છે. અસ્ નો અ લોપવામાં આવે છે. બીજા શબ્દોમાં સ્ ને અ લગાડી તેને કેટલાક ફેરફાર સાથે હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે. આ રૂપો પ્રત્યય તરીકે ગણાય છે ને ધાતુને લગાડાય છે.

પરસ્મૈ.

આત્મને.

૧ લો પુ.	સમ્	સાવ	સામ	સિ	સાવહિ	સામહિ
૨ જો ,,	સ:	સતમ્	સત	સથા:	સાથામ્	સધ્વમ્
૩ જો ,,	સત્	સતામ્	સન્	સત	સાતામ્	સન્ત

૨. આ પ્રકાર પરસ્મૈ૦ અને આત્મનેપદનો છે.

૩. શ્, ષ્, સ્, હ્, અંતવાળા અનિટ્ ધાતુઓ જેમાં ઉપાન્ત્સ
ઇ, ઉ, ઋ, કે લ્ હોય તેના અધતન ભૂતકાળ આ પ્રકારના થાય છે.

૪. દૃશ્ ધાતુ અપવાદ છે.

૫. સ્પૃશ્, મૃશ્ અને કૃષ્ વિકલ્પે આ પ્રકારના છે.

૬. ત્રીજો પુ. એ. વ., બીજો પુ. એ. વ. અને બ. વ., અને
પહેલો પુ. દ્વિ. વ. આત્મનેપદમાં દુહ્, દિહ્, લિહ્ અને ગુહ્ ધાતુઓમાં
સ કે સા નો લોપ કરવાથી અને પ્રત્યયનો બાકી રહેલો ભાગ લગાડવાથી
વિકલ્પે બીજાં ૩પો થાય છે.

ગ્લૈ પરસ્મૈ૦.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧ લો પુ.	અગ્લાસિવમ્	અગ્લાસિષ્વ	અગ્લાસિષ્મ
૨ જો ,,	અગ્લાસીઃ	અગ્લાસિષ્મ્	અગ્લાસિષ્ઠ
૩ જો ,,	અગ્લાસીત્	અગ્લાસિષ્ટામ્	અગ્લાસિષ્ઠુઃ

લિહ્ પરસ્મૈ૦.

અલિક્ષમ્	અલિક્ષાવ	અલિક્ષામ
અલિક્ષઃ	અલિક્ષતમ્	અલિક્ષત
અલિક્ષત્	અલિક્ષતામ્	અલિક્ષન્

આત્મને૦.

અલિક્ષિ	અલિક્ષાવહિ-અલિક્ષહિ	અલિક્ષામહિ
અલિક્ષથાઃ-અલીઙઃ	અલિક્ષાથામ્	અલિક્ષધ્વમ્-અલીઙ્ગમ્
અલિક્ષત-અલીઙ	અલિક્ષાતામ્	અલિક્ષન્ત

અ+લિહ્+સત્; લિહ્-લિટ્ (પાઠ ૯, ૧ પ્રમાણે)-લિક્ (પાઠ ૯, ૧ પ્રમાણે)
-લિક્+ષત્=લિક્ષત્ માર્ગો૦. પાઠ ૨૫ † નોંધ પ્રમાણે-અલિક્ષત. અ+દિહ્+સત્;
દિહ્-દિષ્; (પાઠ ૯, ૫ પ્રમાણે). ધિષ્-ધિક્ માર્ગો૦. પાઠ ૧ † નોંધ પ્રમાણે
ષત્ = અધિક્ષત. અ + દિશ્ + સત્ - દિશ્ - દિપ્ દિક્ + ષત્ = અદિક્ષત.

अ+कृष+सत्; कृष-कृक्=अकृक्षत्. अ+लिह्+सत्; लिह्-लिह् ४-अलिक्षत्;
लिह्+त-लिह्+त पा. ६४, १ प्रभाणु-लिह्+घ् पा. ६५, २ प्रभाणु-लिह्
+ढ-लीढ-भाणोपा० पा४ ६ * नोधि प्रभाणु-लीढ पा४ ६५, ३ प्रभाणु-अने
शलक्षशक आगण पूर्वे भूकथो ओष्ठे अलीढ.

नित्यकर्मानुष्ठानायास्त्रासीस्तच्छूद्रादीन्मा स्पृक्षः ।

वेणुधमन्याग्निमध्मासिपम् । तदस्मिन्प्रदीप्ते वह्नावाहुतिः
प्रास्य ।

भोः पुरोहित भवदाज्ञामनुसृत्य वष्टवेऽहं सावित्रीमुपा-
दिक्षम् । तदधुनान्यत्करणीयं दर्शय ।

विवाहविधेरितिकर्तव्यतामत्रत्या ब्राह्मणा नाज्ञासिपुरतो
मां तत्संपादनायाह्वन् ।

अस्तमयासीद्रविस्तिमिरेणावृतं नभः । तत्किमद्यापि गां
नाधुक्षत पयः ।

कृषीवला भूमिमकृक्षन्परं त्वार्द्रासु स्थितेऽपि सूर्ये पर्जन्यो
न वर्षति ।

मा वयं भ्रातरः परस्परं द्विक्षामेत्यस्माकं पितासन्नमरणो
रिक्थस्य समानांश्चतुरो भागानकरोत् ।

महाकार्यारम्भे देवो गुरुजनश्च वन्दितव्य इति वचन-
मनुरुध्य गृहदेवतां भ्रातरं पितरमन्यांश्च वृद्धान्प्राणंसिष्म ।

कूपतडागादिनिर्माणाय महान्तो यज्ञा युष्माभिः कृतास्ते
कस्मिन्पर्यवासासिषुः ।

इदं मधु किं नालिक्षः । रुचिकरमेतत् ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. તે પોતાના છોકરાને ભેટયો (ક્ષિપ્) અને છાટીફાટ રડ્યો (હ્ર્).
૨. અમે અમારા ઘોડાપર ચઢ્યા છીએ (આ+રૂઢ) અને શત્રુ સામા જઈએ છીએ.
૩. ગઈ કાલે આણેલાં ધુલો કરમાઈ ગયાં છે (મ્લૈ) તેમને ફેંકી દો અને નવા આણો.
૪. ચંદ્રકેતુ અને લવ કેવી રીતે એક બીજા સાથે લક્ષ્મી તે કહીને અને રામે તેમને શાંત રહેવા કેવી રીતે આજ્ઞા કરી તે કહીને અટક્યો (વિ+અસ્ પરસ્મે૦).
૫. મે હજી વિચાર કર્યો નથી કે કયું મારે માટે સાફ પડશે, કાયદાનો અભ્યાસ કે વૈદકનો (વિ+વૃશ્).
૬. તમે પુષ્પ સુંઘ્યું! (ત્રા) તે ઘણું સુગન્ધિ છે.
૭. રાજા ગાદીપર બેઠો છે (ઉપ+વિશ્) અને પ્રધાનોની સલાહ લે છે.
૮. અમે તમને આટલા વખત સુધી સંકટમાંથી કે ઇર્ષ્યામાંથી બચાવ્યા (પા) અને હવે દગલબાજ થાઓ છો, બીજું શું વધારે શોકજનક થઈ પડે?
૯. જે સ્ત્રીએ તને અણુગમતું કોઈ દિવસ કંઈપણ કર્યું નથી તેને તે કેમ તજી દીધી (હા)?

શબ્દકોષ ૨૩.

અનુષ્ઠાન ન. કરવું તે, બળવવું તે.
 અસ્ત પુ. સૂર્યનું આયમવું તે.
 આદ્રી સ્ત્રી. છટું ચન્દ્રનું નક્ષત્ર.
 આતૃત આનૃતો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 બરેલું, દંકાયલું.

આસન્નમરણ પુ. સ્ત્રી. ન. (આસન્ન
 પુ. સ્ત્રી. ન. પાસેનું, અને મરણ
 ન. મોત) જેનું મોત પાસે આવ્યું
 હોય તે, ચોકે નાખેલું.
 આહુતિ સ્ત્રી. યજ્ઞનું બળિદાન.

ઈતિકર્તવ્યતા સ્ત્રી. કંઈ કરવાની રીત.
કર્ણીય વિધ્યર્થકૃદન્ત; જે કરવાનું
હોય તે.

ગૃહદેવતા સ્ત્રી. કુલદેવતા, ધરનો દેવ.
તિમિર ન. અંધારું.

ધમની સ્ત્રી. ભુંગળી.

નિત્યકર્મન્ ન. નિત્ય કરવાનું ધર્મકાર્ય.
પર્જન્ય પુ. વરસાદ.

પ્રદીપ્ત દીપ્ 'દીપવું' નો ભૂ. કૃ.
પ્ર જોડે, ચકચકિત પ્રકાશતું.

ભાગ પુ. ભાગ.

રિક્થ ન. માલમિલકત, ધન.

રુચિકર પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વાદિષ્ટ.

વન્દિતવ્ય વન્દ્ નો વિધ્યર્થ કૃ.
નમવાજોગ.

વૃષ્ ૧. ગ. પરસ્મૈ૦ વરસવું.

વેણુ પુ. વાંસ.

સંપાદન ન. પૂર્ણ કરવું તે, સિદ્ધ
કરવું તે.

સમાન પુ. સ્ત્રી. ન. યરોઝરિયું.
સાવિત્રી સ્ત્રી. ઋગ્વેદનો પવિત્ર
મન્ત્ર, એને યજુષા ગાયત્રી કહે
છે અને સર્વ બ્રાહ્મણ દરેજ
જપ કરે છે.

સો ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ અન્ત આવવો;
પરિ+અવ જોડે, પરિણામ થવો.

ઈજા અનર્થ પુ., પીડા સ્ત્રી., સંકટ ન..
ચન્દ્રકેતુ (રામના બાઈ લક્ષ્મણને
પુત્ર) ચન્દ્રકેતુ પુ.

છાતીફાટ પ્રમુક્તકળ્ઠમ્ (કિ. વિ.
તરીકે વપરાય છે).

દગલ્યાજ થવું દુહ્ ૪. ગ. પરસ્મૈ૦.
ધર્મશાસ્ત્ર ધર્મશાસ્ત્ર ન.

વધારે શોકકારક દુઃખતર પુ. સ્ત્રી. ન..
વૈદકશાસ્ત્ર વૈદ્યક ન., આયુર્વેદ પુ.

સામા જવું અભિનગમ.

સુગન્ધિદાર સુરમિ પુ. સ્ત્રી. ન.

પાઠ ૨૪મો.

ભાગ ૧લો.

અઘતનભૂતકાળ (ચાલુ).

ચોથો ને પાંચમો પ્રકાર.

૧. અઘતનભૂતકાળના ઘણાજ સામાન્ય પ્રકારો ચોથાને પાંચમા છે. જે કોઈ ધાતુ બીજા કોઈ પ્રકારમાં ગણાયા નહિ હોય તે આ બેમાંથી કોઈપણ પ્રકારના હોય છે. તેજ પ્રમાણે કોઈ ધાતુ બીજા કોઈ પણ પ્રકારનો વિકલ્પે હોય કે પરસ્મૈપદમાંજ હોય તો તેનો બીજો પ્રકાર કે આત્મનેપદનાં રૂપો આ બેમાંથી એક રીતે થાય છે.

૨. (અ) પ્રલય પૂર્વે હ લગાડવાથી પાંચમો પ્રકાર ચોથાથી બુદ્ધો પડે છે તેથી પાંચમામાં સેટ્ ધાતુઓ આવે છે, ચોથામાં અનિટ આવે છે. (બ) સ્તુ અને સુ પરસ્મૈ૦ પાંચમાપ્રકારના અનિટ હોવા છતાં ગણાય છે. (ક) વૃ અને પૂર્વે જોડાક્ષર હોય એવા ઋકારાન્ત ધાતુઓ અને દીર્ઘ ઋકારાન્ત ધાતુઓ જ્યારે આત્મનેપદમાં હોય અને (ડ) જે ધાતુઓ વિકલ્પે સેટ્ છે તે બેમાંથી ગમે તે એક પ્રકારના છે. (ઈ) ધૂ જ્યારે પરસ્મૈ૦ હોય ત્યારે અને અજ્ઞ પાંચમા પ્રકારનાંજ છે.

૩. સ્તુ અને ક્રમ જ્યારે આત્મનેપદના પ્રલયો લે છે સારે હ લેતા નથી.

૪. (અ) અસ્ 'હોવું' નાં હ્રસ્વભૂતકાળનાં રૂપોની નિશાની આતો લોપ કરી પ્રલય તરીકે ધાતુને લગાડવામાં આવે છે. (બ) ૩. પુ. બ. વ. સન્ ને બદલે સુ: છે. (ક) પાંચમા પ્રકારમાં જ્યારે પૂર્વે હ આવે છે સારે બીજા અને ત્રીજા એકવચનમાં સ્ નો લોપ થાય છે. (ડ) પા. ૧૦૪, ૪માં આપેલો ધ્વ નો દ્વ થવાનો નિયમ આ કાળમાં ધ્વમ્માં પણ લાગે છે. ધ્વમ્ નો ક્વમ્, ર્ તેની પૂર્વે આવે સારે પણ થાય છે.

૧. સ્ત્રી પૂર્વે અને પછી અતુનાસિક અને અંતઃસ્થ વ્યંજન સિવાય બીજો કોઈ વ્યંજન આવે તો સ્ નો લોપ થાય છે; જેમકે અભિદ્+સ્ત્ત =અભિત્ત; અભૈદ્+સ્તામ્=અભૈતામ્.

ચોથો પ્રકાર.

પરસ્મૈ૦.

એ. વ.	ઠિ. વ.	બ. વ.
સમ્	સ્વ	સ્મ
સીઃ	સ્તમ્	સ્ત
સીત્	સ્તામ્	સુઃ

આત્મને૦.

સિ	સ્વહિ	સ્મહિ
સ્થાઃ	સાથામ્	ધ્વમ્
સ્ત	સાતામ્	સત

પાંચમો પ્રકાર.

પરસ્મૈ૦.

એ. વ.	ઠિ. વ.	બ. વ.
ઇષમ્	ઇષ્વ	ઇષ્મ
ઈઃ	ઇષ્ટમ્	ઇષ્ટ
ઈત્	ઇષ્ટામ્	ઇષુઃ

આત્મને૦.

ઇષિ	ઇષ્વહિ	ઇષ્મહિ
ઇષ્ઠાઃ	ઇષ્ઠાધામ્	ઇધ્વમ્
ઇષ્ટ	ઇષ્ઠાતામ્	ઇષ્ઠ

પરસ્મૈપદ.

ચોથો પ્રકાર.

૫. પરસ્મૈપદમાં ચોથા પ્રકારમાં ધાતુના સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે; જેમકે મિદ્ = અમૈત્સીત્.

પાંચમો પ્રકાર.

૬. પરસ્મૈપદમાં પાંચમા પ્રકારમાં (અ) અન્ત્ય ઇ, ઉ, ઋ ને લ્ હ્રસ્વ કે દીર્ઘની, (બ) જે ધાતુને છેડે ર કે લ્ હોય એવા ધાતુઓનો ઉપાન્ત્ય અ તેમજ વદ્ ને વ્રજ્ના અની વૃદ્ધિ થાય છે; જેમકે લૂ-અલૌ+ઇષમ્-અલાવિષમ્, ચર્-અચારિષમ્, ફલ્-અફાલિષમ્.

૭. વ્યંજનથી શરૂ થતા અને ર ને લ્ સિવાય બીજા કોઈ પણ વ્યંજન અંતે હોય એવા ધાતુઓનો અ જોડાક્ષરને લીધે દીર્ઘ ન હોય તો વિકલ્પે તેની વૃદ્ધિ થાય છે; જેમકે ગદ્-જગદીત્ કે અગાદીત્.

૮. અપવાદઃ-હ્, મ્, ય્ અન્તે હોય એવા ધાતુઓ અને ક્ષળ્, શ્વસ્, જાળ્, કટ્, લગ્, હસ્, શ્ચિ અને કેટલાક બીજા ધાતુઓમાં વૃદ્ધિ થતી નથી; જેમકે ક્રમ્-અક્રમીત્.

૯. ઉપાન્ત્ય ઇ, ઉ, ઋ, લ્ અને જાળ્ને શ્ચિના અન્ત્ય સ્વરનો પાંચમો પ્રકારમાં ગુણ થાય છે; સિધ્-અસેધીત્, શુચ્-અશોચીત્, કૃત્-અકર્તીત્.

આત્મનેપદ.

ચોથો પ્રકાર.

૧૦. ચોથામાં આત્મનેપદી ધાતુના પ્રકાર, (અ) અન્ત્ય ઇ કે ઊ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ હોય તો ગુણ થાય છે, (ખ) અન્ત્ય ઋનો ઉપાન્ત્ય સ્વરમાં ફેરફાર થતો નથી. ની-અનેષ્ટ, સુ-અસોષ્ટ, મૃ-અમૃષ્ટ. ઊ. પુ. બ. વ. મિદ્+અભિત્ત, અન્ત્ય દીર્ઘ ઋમાં (૧શે પાઠ, ૯મો નિયમ) ફેરફાર થાય છે, સ્તૃ-અસ્તૃર્ષ્ટ, વૃ-અવૃર્ષ્ટ.

૧૧. હ્રસ્વ સ્વર પછી સ્ત અને સ્થાના સ્ત્રો લોપ થાય છે; જેમકે હ+અહત.

૧૨. આત્મનેપદ દા, ઘા અને એવા અંગવાળા ખીજી ધાતુઓ અને સ્થામાં અન્ત્ય આને બદલે ઇ આવે છે. આ ઇનો ગુણ થતો નથી; આદિત, આદિપાતામ્.

પાંચમો પ્રકાર.

૧૩. અન્ત્ય સ્વર કે ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે; જેમકે લ્-અલવિષ્ટ, મુદ્-અમોદિષ્ટ.

૧૪. આત્મનેપદ ચોથા પ્રકારમાં હનતો અનુનાસિક જરૂર લોપાય છે. ગમ્ અને યમ્ ‘પરણુવું’માં વિકલ્પે અનુનાસિકનો લોપ થાય છે. હનને બદલે વધ્ પરસ્મૈંમાં ખાસ અને આત્મનેંમાં વિકલ્પે વપરાય છે. વધ્માં વૃદ્ધિ થતી નથી. આ+હન્ આત્મં-આ+અ+હન્+સ્ત-હ+ત ૧૧ પ્રમાણે -અહત-આહત, દ્વિ. વ. આહસાતામ્-બ. વ. આહસત. ખીજું ૩૫ અવવિષ્ટ. ઉપ+યમ્ આત્મનેં-ઉપાયત, ઉપાયસાતામ્ ઈં કે ઉપાયંસ્ત, ઉપાયંસાતામ્ ઈં. સમ્+ગમ્ આત્મનેં-સમગત કે સમગંસ્ત ઈત્યાદિ

૧૫. પદ્મંતું ઊબ પુ. એ. વ. અપાદિ થાય છે સ્ત ને બદલે ઇ વપરાયો છે. દીપ્, જન્, ક્રુવ્ ૪ ગ. પુર્, તાય્ અને પ્યાસ્માં સ્ત કે (ઇષ્ટ) ને બદલે ઇ વિકલ્પે પ્રત્યય તરીકે આવે છે.

૧૬. (અ) ગણકાર્ય રહિત ક્રાળની પેઠે અવતનનો સચ્ચભેદ તૈયાર અંગને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે. (પાઠ ૧૫ ભાગ ૨ જે. ૩ જે નિયમ) (ખ) પહેલો ખીજો ત્રીજો અને છઠ્ઠો

પ્રકાર મૂળભેદનોજ છે. તેથી સહભેદમાં આ પ્રકારના ધાતુઓ ચોથો, પાંચમો અને સાતમો પ્રકાર આત્મનેપદમાંજ લે છે (ક) અઘતનભૂતકાળના સહભેદમાં ૩ જા પુ. એ. વ. માં બધાજ ધાતુઓ સ્ત કે (ઇષ્ટ) કે સત ને બદલે હ લે છે

૧૭. આ હ પહેલાં અન્યસ્વર અને ઉપાન્ય અ ની વૃદ્ધિ થાય છે, અને બીજા ઉપાન્ય હ્રસ્વ સ્વરોનો ગુણ થાય છે; અને જન્ અને (આ+ચમ્. કમ્ અને વમ્) સિવાયના મકારાન્ત સેટ્ ધાતુઓના અ નો ફેરફાર થતો નથી.

૧૮. હ પહેલાં અન્ય આ માં ય્ ઉમેરાય છે.

૧૯. હન્ ના સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે હ્ નો ઘ્ થાય છે.

(પાઠ ૮૪, ૭ પ્રમાણે.)

મૃ પરસ્મૈપદ અને આત્મને૦.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૧લો પુ. અમાર્ષમ્	અમાર્ષ્વ	અમાર્ષ્મ	અમૃષિ	અમૃષ્વહિ	અમૃષ્મહિ
૨જો „ અમાર્ષીઃ	અમાર્ષ્ટમ્	અમાર્ષ્ટ	અમૃથાઃ	અમૃષાથામ્	અમૃદ્વમ્
૩જો „ અમાર્ષીત્	અમાર્ષ્ટામ્	અમાર્ષુઃ	અમૃત	અમૃષાતામ્	અમૃષત
અ+મૃ+સીત્-માર્ પા. ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે-			અ+મૃ+સ્ત	સ્વર ળેવો ને તેવો રહેછે,	
અમાર્ષીત્ (માર્ગોં પા. ૨૫ † નોંધ			પા. ૨૨૨, ૧૦ (બ) પ્રમાણે-સૂનો લોપ		
પ્રમાણે).			પાતુ ૨૨૨, ૧૧ પ્રમાણે એટલે-અમૃત.		

લૂ પરસ્મૈ૦

૧લો પુ. અલાવિષમ્	અલાવિષ્વ	અલાવિષ્મ
૨જો „ અલાવીઃ	અલાવિષ્ટમ્	અલાવિષ્ટ
૩જો „ અલાવીત્	અલાવિષ્ટામ્	અલાવિષ્પુઃ
અ+લૂ+ઇન્-લૌ+ઇન્ પા. ૨૨૧, ૬ (અ)		
પ્રમાણે-અલાવીત્		

લૂ આત્મને૦.

અલવિષિ	અલવિષ્વહિ	અલવિષ્મહિ
અલવિષ્ઠાઃ	અલવિષાથામ્	અલવિષ્વમ્
અલવિષ્ટ	અલવિષાતામ્	અલવિષત
અ+લૂ+ઇષ્ટ-લૂ-લો પા. ૨૨૨, ૧૩		
પ્રમાણે-અલવિષ્ટ		

૧. પ્રહ્ , અનિષ્ટ છે તેથી ચોથો પ્રકાર; અ+પ્રહ્+સીત્-પ્રાહ્ પા. ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે-પ્રાપ્ પા. ૬૯. ૯ પ્રમાણે-પ્રાક્ પા. ૬૫, ૪ પ્રમાણે-પ્રાક્+ષીત્ માર્ગો. પાઠ ૨૫ † નોંધ પ્રમાણે-અપ્રાક્ષીત્-દ્વિ. વ. અ+પ્રહ્+સ્તામ્-પ્રાહ્+તામ્ પાઠ ૨૪ ૧ અને ૫ પ્રમાણે-પ્રાપ્+તામ્=પ્રાષ્ટામ્ માર્ગો. પાઠ ૬ * નોંધ પ્રમાણે-અપ્રાષ્ટામ્; બહુવ. અપ્રાક્ષુઃ. ૨ પુ. અપ્રાક્ષીઃ-અપ્રાષ્ટમ્-અપ્રાષ્ટ. ૧ લો પુ. અપ્રાક્ષમ્-અપ્રાક્ષવ-અપ્રાક્ષમ.

૨. ત્વન્તું એક ૩૫ અત્વપત્ છે. આ ધાતુ પા. ૧૦૫, ૬ પ્રમાણે ૬ વિકલ્પે લે છે તેથી તે ચોથા અને પાંચમા પ્રકારનો છે. અ+ત્વપ+સીત્-ત્વપ્ વિકલ્પે પાઠ ૧૩, ૧૩ પ્રમાણે-ત્રાપ્ પાઠ ૨૪, ૫ પ્રમાણે-અત્રાપ્સીત્, ત્વપ્-તાર્પ્ પાઠ ૨૪, ૫ પ્રમાણે-અતાર્પ્સીત્; દ્વિ. વ. અત્રાપ્તામ્ અને અતાર્પ્તામ્, કેમકે સ્ નો પાઠ ૨૪, ૧ પ્રમાણે લોપ થાય છે. પાંચમા પ્રકારનું ૩૫ અતર્પીત્ થાય છે. એમાં પાઠ ૨૪, ૯ પ્રમાણે ગુણ થાય છે; દ્વિ. વ. અતર્પિષ્ટામ્ ઈ. આ પ્રમાણે આ ધાતુનાં ચાર રૂપો થાય છે. ત્વપ્ નાં ૩૫ આજ પ્રમાણે થાય છે.

૩. ત્યજ્-અ+ત્યજ+સીત્-ત્યાજ્ પાઠ ૨૪, ૫ પ્રમાણે-ત્યાક્ માર્ગો. પાઠ ૨૫ † પ્રમાણે-ત્યાક્+ષીત્ માર્ગો. પાઠ ૨૫ * પ્રમાણે-અત્યાક્ષીત્; દ્વિ. વ. અત્યાક્તામ્, આમાં પાઠ ૨૪, ૧ પ્રમાણે સ્ નો લોપ થાય છે.

૪. દહ-અ+દહ+સીત્-દાહ પાઠ ૨૪, ૫ પ્રમાણે-દાઘ્ પા. ૬૬, ૫ પ્રમાણે-દાઘ્ પાઠ ૯, ૭ પ્રમાણે-દાક્ માર્ગો. પા. ૫ † નોંધ પ્રમાણે-અદાક્ષીત્; દ્વિ. વ. અ+દહ+સ્તામ્-અ-દાહ+સ્તામ્. પહેલાં તે સ્ લોપાય છે, એટલે અ+દાહ+તામ્-દાઘ્+તામ્ પા. ૬૬, ૫ પ્રમાણે-દાઘ્+ધામ્ પા. ૬૫ ૨, પ્રમાણે-અદાઘ્ધામ્ પા. ૬૭, ૬ પ્રમાણે; બ. વ. અદાઘ્ઘુઃ

૫. વસ્-અ+વસ+સીત્-વાસ્-વાત્ પા. ૧૨૭, ૧ પ્રમાણે-અવાત્સીત્; દ્વિ. વ. અ+વાસ+સ્તામ્. પા. ૨૨૦, ૧ પ્રમાણે, સ્તામ્ ના સ્ નો લોપ કરતાં પહેલાં વસ્ ના સ્ નો ત્ કરવો-અવાત્તામ્.

૬. વહ-અ+વહ+સીત્-વાહ્-વાઢ્ પા. ૬૪, ૧ પ્રમાણે-વાક્ પા. ૬૫. ૪ પ્રમાણે-વાક્ + પીત્ - અવાક્ષીત્. દ્વિ. વ. અ+વહ્ + સ્તામ્ - વાહ્ + તામ્-

વાહ્+તામ્-વાહ્+ધામ્ પા. ૬૫, ૨ પ્રમાણે-વાહ્+ડામ્-વાહામ્ પા. ૬૫, ૩ પ્રમાણે-અવોહામ્ પા. ૧૧૮, ૨ પ્રમાણે. એવાજ ફેરફાર તમ્, ત અને આત્મનેપદ ત, થાસ્ અને ધ્વમ્ પહેલાં થાય છે.

૭. રુઘ્ પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦ છે. પા. ૨૦૬, ૪ (બ) પ્રમાણે. અદ્યતન ભૂતકાળનું એક રૂપ અરુઘત છે. બીજા માટે અ+રુઘ્+સીત્-રૌઘ્ પા. ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે-રૌત્ માર્ગી. પા. ૫ † નોંધ પ્રમાણે-અરૌત્સીત્; દ્વિ. વ. રૌઘ્+સ્તામ્-રૌઘ્+તામ્; સ્ લોપાવાથી રૌઘ્+ધામ્ પા. ૬૫, ૨ પ્રમાણે-રોદ્ધામ્ પા. ૬૭, ૬ પ્રમાણે-અરોદ્ધામ્ બ વ.; અરૌત્સુઃ આત્મને૦. અ+રુઘ્+સ્ત, સ્ નો લોપ થયો એટલે રુઘ્+ત-પછી ઉપર પ્રમાણે રુદ્ધ-અરુદ્ધ, દ્વિ. વ. અરુત્સાતામ્, બ. વ. અરુત્સત.

૮. લમ્ આત્મને૦-અલમ્+સ્ત-લમ્+ત-લમ્+ધ-લઘ્-અલઘ્; દ્વિ. વ. અ+લમ્+સાતામ્-અલપ્સાતામ્ માર્ગી. પા. ૫ † નોંધ પ્રમાણે.

૯. સ્વલ્-અસ્વાલીત પા. ૨૨૧, ૬ (બ) પ્રમાણે; નદ્-અનદીત કે અનાદીત પા. ૨૨૧, ૭ પ્રમાણે; નન્દ્-અનન્દીત.

૧૦. સ્વજ્ અનિટ્ છે એટલે ૪થો પ્રકાર લે છે. અ+સ્વજ્+સીત્-સ્વજ પા. ૧૦૯, ૧૮ પ્રમાણે-સ્વાજ્ પા. ૨૨૧, ૫ પ્રમાણે-સ્વાપ્ પા. ૬૯, ૯ પ્રમાણે-સ્વાક્ પા. ૬૫, ૪ પ્રમાણે-સ્વાક્+વીત્ માર્ગી. પા. ૨૫ ‡ નોંધ પ્રમાણે-અસ્વાક્ષીત.

૧૧. વૃ પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ સેટ્ છે તેથી પાંચમો પ્રકાર લે છે; પરસ્મૈ૦ અવારીત. આત્મનેપદમાં પા. ૨૨૦, ૨ (૩) પ્રમાણે ચોથો ને પાંચમો બંને લે છે. અ+વૃ+સ્ત-અ+વૃ+ત પા. ૨૨૨, ૧૧ પ્રમાણે-અવૃત્; અ+વૃ+ઈષ્ટ-વર્+ઈષ્ટ પા. ૨૨૨, ૧૩ પ્રમાણે-અવરિષ્ટ-વર્+ઈષ્ટ વિકલ્પે પા. ૧૨૭, ૩ પ્રમાણે-અવરીષ્ટ.

૧૨. અધિ+ઈ અનિટ્ છે, એટલે ચોથો પ્રકાર લે છે; અધિ+આ+ઈ+સ્ત-અધિ+આ+એ+સ્ત-અધિ+એ+સ્ત-અધ્યૈષ્ટ; અથવા અધિ+અ+ગા+સ્ત-ગી+સ્ત પા. ૧૨૬, ૨ પ્રમાણે-અધ્યગીષ્ટ.

दुष्टाञ्च शब्दान्मा प्रयुक्ष्महि म्लेच्छाश्च मा भूमेत्यध्येयं
व्याकरणम् ।

ओदनं शाकांश्च सूदा अपाक्षुरतोऽधुना सर्वान्ब्राह्मणा-
न्भोजय ।

कनिष्ठं पुत्रमहमब्रवं पुत्रक कुसुमपुरं गत्वा तत्रैकस्मिन्गृहे
मया निक्षिप्तं धनमास्ते तद्ग्राहण । सोऽगच्छत् । निवृत्य च
मामब्रवीत्तात भ्रातरो मे तत्रागत्यास्मभ्यमेतद्धनं पितादादिति
वदन्तः सर्वमेव तदादिषत ।

यत्त्वं सत्यमवादीस्तत्तुभ्यमहमेतद्गवां शतं ददामि ।

त्वमात्मनः पूर्वभार्यामत्याक्षीरन्यां च पर्यणैषीरिति यदश्रौषं
तत्किं सत्यम् ।

मुग्धाकृतिरतीव प्रियश्चावयोः शिशुरमृतेति शोकविक-
लोऽहं भार्या च मे । परंतु किं वृथाशोकेन सत्यमेव तद्यत्कविराह ।
कश्चैकान्तं सुखमुपगतो दुःखमेकान्ततो वा ।

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥

ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत । ते कवषमैलूषं सोमा-
दनयन्दास्याः पुत्रः कितवोऽब्राह्मणः कथं नो मध्येऽदीक्षिष्टेति ।

साचिव्ये मामेवान्यान्सर्वाननाहत्य राजाऽयौक्षीदतोऽभि-
युक्तेन मनसा मया कार्यमनुष्ठेयम् ॥

अस्मिन्क्षेत्रे विपुलं धान्यमवाप्सम् ।

अङ्गीकृतं महत्कार्यं पारयितुमक्षमा वयमुदस्राक्ष्म ।

अखिला मनोरथा मेऽफालिषुरतोऽहं सुखमस्वाप्सं न
किञ्चिद्वेदिषम् ।

किं नाद्याप्यग्निरथमद्राष्ट्रं प्रत्यहं त्रिरत्नेन मार्गेण स नीयते ।

मुक्तकेशीं मां दृष्ट्वा दुर्योधनस्य भार्या भानुमत्यहसीत्तन्मे
दहति देहमित्यब्रवीद्भीमं द्रौपदी ।

असमर्थोऽयमर्जुनो धार्तराष्ट्रैः सह योद्धुमतः सङ्ग्रामाङ्ग्य-
चर्तिष्टेति जना ब्रूयुः ॥

भार्या मे पुत्रमसविष्ट । अतो जातकर्मादि संस्काराणां
संभारान्करोमि ।

अधुनैव सोऽत्रागत्यायं पुरुषः सुविनीतोऽयं दुर्विनीत इति
बहु प्रालापीत् । मैवं पुनः प्रलपीदित्येकदा तं भृशं ताड्य ।

अस्माभिराज्ञप्तः पौराणिकः पुराणकथाः कथयितुमारब्ध
तदेहि श्रोतुम् ।

परिचारकं मे दन्दशूकोऽदाङ्गीत्तत्त्वरस्व मिषजं गत्वौषध-
मानय ।

इयन्तं कालमुद्यमं कुर्वन्नपि सुखं नालप्सि तस्मान्निय-
तिर्वलीयसी ।

महता प्रयत्नेन तेन संचितं धनमहथास्तस्मात्पापोऽसि
गर्हणीयचरितोऽसि ।

तेऽभ्यगुर्भवन् तस्य सुप्तं चैक्षिषताथ तम् ।

अवोचत्कुम्भकर्णस्तं वयं मन्त्रेऽभ्यधाम यत् ।

न त्वं सर्वं तदश्रौषीः फलं तस्येदमागमत् ॥

प्राज्ञवाक्यान्यवामंस्था मूर्खवाक्येष्ववास्थिताः ।

अध्यगीष्ठाश्च शास्त्राणि प्रत्यपत्या हितं न चं ॥

मूर्खास्त्वामववञ्चन्त ये विग्रहमचीकरन् ।

अभाणीन्मालयवान्युक्तमक्षंस्थास्त्वं न तन्मदात् ॥

ततोऽक्रन्दीद्दशग्रीवस्तमाशिश्वसदिन्द्रजित् ।

निरयासीच्च संक्रुद्धः प्रार्चिचच्च स्वयंभुवम् ॥

सोऽलब्ध ब्रह्मणः शस्त्रं स्यन्दन च जयावहम् ॥

प्रोदपाति नभस्तेन स च प्रापि महागिरिः ।

यस्मिन्नज्वालिपू रात्रौ महौषध्यः सहस्रशः ॥

एतं ह वा ऐन्द्रं महाभिषेकं वासिष्ठः सात्यहव्योऽत्यरातये
जानंतपये प्रोवाच । तस्मादत्यरातिर्जानंतपिरराज* सन्विद्यया
समन्तं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयाय । स होवाच वासिष्ठः
सात्यहव्योऽजैषीर्वै समन्तं सर्वतः पृथिवीं महन्मा† गमयेति । स
होवाचात्यरातिर्जानंतपिर्यदा ब्राह्मणोत्तरकुरूञ्जयेयमथ त्वमु हवै
पृथिव्यै‡ राजा स्याः सेनापतिरेव तेऽहं स्यामिति । स होवाच
वासिष्ठः सात्यहव्यो देवक्षेत्रं वै तन्न वै तन्मर्त्यो जेतुमर्हत्यद्रक्षो+
वै म आस्त इदं दद इति । ततो हात्यरातिं जानंतपिमात्तवीर्यं
निःशुक्रममित्रतपनः शुष्मिणः शैव्यो राजा जघान ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. દુશ્મનોએ વીસ ગામ બાળી નાખ્યા છે (દહ) અને હવે મુખ્ય શહેર સામા કુચ કરે છે.

૨. પાંજરામાં પુરાયલાં પક્ષીઓ ઉડી ગયાં છે (ઉડ્+ડી આત્મને०).

૩. લાંબો વખત થયાં જે મિત્રોની વાટ જોતો હતો તે આવ્યા છે (આન્ગમ કે આન્હ) અને હમણાજ ગાડીમાંથી ઉતર્યા છે (અવન્ત).

૪. બાગમાં ઝાડોની ડાળીઓ અમે કાપી નાંખી છે (લૂ કે છિદ્).

૫. ખેતીવાડી માટે સિંધુને લગતી ધણી નહેરો અમે ખોદી છે (ખન્).

૬. બ્યારે તેણે કહ્યું કે સંસ્કૃતપણિત દશ દિવસમાં થાઉં-સારે હું હસ્યો (સ્મિ).

૭. યતુદતે હમણાં છોકરાનાં ઉપનયનને વિધિ કર્યો (કૃ, વિ+ધા કે અનુ+સ્થા), તે વખતે બ્રાહ્મણોને ધણી દક્ષિણા આપી.

* સમાસને છેડે આવેલા કેટલાક શબ્દોમાં અન્સ વર્ણમાં જે ફેરફાર થાય છે તે અ કે અન્ પૂર્વપદ હોય એવા તત્પુરુષ સમાસમાં એટલે નન્ તત્પુરુષમાં થતા નથી.

† અસ્મદ્ નું દ્વિ. એ. વ.

‡ ચતુર્થી પછીના અર્થમાં વપરાય છે.

+ દ્રુહ ને સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે સાતમે પ્રકાર લગાડ્યો છે, અને તેના દ્ નો ઘ થયો નથી.

૮. મદદ માટે પોતે ગોવિન્દને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું છે, એ તેમને હમણાંજ યાદ આવ્યું (સ્મૃ).

૯. બીતા મા (માનમી), તું જોય છે તે નાગ નથી પણ દોરકું છે.

૧૦. અંગ્રેજોએ આગેવાન શીતુરીને મારી નાંખ્યા છે (વધ) અને દેશ ફરી જીત્યો છે (પુનરુજિ).

૧૧. આખો દિવસ ઘેર બેસી રહેવાથી અને બીજાં કાંઈ પણ ન કરવાથી દારિદ્ર અને ધણાં દુઃખકારક દરદો થયાં (જન્ કે નિસ્પદ).

૧૨. મે તમને કહ્યાં હતાં તે ધરેણાં તમે કર્યાં છે (કૃ)? જો તમે કર્યાં હોય તો બતાવો.

૧૩. રાજના મોજણીદારોએ હજી જમીન માપી નથી (મા).

૧૪. અમે બધા કાગળો ફાડી નાંખ્યા છે (દૃ) હવે તે કામના નથી.

૧૫. તેણે દવા વાટી છે (સ્તુ), વાસણ ખાલી કર્યું છે (રિન્), અને ભૂકો તેમાં નાખ્યો છે (નિ+ક્ષિપ્), પાણી રેણું છે,* ને તે દેવતા પર મૂક્યું છે.

૧૬. ગોવિન્દની ઈચ્છા પાર પડી છે (ત્પ), અને તે હવે સુખી છે.

૧૭. તેણે બધાં સંસારિક કામો છોડી દીધાં છે (પરિત્યજ્), અને હવે તે સંન્યાસી થયો છે (પરિત્રજ્).

૧૮. તેમણે ગઈ કાલે આપેલા પૈસા અમે હજી લીધા નથી (પ્રતિગ્રહ).

૧૯. તેમણે રાજને ઈમાનદારીથી સેવ્યો છે (સેવ્).

૨૦. બજારમાં વેપારીઓએ બધું ૩ વેચાતું લીધું છે (પરિ+ક્રી) અને તે ઇચ્છાંક મોકલી દીધું છે (પ્ર+હિ).

૨૧. ધરતું છાપડું વાંદરાઓએ ભાંગી નાંખ્યું છે (મજ્).

૨૨. આપદાનાની મીલકત ભાઈઓએ વહેચી લીધી છે (વિ+મજ્).

૨૩. મે લોકોનાં મેહેણાં શાન્ત રીતે સહન કર્યાં છે (સહ), અને સતત રાજ કરવા માથે લીધું છે (વહ).

૨૪. બે રાજાઓએ લશ્કર ચડાઈ માટે તૈયાર કર્યું છે (સમ્+નહ).

*પૃ+જલેન કે સિચ્+નિ. નિ પછી સિચ્+નું ષિચ્ થાય છે.

શબ્દકોષ ૨૪.

અક્ષમ પુ. સ્ત્રી. ન. અશક્ત.
 અગ્નિરથ પુ. આગગાડી.
 અત્યરાતિ પુ. એક ક્ષત્રિયનું નામ છે.
 અનુષ્ટેય અનુસ્થાનો વિધ્યર્થ કં.
 કરનાનું.

અમિત્ર પુ. શત્રુ.
 આજ્ઞાત કર્મણિ ભૂ. કં. હુકમ કાઢેલું.
 આત્મ પુ. સ્ત્રી. ન. આ અને દત્ત
 (દા 'આપવું' નો કર્મણિ ભૂ. કં.)
 લઈ લીધેલું.

આસુ સત્રં જોડે, યજ્ઞ સમારંભ કરવો,
 ધણા યજ્ઞો અનુક્રમે કરવા.
 ઉત્તરકુરવઃ પુ. બ. વ. હિમાલયની
 પેલી મેરના દેશનું નામ છે (ધણું
 કરીને આર્યલોકનું અસલ સ્થાન
 એ હતું).

ઉપરિ કિ. વિ. ઉપર.
 એકાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. એક સરખું.
 એકાન્તતઃ કિ. વિ. એક સરખી
 રીતે.

એલૂષ પુ. ધલૂષાનો પુત્ર.
 ઔષધ ન. ઔસડ.
 કવચ પુ. પુરૂષનું નામ છે.
 કિતવ પુ. ઠગ, અપ્રમાણિક પુરૂષ,
 ઉચાપત કરનાર.

કુસુમપુર ન. શહેરનું નામ છે.
 જયાવહ પુ. સ્ત્રી. ન. જય લાવનારું.
 જાતકર્મન ન. જન્મક્રિયા, જન્મ
 વખતે કરવાનો સંસ્કાર.
 જાનંતપિ પુ. જનંતપનો પુત્ર.
 તપન પુ. જીલમ કરનાર, જીલમી.
 તપ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં સંતુષ્ટ થવું,
 તૃપ્ત થવું.

દંશ ૧. ગ. પરસ્મૈં ડંખવું.
 દન્દશૂક પુ. સર્પ.
 દશા સ્ત્રી. અવસ્થા, સ્થિતિ.
 દહ ૧. ગ. પરસ્મૈં યાળવું.
 દીક્ષ ૧. ગ. આત્મને પવિત્ર કરવું;
 અને તેથી કરીને યજ્ઞ કરવા
 યોગ્ય કરવું.

દુર્વિનીત પુ. સ્ત્રી. ન. વિનયરહિત,
 બેઅદબ.

દૃ ૬ ગ. આત્મને આ જોડે, માન
 આપવું, આદરવું.

દેવક્ષેત્ર ન. દેવભૂમિ.
 નિયતિ સ્ત્રી. નસીબ, પ્રારબ્ધ.
 નિઃશુક્ર પુ. સ્ત્રી. ન. સત્ત્વવગરનું,
 શક્તિહીન.

નીચૈઃ કિ. વિ. નીચે.
 નેમિ સ્ત્રી. પૈડાનો ઘેર.
 પત્ત પ્રમન્દ જોડે, ઉડવું.

પદ્ પ્રતિ જોડે, જાણવું, સમજવું,
 અંગીકાર કરવો, કરવું, આચરવું.
 પૌરાણિક પુ. પુરાણી.
 ફલ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં ડૂળવું, ડૂતોડ
 પામવું.
 મજ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં ને આત્મનેં વિ
 જોડે, વહેચવું, ભાગ કરવા.
 માનુસતી સ્ત્રી. ધૃતરાષ્ટ્રના મોટા
 દીકરા દુર્યોધનની વહુ.
 મન્ અવ જોડે, અવગણના કરવી.
 મહત્ત્વ ન. તેજ, મોટાઈ.
 માલ્યવત્ પુ. રાક્ષસનું નામ છે, એ
 રાવણની માનો આપ હતો.
 મુક્તકેશી સ્ત્રી. છુટા કેસવાળી.
 મુગ્ધાકૃતિ પુ. સ્ત્રી. ન. રૂપાળી
 આકૃતિવાળું, રમ્યાકૃતિ.
 મ્લેચ્છ પુ. મ્લેછ.
 લપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં પ્ર જોડે, બોલવું,
 બકબકવું.
 વઙ્ ૧૦ ગ. આત્મનેં ડગવું.
 વાસિષ્ઠ પુ. વસિષ્ઠનો વંશજ.
 શાક પુ. શાક.
 શુષ્મિણ પુ. સ્ત્રી. ન. શક્તિમાન.
 શૈવ્ય પુ. રાગનું નામ છે.
 શોકવિકલ પુ. સ્ત્રી. ન. શોકમાં
 - મગ્ન, શોકથી આવડું.
 સત્ર ન. યજ્ઞનો સમારંભ.

સરસ્વતી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.
 સાચિવ્ય ન. પ્રધાનપણું.
 સાત્યહવ્ય પુ. ગોરનું નામ છે.
 સુવિનીત પુ. સ્ત્રી. ન. નમ્ર.
 અખંડ અવિરતમ્ ક્રિ. વિ.
 આગેવાન શીતુરી પ્રધાનરાજદ્રોહિન્ પુ.
 ઈમાનદારીથી મત્તયા, નિષ્ઠયા.
 ઓપધ ઔપધ ન., ઓપધિ સ્ત્રી.
 કાગળ પત્રક ન.
 ખાઈ કુલ્યા સ્ત્રી.
 ખેતીવાડીના કામ માટે કૃપિહેતોઃ,
 કૃપિકર્મણે.
 ગરીખાઈ દારિદ્ર ન., દુર્ગતિ સ્ત્રી.
 ધરડાઓનું પિતૃપૈતામહ પુ. સ્ત્રી. ન.
 છાપડું છદિસ્ ન. પટલ ન.
 દુઃખકારક વ્યથાકર પુ. સ્ત્રી. ન.
 પીઢાકર પુ. સ્ત્રી. ન.
 નાગ ફણિન્ પુ. નાગ પુ.
 પુરેહું નિયન્ત્રિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 નિવદ્ધ કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 પાંજર પજ્જર પુ.
 બજાર પળ્યવીથિકા સ્ત્રી. આપણ પુ.
 ભુકો ક્ષોદ પુ., ચૂર્ણ ન.
 મીલકત રિક્ત ન., વિત્ત ન.
 મેહોણું ઉપાલમ્મ પુ.
 મોજણીદાર મૂમાપક પુ.
 યજ્ઞદત્ત યજ્ઞદત્ત પુ.

રાજ ચલાવવાનો જુમ્મો રાજ્યધુરા સ્ત્રી.

રાજધાની રાજધાની સ્ત્રી.

૩ તૂલ પુ., પિચુ પુ.

રોગ વ્યાધિ પુ.

વેપારી વણિજ્ પુ.

સંગંધ રાખતું સંગત ભૂ. ૬,

સંગચ્છમાન વર્તમાન ૬.

ભાગ રજો.

આશીર્વાદાર્થ.

૧. પરસ્મૈપદના આ અર્થના પ્રત્યયો હસ્તનભૂતકાળના પ્રત્યયોની પહેલા યાસ્ લગાડવાથી થાય છે. ૩. પુ. બ. વ. યાસુઃ છે, અને ૩મ્ અને ૨મ્ પુરૂષના એ. વ. ના પ્રત્યય ત્, સ્ પહેલા યાસ્ ના સ્ નો લોપ થાય છે.

૨. વિધ્યર્થ આત્મનેપદના પ્રત્યયોને અને તે પ્રત્યયોમાં આવેલા ત્ ને થૂ પૂર્વે સ્ લગાડાય છે. આશીર્વાદાર્થ આત્મનેપદ પ્રત્યયો એજ સમજવા. પીઘ્વમ્ તું પીઢ્વમ્ પા. ૨૨૦, ૪ (૩) પ્રમાણે થાય છે.

૩. પરસ્મૈપદના પ્રત્યય અવિકારી છે અને આત્મનેપદના વિકારી છે.

પરસ્મૈપદી રૂપોના નિયમો.

૪. ૧પમા પાઠમાં ભાગ ૨ માંના ૨. (અ), (બ), (ક), (ઈ), (ફ) અને (ગ) કલમો અહિં કામ લાગે છે.

૫. પા. ૧૩૪, ૨. (૩) માં લખેલા ધાતુઓના અન્ત્યસ્વરનો અહિં એ થાય છે.

૬. આકારાન્ત ધાતુઓના આ ની પૂર્વે જોડાક્ષર આવે તો આ નો એ વિકલ્પે થાય છે; જેમકે ગ્લૈ-ગ્લેયાત્-ગ્લાયાત્, ગ્લેયાસ્તામ્-ગ્લાયાસ્તામ્ ઇ.

આત્મનેપદી રૂપો.

૭. સેટ્ ધાતુની પછી પ્રત્યય પૂર્વે ૩ મૂકવામાં આવે છે, અને વેટ્ પછી વિકલ્પે ૩ મૂકાય છે.

૮. દીર્ઘ ક્રકારાન્ત ધાતુઓ અને અન્ત્ય ક્રની પૂર્વે જોડાક્ષર આવે તો (હ્રસ્વ) ક્રકારાન્ત ધાતુઓ અને વૃ વિકલ્પે ઇ લે છે; જેમકે વૃ-વરિષીષ્ટ, વૃષીષ્ટ (નીચેનો નીચમ જુઓ), ને સ્તૃ-સ્તરિષીષ્ટ, સ્તૃષીષ્ટ.

૯. જ્યારે પ્રત્યયની પૂર્વે ઇ આવતી નથી ત્યારે અન્ત્ય ક્ર અથવા ક્ર નો અથવા ઉપાન્ત્ય સ્વરનો ગુણ થતો નથી; જેમકે હ-હૃષીષ્ટ, સ્તૃ-સ્તરિષીષ્ટ, સ્તીર્ષીષ્ટ, ને મુચ-મુક્ષીષ્ટ.

૧૦. ગણકાર્ય રહિતકાળોના તૈયાર કરેલા અંગોને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થતા સહભેદના નિયમો ઉપરાંત પા. ૧૩૪, નિયમ ૩ આ અર્થમાં પણ લાગુ પડે છે.

કૃ પરસ્મૈપદ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	ક્રિયાસમ્	ક્રિયાસ્વ	ક્રિયાસ્મ
૨ જો ,,	ક્રિયાઃ	ક્રિયાસ્તમ્	ક્રિયાસ્ત
૩ જો ,,	ક્રિયાત્	ક્રિયાસ્તામ્	ક્રિયાસુઃ

કૃ આત્મનેપદ.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
૧ લો પુ.	કૃપીય	કૃપીવહિ	કૃપીમહિ
૨ જો ,,	કૃષીષ્ઠાઃ	કૃષીયાસ્થામ્	કૃષીઢ્ઢ્વમ્
૩ જો ,,	કૃષીષ્ટ	કૃષીયાસ્તામ્	કૃષીરન્

(અ) પ્રત્યયને લાગુ પડતા નિયમો આપી નીચેનાં રૂપો સમજાવો:—

દિડ્યાત્, દિક્ષીષ્ટ, રુઘ્યાત્, રુત્સીષ્ટ, ઉચ્યાત્, સ્મર્યાત્, સ્તર્યાત્, નીયાત્, નેપીષ્ટ, દેયાત્, દાસીષ્ટ, ઘાક્ષીષ્ટ, ગાહિપીષ્ટ, ઘ્રેયાત્, ઘ્રાયાત્, તીર્યાત્, પૂર્યાત્, હ્રાયાત્, વક્ષીષ્ટ, મોદિપીષ્ટ, ધુક્ષીષ્ટ, ધુહ્યાત્.

(બ) નીચેના ધાતુઓનાં આશીર્વાદાર્થ રૂપો આપો:—હ, કૃ, વપ્, યજ્, સહ, નહ્, રુહ્, લિહ્, વન્ધ્, લૈ, હા, મિદ્, મૂ, વૃત્, રુચ્, દુ, લ્, સો, સ્તુ, રુ, શાસ્.

પાઠ રપમો.

ઈચ્છાદર્શક રૂપ.

૧. (અ). ધાતુને સ્ પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે; અને પછી સામાન્ય નિયમો (૧૧મા પાઠમાં અને પા. ૨૦૯, ૩ કલમમાં આપેલા) પ્રમાણે ધાતુનો અભ્યાસ થાય છે. ગણકાર્યવાન કાળોમાં સ્ માં અ ઉમેરાય છે.

(બ). અભ્યસિત અક્ષરમાં અ નો ઇ થાય છે.

૨. ધાતુ સેટ્ છે કે અનિટ્ તે ઉપર ધ્યાન રાખી સ્ની પહેલાં ઇ મૂકવી, પણ નીચેના અપવાદ ધ્યાનમાં રાખવા.

(અ). ગ્રહ, ગુહ, અને જે ધાતુને છેડે (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) ડ હોય તેને ઇ લાગતી નથી; જેમકે જિવૃક્ષતિ, બુમૃષતિ.

(બ). ટ્ આત્મને૦, ઘ્ આત્મને૦, કૃ, ગૃ, આટલા છઠ્ઠા ગણના ધાતુઓ અને સ્મિ, પૂ આત્મને૦, અજ્ઞ, પ્રચ્છ, ક્ અને અજ્ઞ એટલાને ઇ લાગે છે; જેમકે પિપૃચ્છિષતિ, દિવરિષતે, ઈ૦.

(ક) દીર્ઘ ક્ અથવા ઇવ્ અન્તે હોય એવા ધાતુઓ, અને વૃ, દમ્ભ, શ્રિ, યુ, ષ્ટ અને જ્ઞપ્ ને ઇ વિકલ્પે લાગે છે; જેમકે દિવ્-ડુવૃષતિ કે દિદેવિષતિ; શ્રિ-શિશ્રીષતિ કે શિશ્રયિષતિ, ઈ૦.

૩. નીચેના અપવાદ ધ્યાનમાં રાખી ગુણ વિશેના સામાન્ય નિયમો ધાતુને લગાડવા:—

(અ). ઇ, ડ, ક્ (ત્રણે હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) અન્તે હોય એવા ધાતુઓ કે ઉપાન્ત્ય હોય એવા ધાતુઓમાં જ્યારે સ્ જે તેને લગાડવામાં આવે છે અને જ્યારે આ સ્ ની પૂર્વે ઇ આવતી નથી ત્યારે ગુણ થતો નથી; જેમકે બુમૃષતિ, નિનીષતિ.

(બ). રુદ્, વિદ્ ને મુષ્ ગુણ પામતા નથી; જો સ્ ની પૂર્વે ઇ આગળ આવે તો જે ધાતુને ઉપાન્ત્યે (હ્રસ્વ) ઇ કે ડ હોય અને પહેલાં કોઈ પણ વ્યંજન હોય અને અન્તે ય કે વ સિવાય વ્યંજન

હોય તે ધાતુ વિકલ્પે ગુણ પામે છે; જેમકે રુદિષતિ, મુમુદિષતે કે મુમોદિષતે ઇત્યાદિ.

૪. સ્ પૂર્વે ઇ ન આવે ત્યારે અન્ત્ય સ્વરવાળા ધાતુઓનો અન્ત્ય સ્વર લંબાય છે; જેમકે જિગીષતિ (જિ 'જીવવું'). હન્ માં પણ અ લંબાય છે.

૫. (અ). ગ્રહ્, સ્વપ્ અને પ્રચ્છ્ માં ર્ અને વ્ નો ઋ અને ઊ થાય છે; જેમકે સુષુપ્સતિ.

(બ). દ્યુત્ માં ય્ નો અભ્યસિત અક્ષરમાં ઇ થાય છે.

(ક). નીચેના ધાતુઓમાં સ્વરનો ઇ થાય છે, અને ધાતુઓનો અભ્યાસ થતો નથી. મિ, મી, મા, દા, ધા, અને દા, ઘા, ના અંગવાળા ધાતુઓ, રમ્, લમ્, શક્, પત્, પદ્ આમાંના સ્વરાંત ધાતુઓને ત્ લાગે છે.

(ડ). આપ્ નું ઇચ્છાદર્શક૩૫ ઈપ્સતિ થાય છે; અને જ્ઞપ્ નાં જ્ઞીપ્સતિ અને જિજ્ઞપયિષતિ થાય છે.

(ઘ). દમ્ નાં ત્રણ રૂપ થાય છે, ધિપ્સતિ, ધીપ્સતિ, દિદમ્ભિષતિ. *તન્નાં તિતાંસતિ, તિતંસતિ, અને તિતનિષતિ થાય છે; અને પત્ નાં પિત્સતિ અને પિપતિષતિ.

(ઙ). પૂ આત્મનેપદનું પિપવિષતે અને યુ નું યિયવિષતિ.

(ગ). ઋ નું અરિષિષતિ અને પ્રતિ+ઈ 'ખાતરી થવી' પ્રતીષિષતિ. ઇ 'જીવું' નું ગમ્ થાય છે.

(ઘ). જિ ના જ્ નો ગ્ અભ્યસિત અક્ષર પછી થાય છે. હિ અને હન્ ના હ્ નો ઘ્ થાય છે; અને ચિ ના ચ્ નો ક્ વિકલ્પે થાય છે.

૬. ઇચ્છાદર્શક ૩૫ પ્રેરકનાં અથવા દશમા ગણનાં અંગ ઉપરથી સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે થાય છે.

૭. પા. ૨૦૯, નિયમ ૪ પ્રેરક અને દશમા ગણના અંગ પરથી અનેલાં ઇચ્છાદર્શક રૂપોને લાગુ પડે છે.

* તન્ અને પત્ આ સ્ પૂર્વે વિકલ્પે સેટ્ છે.

૮. (અ). ઇચ્છાદર્શક રૂપમાં ધાતુ મૂળમાં જે (પરસ્મૈ૦ કે આત્મને૦)ના પ્રત્યયો લે છે તેજ લાગે છે.

(બ). જ્ઞા, શ્રુ, સ્મૃ અને દૃશ્ નાં ઇચ્છાદર્શક રૂપો આત્મનેપદી છે. કૃ+સ્-કૃ ૪. પ્રમાણે, કેમકે ૨. પ્રમાણે સ્ ને ૩ લાગતી નથી-કીર પા. ૨, ૯ પ્રમાણે, કેમકે ઋ નો ૩. (અ). પ્રમાણે ગુણ થતો નથી-ચિકીર્ ૧. (અ). પ્રમાણે-પછી સ્ નો પ્ થયો અને ૧. પ્રમાણે તેને અ લગાડ્યો એટલે ચિકીર્ષતિ સિદ્ધ થયું. મૃ ધાતુ ૮. (અ). પ્રમાણે પરસ્મૈપદી છે. મૃ+સ્=મૃ-મૂર્-મુમૂર્-મુમૂર્ષતિ. મૂ+સ્-બુમૂ ૧. (અ). પ્રમાણે-બુમૂષતિ એમાંના સ્ ને ૨. (અ). પ્રમાણે ૩ આગમ આવતી નથી અને ૩ ૩. (અ). પ્રમાણે ગુણ પામતો નથી. ગ્રહ+સ્+જગ્રહ+સ્ કેમકે સ્ ની પૂર્વે ૨. (અ). પ્રમાણે ૩ આગમ આવતો નથી-જિઘ્ર્ ૫. (અ). પ્રમાણે-જિઘ્ર્-જિઘ્ર્-જિઘ્ર્-જિઘ્ર્+સતિ-જિઘ્ર્સતિ. દ્યુત+સ્-દિદ્યુત ૫. (બ). પ્રમાણે-દિદ્યોત્ અથવા દિદ્યુત્ ૩. (બ). પ્રમાણે. સ્ ની પૂર્વે ૩ આગમ ૨. પ્રમાણે અને ૮. (અ). પ્રમાણે આત્મનેપદ લાગ્યા એટલે દિદ્યોતિષતે કે દિદ્યુતિષતે. મિદ્+સ્-વિમિદ્ ૧. (અ). પ્રમાણે; ૩. (અ). પ્રમાણે ગુણ થતો નથી એટલે વિમિત્સતિ.

૯. (અ). ઇચ્છાદર્શકરૂપને ૩ લગાડ્યાથી ‘ઇચ્છનાર’ દર્શક નામ અને છે. આ ક્રિયાવાચક નામો બીજી વિભક્તિનું નામ (કર્મ તરીકે) લે છે; જેમકે ચિકીર્ષુઃ કટમ્.

(બ). આ લગાડવાથી ભાવવાચક નામ થાય છે; જેમકે જિજ્ઞાસા ‘જાણવાની ઇચ્છા’.

प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्याविघ्नपरिसमाप्तय इष्टदेवतां स्तौति ।
 स्वयंवरकाले सीतां लिप्सवो रावणादयो वहवो राजानो
 विदेहाञ्जमुः । किं तु रुद्रधनुर्नमयितुमशक्ताः सर्वे भग्नाशा बभूवुः ।
 अभितापसंपदमथोष्णरुचिर्निजतेजसामसहमान इव ।
 पयसि प्रपित्सुरपराम्बुनिधेरधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् ॥
 ब्रह्मतत्त्वं जिज्ञासमानः कश्चिदाचार्यमुपेत्याध्यापय भो
 ब्रह्मेत्युवाच ।

तस्यां सभायामेव दुर्योधनं गदाघातेन जिघांसुर्भीमसेनो
 युधिष्ठिरेण निवारितः ।

यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुरम् ।

अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः ॥

प्रासादतलमारुरुक्षुः सोपानपङ्क्तिषु पदं निधत्ते ।

यूरोपीयवैभवं दिदृक्षमाणाः प्रतिसंवत्सरं कतिचिद्भरत-
 खण्डीया अङ्गभूम्यादिदेशानग्निनौकाभिर्गच्छन्ति ।

ब्राह्मणो बुभूषू राजर्षिर्विश्वामित्र उग्रं तपश्चक्रे ।

प्रभूतवर्षणादस्या नद्याः कूलं पिपतिषति । तदस्मिन्मा पदं
 निधेहि ।

सूर्यवंशसंभवानां राज्ञां यशो जिगासुः कालिदास आह ।

क सूर्यप्रभवो वंशः क चाल्पविषया मतिः ।

तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

भूरि धनमादित्सुना बलेनानुगम्यमानः शरदारम्भे दिग-
 न्ताङ्गिणीषु रघुरयोध्याया प्रतस्थे ।

बटुमुनिनीपुराचार्यः स्वाधिकारसिद्धये कृच्छ्रत्रयं कुर्यात् ।

राजगृहं प्रविविशुर्ऋषिकुमारको हठान्निःसारितो दुर्विनीतै-
 र्द्वारपालैः ।

આત્મનઃ કૌશલં દિદર્શયિષ્યન્ત્યક્ષના મહાન્તં કાલમનૃત્યત્ ।
 અર્થયન્તે દ્વિજન્માનો તસ્માદર્થં વિચક્ષવઃ ।
 અર્થાપયત્યસૌ સમ્યગ્ દુર્બુદ્ધં વૈદિકં વચઃ ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. કૂતરો મરવામાં છે* (મૃ); તેને છેડો નહિ.
૨. ઝાડની ડાળીને નમાવવાની ઇચ્છા કરીને (નમ પ્રેરક) તેણે હાથ ઉંચો કર્યો.
૩. ધણું સખત તોફાન ચઢી આવ્યું, સૂર્ય દેખાતો બંધ થયો, અને જાણે પવન બધાં ઝાડોને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખવા માંગતો હોય (ઉદ્+મૂલ) અને બધાં ધરનો નાશ કરવા ઇચ્છતો હોય એવું લાગ્યું (મજ્).
૪. હજારો વર્ષ સુધી વિશ્વામિત્રે તપશ્ચર્યા કરી અને ત્યાં સુધીમાં તેનું બધું કાઠું બ્રહ્મા તન્માત્ર તત્ત્વથી દીપિત થયું અને પોતાના અદ્ભૂત તેજથી આખી સૃષ્ટિને બાળી નાંખવાની તૈયારીમાં હોય એમ દેખાયું (દહ).
૫. પોતાનાં સગાં પોતાની સાથે લઢવાને તૈયાર (યુધ્) જોઈને તેનું મોં શીકું પડ્યું.
૬. આ છોકરું ઉંઘવામાં છે; (સ્વપ્); ઘોડીઆમાં સુવાડો અને તેને ઝુલાવી ઉંઘાડો.
૭. એક માણસ બારણે ઉભો છે; જરૂરના કામ માટે તમારી સાથે બોલવા ઇચ્છે છે (વચ્).
૮. જે આ સંસાર બંધનથી મુક્ત થવા ઇચ્છે છે. (મુચ્) તેણે તત્ત્વદર્શી પાસે જવું; બ્રહ્માને બોળખી તેનું ધ્યાન ધરવું.

* જે જાડા અક્ષરમાં લખેલા છે તેને ઠેકાણે ઇચ્છાદર્શકરૂપ વાપરવું.

૯. જે પુનર્વિવાહનો રિવાજ ચલાવવા માંગે છે (પ્રત્યક્ષ પ્રેરક) તેણે તે કામ એકદમ શરૂ કરવું. વિવાહનો વખત ગયો છે.

૧૦. તે લડાઈમાં એક સિપાઈ હતો અને તે ધાયલ થવાથી ઘણીજ તરસથી [પાણી પીવાની ઇચ્છાથી] (પા) પીડાયો.

૧૧. પોતાની તરવારથી ઘૂટકેતુ એક ઋષીને પોતાનો શત્રુ બાણી મારવા જતો હતો (પ્રત્યક્ષ) ત્યારે મે તેને હાથથી પકડ્યો.

૧૨. ગંગાના પવિત્ર પાણીમાં નાહવાની ધારણા રાખી (સ્ના) અને સાંખ્યદર્શન બણવાને જે વર્ષ ત્યાં રહેવાની ઇચ્છાથી (નિવસ) હું કાશી ગયો.

૧૩. પુલ લેગાં કરવાની ઇચ્છાથી (અવત્તિ) જે કન્યા આગમાં ગઈ.

૧૪. સ્વયંભૂ ઈશ્વર, સૃષ્ટિ રચવાની ઇચ્છાથી (સજ્) સર્વ અવકાશને ઢાંકી મૂકનાર પાણીની સપાટી ઉપર દેખાયા.

૧૫. જે ચોપટ આજ સવારે પાંજરામાં પૂરાયો હતો તે ઉડી જવાની તૈયારીમાં છે (હી કે ઉદ્ગત).

શબ્દકોષ ૨૫.

અધિકાર પુ. કોઈ પણ ધર્મક્રિયા કરવાને યોગ્યતા.

અપરામ્બુનિધિ પુ. (અપર બીજો એટલે પશ્ચિમનો, અને અમ્બુનિધિ) પશ્ચિમનો સમુદ્ર.

અભિચૈદ્યમ્ ક્રિ. વિ. (ચૈદ્ય પુ. ચેદિનો રાજા અને કૃષ્ણનો શત્રુ, એ શબ્દ ઉપરથી) ચૈદ્ય તરફ.

અમિતાપ પુ. ઘણોજ બળતો તાપ. અર્થ ૧૦ ગ. આત્મને યાચવું.

અર્થાપય નામધાતુ. પરસ્મૈં ને આત્મને સ્પષ્ટ કરી સમજાવવું.

અલ્પવિષયા સ્ત્રી. ટુંકા વિષયવાળી, ટુંકી.

અવિગ્ન પુ. સ્ત્રી. ના વિદ્યેરહિત, ઈગ્ન વગરનું.

અસ્તગિરિ પુ. પશ્ચિમનો પર્વત જેના
 ઉપર સૂર્ય, ચન્દ્ર અને તારા
 આથમે છે એવું કહેપેલું છે તે.
 આચાર્ય પુ. વિદ્યાર્થીને જનોઈ પેહે-
 રાવી વેદ શીખવે છે તે ધર્મગુરુ.
 આશા સ્ત્રી. ઉમેદ.
 હૃદયદેવતા સ્ત્રી. હૃદય, આરાધ્ય
 દેવતા.
 હ્રસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. સખત, તીક્ષ્ણ.
 હ્રસ્વ પુ. ત્રાપો, કોટીડં.
 હ્રસ્વરુચિ પુ. સૂર્ય.
 કતિચિત્ત સર્વં કેટલાએક.
 કાર્યદ્વયાકુલ પુ. સ્ત્રી. ન. એકજ
 વખતે એ વસ્તુઓ કરવાની
 હોવાથી વ્યય થએલો.
 કૂલ ન. કિનારો.
 કૃચ્છ્રત્રય ન. (કૃચ્છ્ર ન. પ્રાયશ્ચિત્ત
 અને ત્રય ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત્ત.
 ગ્રહ સમજોડે, સંયત્ કરવો, ભેગું કરવું.
 દિગ્ગન્ત પુ. દિશાઓનો છેડો, અંધી
 દિશાઓનો દેશ.
 દુર્વુદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. સમજવું કઠણ
 પડે એવું, ગૂઢ.
 દ્વારપાલ પુ. દરવાન, દારરક્ષક.
 મી ઉપ જોડે, જનોઈ દેવું; ઉપનયન
 પક્ષિ સ્ત્રી. હાર, લીટી. [કરવું.
 પત્ર અભિ જોડે, કોઈની તરફ કહેવું.

પરિસમાપ્તિ સ્ત્રી. છેડો, સંપૂર્ણત્વ.
 પ્રવળ પુ. સ્ત્રી. ન. ખળતું, ઉગ્ર.
 વલ ન. સૈન્ય.
 મન્ન મન્ન 'નાશ કરવાનો' કર્મણિ
 ભૂ. કૃ. નાશ પામેલું.
 મૂરિ પુ. સ્ત્રી. ન. ધણું.
 મુર પુ. વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના
 શત્રુનું નામ છે.
 યુરોપીય પુ. સ્ત્રી. ન. યુરોપખંડનું.
 રુઢ અધિ જોડે, ચઢવું.
 વર્ષણ ન. વરસવું, વરસાદ.
 વૃ ૧૦ ગ. નિ જોડે, સામા થવું,
 વૈદિક પુ. સ્ત્રી. ન. વેદનું. [વારવું.
 સંભવ પુ. જન્મ.
 સાંહ્ય ન. એક દર્શન એટલે
 શાસ્ત્રનું નામ છે.
 સિદ્ધિ સ્ત્રી. સંપૂર્ણત્વ.
 સ્ત (પ્રેરક) નિર્ જોડે, હાંડી કાઢવું,
 કાઢી મૂકવું.
 સૂર્યવંશ પુ. સૂર્યનું કુળ.
 સોપાન ન. દાદર, પગથીયાં.
 હઠાત ક્રિ. વિ. જોરશુભથી.
 ઉગામવું ઉદ્ભવમ પ્રેરક.
 ઘોડીઉં પ્રેક્ષા સ્ત્રી.
 ચમત્કારી અદ્ભુત પુ. સ્ત્રી. ન.
 છેડવું તુદ.
 તકરાર. વાદવિવાદ પુ.

તત્ત્વજ્ઞાનુનાર તત્ત્વવિદ્ પુ.
તન્માત્ર તન્માત્ર ન.
તીક્ષ્ણ પ્રવલ પુ. સ્ત્રી. ન., વલીયસ્
પુ. સ્ત્રી. ન.
તેજસ્વી દેદીપ્યમાન પુ. સ્ત્રી. ન.,
વિભ્રાજમાન વર્તમાન કૃ.
દીપતું ઉત્તેજિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
ઉદીપિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.
ન દેખાઈ શકે એવું અદૃશ્ય પુ.
સ્ત્રી. ન.

પાંજરં પજ્જર પુ.
પીડાયું, પીડાયલું, આર્ત ભૂ. કૃ.,
અર્દિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.
શીકુ પાણ્ડુ પુ. સ્ત્રી. ન., વિવર્ણ પુ. સ્ત્રી. ન.
અન્ધ વન્ધન ન., નિગડ પુ. ન.
શ્ઠી વિધિ પુ., પદ્ધતિ સ્ત્રી.
સખત પ્રચન્ડ પુ. સ્ત્રી. ન.
સગું જ્ઞાતિ પુ., વન્ધુ પુ.
હિડોળવું, ઝુઝાવવું દોલય નામધાતુ.
આન્દોલય નામધાતુ.

પાઠ ૨૬મો.

ધાતુ સાધિત શબ્દો.

૧. સેટ્ ધાતુઓ પછી અવ્યયી કૃદન્તના પ્રત્યય તુમ્ની પૂર્વે ૩ લાગે છે, અનિટ્ ધાતુઓને લાગતી નથી. જે વિકલ્પે સેટ્ હોય છે તેને વિકલ્પે લાગે છે.

૨. અ. ભૂતકૃદન્તનો ત અવિકારી પ્રત્યય* તરીકે ગણાય છે, તેથી ગુણ થતો નથી, (પા. ૧૬, ૬ જુઓ), અને પા. ૨, ૯ અને પા. ૧૧૬, ૪ જેવા નિયમો લાગુ પડે છે, કૃ-કૃત્, વદ્-ઉદિત.

૫. સેટ્ ધાતુઓને લગાડાતી ૩ વિશેનો સામાન્ય નિયમ ધ્યાનમાં રાખવો; તોપણ કેટલાએકને તે લાગુ પડતો નથી.

૩. નીચેના ધાતુઓને ૩ લાગતી નથી.

(૧) અન્ત્ય ૩, ૬ ને ઋવાળા ધાતુઓ; જેમકે ૩-૩૩, મૂ-મૂત, કૃ-કીર્ણ.

* એટલે અંગમાં ગુણ કે વૃદ્ધિ ન કરાવે એવો પ્રત્યય.

(૨) અને ખીજી ધાતુઓ જે કોઈ પણ પ્રસય પૂર્વે વિકલ્પે હ લે છે. ઇપ્-ઇષ્ટ (પા. ૧૨૭, ૨ જુઓ), દમ્-દઘ્ (પા. ૨૩૪, ૨. ક.), સિવ્-સ્યૂત* (પા. ૨૩૪, ૨. ક.), મુહ્-મુઘ્ કે મૂહ (પા. ૧૦૫, ૬ અને પા. ૧૧૭, ૧. અ.), ક્રમ્ ક્રાન્ત (પા. ૨૨૧, ૬. અ.) અને ખીજી કેટલાક વધારે પણ છે.

૩. અન્ત્ય દ્ અને ર્ ની પછી ત ને બદલે ન આવે છે; અને પૂર્વના દ્ નો પણ ન્ થાય છે; જેમકે મિદ્-મિન્ન, શૃ-શીર્ણ.

૪. આકારાન્ત ધાતુ હોય અને તેને આદિએ ય્, વ્, ર્ કે લ્વાળો જોડાક્ષર હોય તોપણ ત નો ન થાય છે; અને વળી ખીજી કેટલાક ધાતુ પછી પણ ત નો ન થાય છે.

અપવાદઃ=નુદ્, વિદ્ ૭ ગ., ઉન્દ્, જૈ, ઘ્રા, અને હ્રી એટલામાં ત ને બદલે ન વિકલ્પે થાય છે, અને ધ્યૈ, ક્વ્યા અને મદ્ પછી ત નો ન થતો નથી.

૬. શી, સ્વિદ્ ૧ ગ., મિદ્, દિવદ્, અને ઘૃષ્ એટલા જ્યારે હ લે છે ત્યારે તેમના સ્વરનો ગુણ થાય છે.

ગ. યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, હન્, મન્, તન્, ક્ષણ્, ક્ષિણ્, ઋણ્ અને વન્ના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે; જેમકે ગમ્ નો ગત, ને તન્ નો તત.

હ. આ સિવાયના જે ધાતુઓને છેડે અમ્ ને અન્ હોય તેવા ધાતુઓ જ્યારે હ લેતા નથી ત્યારે તેમનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે; જેમકે શમ્-શાન્ત, ક્ષમ્-ક્ષાન્ત, દમ્-દાન્ત (પા. ૨૪૪, ૬ (અ) અને પા. ૧૦૫, ૬ પ્રમાણે).

ઘ. જ્યારે ત પૂર્વે હ લાગતી નથી ત્યારે ઉપાન્ત્ય અનુનાસિકનો લોપ થાય છે; જેમકે રજ્-રક્ત, અજ્-અક્ત.

* અંતઃસ્થ અથવા અનુનાસિક સિવાય કોઈપણ વ્યજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રસય પૂર્વે અન્ત્ય વ્નો જ્ થાય છે; અને જ્ પૂર્વના અ કે આ જોડે મળે ત્યારે એ સ્વરોને ઠેકાણે વૃદ્ધિ કે ઔ થાય છે.

૩. અ. કર્મણિ ભૂતકૃદન્તને વત્ લગાડવાથી કર્તરિ ભૂતકૃદન્ત થાય છે; જેમકે કૃ-કૃતવત્, લભ્-લબ્ધવત્, કૃતવાન્, લબ્ધવાન્ પ્રથમા એકવચન.

બ. સ્ત્રીલિંગ, ઈ ઉમેરવાથી થાય છે; જેમકે કૃતવતી.

૪. અ. પરોક્ષભૂતકાળનું કર્તરિ કૃદન્ત, પરસ્મૈપદમાં વસ્તને આત્મને-પદમાં આન અવિકારી પ્રત્યય પૂર્વેના અંગને (જેવાકે ૩ પુ. બ. વ.) લગાડવાથી થાય છે.

બ. જ્યારે આ રૂપમાં એકજ સ્વર હોય કે આ અન્તે હોય તો વસ્ પૂર્વે હ લાગે છે; ઘસ્તને પણ હ લાગે છે; જેમકે દા-દદિવસ્, પત્-પેતિવસ્, કૃ-ચક્રવસ્-ચક્રાણ, હ-જહવસ્-જઘ્રાણ.

ક. ગમ્, હન્, વિદ્ ૬ ગ., વિશ્, અને દૃશ્ પછી વસ્ વિકલ્પે હ લે છે; જેમકે ગમ્-જગ્મિવસ્ કે જગન્વસ્.

૩. વસ્ અને આન પૂર્વે વન્ધ્, અઙ્ ઈ ધાતુઓના અનુનાસિકનો લોપ થાય છે; અને દીર્ઘ ઋકારાન્ત ધાતુઓ ગુણ પામતા નથી; જેમકે આજિવસ્, તિતીર્વસ્. પહેલો ફેરફાર પરોક્ષભૂતકાળમાં થતો નથી અને બીજો થાય છે.

ઈ. પરોક્ષભૂતકાળનું ત્રીજાપુરુષ બહુવચનનું રૂપ કૃદન્તના અગ તરીકે દ્વિતીયા બ. વ. થી આગળ સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે ગણવું. આજ અંગ સ્ત્રીલિંગની નિશાની ઈ પૂર્વે અને નપુંસકલિંગના પ્રથમા, દ્વિતીયા અને સંબોધન દ્વિવચનમાં લેવાય છે. ચિક્રીવસ્-ચિક્રિયુષા ત્. એ., ચિક્રિયુષી સ્ત્રી., જગન્વસ્ કે જગ્મિવસ્ ઉપરથી જગ્મુષા ત્. એ., જગ્મુષી સ્ત્રી.

અમુક બાબતમાં આ રૂપમાં (૩) પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે.

૫. સામાન્ય ભવિષ્યકાળનું કૃદન્ત કરવું હોય તો પરસ્મૈપદમાં અન્ અને આત્મનેપદમાં માન, પ્રત્યય રહિત તે કાળમાં અંગને લગાડવાથી થાય છે.

પૂર્વેના અનો અત્ પહેલાં લોપ થાય છે; જેમકે કરિષ્યત્ ‘કરનાર’, ‘કરવાનો’, કરિષ્યમાણ (કર્તારિ) ‘કરનાર’, (કર્મણિ) કરાનાર. દ્રશ્યત્ ‘જોનાર’, ‘જોવાનો’, દ્રશ્યમાણ ‘દેખવાનું’ ‘દેખાનાર.’ સ્યત્ નું સ્ત્રીલિંગ સ્યન્તી કે સ્યતી થાય છે.

૬. અ. અવ્યયભૂતકૃદન્તનો ત્વા પ્રત્યય સેટ્ ધાતુ પૂર્વે ઇ લે છે, અને ધાતુને અન્તે અમ્ ને અન્ આવે તે સેટ્ ધાતુ પૂર્વે વિકલ્પે ઇ લે છે.

ખ. આ અવિકારી પ્રત્યય છે, પણ કેટલીકવાર જ્યારે તેની પૂર્વે ઇ આવે ત્યારે સ્વરનો ગુણ થાય છે.

ક. ઉપર કહેલા ૨. ગ. ને હ. ત્વા પૂર્વે ઇ ન લાગે ત્યારે કામ લાગે છે. તન્-તત્વા કે તનિત્વા. ૬. અ. પ્રમાણે ને આ નિયમ પ્રમાણે મન્-મત્વા, શમ્-શાન્ત્વા કે શમિત્વા ઇ.

ડ. યમ, રમ, ગમ, અને નમમાં અવ્યયભૂતકૃદન્તના ય પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે અન્ત્ય અતુનાસિકનો લોપ થાય છે. જે ધાતુઓ (૨. ગ. માં) ઉપર આપેલા છે તેમાંના બાકીના ધાતુઓમાં જરૂર લોપ થાય છે.

૭. અ. વિધ્યર્થઃ* કર્મણિ કૃદન્તના પ્રત્યયો તવ્ય, અનીય અને ય છે.

બ. તવ્ય અને અનીય પૂર્વે અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હસ્ત્ય સ્વરનો ગુણ થાય છે.

ક. તવ્યમાં સેટ્ ધાતુ પૂર્વે ઇ લાગે છે.

૩ ૧. ય પૂર્વે અન્ત્ય અને ઉપાન્ત્ય ઇ અને ડનો ગુણ થાય છે, અન્ત્ય ઓ નો અવ્ થાય છે; જેમકે કુ-કો-કવ્ય, ની-નેય.

૨. અન્ત્ય આ નો એ થાય છે; જેમકે દા-દેય.

૩. ક્ક કારાન્ત ધાતુઓમાં ક્ક ની વૃદ્ધિ થાય છે; ક્ક-કાર્ય.

૪. ઇ, સ્તુ, વૃ (પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦), ટૃ, જુષ્ અને ક્ક ઉપાન્ત્ય હોય એવા ધાતુઓ ય પૂર્વે પોતાના સ્વરમાં ફેરફાર થવા દેતા નથી.

* ધાતુ સકર્મક હોય તો કૃદન્ત ‘કર્મણિ’ થાય છે, અને અકર્મક હોય તો ‘ભાવે’ થાય છે.

હ્રસ્વ સ્વર પછી ય પૂર્વે ત મૂકાય છે; જેમકે સ્તુત્ય. આ નિયમના કેટલાએક અપવાદ છે તે ધણા હોવાથી લખી શકાતા નથી.

૮. અ. ત અને અક પ્રત્યયોથી ધાતુ સૂચિત ક્રિયા કરનાર નામો બનાવાય.

ખ. ત પૂર્વે અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

ક. અક પૂર્વે અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય અ (મ્ અન્તે હોય એવા સેટ્ ધાતુના ઉપાન્ત્ય અ શિવાય)ની વૃદ્ધિ થાય છે, અને ખીજ ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે; જેમકે ની-નેત્ અને નાયક, વચ્-વક્ત્ અને વાચક, બુધ્-બોદ્ અને વોધક, શમ્-શમક, અને આનચમ્-આચામક થાય છે.

ઘ. આકારાન્ત ધાતુઓમાં આ અક પૂર્વે ય લાગે છે; જેમકે સ્થા અને દા ઉપરથી સ્થાયક ને દાયક.

ઙ. વૃદ્ધિ કરનાર ધાતુસાધિત પ્રત્યય પૂર્વે હન્ ના ન્ નો ત થાય છે; જેમકે ઘાતક (પા. ૨૨૩, ૧૯ જુઓ).

ઙ. ત નું સ્ત્રીલિંગ ત્રી અને અક નું ઇકા અને કેટલીકવાર અકા થાય છે.

૯. અ. ધાતુને અન, અ અને તિ લગાડ્યાથી ભાવવાચક નામ થાય છે.

ખ. તિ અવિકારક પ્રત્યય છે, ભૂતકૃદન્તના પ્રત્યય પૂર્વે જે ધાતુઓમાં ફેરફાર થાય છે તેજ ફેરફાર ધણું કરીને તેની પૂર્વે થાય છે; જેમકે વચ્-ઉક્તિ, મુચ્-મુક્તિ.

ક. અ પૂર્વે કેટલાક ધાતુઓનાં ગુણ અને કેટલાકમાં વૃદ્ધિ થાય છે. અન પૂર્વે અન્ત્યસ્વર અને ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વનો ગુણ થાય છે; જેમકે મૂ-માવ-મવન, જિ-જય, હન્-ઘાત-હનન, બુધ્-વોધ-વોધન.

૩. અન્ત્ય ચ્ કે જ્ નો આ અ પૂર્વે ક્ કે ગ્ થાય છે; જેમકે પચ-પાક, યુજ્-યોગ.

ઘ. જે નામને છેકે તિ હોય તે સ્ત્રીલિંગ છે, અને અ હોય તે પુલિંગ છે, અને અન હોય તે નપુંસકલિંગ છે.

તસ્માદેવં વિદુષે બ્રાહ્મણાયૈવં ચક્રુષે ન ક્ષત્રિયો દ્રુહ્યાત્ ।
રાજા યક્ષ્યમાણો બ્રાહ્મણં પુરોદધીત ।

*છન્દાંસિ વૈ દેવોભ્યો હવ્યમૂઢ્ઢા શ્રાન્તાનિ જઘનાર્થે
યજ્ઞસ્ય તિષ્ઠન્તિ યથાશ્વો વાશ્વતરો વોહિવાંસ્તિષ્ઠેદેવમ્ ।

અસુરૈઃ સહ યોત્સ્યમાન ઇન્દ્રો વરુણસ્ય સાહાય્યં યયાચે ।
વરુણસાહાય્યં લબ્ધવતસ્તસ્માત્સર્વેઽસુરા અવિભયુઃ ।

વ્યર્થં મે જન્મ ન મયા કૃતં કર્તવ્યં ન ભુક્તં ભોક્તવ્યં
ન દૃષ્ટં દ્રષ્ટવ્યં ન શ્રુતં શ્રોતવ્યમ્ ।

નિપેદુર્ધાં રાક્ષીં દૃષ્ટ્વા દાસ્યોઽપિ સપત્નીવૃત્તં કથયિ-
વ્યન્ત્યોઽધસ્તસ્થુઃ ।

બ્રાહ્મણેભ્યો દત્તસર્વસ્વો રઘુઃ પ્રત્યગ્રાગતાયાર્થિને ધનં
દિત્સુઃ કુવેરાત્તન્નિષ્કૃણું ચક્રમે । કુવેરસ્તુ તેનાભિયાસ્યમાન-
માત્માનં પ્રેક્ષ્ય સ્વયમેવ તસ્ય કોશે ધનવૃષ્ટિં પાતયામાસ ।
તત્સર્વં ધનમાત્મને દદિવાંસં રઘું વક્ષ્યમાણામાશિષં સોઽર્થ્યુવાચ ।

આશાસ્યમન્યત્પુનરુક્તભૂતં શ્રેયાંસિ સર્વાણ્યધિજગ્મુષસ્તે ।
પુત્રં લભસ્વાત્મગુણાનુરૂપં ભવન્તમીડયં ભવતઃ પિતેવ ॥

તતો રઘુઃ પુત્રં પ્રાપાજં નામ । તં કતિભિઃ સંવત્સરૈર્વિ-
વાહયોગ્યદશં જ્ઞાત્વા સસૈન્યમિન્દુમતીસ્વયંવરાય વિદર્ભાન્પ્ર-
સ્થાપિતવાન્ ।

* યજ્ઞમાં જે મન્ત્ર બોલાય છે તેના છંદ દેવ પાસે બગીદાન લઈ
બીજી છે એવી કલ્પના હોય છે.

માર્ગે નર્મદારોધસ્યેકરાત્રમુપિતવતસ્તસ્ય સેનાનિવેશો
વન્યગજત્વમૃષિશાપાત્સમાપેદાનેન કેનચિદ્વન્ધર્વેણ તુમુલશ્ચક્રે ।

તમાપતન્તં નૃપતેરવધ્યો વન્યઃ કરીતિ શ્રુતવાન્કુમારઃ ।

નિવર્તયિષ્યન્વિશિષ્ણેન કુમ્ભે જઘાન નાત્યાયતકૃષ્ણાપઃ ॥

સ વિદ્વમાત્રઃ* સ્વીયં દિવ્યં રૂપં પ્રાપ । તતઃ પ્રજહુષે-
ઽપ્યાત્મન ઉપચક્રુષેઽજાય સંમોહનાત્યમસ્ત્વં દદૌ ।

एवं तयोरध्वनि दैवयोगादासेदुषोः सख्यमचिन्त्यहेतु ।

एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान्सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् ॥

तं नगरोपकण्ठे तस्थिवांसं तदागमन हृष्टो विदर्भनाथ.

પ્રત્યુજ્જગામ નગરં ચાનીય સર્વાં સત્ક્રિયાં ચકાર ।

त्रैलोक्यदीपके देवे लोकान्तरमुपेयुषि ।

तमस्तान्तमभूद्विश्वं कः सुखी महदापदि ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. નિષાદ કે જણે કૌંચ પક્ષીની જોડમાંથી એકને મારી×
નાંખ્યું હતું (હતું) તેને વાલ્મીકીએ શાપ દીધો.

૨. જે રાજકુમારે તેને સો ગાયો આપવા વચન આપ્યું હતું
(પ્રતિ+શ્રુ) તેને ઋષીએ આશીર્વાદ દીધો.

૩. પાંડવો જ્યારે વારુણાવતી જવાની તૈયારીમાં હતા (ગમ્ કે હ)
ત્યારે વિદુરે તેમને શિખામણુ દીધી.

* નામ પક્ષી જ્યારે માત્ર પ્રત્યય આવે ત્યારે તે પ્રત્યયનો અર્થ
'માત્ર' 'ફક્ત' થાય છે; વિદ્વમાત્ર 'ધાયલ થતાં વાતજ'.

× જે શબ્દો અને શબ્દ સમુદાયો જડા અક્ષરમાં છાપેલાં છે તેને
ઠેકાણે કૃદન્ત વાપરવા.

૪. તેણે શહેર ખાળ્યું તે પહેલાં તે સેનાપતિએ તેમાંથી બધાં જૈરાં છોકરાંને બહાર લઈ લીધાં.

૫. તેને પૈસો પાછો આપવાનું કહેતાં પહેલાં (આમંદિશ) ન્યાયાધીશે બરોબર ચાલવા શિખામણ આપી.

૬. કાશીમાંથી યજ્ઞદત્તને જવાની રજા મળી (અનુમત્તા) તે પહેલાં દેવદત્તે તેને કરેલાં પાપો માટે તપ કરવા કહ્યું.

૭. પતિને ઘેર જ્યારે શકુન્તલાને મોઝલવાની હતી (પ્રમદિ કે પ્રમદ્વ) ત્યારે કણ્વે તેને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવા કહ્યું અને પોતાની મોટાઈ માટે મગર ન થવા શિખામણ આપી.

૮. જે લુગડાં વિણજીને આપવાનાં છે (દા) તે ઘણાં સારાં અને કિમતી છે.

૯. ઝાડ કપાવવાનું છે (છિદ્).

૧૦. તેણે આ વિચિત્ર સંદેશો મોકલ્યો તેમાંથી શું સમજવાનું (બુઘ્)?

૧૧. જરાસંઘ જેણે બધા રાજાઓને જીત્યા હતા (જિ) અને કેદ કર્યા હતા તે કૃષ્ણ અને ભીમથી મરાયો.

૧૨. તેના વચન વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી (વિ+શ્વસ્) અને તેનાં કામ નિન્દા કરવા યોગ્ય છે (નિન્દ).

૧૩. તે ખાવા યોગ્ય નથી (મક્ષ્, અભિ+અવ+હ) કે પીવા યોગ્ય નથી (પા); આપણે શા માટે શોધવું?

૧૪. તેણે ડહાપણનાં ચિન્હો બતાવ્યાં હવે તેને મૂર્ખ ગણવાના નથી (મન્).

શબ્દકોષ ૨૬.

અજ પુ. રધુના દીકરાનું નામ છે.
 અત્યાયત ક્રિ. વિ. અથવા વિ. પુ.
 સ્ત્રી. ન. ઘણું વેગળું, ઘણું લાંબું.
 અધસ્ ક્રિ. વિ. નીચે.
 અનુરૂપ પુ. સ્ત્રી. ન. મળતું, યોગ્ય.
 અશ્વતર પુ. ખચ્ચર.
 આલ્યા સ્ત્રી. નામ.
 અન્દુમતી સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનું નામ છે.
 ઉપક્રાંત ન. ગામ અથવા શેહેરની
 પાસેની જગ્યા, પાધર, સીમ.
 કુમ્ભ પુ. હાથીના કપાળના ભાગ
 ઉપરનો ગોળો.
 કૃ ઉપ જોડે, ઉપકાર કરવો.
 ગમ્ પ્રતિ+ઉદ્ જોડે, સામું જવું.
 ચૈત્રરથ પુ. ગન્ધર્વનો દેશ.
 છન્દસ્ ન. પિંગળ, છંદ.
 જઘનાર્ધ ન. (જઘન ન. કેડ, કટિનો
 પૂર્વ ભાગ, અને અર્ધ અડધું)
 પાછલો ભાગ.
 તમ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ દુઃખી થવું.
 દીપક પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકાશમાન
 કરનાર.
 ધા પુરસ્ જોડે, કોઈ ને ગોર બનાવવો.
 નર્મદા સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.
 પુનરુક્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (પુનરુક્ત
 ફરીથી કહેલું અથવા ફરીથી કહેલી

વાત, અને મૂત થયલું) ફરીથી
 કહેવા જવું.
 પ્રત્યગ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અથવા ક્રિ. વિ.
 નવું, તાજું.
 પ્રદેશ પુ. મુલક.
 રોધસ્ ન. કિનારો.
 લોકાન્તરમ્ ન. (અન્યો લોકઃ
 લોકાન્તરમ્) બીજી દુનીઆ.
 વચ્ આશિષમ્ જોડે, આશીર્વાદ દેવો.
 વન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રાની અથવા
 વનનું.
 વરુણ પુ. સમુદ્રનો દેવતા.
 વિદર્ભ પુ. (બ. વ. માં વપરાય છે)
 દેશનું નામ છે. હાલ જેને વરાહ
 પ્રાન્ત કહે છે તે દેશ.
 વિશિષ્ઠ પુ. બાણ.
 વૃષ્ટિ સ્ત્રી. વરસાદ.
 શાપ પુ. શ્રાપ, શાપ.
 શાસ્ આત્મને૦ ૨ ગ. આ જોડે
 ઈચ્છવું, આશિષ દેવી.
 સંમોહન ન. એક અદ્ભુત અસ્ત્રનું
 નામ છે.
 સત્ક્રિયા સ્ત્રી પરાણાગત, સત્કાર.
 સપત્ની સ્ત્રી. સોયક, સોખ.

સર્વસ્વ ન. (સર્વ સધળું અને
સ્વ ન.) બધી મીઠકત, બધી
માલમતા.

સેનાનિવેશ પુ. લશ્કરની ઠાવણી.
સૌરાજ્ય ન. સાંરે રાજ.
હવ્ય ન. બળિદાન.

કિંમતી મદ્દાં પુ. સ્ત્રી. ન.
કેદ કરવું કારાગૃહે નિશ્ચિપ્.
કૌત્ય (એક જાતનું પક્ષી છે)
ક્રૌંચ પુ.
જરાસંધ (મગધ દેશના એક
રાજાનું નામ છે) જરાસંધ પુ.
તરેહવાર વિલક્ષણ પુ. સ્ત્રી. ન.
નિપાદ (એક જંગલી જાતનું
અથવા તે જાતના સખસનું
નામ) નિપાદ પુ.

નિશાની ચિહ્ન ન.
પાણું આપવું પ્રતિપદા.
પ્રદક્ષિણ કરવી પ્રદક્ષિણીકૃ.
મગરર ઉત્તિસ્ત કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
ઉત્સેકિની સ્ત્રી.
યોગ્ય રીતે યાત્રવું સદાચારં પ્રતિપદ્,
સદાચારેણ વૃત્ત.
વારણાવતી (એક જગ્યાનું નામ
છે) વારણાવતી સ્ત્રી.
વિદુર (વિશેષ નામ છે) વિદુર પુ.

મનોયત્ન માટે ચુંટી કાઢેલા પાઠ.

૧ (એતરેય બ્રાહ્મણ-પશ્ચિકા ૭).

હરિશ્ચન્દ્રો હ વૈધસ એશ્વાકો રાજાઽપુત્ર *આસ । તસ્ય હ શતં જાયા બભૂવુઃ । તાસુ પુત્રં ન લેભે । તસ્ય હ પર્વતનારદૌ ગૃહ ઝપતુઃ । સ હ નારદં પપ્રચ્છ ।

યન્નિવમં પુત્રમિચ્છન્તિ યે વિજાનન્તિ યે ચ ન ।

કિંસ્વિત્પુત્રેણ વિન્દતે તન્મ આચક્ષ્વ નારદ ॥ ઇતિ ।

સ એકયા× પૃષ્ઠો દશભિઃ+ પ્રત્યુવાચ ।

ઋણમસ્મિં ‡ ન્ત્સંનયત્યમૃતત્વં ચ ગચ્છતિ ।

પિતા પુત્રસ્ય જાતસ્ય પશ્યેન્નેજીવતો મુખમ્ ॥

યાવન્તઃ પૃથિવ્યાં ભોગા યાવન્તો જાતવેદસિ ।

યાવન્તો અપ્સુ પ્રાણિનાં ભૂયાન્પુત્રે પિતુસ્તતઃ ॥

શશ્વત્પુત્રેણ પિત્રોઽત્યાયન્બહુલં તમ ।

*

*

*

અથૈનમુવાચ વરુણં રાજાનમુપધાવ પુત્રો મે જાયતાં તેન ત્વા યજા ઇતિ । તથેતિ । સ વરુણં રાજાનમુપસસાર પુત્રો મે જાયતાં તેન ત્વા યજા ઇતિ । તથેતિ । તસ્ય હ પુત્રો જજ્ઞે રોહિતો નામ । તં હોવાચાજનિ તેં વૈ પુત્રો યજસ્વ માનેનેતિ । સ હોવાચ યદા વૈ પશુર્નિર્દશો ભવત્યથ સ મેધ્યો ભવતિ

*અસ્ ‘હોવું’, એનો પરોક્ષભૂતકાળ, કાવ્યાદિપુસ્તકોમાં આમ યુક્તપરોક્ષભૂતકાળ બનાવવામાં માત્ર સહાયકારક ક્રિયાપદ તરીકે અસ વપરાય છે;

×આની પછી ગાથા એટલે ‘શ્લોક’ શબ્દ સમજવો.

+આ દશમાંના ફક્ત અઢી શ્લોક આપેલા છે.

‡અન્ત્ય ન અને સ્ વચ્ચે ત્ વિકલ્પે મૂકાય છે.

निर्दशो न्वस्त्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह निर्दश आस ।
 तं होवाच निर्दशो न्वभूद्यजस्व मानेनेति । स होवाच यदा वै
 पशोर्दन्ता जायन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य जायन्तामथ
 त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ता जज्ञिरे । तं
 होवाचाज्ञत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच
 यदा वै पशोर्दन्ताः पद्यन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य
 पद्यन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पेदिरे ।
 तं होवाचापत्सत वा अस्य दन्ता यजस्वमानेनेति । स होवाच
 यदा वै पशोर्दन्ताः पुनर्जायन्तेऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य
 पुनर्जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः
 पुनर्जज्ञिरे । तं होवाचाज्ञत वा अस्य पुनर्दन्ता यजस्व मानेनेति ।
 स होवाच यदा वै क्षत्रियः सांनाहुको भवत्यथ स मेध्यो
 भवति संनाहं नु प्राप्नोत्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह
 संनाहं प्रापत्तं होवाच संनाहं नु प्राप्नोद्यजस्व मानेनेति । स
 तथेत्युक्त्वा पुत्रमामन्त्रयामास ततायं वै मह्यं त्वामददाद्धन्त
 त्वयाहमिमं यजा इति । स ह नेत्युक्त्वा धनुरादायारण्यमपातस्थौ ।
 स संवत्सरमरण्ये चचार ।

अथ हैक्ष्वाकं वरुणो जग्राह । तस्य होदरं जज्ञे । तदु ह
 रोहितः शुश्राव । सोऽरण्याद्ग्राममेयाय तमिन्द्रः पुरुषरूपेण
 पर्येत्योवाच ।

नानाश्रान्ताय श्रीरस्तीति रोहित शुश्रुम ।

पापो नृषद्वरो जन इन्द्र इच्चरतः सखा ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह द्वितीयं
 संवत्सरमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः
 पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

पुष्पिण्यौ चरतो जङ्घे भूष्णुरात्मा फलग्रहिः ।

*शरेऽस्य सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताः ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह तृतीयं
संवत्सरमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्राममेयाय । तस्मिन्द्रः पुरुष-
रूपेण पर्येत्योवाच ।

आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः ॥

शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह चतुर्थं
संवत्सरमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्राममेयाय । तस्मिन्द्रः पुरुष-
रूपेण पर्येत्योवाच ।

कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापरः ।

उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरन् ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह पञ्चमं
संवत्सरमरण्ये चचार । सोऽरण्याद्राममेयाय । तस्मिन्द्रः पुरुष-
रूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दति चरन्त्स्वादुमुदुम्बरम् ।

सूर्यस्य पश्य श्रेमाणं यो न तन्द्रयते चरन् ॥

चरैवेति । चरैवेति वै मा ब्राह्मणोऽवोचदिति ह षष्ठं संव-
त्सरमरण्ये चचार । सोऽजीगर्त सौयवसिमृषिमशनया परीतम-
रण्य उपेयाय । तस्य ह त्रयः पुत्रा आसुः शुनःपुच्छः शुनःशेषः
शुनोलाङ्गूल इति । तं होवाच ऋषेऽहं ते शतं ददाम्यहमेषामे-
केनात्मानं निष्क्रीणा इति । स ज्येष्ठं पुत्रं निगृह्णान उवाच
न न्विममिति नो एवेममिति कनिष्ठं माता । तौ ह मध्यमे
संपादयांचक्रतुः शुनःशेषे । तस्य ह शतं दत्त्वा स तमादाय

सोऽरण्याद्राममेयाय । स पितरमेत्योवाच तत हन्ताहमनेना-
त्मानं निष्क्रीणा इति । स वरुणं राजानमुपससारानेन त्वा
यजा इति । तथेति भूयान्वै ब्राह्मणः क्षत्रियादिति वरुण उवाच ।
तस्मा एतं राजसूयं यज्ञकतुं प्रोवाच । तमेतमभिषेचनीये पुरुषं
पशुमालेभे ।

तस्य ह विश्वासित्रो होतासीजमदग्निरध्वर्युर्वैसिष्ठो ब्रह्मा-
यास्य उद्गाता । तस्मा उपाकृताय नियोक्तारं न विविदुः ।
स होवाचाजीगर्तः सौयवसिर्मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं नियो-
क्ष्यामीति । तस्मा अपरं शतं ददुस्तं स *निनियोज । तस्मा
उपाकृताय नियुक्तायाप्रीताय पर्यग्निकृताय विशसितारं न
विविदुः । स होवाचाजीगर्तः सौयवसिर्मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं
विशसिष्यामीति । तस्मा अपरं शतं ददुः । सोऽसि निःशान
एयाय । अथ ह शुनःशेष ईक्षांचकेऽमानुषमिव वै मा विशसि-
ष्यन्ति हन्ताहं देवता उपधावामीति । स प्रजापतिमेव प्रथमं
देवतानामुपससार । तं प्रजापतिरुवाचाग्निर्वै देवानां नेदिष्ठस्तमेवो
पधावेति । सोऽग्निमुपससार । तमग्निरुवाच सविता वै प्रसवाना-
मीशे× तमेवोपधावेति । स सवितारमुपससार । तं सवितोवाच
वरुणाय वै राज्ञे नियुक्तोऽसीति तमेवोपधावेति । स वरुणं राजा-
नमुपससार । तं वरुण उवाचाग्निर्वै देवानां मुखं सुहृदयतमस्तं नु
स्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्याम इति । सोऽग्निं तुष्टाव । तमग्निरुवाच विश्वान्देवा
न्स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति । स विश्वान्देवांस्तुष्टाव । तं विश्वेदेवा
ऊचुरिन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णु

*आ धातुना पठेक्षा ओ३ स्वरने षष्ठ्ये आ ठेकाणु उपसर्गनां
द्विर्भाव थयो होय ओम लागे छे.

×वर्तमानकाण ३ पु. ओ. व. नियम प्रभाणु तो ओ ३५ इष्टे थवुं ओ३ओ.

तमस्तं नु स्तुह्यथ त्वोत्सक्ष्याम इति । स इन्द्रं तुष्टाव । तस्मा
इन्द्रः स्तूयमानः प्रीतो मनसा हिरण्यरथं ददौ । तमिन्द्र
उवाचाश्विनौ नु स्तुह्यथ त्वोत्सक्ष्याम इति । सोऽश्विनौ तुष्टाव ।
तमश्विना ऊचतुरुषसं नु स्तुह्यथ त्वोत्सक्ष्याम इति । स उषसं
तुष्टाव । तस्यां ह स्मर्च्युक्तायां विपाशो मुमुचे । कनीय
ऐश्वकाकस्योदरं भवति । उत्तमस्यामेवर्च्युक्तायां विपाशो मुमुचे ।
अगद ऐश्वका आस ।

२ त्रयाणां धूर्तानाम् ।

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने मित्रशर्मा नाम ब्राह्मणः प्रतिवसति
स्म । स कदाचिन्माघमासे पशुप्रार्थनाय ग्रामान्तरं गतः । तत्र
तेन कश्चिद्यजमानो याचितः । भो यजमान आगामिन्याममा-
वास्यायां यक्ष्यामि यज्ञं तदेहि मे पशुमेकम् । अथ तेन तस्य
शास्त्रोक्तः पीवरतनुः पशुः प्रदत्तः । सोऽपि तं समर्थमितश्चेतश्च
गच्छन्तमवलोक्य स्कन्धे कृत्वा सत्वरं स्वपुराभिमुखः प्रतस्थे ।

अथ तस्य गच्छतो मार्गे त्रयो धूर्ताः संमुखा बभूवुः ।
तैश्च तादृशं पीवरतनुं पशुं स्कन्धमारूढमवलोक्य मिथोऽभिहितम् ।
अहो अस्य पशोर्मक्षणादद्यतनो हिमपातो व्यर्थतां नीयते ।
तदेनं वञ्चयित्वा पशुमादाय शीतत्राणं कुर्मः ।

अथ तेषामेकतमो वेषपरिवर्तनं विधाय संमुखो भूत्वा
तमुचे । भो भोः किमेवं जनविरुद्धं हास्यकार्यमनुष्ठीयते यदेव
सारमेयोऽपवित्रः स्कन्धारूढो नीयते । ततश्च तेन कोपाभिभूतेना-

भिहितमहो किमन्धो भवान्यत्पशुं सारमेयं प्रतिपादयसि ।
सोऽब्रवीद्ब्रह्मन् कोपस्त्वया न कार्यो यथेच्छं गम्यतामिति ।

अथ यावत्किञ्चिदध्वान्तरं गच्छति तावद्द्वितीयो धूर्तः
संमुखः समुपेत्य तमुवाच । भो ब्रह्मन् कष्टं कष्टं यद्यपि
बल्लभोऽय ते सारमेयस्तथापि स्कन्धमारोपयितुं न युज्यते ।
अथासौ सकोपमिदमाह । भोः किमन्धो भवान्यत्पशुं सारमेयं
वदसि । सोऽब्रवीद्भगवन् मा कोपं कुर्वन्नानामयाभिहितम् ।
त्वमात्मरुचितं समाचरेति ।

अथ यावत्स्तोकं वर्त्मान्तरं गच्छति तावत्तृतीयोऽन्यवेषधारी
धूर्तः संमुखः समुपेत्य तमुवाच । भो अयुक्तमेतद्यत्त्वं सारमेयं
स्कन्धाधिरूढं नयसि तत्त्यज्यतामेष यावदन्यः कश्चिन्न पश्यति ।
अथासौ बहु विमृश्य तं पशुं सारमेयमेव मन्यमानो भयाद्भूमौ
प्रक्षिप्य स्वगृहमुद्दिश्य पलायितः । ततस्ते त्रयो मिलित्वा तं
पशुमादाय प्रतस्थिरे ।

ब्राह्मणभुजंगमयोः ।

अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने हरिदत्तो नाम ब्राह्मणः । तस्य च
कृषिं कुर्वतः सदैव निष्फलः कालोऽतिवर्तते । अथैकस्मिन्दिवसे
स ब्राह्मणो घर्मातः स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छायायां प्रसुप्तः । अनतिदूरे
बलमीकोपरि प्रसारितं भीषणं भुजंगं दृष्ट्वासौ चिन्तयामास ।
नूनमेषा क्षेत्रदेवता कदाचिदपि न पूजिता तेनेदं मे कृषिकर्म
विफलीभवति तदहमस्याः पूजामद्य करिष्यामि । इत्यवधार्य
कुतोऽपि क्षीरं याचित्वा शरावे निक्षिप्य बलमीकान्तिकमुपगम्यो-
वाच । भोः क्षेत्रपाल मयैतावन्तं कालं न ज्ञातं यत्त्वमत्र वससि
तेन पूजा न कृता तत्सांप्रतं क्षमस्वेति । एवमुक्तवा दुग्धं निवेद्य
गृहाभिमुखं प्रायात् ।

अथ प्रातर्यावदागत्य पश्यति तावद्दीनारमेकं शरावे दृष्ट-
वान् । एवं च प्रतिदिनमेकाकी समागत्य तस्मै क्षीरं ददात्येकैकं
च दीनारं गृह्णाति ।

अथैकस्मिन्दिवसे वल्मीके क्षीरनयनाय पुत्रं नियुज्य
ब्राह्मणो ग्रामं जगाम । पुत्रोऽपि क्षीरं तत्र नीत्वा संस्थाप्य च
पुनर्गृहं समायातः । दिनान्तरे तत्र गत्वा स दीनारमेकं दृष्ट्वा
गृहीत्वा च चिन्तितवान् । नूनं सौवर्णदीनारपूर्णाऽयं वल्मी-
कस्तदेनं भुजंगं हत्वा सर्वमेकवारं ग्रहीष्यामि । एवं संप्रधार्या-
न्येद्युः क्षीरं ददता ब्राह्मणपुत्रेण सर्पो लगुडेन शिरसि ताडितः ।
स च देववशादमुक्तजीवितो रोषात्तं ब्राह्मणकुमारं तीव्रविषैर्दश-
नैस्तथादशद्यथा स सद्यः पञ्चत्वमुपागतः ।

अथ पुनरपि ब्राह्मणः प्रत्यूषे क्षीरं गृहीत्वा तत्र गत्वा
तारस्वरेण सर्पमस्तौत् । तदा सर्पो वल्मीकान्तर्लीन एव
ब्राह्मणं प्रत्युवाच । त्वं लोभादत्रागतः पुत्रशोकमपि विहाय ।
इतः परं तव मम च प्रीतिर्नोचिता । तव पुत्रेण यौवनोन्मत्तेनाहं
ताडितो मया च स दृष्टः । कथं मया लगुडप्रहारो विस्मर्त-
व्यस्त्वया च पुत्रशोकदुःखं कथं विस्मर्तव्यम् । इत्युक्त्वा
बहुमूल्यं हीरकमणिं तस्मै दत्वा पुनस्त्वया नागन्तव्यमिति
कथयित्वा विवरं प्रविष्टः । ब्राह्मणोऽपि मणिं गृहीत्वा पुत्रबुद्धिं
निन्दन्स्वगृहमागतः ।

(भर्तृहरिना नीति शतकभांथी.)

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।

ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ १ ॥

लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडय-

न्पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।

कदाचिदपि पर्यटञ्जशशविषाणमासादये-

न्नतु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ २ ॥

व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते

छेत्तुं वज्रमणीञ्जिरीषकुसुमप्रान्तेन संनह्यते ।

माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते ।

नेतुं वाञ्छति यः खलान्पथि सतां सूकैः सुधास्यन्दिभिः ॥ ३ ॥

स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।

विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ ४ ॥

साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः ।

तृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥ ५ ॥

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।

ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ६ ॥

वरं गहनदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह ।

न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ ७ ॥

हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्पाति यत्सर्वदा-

प्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।

कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं

येषां तान्प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥ ८ ॥

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव

हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता ।

न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धां

वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ ९ ॥

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वामभूषणं भूषणम् ॥ १० ॥

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता
विद्या राजसु पूजिता न तु धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ११ ॥

सूनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः
स्निग्धं मित्रमवश्चकः परिजनो निष्केशलेशं मनः ।
आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं
तुष्टे विष्टपहारिणीष्टद्वहरो संप्राप्यते देहिना ॥ १२ ॥
प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।
तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ १३ ॥

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः

प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।

विघ्नै पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः

प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ १४ ॥

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकर-

मसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।

विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां

सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १५ ॥

स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मासमप्यस्थिकं
 श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
 सिंहो जम्बुकमङ्कुमागतपि त्यक्तवा निहन्ति द्विपं
 सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ १६ ॥

लाङ्गलचालनमधश्चरणावपातं
 भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
 श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु
 धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ १७ ॥

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
 स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ १८ ॥
 कुसुमस्तवकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः ।
 मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेऽथवा ॥ १९ ॥

तानीन्द्रियाणि सकलानि तदेव कर्म
 सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
 अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव
 अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ २० ॥

दौर्मन्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालना-
 द्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
 हीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषि स्नेहः प्रवासाश्रया-
 न्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ २१ ॥

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
 यो न ददाति न मुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ २२ ॥

रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयता-
 मम्भोदा बहवो वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः ।
 केचिद्दृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्दृथा
 यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः ॥ २३ ॥

जाड्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं
 शूरे निर्वृणता ऋजौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।
 तेजस्विन्यवलितता मुखरता वक्तव्यशक्तिः स्थिरे
 तत्को नाम गुणो भवेत्सुगुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ २४ ॥
 लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः ।
 सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
 सौजन्यं यदि किं निजैः सुमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
 सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ २५ ॥
 न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् ।
 होतारमपि जुह्वानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ २६ ॥
 आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लब्धी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
 दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ २७ ॥
 मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् ।
 लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ २८ ॥
 वाञ्छा सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिगुरौ नम्रता
 विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिलोकापवादाद्भयम् ।
 भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले
 ष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ २९ ॥
 प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संध्रमविधिः
 प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं नाप्युपकृतेः ।
 अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथाः
 सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ ३० ॥
 संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
 आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥ ३१ ॥
 संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
 मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
 स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते

प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवासतो जायते ॥ ३२ ॥

नम्रात्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयन्तः

स्वार्थान्संपादयन्तो विततबहुतरारम्भयन्ताः परार्थे ।

क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयन्तः

सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ ३३ ॥

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै-

र्नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः ।

अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः

स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ३४ ॥

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन

दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ।

विभाति कायः करुणापराणां

परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥ ३५ ॥

पापान्निवारयति योजयते हिताय

गुह्यं च गूहति गुणान्प्रकटीकरोति ।

आपद्रुतं न च जहाति ददाति काले

सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३६ ॥

एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान्परित्यज्य ये

सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।

तेऽपि मानवराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये

ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ३७ ॥

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषा-

मितश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शेरते ।

इतोऽपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै-

रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ ३८ ॥

वृष्णा छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रति मा कृथाः

सत्यं ब्रह्मनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनान् ।

मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणा-
न्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां लक्षणम् ॥ ३९ ॥

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा-

स्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः ।

परगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्य नित्यं

निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ ४० ॥

रत्नैर्महाहैस्तुतुपुर्न देवा न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् ।

सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ ४१ ॥

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।

अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता

सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ ४२ ॥

४. (३।६२७री पूर्वभागभांथी)

*देवि किमत्र क्रियतां दैवायत्ते वस्तुनि । अलं रुदितेन ।

न वयमनुग्राह्याः प्रायो देवतानाम् । आत्मजपरिष्वङ्गामृता-

स्वादसुखस्य नूनमभाजनमस्माकं हृदयम् । अन्यस्मिञ्जन्मनि

न कृतमवदातं कर्म । जन्मान्तरविहितं हि कर्म फलमुपनयति

पुरुषस्येह जन्मनि । न हि शक्यं दैवमन्यथा कर्तुमभियुक्तेनापि ।

यावत्तु मानुष्यके शक्यमुपपादयितुं तावत्सर्वमुपपाद्यताम् ।

अधिकां कुरु देवि गुरुषु भक्तिम् । द्विगुणामुपपादय देवतासु

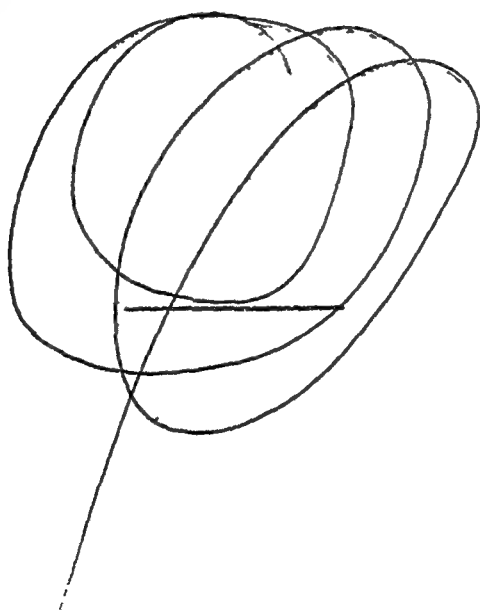
पूजाम् । ऋषिजनपरिचर्यासु दर्शितादरा भव । परं हि

दैवतमृपयो यत्नेनाराधिता यथासमीहितफलानामतिदुर्लभा-

* छोकरा न होवाथी शोकरस्त थयेली पोतानी राणीने ओक राज्ञे
आ प्रभाणे कलुं छे.

नामपि दातारो भवन्ति । श्रूयते हि पुरा चण्डकौशिक-
 प्रसादान्मगधेषु बृहद्रथो नाम राजा जनार्दनस्य जेतारमतुल-
 वलपराक्रमं जरासंधं नाम तनयं लेभे । दशरथश्च
 राजा परिणतवया अपि विभाण्डकमहामुनिसुतस्यर्ष्यगृङ्गस्य
 प्रसादान्नारायणभुजानिवाप्रतिहतानुदधीनिवाक्षोभ्यानवाप चतुरः
 पुत्रान् । अन्ये च राजर्षयस्तपोधनानाराध्य पुत्रदर्शनामृतस्वाद-
 सुखभाजो बभूवुः । अमोघफला हि महामुनिजनसेवा । अहमपि
 खलु कदा समुपारूढगर्भभरालसामापाण्डुरमुखीमासन्नचन्द्रो-
 दयामिव पौर्णमासीनिशां देवीं द्रक्ष्यामि । कदा मे तनयजन्म-
 महोत्सवानन्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः । कदा हारिद्र-
 वसनधारिणी सुतसनायोत्सङ्गा द्यौरिवोदितरविमण्डला सबाला-
 तपा मामानन्दयिष्यति देवी । कदा सर्वौषधिपिञ्जरजटिलकेशो
 गोरोचनाचित्रितकण्ठसूत्रग्रन्थिरुत्तानशयो दशनश्न्यस्मिताननः
 पुत्रको जनयिष्यति मे हृदयाह्लादम् । कदा गोरोचनाकपिल-
 द्युतिरन्तःपुरिकाकरतलपरंपरासंचार्यमाणमूर्तिरशेषजनाभिनन्दितो
 मङ्गलप्रदीप इव मे शोकान्धकारमुन्मूलयिष्यति चक्षुषोः । कदा
 च क्षितितलरेणुधूसरोमण्डयिष्यति मम हृदयेन दृष्ट्या च सह
 परिभ्रमन्भवनाङ्गनम् । कदा केसरिकिशोरक इव संजातजानु-
 चङ्क्रमणारम्भ संचरिष्यतीतस्ततः स्फटिकमणिमयमित्यन्तरि-
 तान्भवनमृगशावकानाजिघृक्षुः । कदान्तःपुरिकानूपुरनिनादसंग-
 तान्गृहकलहंसकाननुसरन्कक्षान्तरप्रधावितः कनकमेखलाघण्टि-
 कारवानुसारिणीमायासयिष्यति धात्रीम् । कदा मातुश्चरणरागो
 पयुक्तशेषेण पिण्डालक्तकरसेन कञ्चुकिनां विडम्बयिष्यति
 मुखानि । कदा कुतूहललोललोचनो मणिकुट्टिमेष्वधोदत्तदृष्टिरनु-
 सरिष्यति स्खलद्गतिरात्मनः प्रतिबिम्बानि । कदा नरेन्द्रसहस्र-
 प्रसारितभुजयुगलाभिनन्द्यमानागमनो भूषणमणिमयूखलेखाकुली-

क्रियमाणलोलहृष्टिरास्थानस्थितस्य मम पुरः पर्यटिष्यति सभा-
न्तरेषु । इत्येतानि चान्यानि मनोरथशतानि चिन्तयतोऽन्तः
संतप्यमानस्य यान्ति रजन्यः । मामपि दहत्येवायमहर्निशमनल
इवानपत्यतासमुद्भवः शोकः । शून्यमिव ये प्रतिभाति जगत् ।
अफलमिवाखिलं पश्यामि जीवितं राज्यं च । अप्रतिविधेये तु
विधातरि किं करोमि । तन्मुच्यतां देवि शोकानुबन्धः । आधी-
यतां धैर्ये धर्मे च धीः । धर्मपरायणानां हि सदा समीपसंचा-
रिण्यः कल्याणसंपदो भवन्ति । एवमभिधाय सलिलमादाय
स्वयं करतलेनाभिनवपल्लवेनेव विकचकमल तुल्यमाननमस्याः
साश्रुलेखं ममार्ज ।

૧—આ ગ્રન્થમાં આવેલાં સંસ્કૃત શબ્દોનો સામાન્ય કોષ.

અ.

અક્રુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (અ નહિ અને ક્રુણા સ્ત્રી. દયા) નિર્દય, દયાહીન.

અર્કિચન પુ. સ્ત્રી. ન. (અ નહિ, અને કિંચન ન. કંઈક) જેની પાસે કંઈ પણ ન હોય તે, ગરીબ.

અક્ષ પુ. બુગટાના પાસા.

અક્ષજ્ઞ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસાથી રમવાની કળા જાણનાર.

અક્ષત્રિય પુ. સ્ત્રી. ન. ક્ષત્રિયવિનાનું.

અક્ષનૈપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. પાસા નાખવામાં હોંશીઆર.

અક્ષમ પુ. સ્ત્રી. ન. અશક્ત.

અક્ષમાલ સ્ત્રી. (અક્ષ પુ. એક છોડનું અને તેના મૂળનું નામ છે, અને માલ સ્ત્રી. કંઠી, માળા) રૂદ્રાક્ષની માળા.

અક્ષરશઃ ક્રિ. વિ. અક્ષરે અક્ષર.

અક્ષહૃદય ન. પાસા નાખવાની કળા.

અક્ષિ ન. આંખ.

અક્ષોમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. ક્ષોભ ન પામે એવું, બીહુ નહીં એવું, ડગે નહીં એવું.

અગદ પુ. સ્ત્રી. ન. રોગ વગરનું, નીરોગી, સ્વસ્થ, આરોગ્ય.

અગસ્ટ્ય પુ. ઋષિનું નામ છે.

અગાર ન. ઘર.

અગ્નિતત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અગ્નિ અને તત્ત તપેલું) દેવતાથી તપેલું.

અગ્નિરથ પુ. આગગાડી.

અગ્નિષ્ટોમ પુ. એક જાતનો યજ્ઞ.

અગ્નિહોત્ર ન. અગ્નિદેવતાને આપેલો યજ્ઞ.

અઙ્ગ પુ. ખેળો.

અઙ્કિત પુ. સ્ત્રી. ન. નિન્દિત, દૂષિત.

અઙ્ગ ન. અવયવ.

અઙ્ગન પુ. આંગણું.

અઙ્ગાર પુ. ન. અંગારો.

અચિન્ત્ય પુ. સ્ત્રી. ન. અવિચાર્ય, ન ધારી શકાય એવું.

અજ પુ. રઘુના પુત્રનું નામ છે; પુ. સ્ત્રી. ન. નહીં જન્મેલું.

અજસ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હંમેશનું, નિરંતરનું, અજસ્રમ્ ક્રિ. વિ.

અજા સ્ત્રી. બકરી.

અજીગર્ત પુ. એક બ્રાહ્મણનું નામ છે.

અઙ્ ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ તેલ ચોપડવું;
 વિ+અઙ્ ખુલ્લું કરવું; ઉઘાડું કરવું.
 અઙ્ગ ન. કાળળ, મેસ.
 અઙ્ગલિ પુ. ખોખો.
 અઙ્ ૪. ગ. આત્મને૦ શ્વાસ લેવો,
 જીવવું.
 અઙ્ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું; પુ. નાનો,
 રજકણ.
 અતિઘોર પુ. સ્ત્રી. ન. (અતિ ધણું)
 ભયંકર અથવા ક્રૂર.
 અતિનિષ્કરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (અતિ
 ધણું, અતિશે) ધણું નિર્દય
 અથવા ક્રૂર.
 અતિનિષ્ફલ પુ. સ્ત્રી ન. છેક વ્યર્થ.
 અતિપ્રમાદ પુ. મોટી ચુક, ઘણી
 ખેડીકરાઈ.
 અતુલ પુ. સ્ત્રી. ન. અતુલમ.
 અત્યર્થમ્ ક્રિ. વિ. ધણું.
 અત્યરાતિ પુ. એક. ક્ષત્રિયનું નામ છે.
 અત્યાયત ક્રિ. વિ. અથવા પુ. સ્ત્રી.
 ન. ધણું લાંબું, ધણું દૂર.
 અદ્રુત પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્ચર્યકારક.
 અદ્યતન પુ. સ્ત્રી. ન. આજનું,
 આજને લગતું.
 અદ્યપ્રભૃતિ ક્રિ. વિ. (અદ્ય આજ
 અને પ્રભૃતિ માંડીને,થી) આજથી,
 અત્યાર પછીથી.

અઘમ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચ.
 અઘર સર્વ૦ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચલું,
 નીચેનું.
 અઘર્મ પુ. દુષ્કૃત્ય.
 અઘસ્ અવ્યય. નીચે, તળે.
 અધિકાર પુ. જગ્યા, અપ્તીયાર,
 હોદ્દો, કોઈ પણ ધર્મક્રિયા કરવાને
 યોગ્યતા.
 અધિજ્યઘન્વન્ પુ. જેનું ધતુષ ખેંચેલું
 હોય તે.
 અધિષ્ઠાન ન. જગ્યા.
 અધીર પુ. સ્ત્રી. ન. સાખીત કે
 ગંભીર મનવગરનું; અલ્પમનવાળું.
 અધીરં.
 અધ્વન્ પુ. માર્ગ.
 અધ્વર્યુ પુ. યાજ્ઞિક ગોર.
 અન્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ શ્વાસ લેવો;
 પ્ર+અન્ શ્વાસ લેવો, જીવવું.
 અનડુહ પુ. બળદ.
 અનનુષ્ઠાન ન. (અનુષ્ઠાન ન. કરવું,
 સાધવું) ન કરવું તે, ન કીધાની
 કસર.
 અનપત્યતા સ્ત્રી. (અપત્ય ન. છોકરું).
 વાંઝિયાપણું.
 અનપરાધિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. નિરપરાધી,
 નિર્દોષ.
 અનય પુ. ડહાપણનો અભાવ.

અનર્દ પુ. સ્ત્રી. ન. અયોગ્ય.

અનલ પુ. અગ્નિ.

અનવેક્ષણ ન. સંભાળ ન લેવી તે.

અનાગસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. નિરપરાધી.

અનાય પુ. સ્ત્રી. ન. લાચાર, ધણી વગરનું, આશ્રયહીન.

અનાયનન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અનાદિ જેનો આરંભ નહીં તે, અને અનન્ત જેનો છેડો નહીં તે) આરંભ અને છેડા વિનાનું.

અનારમ્ભ પુ. પ્રારંભ નહીં તે.

અનાર્જવોપેન પુ. સ્ત્રી. ન. (અન નહીં, આર્જવ ન. પ્રમાણિકપણું; ઉપેત ઉપ+ઇતો ઈર્ભણિ ભૂ. કૃ. યુક્ત) અપ્રમાણિક.

અનિગ્રહ પુ. (નિગ્રહ પુ. કબજા, નિયમ) કબજામાં ન રાખવું તે, નિરંકુશપણું.

અનિલ પુ. પવન.

અનિશમ ક્રિ. વિ. વારંવાર, નિરંતર, હંમેશાં.

અનિયમ પુ. સ્ત્રી. ન. ખેડેલું નહીં તે.

અનીક ન. સૈન્ય, સેના.

અનીકસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. (અનીક ન. અને સ્થા રહેલું) લશ્કરમાંનો એક સિપાઈ.

અનુકમ્પિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. દયાવાન.

અનુચાર પુ. ચાકર, નોકર.

અનુસેક પુ. નમ્રતા, ગર્વાભાવ.

અનુપદ્ધત પુ. સ્ત્રી. ન. અવિચ્છન્ન.

અનુવન્ધ પુ. ગરી રહેલું તે.

અનુમરણ ન. સતી થવું, મરનારની પાછળ મરવું તે.

અનુરાગ પુ. પ્રીતિ, મહેરબાની.

અનુસ્પ પુ. સ્ત્રી. ન. મળવું, મુજબવું, પ્રમાણેવું.

અનુલેપન ન. મસમ, અંગને લગાડવાનો મુગન્ધિ પદાર્થ.

અનુવિવેચ પુ. સ્ત્રી. ન. અનુસરના યોગ્ય, પ્રમાણે ચાલવું.

અનુપક્ત (અનુ અને સક્ત મઝ્જનો ઈર્ભણિ ભૂ. કૃ.) સાથે રહેલું, જોડાયેલું.

અનુષ્ઠાન ન. કરવું તે.

અનુષ્ટેય અનુ+સ્થા નો વિધ્યર્થ કૃ કરવાનું હોય તે.

અનૂચ્ય અનુ+વચ્ નો વિધ્યર્થ કૃ ભણી જવાનું.

અન્ત પુ. છેડો, નારા.

અન્તઃપુરિકા સ્ત્રી જનાનખાનામાં રહેનારી સ્ત્રી.

અન્તક પુ. યમરાજ.

અન્તગમન ન. અન્તે જવું છે.

અન્તતઃ ક્રિ. વિ. આખરે.

અન્તર ન. ફેર.

અન્તરિત પુ. સ્ત્રી. ન. તક્ષાવતવાળું,
બુદ્ધ પડેલું.

અન્ય સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. ઈતર,
બીજું.

અન્યથા ક્રિ. વિ. બીજી રીતે, નહિતો.

અન્યેયુઃ ક્રિ. વિ. બીજે દિવસે.

અન્વાહ (અનુ+આહ) તે બોલે છે.

અન્વિત અનુ+ઈ નો કર્મણિ ભૂ.
કૃ. યુક્ત, સહિત, ભરેલું.

અન્વિષ્યત્ (इष् ४ ग. परस्मै०नो
વર્તમાન કૃ. અનુપૂર્વક) શોધતાં.

અપ્ સ્ત્રી. પાણી (અ. વ. માં
વપરાય છે).

અપચિતિ સ્ત્રી. પૂજા.

અપથ્ય ન. અવગુણકારક ચીજ.

અપયજાસૂ ન. અપકીર્તિ.

અપર સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન બીજું.

અપરાધસહસ્ર ન. (સહસ્ર ન હજાર)
હજારો અપરાધો.

અપરામ્બુનિધિ પુ. (અપર બીજો
એટલે પશ્ચિમ, અને અમ્બુનિધિ
સમુદ્ર) પશ્ચિમનો સમુદ્ર.

અપવિત્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અપવિત્ર,
પાપી

અપેક્ષિત ન. અપ+ઈક્ષ્ નો કર્મણિ
ભૂ. કૃ. જે ઇચ્છેલું હોય તે.

અપ્રણય પુ. કઠોરતા.

અપ્રતિવિધેય પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપાય
રહિત, દુઃસાધ્ય.

અપ્રતિહત પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રતિબન્ધ
રહિત, અટકાવાય નહીં એવું.

અપ્રમત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (અ અને
પ્રેમન્ત બેરીકડે) બેરીકડે નહીં તે,
સાવચેત.

અપ્રવત્ત પુ. જે બોલતો અથવા
શિખવતો નથી.

અબ્જ ન. કમળ.

અબ્દ પુ. વર્ષ.

અમાજન ન. અપાત્ર. નાલાયક,
અમુક કાર્યને માટે નિર્મિત.
નથી તે.

અભિગીત (અભિ+ગૈ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦
નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.) ગાએલું,
ગવાયલું.

અભિચૈવમ ક્રિ. વિ. (ચૈવ પુ.
ચેદિતો રાજા, એ કૃષ્ણનો શત્રુ)
હતો) ચેદતરફ.

અમિતાપ પુ. ધણેાજ બળતો તાપ.

અમિનવ પુ. સ્ત્રી. ન. નવીન, કોમળ.

અભિમન્યુ પુ. અર્જુનનો પુત્ર.

અભિમુખ પુ. સ્ત્રી. ન. સામું.

અભિયુક્ત પુ. સ્ત્રી. ન. ગુણી, યોગ્ય,
પુણ્યશાળી.

અભિષેચનીય પુ. રાજસ્ય યજ્ઞમાં
એક ક્રિયા કરવામાં આવે છે
તેનું નામ, તે યજ્ઞ કરવાનો
દિવસ.

અભિસંધા સ્ત્રી. વચન, નિશ્ચય.

અભિહિત (અભિ+ધા નો કર્મણિ
ભૂ. કૃ.) યોજાયલું.

અન્યાગત (અભિ+આ પૂર્વક ગમ્
નો ભૂ. કૃ.) આવેલું; પુ. પરોણો.

અમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં હાલવું.

અમાવાસ્યા સ્ત્રી. અમાસ.

અમિત્ર પુ. શત્રુ.

અમુત્ર ક્રિ. વિ. પરલોકમાં.

અમૃત ન. ઈશ્વિરોનું પાન, અમૃત.

અમોઘ પુ. સ્ત્રી. ન. સફળ, ખર્.

અમ્મસ્ ન. પાણી.

અમ્મોજિની સ્ત્રી. કમળનો છોડ.

અઙ્ ૧ ગ. આત્મનેં ઉડ્ જોડે,
ઉદય થવો.

અઙસ્ ન. લોહું.

અરણ્યવામ પુ. (અરણ્ય ન. જંગલ,
વન. અને વાસ પુ રહેણાણ)
વનમાંનું રહેણાણ.

અરિષ્ઠી સ્ત્રી. દુશ્મનની યૈરી.

અરુણ પુ. સૂર્યનો સારથિ.

અરુષ્ પુ. ન. ધા. જખમ.

અર્ઘ્યસત્કાર પુ. (સત્કાર પુ. માન)

અર્ઘ્યથી એટલે અતિથિની પૂજા
કરવાના અથવા તેને માન આપ-
વાનાં સાહિત્યથી આપેલું માન.

અર્જ ૧ ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦
ગ. મેળવવું. કમાવવું.

અર્થ ૧૦ ગ. આત્મનેં યાચવું,
પ્રત્યર્થ અરજ કરવી.

અર્થ પુ. ખરોભાવ, અર્થ, ઇચ્છેલી
વસ્તુ.

અર્થસંશય પુ. (સંશય પુ. શક,
ભય) ધનને લગતો ભય.

અર્યાપય નામ ધાતુ. પરસ્મૈં આત્મનેં
સ્પષ્ટ કરી સમજાવવું.

અર્થિન્ પુ. ગરજવાન, જાતક.

અર્દ્ ૧ ગ. અને ૧૦ ગ. પીડવું,
દમવું.

અર્ધકોટી સ્ત્રી. (અર્ધ ન. અડધું,
અને કોટી સ્ત્રી. કરોડ) અડધો

કરોડ અથવા પચાસ લાખ

અર્ધમન્ પુ. દેવલોક, ગતપૂર્વજ.

અર્વન્ પુ. ઘોડો.

અર્દ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦ ગ.
ઘટવું. છાજવું.

અલક્ષ્મી સ્ત્રી. ખોટું નસીબ, દરિદ્રતા.

અલસ પુ. સ્ત્રી. ન. સુસ્ત, મન્દ,
આળસ.

અલાભ પુ. નુકશાન.

અલોભ પુ. સંતોષ.

અલ્પ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું, થોડું.

અનલ્પ પુ. સ્ત્રી. ન. ધણા, ધણું.

અલ્પવિષય સ્ત્રી. ટુંકા વિષયવાળી, ટુંકી.

અવજ્ઞાત અવ+જ્ઞા નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.

ધિક્કારાયલું.

અવદાત પુ. સ્ત્રી. ન. સુંદર, સફેત,
શ્વેત, સ્વચ્છ, પુણ્યશાળી.

અવર સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલું,
પછીનું.

અવલમ્બમાન પુ. સ્ત્રી. ન. (અવ+
લમ્બ્નો વર્તમાન કૃદંત) લટકતું.

અવલેપ પુ. ગર્વ.

અવશ પુ. સ્ત્રી. ન. પરાધીન, પરવશ,
આશ્રયરહિત.

અવશ્યમ્ ક્રિ. વિ. નક્કી.

અવસ્થાન ન. રહેઠાણ.

અવહિત (અવ + ધા નો ભૂ. કૃ.)
ધ્યાન રાખેલું.

અવાચ્ પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણનું.

અવિગ્ન પુ. સ્ત્રી. ન. અડચણ વગરનું.

અવિનાશિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. નાશ
નહીં પામે એવું.

અવિલમ્બિતમ્ ક્રિ. વિ. તરત.

અવ્યય પુ. સ્ત્રી. ન. ફરે નહીં એવું,
નિર્વિકાર.

અશ્ પ ગ. આત્મને૦ મેળવવું,
ભોગવવું, વ્યાપવું; વિ+અશ્ વ્યાપવું.

અશ્ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ ખાવું.

અશક્ત પુ. સ્ત્રી. ન. નબળું, અશ-
ક્તિમાન.

અશન ન. ખાવું તે, ભોજન

અશના સ્ત્રી. ભુખ.

અશોક પુ. આશોપાલવનું ઝાડ.

અશ્વતર પુ. ખચ્ચર.

અશ્વમેધ પુ. એક પ્રકારનો યજ્ઞ
(એમાં અશ્વનું યજિદાન થાય છે).

અશ્વહૃદય ન. ઘોડા ચલાવવાની કળા.

અશ્વિન્ (દ્વિ. વ.માં વપરાય છે) એ
સ્વર્ગલોકના વૈદ્યો (સાથે જન્મેલા).

અષ્ટાવક્ર પુ. પુરુષનું નામ છે.

અસ્ પ ગ. નિર્ જોડે, રદ કરવું,
કાઢી નાખવું.

અસ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ હોવું.

અસંશયમ્ ક્રિ. વિ. નક્કી.

અસત્પુરુષસેવા સ્ત્રી. (સત્ પુ. સ્ત્રી. ન.
સાડે, સેવા સ્ત્રી. ચાકરી) દુષ્ટ
અથવા નિર્દય પુરુષની ચાકરી.

અસન્ ન. લોહી.

અસહ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. (સહ્નો વિધ્યર્થ
કૃદન્ત અ જોડે) સેહેવાય નહીં તેવું.

અસાર પુ. સ્ત્રી. ન. (સાર પુ. જીવ,
તત્ત્વ) તત્ત્વ વગરનું, કાયદા વગરનું,
નકામું.

અસિધારા સ્ત્રી. (ધારા સ્ત્રી. ધાર)
તલવારની ધાર.

અસિધારાવ્રત ન. તરવારની ધાર
ઉપર સુધ્ધ રહેવાના જેવું કઠણ વ્રત.
અસુ પુ. જીવ, પ્રાણ (આ અર્થમાં
હંમેશાં બ. વ. માં વપરાય છે
કેમકે પ્રાણ પાંચ છે).

અસુમન્ન પુ. મોત.

અમૂય્ય નામધાતુ. દ્રેપભાવ રાખવો.

અમ્લજ્ ન. લોહી.

અસ્ત પુ. સૂર્યનું આથમવું તે.

અસ્તગિરિ પુ. પશ્ચિમનો પર્વત જેના
ઉપર સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા આથમે
છે એવું કહેપેલું છે તે.

અસ્થિ ન. હાડકું.

અહન્ ન. દિવસ.

અહરહઃ અ. દરરોજ.

અહર્નિશમ્ ક્રિ. વિ. દહાડો ને રાત.

અહર્નિશમ્ ન. (સમાહારક્રન્દ) દહાડો
ને રાત.

અહિ પુ. સર્પ.

અહોરાત્ર પુ. રાતદિવસ.

અદ્વાય અ. ક્રિ. વિ. તત્ત્વણુ, તરતજ,
જલદીથી.

આ

આ મર્યાદા દાખવનાર અવ્યય,
અવધિદર્શક અવ્યય.

આકાર પુ. આકાર, રૂપ.

આકાશવાયુ પુ. આકાશમાંનો વાયુ.

આક્ષેપ પુ. મેહેલું, નિન્દા.

આલ્યા સ્ત્રી. નામ.

આગામિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. આવનારો
રી-રૂં.

આઙ્ગિરસ્ પુ. અઙ્ગિરસ નો વશજ.

આચરિત્ પુ. સ્ત્રી. ન. આચરેલું.
વર્તેલું; ન. આચરણ, કૃત્ય.

આચાર્ય પુ. વિદ્યાર્થીને જનોઈ
પહેરાવી વેદ શિખવે તે ધર્મગુરુ.

આજિ પુ. સ્ત્રી લગાઈ, યુદ્ધ.

આજ્ઞત કર્મણિ ભૂ. કૃ. હુકમ કીધેલું.

આત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. આ + દત્ત (દા
'આપવું' નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.)

લઈ લીધેલું

આત્મઘાતક પુ. ન. (આત્મન્ પોતે,
ઘાતક મારનાર) પોતાનો નાશ
કરનાર.

આત્મઘાતિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. આપઘાત
કરનાર.

આત્મદમન ન. મનનો કબ્જો
રાખવો તે.

આત્મમાજ્ પુ. જેને આત્મા છે તે,
માણસ.

આત્મરુચિત પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાને ગમેલું.

આત્મહિત ન. (આત્મન્ પોતે અને
હિત ભલું) પોતાનું ભલું.

આત્મીય પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાનું.

આદર પુ. લક્ષ, માન.

આદિહેતુ પુ. મૂળકારણ.

આનન ન. મુખ.

આનીત આન્ની નો કર્મણિ ભૂ.
કૃ. આણેલું

આન્તર પુ. સ્ત્રી. ન. અંદરનું.

આપ્ પ ગ. પરસ્મૈ૦ મેળવવું,
સપાદન કરવું; અવ + આપ્ મેળ-
વવું, પામવું.

આપરાલ્લિક પુ. સ્ત્રી. ન. પાછલા
પહોરને લગતું, ઉતરતા દિવસને
લગતું.

આપાણ્ડુર પુ. સ્ત્રી. ન. થોડું ફીકું.

આપ્ત પુ. મિત્ર, હિતધ્વિજનાર.

આપ્રીત પુ. સ્ત્રી. ન. આપ્રી નામની
કેટલીક ઋચા ભણીને અભિષેક
કરાયલું.

આમિષ પુ. ન. માંસ.

આમોદ પુ. મુગન્ધ, સુવાસ, ખુશબો.

આયત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. આધીન,
સત્તામાં રહેલું, વશ.

આયાસ્ય પુ. ઋષિનું નામ છે.

આયુષ્કામ પુ. લાંબો આયુષ્ય
ધ્વિજનાર.

આયુસ્ ન. જીવન.

આરાધના સ્ત્રી. પૂજા.

આરાધિત પુ. સ્ત્રી. ન. સતુષ્ટ કીધેલું.

આરુઢ આ+રુઢ નો ભૂ. કૃ. ચઢેલું.

આર્ત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખિત, પીડિત.

આર્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ભીનું.

આર્દ્રા સ્ત્રી. ચન્દ્રનું છટું નક્ષત્ર.

આલવાલ ન. ઝાડના મૂળની

આસપાસ પાણી ભરી મૂકવા

માટે કીધેલું કુન્ડાણું, ક્યારો.

આલાપ પુ. વાતચીત.

આલી સ્ત્રી યોજા, પકિત.

આવિક્ષિત પુ. અવિક્ષિત નો પુત્ર.

આવૃત આ+વૃત નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
ભરેલું, ઢકાયલું.

આશા સ્ત્રી. ઉમેદ.

આશિસ્ સ્ત્રી. આશીર્વાદ.

આશીવિષ પુ સર્પ

આસ્ ૨ ગ. આત્મને૦ ખેસવું, અધિ+
આસ્ ખેસવું; ઉપ+આસ્ પૂજવું,

ઉપાસના કરવી; સત્રં+આસ્ યજ્ઞ

સમારભ કરવો, ધણા યજ્ઞો

અનુક્રમે કરવા.

આસન્ ન. મુખ.

આસન્નમરણ પુ. સ્ત્રી. ન. (આસન્ન

પુ. સ્ત્રી ન. પાસેનું અને મરણ

ન. મોત) જેનું મોત પાસે આવ્યું

હોય તે, ચોકે નાંખેલું.

આસાદ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. મેળવાય તેવું.
આસીન પુ. સ્ત્રી. ન. બેઠેલું, આસનો
વર્તમાન કૃ.

આસ્થાન ન. સભાસ્થાન, સભામણ્ડપ.

આસ્ય ન. મોહું, મુખ.

આસ્વાદ પુ. રૂચિ.

આહવ પુ. યુદ્ધ, લડાઈ.

આહુતિ સ્ત્રી યજ્ઞનું બલિદાન.

इ

इ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ જવું, અભિ+इ
-તરફ જવું, અવ+इ જાણવું; આ+इ
આવવું; ઉદ્+इ ઉગવું, આપાદ થવું,
ઉદય થવો; નિર્+इ નિકળવું; પરિ+इ
આસપાસ ફેરો કરવો; વ્યત્તિ+इ
જતા રહેવું; વિ+અપ+इ જૂઠું
પડવું; શરણમ્+અપ+इ તાબે થવું,
શરણે જવું; સમ્+इ એકઠું થવું,
સાથે આવવું.

इ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ઉદ્ જોડે,
ઉગવું, ઉદય થવો.

इ ૨ ગ. આત્મને૦ અધિ 'જોડે,
અભ્યાસ કરવો, અધ્યયન કરવું.
इक्ष्વાકુ પુ. સૂર્યવંશી રાજાઓનો
મૂળપુરૂષ.

इच्छु પુ સ્ત્રી. ન. ઇચ્છિતું, ઇચ્છનાર.

इतस्ततઃ ક્રિ. વિ. આમ તેમ,
અહીંથી તહીંથી.

इतिकर्तव्यता સ્ત્રી. કંઈ કરવાની રીત.
इन्द्रादि (इन्द्र અને આદિ પ્રારંભ)
જેમાં ઇન્દ્ર મુખ્ય છે તે, ઇન્દ્ર
વિગેરે.

इन्द्रिय ન. જોર (અંગનું).

इन्द्रियसौष्ठव ન. (ઇન્દ્રિય ન. અવયવ,
અથવા ઇન્દ્રિય અને સૌષ્ઠવ ન.
પુખ્તસુરતી) રૂપવાળો ધાટ,
આરોગ્ય શરીર

इन्द्रियार्थोपसेवन ન. (ઇન્દ્રિય ન.
ઇન્દ્રિય, અર્થ પુ. પદાર્થ, ઉપસેવન
ન. આશ્રય કરવો તે, ઉપભોગ)
ઇન્દ્રિય વિષયનો ઉપભોગ કરવો
તે, વિષયીપણું, વિષયલભપટપણું.
इन्दुमती સ્ત્રી. એક સ્ત્રીનું નામ છે.
इन्ध ૭ ગ. આત્મને૦ સળગાવવું,
ચેતાવવું

इष्ट પુ. સ્ત્રી. ન. ઇષ્ટછેલું આપનાર.

इष्टदेवता સ્ત્રી. ઇષ્ટદેવ, આરાધ્ય
દેવતા, રક્ષણ કરનાર દેવ.

ई

ई ૪ ગ. આત્મને૦ ઉદ્ જોડે,
ઉગવું, ઉચે ઉગવું.

ईक्ष् પ્રતિ જોડે, જોવું, સભાળ લેવી.

ईद् ૨ ગ. આત્મને૦ અને ૧૦ ગ.
વખાણવું.

ईदृश પુ. સ્ત્રી. ન. આવું.

ईर् १ ग. परस्मै० अने १० ग.

उद् जेडे, जेडवुं.

ईश् २ ग. आत्मने० धण्णी थवुं,
राज કરવું.

ईश्वर पु. राज.

ईह् १ ग. आत्मने० यत्न કરવો,
તકાવવું.

उ

उ अव्यय.

उख् १ ग. परस्मै० જવું.

उग्र पु. स्त्री. न. सभत, तीક્ષ્ણ,
આકર્ષ.

उग्रम् कि. वि. जेरथी, सभत,
આકરો, કરડો.

उच्चैः अ. कि. वि. મોટેથી.

उज्झ् ६ ग. परस्मै० નાખી દેવું,
ત્યાગ કરવો.

उडुप पु. न. ત્રાપો, કોટીઉ.

उत्तम पु. स्त्री. न. છેડું.

उत्तमफलक पु. स्त्री. न. (उत्तम
પુ. સ્ત્રી. ન. સુંદર, શ્રેષ્ઠ, ફલ ન.

ફળ અને ક પ્રત્યય) સારા ફળ-
વાળું, સારા પરિણામવાળું

उत्तर सर्व० पु. स्त्री. न. ઉપરનું,
પછીનું.

उत्तरकुरव पु. अ. व. હિમાલયની
પેલીમેરના દેશનું નામ છે (ધણું

કરીને આર્ય લોકનું અસલ સંસ્થાન
એ હતું).

उत्तरा स्त्री. विराट नामना राजनी
પુત્રી.

उत्तरीय न. उपलुं वस्त्र, ઉપરનો
પોશાક

उत्तान पु. स्त्री. न. ચતું.

उत्पथास्थित पु. स्त्री. न. (उत्पथ
પુ. ખોટો રસ્તો) દોષવાળોમાર્ગ.

आस्थित आ+स्था नो भू. कृ. प्राप्त
થયલું, ખોટે રસ્તે ગયેલું.

उत्पन्न उद्+पद् नो भू. कृ. જન્મેલું,
ઉપજેલું.

उत्पल न. કમલ.

उत्सन्न पु. ખોળો.

उत्सृष्ट उद्+सृज् नो कर्म्मणि भू. कृ.
છોડેલું.

उदच् पु. स्त्री. न. ઉત્તર દિશાનું.

उदन् पु. પાણી.

उदर न. પેટ, જઠર.

उदरंभरि पु. स्त्री. न. (उदर न.

પેટ અને મૃ ભરવું) પોતાનું પેટ
ભરે તે, પેટભરો, એકલપેટું
અને લોભી.

उदार पु. स्त्री. न. ઉમદા, મોટા
મનવાળુ, ઉદાર.

उदुम्बर पु. એક ઝાડનું નામ છે
ન. એ ઝાડનું ફળ.

ઉદ્ગમ પુ. મૂળ, ઉત્પત્તિ, નીકળવું તે.
 ઉદ્ગાત્ર પુ. યાત્રિક ગોર, તેનું કામ
 એટલુંજ કે સામવેદના મંત્ર
 ભણવા.

ઉદ્ગમવૃત્તિ પુ. પુરૂષનું નામ છે.

ઉદ્ગાલક પુ. પુરૂષનું નામ છે.

ઉદ્ગત પુ. સ્ત્રી. ન. ગર્વિષ્ઠ.

ઉદ્ગતમ્ (ઉદ્+હન્ નો ભૂ. કૃ. કિ.
 વિ. તરીકે વપરાય છે) બેરીક-
 રાઇથી, ઉદ્ધતાઇથી.

ઉદ્ગૂતવિસ્મય પુ. સ્ત્રી ન. (ઉદ્ગૂત
 ઉદ્+મૂ ઉત્પન્ન થવું, નો ભૂ. કૃ.)
 જેનામાં અચંપો ઉત્પન્ન થયો છે તે.

ઉદ્ગમમૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. ઉદ્યોગી.

ઉન્નતિ સ્ત્રી. ઉંચપણ, મહાત્મતા.

ઉન્માદ પુ. હર્ષ, પ્રદુક્ષિત થવું તે,
 વિકાસ.

ઉપકઠ ન. ગામ અથવા શહેરની
 પાસેની જગ્યા, પાધર, સીમ.

ઉપકાર પુ. પરગણુ કામ, બીજાનું
 બહું કરવું તે.

ઉપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપકાર કરનાર.

ઉપકૃતિ સ્ત્રી. ઉપકાર.

ઉપચય પુ. ખજાનો, સંધરો અથવા
 સંચય કરવો તે.

ઉપચિત્ત ઉપ+ચિ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 એકઠું કરેલું.

ઉપજનિત ઉપ+જન્ નો પ્રેરક કર્મણિ
 ભૂ. કૃ. ઉપજાવેલું.

ઉપનાયન } ન. જનોઈની ક્રિયા
 ઉપનયન }

ઉપભોગ પું. ભોગવવું તે.

ઉપયુક્ત પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપયોગ
 કીધેલું, વાપરેલું.

ઉપરત પુ. સ્ત્રી. ન. મુએલું, બંધ
 થયેલું.

ઉપરિ કિ. વિ. ઉપર.

ઉપરિતન પુ. સ્ત્રી. ન. ઉપલું.

ઉપશમ પુ. સંતોષ.

ઉપાકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. લાવેલું.

ઉપાયન ન. નજરાણું.

ઉપાલમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. ડપકાલાયક,
 દોષપાત્ર.

ઉપેત ઉપ+ઈ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ-
 જોડાયેલું, યુક્ત.

ઉમ સર્વ. બન્ને.

ઉમય સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. બે પક્ષને
 લગતું.

ઉર્વી સ્ત્રી. પૃથ્વી.

ઉલૂપી સ્ત્રી. એક નાગકન્યાનું નામ
 છે, એ થોડા દિવસ અર્જુનની
 ભાર્યા હતી.

ઉશનસ્ પુ. અસુરોના ગુરૂનું નામ છે.
 ઉષ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં બળવું.

ઉષસ્ સ્ત્રી. પ્રાતઃકાળની દેવી,
મળસકું.
ઉષ્ણમ્ ક્રિ. વિ. ગરમીથી, ઉનું ઉનું.
ઉષ્ણરુચિ પુ. સૂર્ય.
ઉષ્મન્ પુ. ગરમી.

ઝ

ઝર્જિત પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું, શ્રેષ્ઠ,
બહું, જખરં.
ઝર્વ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉલું, ઉચું.

ઞ

ઞ પ ગ. પરસ્મૈં જવું.
ઞજ્ ૧ ગ. આત્મનેં મેળવવું.
ઞજુ પુ. સ્ત્રી. ન. સાદું, સીધું, સાફ.
ઞળ ન. દેવું.
ઞત્વિજ્ પુ. યાજ્ઞિક ગોર.
ઞમુક્ષિન્ પુ. ઇન્દ્રિયું નામ છે.

ઞ

ઞકદા ક્રિ. વિ. એકવખત.
ઞકમનસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. એકમનનું
ઞકરાત્ર ન. એકરાત.
ઞકાક્ષિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. એકલું,
એકાન્તવાસી.
ઞકાન્ત પુ. સ્ત્રી ન. એકસરખું.
ઞકાન્તગુણ પુ. સ્ત્રી. ન. નિશ્ચિત
ગુણવાળું, જેના ગુણ ફરે નહીં તે.
ઞકાન્તતઃ ક્રિ. વિ. એકસરખી રીતે.

ઞકૈક સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. અક્રેક,
દરેક.

ઞતાદૃશ પુ. સ્ત્રી. ન. આ તરેહનું,
આવું.

ઞનસ્ ન. પાપ.

ઞ

ઞક્વાક પુ. ઇક્ષ્વાકુનો વંશજ.
ઞન્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ઇન્દ્ર સંબંધી
ઞલૂષ પુ. ઇલિપાનો પુત્ર.

ઞૌ

ઞૌષધ ન ઞૌસડ.

ક

કક્ષા સ્ત્રી. ઞૌરડો.

કઙ્કળ ન. કાંકળુ.

કચ પુ. વાળ

કટ પુ. સાદડી.

કઘ્વ પુ. ઞપિનું નામ છે.

કતિચિત્ સર્વં કટલાએક.

કનક ન. સુવર્ણ.

કન્યકા સ્ત્રી. દીકરી.

કપાલ પુ. ન. માથુ, ખોપરી.

કપિલ પુ. સ્ત્રી. ન. પિળાશ પડતો,

તપખીરીઆ, બદામી

કમ્ ૧૦ ગ. આત્મનેં પ્રીતિ કરવી.

કરણીય ન. જે કામ કરવાનું હોય

તે, કાર્ય, કર્તવ્ય.

કરિન્ પુ. હાથી.
 કરુણ પુ. સ્ત્રી. ન. શોકકારક.
 કરુણાપર પુ. સ્ત્રી. ન. દયાળુ.
 કર્કોટક પુ. સાપતું નામ છે.
 કર્ણ પુ. વિશેષ નામ છે.
 કર્મપથ પુ. (કર્મન્ કર્મ અને
 પથિન્ માર્ગ, રસ્તો) કર્મનો માર્ગ
 એટલે મોક્ષ અથવા નિત્યસુખ
 મેળવવાને ધર્મ સંબંધી ક્રિયાકર્મ
 કરવાં તે.
 કલત્ર ન. સ્ત્રી.
 કલહ પુ. કળયો.
 કલહંસક પુ. એક જાતનો હંસ
 કલા સ્ત્રી. હુતર.
 કલાપ પુ. સમૃદ્ધ.
 કલિ પુ. કળિયુગ એટલે ચાર
 યુગમાંનો છેલ્લો અને પાપિષ્ઠ
 હાલમાં હુનીઆમાં જે યુગ ચાલે
 છે તે, પાપરૂપી તત્ત્વ.
 કલિદ્વ. પુ. દેશનું નામ છે (ખ. વ.
 માં વપરાય છે).
 કલ્પાન્ત પુ. (કલ્પ પુ. સૃષ્ટિની
 અવધી, અને અન્ત પુ. છેડો)
 સૃષ્ટિની અવધીનો છેડો.
 કલ્પિત કૃષ્ નો પ્રેરક કર્મણિ ભૂ.
 કૃ કર્મણું, યોજેલું, શોધી કાઢેલું
 કવ્ય પુ. પુરૂષનું નામ છે.

કવિતા સ્ત્રી. કવિતા, વિદ્યા.
 કષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખિત.
 કષ્ટં કષ્ટમ્ ક્રિ. વિ. હાય હાય.
 કસ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં વિ જોડે, ખીલવું
 (પુલની માફક), વિકાસવું.
 કાકુત્સ્થ પુ. કકુત્સ્થનો વંશજ, રામ.
 કાત્યાયન પુ. એક મોટા વૈયાકરણનું
 નામ છે.
 કાદમ્બરી સ્ત્રી. અપ્સરાનું નામ છે.
 કાનન ન. વન અરણ્ય.
 કામ પુ. ધમ્મિ.
 કામદુહ્ પુ. સ્ત્રી. ન. કોઈ પણ
 ધમ્મિ પૂર્ણ કરનાર.
 કામપ્રિ પુ. જેની ધમ્મિ પૂર્ણ થઈ
 છે તે.
 કાય પુ. શરીર.
 કારય કૃનો પ્રેરક, કંઈ પણ ચીજ
 કરાવવી.
 કાર્તિક્યેકાદશી સ્ત્રી. (કાર્તિકી સ્ત્રી.
 કાર્તિક મહિનાને લગતી, અને
 એકાદશી સ્ત્રી. અગીઆરસ)
 કાર્તિક મહિનાની અગીઆરસ.
 કાર્પણ્ય ન. હલકાઈ, લઘુતા,
 નીચપણું.
 કાર્મુક ન. ધનુષ, કામદું; અધિજ્ય+
 કાર્મુક પુ. સ્ત્રી. ન. જેનું પાણુ
 ખેંચેલું છે તે.

કાર્ય પુ. સ્ત્રી. ન. કરવાલાયક,
કૃત્ય, કામ.

કાર્યકર પુ. સ્ત્રી. ન. (ખીજતે
માટે) કઈ પણ કામ જે કોઈ
કરે તે.

કાર્યદ્વયાકુલ પુ. સ્ત્રી. ન. એકી
વખતે બે કામ કરવાને લીધે
ગભરાયલું.

કાલેય પુ. કેટલાક રાક્ષસોનું નામ છે.
કાવ્ય ન. કવિતા.

કાશ પુ. ન. એક જાતનું ઘોણું ફુલ.
કાષ્ઠલોચસમ પુ. સ્ત્રી. ન. (કાષ્ઠ
ન. લાકડું, લોચ પુ. અને ન.
માટીનું ઢેકું, અને સમ સરખું)
લાકડાં અને માટીના ઢેકાં જેવું.

કાહલ પુ. શબ્દ.

કિંનર પુ. દેવયોનિવિશેષ.

કિંસ્વિત કઈ જાતની વસ્તુ ?

કિતવ પુ. ઠગ, અપ્રમાણિક માણસ.

કિયત પુ. સ્ત્રી. ન. કેટલું.

કિરણ પુ. પ્રકાશનું કિરણ.

કિર્મીર પુ. રાક્ષસનું નામ છે.

કિશોરક પુ. શિશુ, છોકરું, (જેમકે
સિહનું).

કીર્તિ સ્ત્રી. કીર્તિ.

કૃ (નામની આગળ મુકવામાં
આવે છે) ખરાબ, નિન્દિત.

કુકુર પુ. કુતરો.

કુજર પુ. હાથી.

કુદુમ્બક ન. કુટુંબ.

કુટિમ પુ. ન. ફરસખંદી; મણિકુટિમ
મણિની ફરસખંદી, સફટીકની
ફરસખંદી.

કુઢવ પુ. ધાનનું માપ.

કુળલ ન. કાનનું ધરેણું.

કુળિનપુર ન. શહેરનું નામ છે.

વિદર્ભ અથવા વરાડની રાજધાની.

કુતૂહલ ન. આશ્ચર્ય, જાણસા.

કુમારક પુ. કુમાર.

કુમુદ ન. રાત્રે ખીલતું કમળ.

કુમ્ભ પુ. હાથીના કપાળના ભાગ
ઉપરનો ગોળો.

કુમ્ભકર્ણ પુ. રાવણના બાઈનું
નામ છે.

કુરુક્ષેત્ર ન. કૌરવો લડ્યા તે
જગ્યાનું નામ.

કુલ ન. કુળ.

કુલજ પુ. સ્ત્રી. ન. (કુલ ન.

કુળ, અને જ જન્ 'પેદા થવું'
ઉપરથી) કુળમાં જન્મેલું, કુળનું.

કુશ પુ. અને લવ પુ. રામના
દીકરાઓ.

કુસુમપુર ન. શહેરનું નામ છે.

કૂલ ન. કિનારો.

કૃ ૮ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
 કરવું, અહ્ની+કૃ આશ્રય લેવો,
 અગ્નીકાર કરવો; અધિ+કૃ તાકવું,
 લાગુ પાડવું, અધિકૃત્ય તાકીને,
 એટલે સમંધ રાખીને, લાગુ
 પાડીને; અપ+આ+કૃ દૂર કરવું;
 અલમ્+કૃ શણગારવું; આવિસ્+કૃ
 ખુદલું કરવું, ઉઘાડવું; ઉપ+કૃ ઉપકાર
 કરવો, ભડું કરવું; તિરસ+કૃ
 ધિક્કારવું; નમસ્+કૃ નમસ્કાર કરવો,
 નમનકરવું; નિ+કૃ ઈર્ષ્ય કરવી,
 અપકાર કરવો; નિસ્+આ (નિરા)
 +કૃ નિરાકરણ કરવું, ત્યાગ કરવો,
 છોડી દેવું; પ્રતિ+કૃ વેર લેવું,
 સામા થવું; વશી+કૃ વશ કરવું
 કૃ ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
 મારવું

કૃચ્છ્રત્રય ન. (કૃચ્છ્ર ન. પ્રાયશ્ચિત્ત
 અને ત્રય ત્રણ) ત્રણ પ્રાયશ્ચિત્ત.
 કૃત્ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ કાપવું
 કૃત્ } ન. સત્યયુગ, ચાર યુગ-
 કૃતયુગ } માંનો પહેલો યુગ,
 જગતનો પહેલો અને ઉત્તમ કાળ.
 કૃતિકા સ્ત્રી દત્તક લીધેલી (પુત્રી).
 કૃતિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. જેનું કાર્ય
 સફળ થયું છે, કૃતકૃત્ય, સારું,
 ગુણવાળું.

કૃતે અ. લીધે, વાસ્તે.
 કૃત્સ્ન પુ. સ્ત્રી. ન. આખું.
 કૃપણ પુ. સ્ત્રી. ન. કદરી, હલકા
 મનવાળું.
 કૃપાનિધિ પુ. (કૃપા સ્ત્રી. દયા
 અને નિધિ પુ. ભંડાર) દયાનો
 ભંડાર, ધણો દયાળુ.
 કૃપાલુ પુ. સ્ત્રી. ન. માયાળુ.
 કૃશ પુ. સ્ત્રી ન. અશક્ત, પાતળું.
 કૃષ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ખેંચવું; વિ+પ્ર
 +કૃષ્ નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં આણવું
 કૃપિ સ્ત્રી. ખેતી.
 કૃષ્ણ પુ. વિષ્ણુનો આઠમો અવ-
 તાર.
 કૃષ્ણપક્ષ પુ. અંધારિયું.
 કૃષ્ણવર્મન્ પુ. પુરૂષનું નામ છે.
 કૃષ્ણસાર પુ. હરણું.
 કૃષ્ણસાહાય્ય ન. કૃષ્ણની મદદ.
 કૃ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ વિખેરવું; વિ+કૃ
 પાથરવું.
 કૃ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
 મારવું, નાશ કરવો
 કૃત્ ૧૦ ગ. તારીફ કરવી, વખા-
 ણવું, સ્તુતિ કરવી.
 કેયૂર પુ. બાબુઅંધ, બાહુભૂષણ,
 કોણી ઉપર પેહેરવાનું ધરણું.
 કેશ પુ. વાળ.

કેસરિન્ પુ. સિંહ.

કૈતવ ન. ઠગાઈ, કપટ.

કોટી-ટિ સ્ત્રી. કરોડ.

કોપ પુ. કોપ, ગુસ્સો.

કોશાગાર ન. તીખેરી.

કૌમારક ન. બાળપણ.

ક્રન્દિત ભૂ. કૃ. (નામ તરીકે વપરાય છે) ન. ખૂમ.

ક્રમ્ ૧ ગ. અને ૪ ગ. પરસ્મૈં

ચાલવું, પગલું ભરવું; આત્મનેં

લાગુ થવું, અસર કરવી; અતિ+ક્રમ્

પેલી તરફ ચાલવું અથવા જવું,

જૂઠા પડવું, ઓળંગવું, પાર જવું;

આ+ક્રમ્ ઉપર થઈને ચાલવું,

ઉગવું, ઉચે ઉગવું.

ક્રી ૯ ગ. પરસ્મૈં આત્મનેં

ખરીદવું; નિસ+ક્રી રસવત આપી

પોતાનું કરી લેવું, નિષ્ક્રિય

આપવો, ખંડણી આપી છોડવું;

વિ+ક્રી વેચવું.

ક્રીડાશૈલ પુ. (ક્રીડા સ્ત્રી. રમત,

ગમત, શૈલ પુ પર્વત) ગમતને

માટે પર્વત, મોજ કરવાનો પર્વત.

ક્રુધ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં ગુસ્સે થવું;

અભિ+સમ્ જોડે કોપવું, ક્રોધ કરવો

ક્રુશ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં વિ જોડે, રડવું,

શોક કરવો.

ક્લમ્ ૧ ગ. અને ૪ ગ. પરસ્મૈં

થાકવું, થાકી જવું, પરિશ્રમ

પામવો, નરમ પડવું, ઉદાસીમાં

હોવું.

ક્લન્ત ક્લમ્ નો ભૂ. કૃ. થાકી ગયલું,

નિર્ગત થયલું, કરમાયલું, ગ્લાનિ

પામેલું.

ક્લિદ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં ભીના થવું.

ક્લિન્દ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં શોક કરવો.

ક્લિશ્ ૯ ગ. પરસ્મૈં દુઃખ દેવું,

પીડા કરવી, પીડવું.

ક્લીવ પુ. ન. નપુંસક.

ક્લથ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં ઉદ્ જોડે, ઉકળવું.

ક્ષણ-ક્ષિણ્ ૮ ગ. પરસ્મૈં ધાયલ

કરવું.

ક્ષણધ્વસિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ક્ષણ પુ.

પણ અને ધ્વસિન્ નાશ પામવું)

ક્ષણમાં નાશ પામવું, ક્ષણિક,

ક્ષણભગુર.

ક્ષણિકત્વ ન. ક્ષણભંગુરપણું.

ક્ષત ક્ષણ્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.

ધાયલ થયલું.

ક્ષમ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં માફ કરવું.

ક્ષમિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ક્ષમા કરનાર.

ક્ષય પુ. નાશ, ઘટાડો.

ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી, જમીન.

ક્ષિતીશ પુ. (ક્ષિતિ સ્ત્રી. પૃથ્વી) રાજા.

ક્ષીર ન. દૂધ.

ક્ષુદ્ર ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
ખાંડવું; ભૂકો અથવા ચુરો કરવો.

ક્ષુદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હલકું, નીચ.

ક્ષુમ્ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ ક્ષોભ પમાડવું,
ગભરાવવું, આકુળ વ્યાકુળ કરવું.

ક્ષેત્રદેવતા સ્ત્રી. (ક્ષેત્ર ન. ખેતર
અને દેવતા દેવ) ખેતરપાળ.

ક્ષૈ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ક્ષય પામવો.

સ્વ

સ્વ ન. માણસના શરીરના પોલા
ભાગ, જેવાકે મોહકું, નાક વિગેરે.

સ્વજ્ઞકૃષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. (સ્વજ્ઞ પુ.
તલવાર) જેણે તલવાર ખેચી
છે તે.

સ્વલમુજ્ઞ પુ. (સ્વલ પુ. દુષ્ટ, મુજ્ઞ
પુ. સાપ) દુષ્ટ માણસરૂપી સર્પ.
સ્વલુ અ. નિશ્ચય.

સ્વાદિર પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વદિર એટલે
ખેરતું.

સ્વિદ્ ૭ ગ. અને ૪ ગ. આત્મને૦
અને ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ ખિન્ન થવું,
નાખુશ થવું, ખોટું લાગવું.

સ્વ્યા ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ કહેવું.

ગ

ગગનમધ્ય પુ. ન. (ગગન ન. આકાશ,
મધ્ય પુ. ન. વચ્ચે ભાગ)
આકાશનો મધ્ય ભાગ.

ગજઘટાશત ન. (ઘટા સ્ત્રી. રચના,
સમૂહ, સમુદાય, શત ન. સો)
હાથીઓની સો હાર, સેંકડો
હાથીઓ.

ગજપુંગવ પુ. સારામાં સારો હાથી.

ગણ્ડકી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

ગણ્ડકીતીર ન. ગણ્ડકીનો કિનારો.

ગણ્ડસ્થલ ન. હાથીનાં લમણાં.

ગત્તજીવિત પુ. સ્ત્રી. ન. મુએલું.

ગતિ સ્ત્રી. આશ્રય, આસરો, ચાલવું.

ગદ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ખોડવું.

ગદા સ્ત્રી. ગદા.

ગન્તુકામ પુ. સ્ત્રી. ન. જવાને આતુર.

ગન્ધર્વકન્યા સ્ત્રી. ગન્ધર્વની છોકરી.

ગમીર પુ. ન. ગંભીર.

ગમ્ અભિ જોડે, હુમતો કરવો;

પ્રતિ+ઉદ્ જોડે, તરફ જવું.

ગરુડ પુ. વિષ્ણુદેવનું વાહન.

ગરુડોજ્ઞા સ્ત્રી. સર્પજાતિના શત્રુ

ગરુડનો હુકમ.

ગર્ભ પુ. ગર્ભ

ગર્ભાષ્ટમ પુ. સ્ત્રી. ન. (ગર્ભ પુ.

ગર્ભ રહેવો તે, અને અષ્ટમ આઠમું)

ગર્ભ રહ્યા પછી આઠમું.

ગર્હ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ.

હલકો વિચાર ખાંધવો, નિન્દવું.

ગલ પુ. ગળું.

ગલિત ગલ્ નો ભૂ. કૃ. ગળેલું,
પડેલું.

ગહન પુ. સ્ત્રી. ન. દુર્ગમ, ભેદાય
કે પેસાય નહીં એવું; ન. અરણ્ય,
ઝાડી.

ગાળ્ડીવ ન. અર્જુનના ધનુષનું નામ છે.

ગાત્ર ન. અવયવ, શરીર.

ગાધોદક ન. (ગાધ પુ. સ્ત્રી. ન.

છાછર, અને ઉદક પાણી)
છાછર પાણી.

ગાન્ધર્વ પુ. એક પ્રકારની લક્ષ્મિક્રિયા
છે. એ ક્રિયા પ્રમાણે વરકન્યાની
પરસ્પર અનુમતિ થઈ એટલે
લક્ષ્મી થાય બીજું કશું જોઈ એ
નહીં.

ગાર્હપત્ય પુ. ગૃહસ્થ હમેશા જે
પવિત્ર અગ્નિ રાખે છે તે, અગ્નિનું
નામ છે, ગૃહકૃત્ય.

ગિર્ સ્ત્રી. વાણી.

ગુણ પુ. ક્ષાયદો.

ગુપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ રક્ષણ કરવું.

ગુપ્તિ સ્ત્રી ગુપ્તપણું, રક્ષણ.

ગુરુતા સ્ત્રી. મોટાઈ, દબ્બખો, ભપકો.

ગુર્વી ગુરુનું સ્ત્રી. મોટી, મોટા
કંઠવાળી.

ગુલ્મપાલ પુ. (ગુલ્મ પુ. કિલ્લો)
કિલ્લાનું રક્ષણ કરનાર.

ગુહ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
છાનું રાખવું, ગુપ્ત રાખવું.

ગૃધ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ અતિલોભ,

ગૃહ્ ૧ ગ. આત્મને૦ હલકો વિચાર
બાંધવો, નિન્દવું.

ગૃહદેવતા સ્ત્રી. કુળદેવતા, ધરતી
અથવા કુળની દેવી.

ગૃહમેધિન્ પુ. ગૃહસ્થધર્મ પ્રમાણે
વર્તનાર.

ગૃ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ ગળવું; સમ્+ગૃ
આત્મને૦ વચન આપવું.

ગૃ ૮ ગ. પરસ્મૈ૦ સમ્ જોડે, બોલવું.

ગૌ પુ. આખલો; સ્ત્રી. ગાય,
વાણી, પૃથ્વી.

ગોચર પુ. વિષય, કંઈ પણ પહોંચી
શકે એટલી હદ.

ગોમતી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

ગોરોચના સ્ત્રી. એક જાતનું ચક્ર-
ચક્રિત પીળું અનુલેપન.

ગ્રન્થ્ ૮ ગ. પરસ્મૈ૦ ગુથવું, એકત્ર.
કરવું, રચવું.

ગ્રન્થિ પુ. ગાંઠ, ગાંઠ.

ગ્રહ્ (ગૃહ્) ૮ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦-
લેવું, ગ્રહણ કરવું; અનુ+ગ્રહ

અનુગ્રહ કરવો, મહેરબાની કરવી;
નિ+ગ્રહ કબજે રાખવું; વિ+ગ્રહ
લડાઈ કરવી, વિગ્રહ કરવો; સમ+
ગ્રહ એકઠું કરવું, સંગ્રહ કરવો.

ગ્રામણી પુ. ગામનો મુખી.

ગ્રાવન્ પુ. પથ્થર.

ગ્લૈ ૧. ગ. પરસ્મૈ૦ થાકી જવું,
ગ્લાનિ પામવી

ગ્લૌ પુ. ચંદ્ર.

ઘ

ઘણ્ટિકા સ્ત્રી. નાનો ઘંટ, ઘંટડી.

ઘર્મ પુ. ગરમી.

ઘર્મજ પુ. સ્ત્રી. ન. (ઘમપુ ઉષ્ણતા)

ગરમીથી ઉત્પન્ન થયલું.

ઘસ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ખાવું.

ઘોર પુ. સ્ત્રી ન. ભયંકર, ભયાનક.

ઘ્રા ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ઉપ જોડે, સુંઘવું.

ચ

ચકાસ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ પ્રકાશવું.

ચક્રવદ્ધતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (ચક્રવત્

ચક્ર અથવા પૈડાની માફક)

જેની ગતિ પૈડાની ગતિ જેવી

છે તે, હમેશ ફરતું.

ચક્ષ્ ૨ ગ. આત્મને૦ જોવવું; આ+

ચક્ષ્ કહેવું; વિ+આ+ચક્ષ્ સમજાવવું.

ચઙ્ક્રમણ ન. ફરવું તે.

ચણ્ડકૌશિક પુ. ઋષિનું નામ છે.

ચત્તવાર: સંખ્યાવાચક પ્ર૦ બ. વ.
ચાર.

ચન્દન પુ. ન. સુખેડનું લાકડું.

ચન્દનમજરી સ્ત્રી. (ચન્દન પુ.

સુખડનું ઝાડ, મજરી સ્ત્રી. અંકુર,

માંજર, ફુલ અથવા મોર)

ચન્દનના ઝાડનું ડીયડું, ફણુગો,

મોર, ફુલ વિગેરે.

ચન્દ્રગુપ્ત પુ. રાજાનું નામ છે.

ચન્દ્રાપીઢ પુ. રાજકુમારનું નામ છે.

ચમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ચાટી જવું,

પીવું; આ+ચમ્ આચમન કરવું,

(થોડું પાણી મોંમાં લઈ ધર્મ

ક્રિયામાં કરવામાં આવે છે તેમ

પી જવું).

ચમ્પકપુષ્પરેણુ પુ. (ચમ્પક પુ. એક

જાતનું સુગંધીદાર ફુલવાળું ઝાડ,

ચંપાનું ઝાડ, રેણુ પુ. પરાગ, રજ)

ચંપાના ફુલની રજ કે પરાગ.

ચમ્પકવન પુ. ચંપાના ઝાડનો

સમૂહ.

ચર્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ જવું, બહાર

ફરવું.

ચરણરાગ પુ. પગને રંગવા તે,

પગનો રંગ.

ચરમ પુ. સ્ત્રી. ન. છેલ્લું.

ચરિત્ત ચર્ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.

આચરેલું, કીધેલું.

ચર્ચિત્ત ચર્ચ નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.

લેખ કીધેલું, ચોપડેલું.

ચર્મચક્ષુસ્ ન. (ચર્મન્ ન. ચામડું

અને ચક્ષુસ્ ન. આંખ) શારીરિક

દષ્ટિ.

ચલ્ પ્ર+વિ જોડે, દુર ચાલવું, એક

કોરે ચાલવું.

ચાદુ પુ. ન. મધુર ભાષણ.

ચાણક્ય પુ. પુરુષનું નામ છે.

ચાળડાલ પુ ચાણડાળ, ભંગિયો.

ચારણસ્તુત પુ. સ્ત્રી. ન. (ચારણ

પુ. ભાટ) ભાટથી વખણાયલું.

ચારુદત્ત પુ. પુરુષનું નામ છે.

ચારુસર્વાજ્ઞી સ્ત્રી. (ચારુ ખુબસુરત

સર્વાજ્ઞ સધળાં અવયવ) જેનાં

સધળાં અવયવ સુંદર છે એવી સ્ત્રી.

ચાર્વકી સ્ત્રી. ખુબસુરત સ્ત્રી,

અલખેલી.

ચિ ૫ ગ. પરસ્મૈન્ ને આત્મનેન્

એકદું કરવું; ઉપ+ચિ જાડા થવું;

નિસ્+ચિ નિશ્ચય કરવો, ઠરાવ

કરવો; વિ+ચિ શોધવું, ખોળવું,

હંડવું; સમ્+ચિ સંગ્રહ કરવો.

ચિત્ત ૧૦ ગ. આત્મનેન્ ચેતન

હોવું, ગતિ હોવી.

ચિત્રવન ન. વનનું નામ છે.

ચિત્રાલાપ પુ (ચિત્ર જૂદી જૂદી

તરેહની, અને ચાલાપ પુ. વાત-

ચીત) જૂદા જૂદા વિષયો ઉપર

વાતચીત.

ચિત્રિત પુ. સ્ત્રી. ન. ચિત્રવિચિત્ર

કીધેલું, સુશોભિત કરેલું

ચિત્રપ્રવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. લાંબા વખ-

તથી ચાલતું.

ચિરાદ્ ક્રિ. વિ. લાંબા કાળ પછી.

ચૂત પુ. આમ્રવૃક્ષ, આંખાનું ઝાડ;

ન. આંખાના ઝાડનું ફળ.

ચૂર્ણ પુ. ન. ભુકો, ચુરણ; ચૂર્ણવત્

ભુકાના જેવું, ધુળ જેવું

ચેત્ત અ. જો.

ચેતસ્ ન. મન, ચિત.

ચૈત્ર પુ. શાલિવાહન હિંદુ વર્ષનો

પેહેલો માસ, ચૈતર.

ચૈત્રથ પુ. ગન્ધર્વ લોકોનો દેશ.

છ,

છદ્ ૧૦ ગ. પ્ર જોડે, કોઈપણ

ચીજ ઢાંકવી.

છન્દસ્ ન. છન્દ, વૃત્ત.

છલ ન. છળ, કપટ.

છાદન ન. ઢાંકણ.

છિદ્ર ૧૦ ગ. અને ૭ ગ. પરસ્મૈ૦
આત્મને૦ કાપવું, કાપી નાંખવું,
ભાગ કરવા.

જ.

જક્ષ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ખાવું.

જગદાત્મન્ પુ. (જગત્ ન. જગત્
દુનિયા, અને આત્મન્ પુ. આત્મા)
જગત્તો આત્મા.

જગન્નાથ પુ. (જગત્ ન. દુનિયા
અને નાથ પુ. ધણી) જગત્તો
ધણી, જગત્પતિ, જગન્નાયક,
ઈશ્વર.

જગન્નાયક પુ. (જગત્ ન. દુનિયા
નાયક પુ. ધણી, પતિ) જગત્પતિ.

જઘનાર્થ ન. (જઘન ન. કેડ,
કટિનો પૂર્વ ભાગ, કોઈ પણ
વસ્તુનો પાછલો ભાગ, અને અર્ધ
અડધું) પાછલો ભાગ.

જઘ્વા સ્ત્રી. ગંધ.

જટા સ્ત્રી. જટા, ગુચવાયલા
વાળનું ઝુંડ.

જટિલ પુ. સ્ત્રી. ન. લેપ કીધેલું,
મિશ્ર કીધેલું

જડ પુ. સ્ત્રી. ન. જીવ વગરનું,
અચેતન, નિર્જીવ.

જન્ સમ્ જોડે, જન્મવું. આપાદ-
યવું, થઈ જવું.

જનમેજય પુ. પરીક્ષિતના એક
છોકરાનું નામ છે, એ અર્જુનનો
પૌત્ર હતો.

જનય જન્ 'ઉત્પન્ન કરવું પેદા
કરવું' -નોપ્રેરક; જનયિતુમ્ હેતુર્થ
કૃદન્ત.

જનાર્દન પુ. કૃષ્ણનું નામ છે.

જન્તુ પુ. પ્રાણી.

જન્મભાજ્ પુ. સ્ત્રી. ન. જન્મેલું;
પુ. માણસ.

જન્માન્તર ન. (અન્યજન્મ જન્માન્તરમ્)
બીજો જન્મ.

જપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ જપવું, ધીમે
સાદે બોલવું અથવા પઠવું
(મન્ત્રની માફક).

જમ્બુમાલિન્ પુ. રાક્ષસનું નામ છે
જય પુ. જીત.

જયાવહ પુ. સ્ત્રી. ન. જીત લાવ-
નારું; જય આપનારું.

જાઘ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ જાગવું.

જાઙ્ય ન. જડતા, સુસ્તિ.

જાત ન. સમૂહ.

જાતકર્મન્ ન. ઉત્પત્તિ કાળનો
સંસ્કાર.

જાતવેદસ્ પુ. અગ્નિ.

જાનંતપિ પુ. જનંતપનો પુત્ર.

જાતુ પુ. ન. ઘુંટણ.

જાયા સ્ત્રી. સ્ત્રી, ભાર્યા, પત્ની.

જાદ્ધવી સ્ત્રી. ગંગા, જહ્નુપુત્રી.

જીવન ન. જીવંતી, ઉપજીવિકા.

જીવનાશા સ્ત્રી. (જીવન ન. જીવવું
તે, જીવંતી, આશા સ્ત્રી. ઉમેદ)
જીવવાની ઇચ્છા.

જીવલોક પુ. મૃત્યુલોક, સજીવ
પ્રાણીઓની દુનિયા.

જીવિત ન જીવંતી

જીવિતલઘૂકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. જીવંતીથી
અથવા જીવતા રહેવાથી નામોશી
પામેલું અથવા માન ભ્રષ્ટ થયેલું.

જૃમ્ ૧ ગ આત્મને ૦ સમ્પન્ન કરવું,
યત્ન કરવો, સાધવું, સિદ્ધ કરવું.

જૃ ૧, ૪ અને ૯ ગ. પરસ્મૈ ૦
અને ૧૦ ગ. ધરડા થવું, ક્ષીણ
થવું, જીર્ણ થવું, ધસાર્ધ જવું.

જૈન પુ જીનમતને અનુસરનાર,
જૈન લોકમાનો એક.

જ્ઞા (જા) ૯ ગ. પરસ્મૈ ૦ આત્મને ૦
જાણવું; અનુ+જ્ઞા પરવાનગી
આપવી; રજા આપવી; અભિ+જ્ઞા
ઓળખવું.

જ્ઞાનમાર્ગ પુ. (જ્ઞાન ન. જ્ઞાન, માર્ગ
પુ. રસ્તો) મોક્ષ મેળવવા માટે
ઈશ્વરના જ્ઞાનનો રસ્તો.

જ્વલ્ ૧. ગ પરસ્મૈ ૦ જળવું,
તપવું, ધગધગવું.

ત

તક્ષ ૧ ગ. પરસ્મૈ ૦ છોલવું, કાપી
નાંખવું; સમ્પન્ન કરવા, કરવા,
ધાયલ કરવું, શબ્દો વડે વિંધવું.

તટ પુ. સ્ત્રી. ન. કિનારો, કોર.

તત પુ કોઈપણ સગાનું (છોકરાનું
કે આપનું) કે વાહાલાનું નામ.

તત્ત્વવેદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. તત્ત્વ
જાણનાર.

તદીય પુ. સ્ત્રી. ન. તેને લગતું.

તદ્રત્ કિ. વિ. તેના જેવું, એવીજ
રીતે.

તદ્વિષયક પુ. સ્ત્રી. ન તેને લગતું.

તન ૮. ગ પરસ્મૈ ૦ આત્મને ૦
તાણવું, પાથરવું, પ્રવર્તાવવું,
જેમકે યજ્ઞ પ્રવર્તાવવો અથવા
કરવો; પ્રન્નત્ન ફેલાવવું.

તનય પુ. દીકરો

તનુ-તનૂ સ્ત્રી. શરીર.

તન્તુ પુ. દોરી, તાતણો.

તન્ત્રી સ્ત્રી. વાજાંત્ર, વીણા.

તન્દ્રય નામધાતુ અથવા સાધિત
ધાતુ (તન્દ્રા સ્ત્રી. આળસ,
ઉપરથી) આળસુ થવું.

તન્મધ્યે તેતી વચ્ચે.

તપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ તપ કરવું.

તપ્ ૪ ગ. આત્મને૦ સમ્ જોડે,
દુઃખ થવું.

તપન પુ. જીલમી.

તપોધન પુ. તપ છે ધન જેનું,
ઋષિ.

તપ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ દુષ્કિત થવું.
તરી સ્ત્રી. મછવો.

તર્જ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦ ગ.
આત્મને૦ ધમકાવવું, ધમકી
આપવી, ઠપકો દેવો, નિર્ભર્સના
કરવી.

તાદૃશ્ પુ. સ્ત્રી. ન. તેના જેવું.

તાપ પુ. તાપ.

તાપ્ ૧ ગ. આત્મને૦ ફેલાવવું.

તાર ન. તીણો સ્વર; પુ. સ્ત્રી. ન.
તીણું

તાવત્કાલમ્ ક્રિ. વિ. તેટલા વખત
સુધી.

તાવદ્ ક્રિ. વિ. તે વખતમાં, એ
દરમ્યાનમાં.

તિગ્મ પુ. સ્ત્રી. ન. સખત, તીક્ષ્ણ.

તિથિ સ્ત્રી. મહીનાનો કોઈ પણ
દિવસ.

તિમિર પુ. ન. અધકાર.

તિર્યચ્ પુ. હલકા વર્ગનું પ્રાણી;
પુ. સ્ત્રી. ન. આહું, બાજુ પડતું,
ત્રાંસું.

તીર્થોદક ન. (તીર્થ ન. નદી જેવી
પવિત્ર વસ્તુ, અને ઉદક ન.
પાણી) પવિત્ર પાણી.

તુમુલ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રચણ્ડ, ભયકર,
ભારે, ખૂબ ઝામેલું.

તુરગ પુ. ઘોડો.

તુરાસાહ્ પુ. ઇન્દ્રનું નામ.

તૂર્ણમ્ ક્રિ. વિ. ઉતાવળથી.

તુળરાજફલ ન. (તુળરાજ પુ. તાડ)
ખજુરીની જાતના ઝાડનું ફળ.

તપ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ તૃપ્ત થવું,
સંતુષ્ટ થવું.

તપ્ ૪. ગ. પરસ્મૈ૦ તરસ્યા થવું.
તૃષ્ણા સ્ત્રી. તરસ. લોભ.

તદ્ ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ મારવું, નાશ
કરવો.

તેજસ્વિન્ પુ. સ્ત્રી. ન પ્રકાશમાન.

તોય ન. જળ.

ત્યાગ પુ. દાન.

ત્રય ન. ત્રણનો સમુદાય.

ત્રસ ૧ ગ. અને ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ ધુજવું
બિહવું; સમ+ત્રસ ત્રાસ પામવો.

ત્રાણ ન. રક્ષણ.

ત્રિઃ ક્રિ. વિ. ત્રણવાર.

ત્રિવર્ગ પુ. ત્રણ વસ્તુ એટલે ધર્મ
અથવા પુણ્ય, અર્થ એટલે પૈસો,

અને કામ ઁટલે ધ્વિઁ અથવા
ધ્વિઁ પૂર્ણ કરવી, ઁ ત્રણ
વસ્તુને સમુદાય.

ત્રિવિષ્ટપાસ્થાન ન. (ત્રિવિષ્ટપ ન.
સ્વર્ગ, આસ્થાન ન. સભા) દેવોની
સભા.

ત્રુદ્ ૪ ગ. અને ૬ ગ. પરસ્મૈં તુટવું,
ભાંગવું, કડાક ઢઈ કકડા થવા.

ત્રેતા સ્ત્રી. ત્રેતાયુગ, ચાર યુગ-
માંનો ળીઁ યુગ.

ત્રૈલોક્ય ન. ત્રણ લોક.

ત્ર્યમ્બક પુ. રૂદ્રનું નામ છે, શિવ,
ત્રિનેત્ર.

ત્વિષ્ સ્ત્રી. તેજ, ચળકાટ.

દ

દશ ૧ ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦ ગ.
આત્મનેં ડંખ દેવો, કરડવું.

દંષ્ટ્રા સ્ત્રી. દાઢ, અણિદાર દાંત.

દંષ્ટ્રિન્ પુ. નીક્ષણ દાંતવાળું પ્રાણી,
સાપ.

દક્ષિણ સર્વં પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણ
દિશાને લગતું.

દક્ષિણીય પુ. સ્ત્રી. ન. દક્ષિણાને
ચોગ્ય.

દત્ત પુ. દાંત.

દત્વા દા 'આપવું,' નો અગ્યય
ભૂ. કૃ. આપીને.

દદ્ ૧ ગ. આત્મનેં આપવું.

દદત્ત દા 'આપવું'નો વર્તમાન કૃ.

દધિ ન. દહીં.

દન્ત પુ. દાંત.

દન્દશૂક પુ. સાપ.

દમયન્તી નળની સ્ત્રી.

દમ્પતી પુ. દ્વિ. વ. ધણી ધણી-

આણી, જાયાપતિ.

દમ્મ પુ. ઢોંગ.

દય્ ૧ ગ. આત્મનેં દયા આવવી.

દયાકુલ ન. દયાળુપણું.

દરિદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ.

દરિદ્રા ૨ ગ. પરસ્મૈં ગરીબ

હોવું, દરિદ્ર હોવું.

દર્પ પુ. અભિમાન.

દલ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં દેડવું, ફાડવું.

દશન પુ. દાંત.

દશમ પુ. સ્ત્રી. ન. દશમું.

દશા સ્ત્રી. સ્થિતિ, અવસ્થા.

દહ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં બળવું.

દા ૩ ગ. પરસ્મૈં આત્મનેં
આપવું.

દા ૨ ગ. પરસ્મૈં કાપવું.

દાનવ પુ. દૈત્ય, અસુર.

દારક પુ. પુત્ર.

દાવ પુ. દવાગ્નિ, વનમાં સંગતો
અગ્નિ, વન.

દાશરથિ પુ. દશરથનો પુત્ર.
 દિગન્ત પુ. દિશાઓનો અન્ત,
 સઘળી દિશાઓના દેશો.
 દિગ્વિજય પુ. (દિશ્ સ્ત્રી. દિશાઓ,
 વિજય પુ. જીત) દિશાઓની
 જીત, સઘળા દેશોની જીત.
 દિદૃશુ પુ. સ્ત્રી. ન. જોવાને આતુર.
 દિને દિને ક્રિ. વિ. દરરોજ, પ્રતિ-
 દિવસ.
 દિવ્ સ્ત્રી. દિવસ, સ્વર્ગ.
 દિવા ક્રિ. વિ. અ દિવસે.
 દિવ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વર્ગીય, સુંદર.
 દિવ્યાશ્રમપદ ન. (દિવ્ય, આશ્રમપદ
 ન. આશ્રમ) સુંદર આશ્રમ.
 દિશ્ સ્ત્રી. દિશા.
 દિહ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
 લેપ કરવો.
 દીક્ષ ૧ ગ. આત્મને૦ પવિત્ર
 કરી યજ્ઞ કરવાને યોગ્ય થવું,
 દીક્ષા લેવી.
 દીન પુ. સ્ત્રી. ન. ગરીબ, ગરજ-
 વાન, દુઃખી, લાચાર.
 દીનવન્ધુ પુ. (દીન, વન્ધુ પુ. ભાઈ,
 ગરીબોનો બન્ધુ) પરગણુ.
 દીનાર પુ. એક જાતનો સિક્કો
 (રોમન).
 દીપ્ ૪ ગ. આત્મને૦ પ્રકાશવું.

દીપક પુ. સ્ત્રી. ન પ્રકાશમાન
 કરનાર.
 દીપ્તિ સ્ત્રી. ચળકાટ.
 દીર્ઘમ્ ક્રિ. વિ. ચિરકાલપર્યન્ત,
 લાંબું, ઉંડું.
 દુ ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ દુઃખ દેવું,
 પજવવું, પીડવું.
 દુઃખપીડિત પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખથી
 પીડાયલું.
 દુઃખમાજ્ પુ. સ્ત્રી. ન. દુઃખ
 ભોગવનાર દુખી.
 દુઃખસંતાપ પુ. (દુઃખ, સંતાપ પુ.
 તાપ ગરમી) દિલગિરિ, પીડા.
 દુઃખિત પુ. સ્ત્રી. ન દુઃખી થયલું.
 દુગ્ધ ન. દુધ.
 દુરન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. જેને છેડે
 પહોંચવું મુશ્કેલ છે તે, અપાર.
 દુરાપ પુ. સ્ત્રી. ન. દુષ્પ્રાપ્ય, મુશ્કે-
 લીથી મેળવાય એવું.
 દુરુક્ત ન અયોગ્ય શબ્દો, સારી
 રીતે નહીં બોલાયલા શબ્દો
 દુર્ગ ન. સંકટથી ઘેરાયલી જગ્યા,
 દુર્ગમસ્થાન.
 દુર્ગત પુ. સ્ત્રી. ન દુખિત, દુઃખી
 સ્થિતિમાં આવેલું.
 દુર્દમ પુ. સ્ત્રી. ન. મુશ્કેલીથી બશ
 કરાય એવું.

દુર્ધર્પ પુ. સ્ત્રી. ન. પહોંચી ન શકાય એવું.
દુર્નીત ન. દુરાચરણું.

દુર્વૃદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. સમજવું

મુશ્કેલ, અપ્રસિદ્ધ.

દુર્મુખ પુ. સ્ત્રી. ન. દુષ્ટ છે મુખ
જેનું, દુર્ભાષણ કરનાર.

દુર્યોધનભીમસેનૌ પુ. દ્વિ. વ. દુર્યોધન
અને ભીમસેન (સમાસ છે).

દુર્વિદગ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. વિદ્વતાનો
વ્યર્થ ગર્વ કરનાર.

દુર્વિનીત પુ. સ્ત્રી. ન. ઉદ્ધત.

દુષ્કૃત ન. દુષ્ટકૃત્ય, દુષ્ટપણું, પાપ.

દુષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. નિર્દય.

દુસ્તર પુ. સ્ત્રી. ન. ઓળગતાં

મુશ્કેલ પડે એવું, દુર્લઘ્ય.

દુહ ૨ ગ. પરસ્મૈં ને આત્મનેં
દોહવું.

દૂ ૪ ગ. આત્મનેં રૂપિત થવું.

દૃ ૬ ગ. આત્મનેં આ જોડે,
આદરવું, માન આપવું.

દૃઢ પુ. સ્ત્રી. ન. મજબુત, સ્થિર.

દૃષ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં મગરૂ થવું.

દૃશ્ સ્ત્રી. આંખ, નજર.

દ્ ૯ ગ. પરસ્મૈં કાડવું.

દેવ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રકાશમાન

દેવકી સ્ત્રી. કૃષ્ણની મા.

દેવક્ષેત્ર ન. દેવ ભૂમિ.

દેવતા સ્ત્રી. દેવતા.

દેવશુની સ્ત્રી. દેવોની કુતરી.

દેવેજ્ પુ. સ્ત્રી. ન. દેવનો પૂજનાર,
દેવપૂજક.

દેશ પુ. દેશ

દેહિન્ પુ. શરીરી, માણસ; પુ. સ્ત્રી.
ન. શરીરવાળું

દૈ ૧ ગ. પરસ્મૈં અવ જોડે, પવિત્ર
કરવું, સાફ કરવું.

દો ૪ ગ. પરસ્મૈં અવ જોડે, કાપવું,
કાપી નાંખવું

દોષ પુ. નિન્દા, બદબો.

દોપન્ પુ. ન. બાહુ.

દોહનકાલ પુ. (દોહન ન. દોહવું
કાલ પુ. વખત) દોહવાનો વખત.

દૌર્વિલ્ય ન. નબળાઈ.

દૌર્મન્ય ન. દુષ્ટ મસલત, ખોટી
સલાહ.

દ્યુતિ સ્ત્રી. કાન્તિ, વર્ણ.

દ્યુમ્ન ન. પૈસો, વિત્ત.

દ્યો સ્ત્રી. સ્વર્ગ.

દ્રવિણ ન. પૈસો, ધન.

દ્રવ્ય ન. પદાર્થ, ચીજ.

દ્રુ ૧ ગ. પરસ્મૈં દોડવું.

દ્રોણ પુ. વિશેષ નામ છે.

દ્વય ન. જે ચીજોનો સમૂહ, જોડું.

દ્વયી સ્ત્રી. જે પ્રકારની.

દ્વાસ્થ પુ. સ્ત્રી. ન. દ્વારપાંચક.

દ્વાપર પુ. ત્રીજે યુગ, દ્વાપર યુગ.
દ્વાર ન. આશુ.

દ્વારપાલ પુ. દ્વારરક્ષક.

દ્વિગુણ પુ. સ્ત્રી. ન. બેવડું.

દ્વિજન્મન્ પુ. (દ્વિ બે, જન્મન્ ન. જન્મ) બે જન્મવાળો, પ્રથમ ત્રણ વર્ણમાંની ગમે તે વર્ણમાંનો કોઈ સખસ, આત્મણ.

દ્વિજિહ્વિ પુ. (જિહ્વા સ્ત્રી. જીભ) બે જીભવાળો, સાપ.

દ્વિજોત્તમ પુ. આત્મણોમાં શ્રેષ્ઠ.

દ્વિષ્ ૨ ગ. પરસ્મૈન્ આત્મનેન્ ધિક્કારવું, દ્વેષ કરવો.

દ્વિષ્ પુ. શત્રુ.

ધ

ધનારા સ્ત્રી. પૈસાની ઇચ્છા.

ધનુર્ચા સ્ત્રી. (જ્યા સ્ત્રી. દોરી [કામકાની]) ધનુપની દોરી.

ધમની સ્ત્રી. ભુંગળી.

ધરાધિપ પુ. (ધરા સ્ત્રી. પૃથ્વી, અધિપ પુ. પતિ) પૃથ્વીપતિ, રાજા.

ધરિત્રી સ્ત્રી. પૃથ્વી.

ધર્મદૂષણ પુ. સ્ત્રી ન. ધર્મને કલંક લગાડનાર.

ધર્મપટ્ટારામાળ પુ. પુણ્યનો છટ્ટોભાગ.

ધર્મસૂત્રકાર પુ. (ધર્મ પુ. કાયદો, સૂત્ર ન. એકવચન) કાયદાના

વચન બનાવનાર, ધર્મશાસ્ત્ર લખનાર.

ધા ૩ ગ. પરસ્મૈન્ આત્મનેન્ મૂકવું, ધરવું; અન્તર+ધા સંતાડવું; અપિ+ધા કે પિ+ધા બંધ કરવું; અવ+ધા ધ્યાન આપવું; નિ+ધા મૂકવું; પરિ+ધા પહેરવું; પુરસ્+ધા કોઈને ગોર કરવો; વિ+ધા કરવું, બળવવવું, શાસન કરવું, નિયમ બાંધવો, વિધાન કરવું (ધર્મશાસ્ત્રમાં થાય છે તેમ); સમ્+ધા સંધિ કરવી, ચોંટાડવું, ઉપ+સમ્+ધા જોડવું.

ધાત્રી સ્ત્રી ધાવ.

ધામન્ ન. તેજ, પ્રભાવ.

ધારા સ્ત્રી. ધાર (પાણીની), કોર.

ધિ ૬ ગ. પરસ્મૈન્ સમ્ જોડે, સંધિ કરવી.

ધિક્ અ. ધિક્કાર સુચક અવ્યય.

ધી સ્ત્રી. બુદ્ધિ.

ધીવર પુ. માછી.

ધુ કે ધૂ ૫ ગ. પરસ્મૈન્ આત્મનેન્ ધુજવું, હલાવવું.

ધુર્ સ્ત્રી. જીસરી, જોત.

ધૂ ૧ અને ૯ ગ. પરસ્મૈન્ આત્મનેન્ અને ૬ ગ. પરસ્મૈન્ ધુજવું, હલાવવું.

ધૂ (ધૂન્) ૧૦ ગ. વિ જોડે, ધુજવવું, ધૂષ્ ૧ ગ. પરસ્મૈન્ તપાવવું.

ધૂપ પુ. ધૂપ.

ધૂર્ત પુ. ધુતારો.

ધૂસર પુ. સ્ત્રી. ન ઝાંખું, ધૂળના રંગ જેવું.

ધૃ ૧૦ ગ. અવ જોડે અથવા પ્રેરક, ચોકસાઈથી જાણવું, નક્કી કરવું. ધૃ ઉદ્ધૃ જોડે, ઉદ્ધાર કરવો, તારવું, ખેંચી કાઢવું.

ધૃષ્ ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ હામ ભીડવી, હોડ બકવી, કોઈની સામા છાતી ચલાવવી.

ધે ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ધાવવું, સ્તન-પાન કરવું.

ધૈર્યધન પુ. સ્ત્રી. ન. (ધૈર્ય ન. ધિરજ, હિમ્મત) ધૈર્ય છે ધન જેવું.

ધ્મા ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ પુકવું.

ધ્યૈ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ધ્યાન ધરવું, ચિન્તન કરવું; અનુન્ધ્યૈ વિચાર કરવો, ચિન્તન કરવું.

ધ્રુવમ્ ક્રિ. વિ. નક્કી.

ધ્વન્ ૧. ગ. પરસ્મૈ૦ શબ્દ કરવો.

ન

નક્ર પુ. મગર.

નગેન્દ્ર પુ. પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ, હિમાલય.

નદ્ ૧. ગ. પરસ્મૈ૦ શબ્દ કરવો, ગર્જના કરવી, ગાજવું.

નન્દ અભિ જોડે, અભિનન્દન કરવું, સત્કાર કરવો.

નન્દ પુ. રાજવંશનું નામ છે, એ વંશનો સખસ.

નમ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. નરમ.

નરક પુ. નરક, નિરય.

નર્મદા સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.

નલતુલ્યાકૃતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ પુ., તુલ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સરખું, અને આકૃતિ સ્ત્રી. આકાર) નળના જેવા આકારવાળું.

નલરૂપધારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (નલ, રૂપ ન. આકાર, અને ધારિન્ ધારણ કરનાર) નળનું રૂપ ધારણ કરનાર.

નલિની સ્ત્રી. કમળનો છોડ.

નવમી સ્ત્રી. નોમ.

નવીન પુ. સ્ત્રી. ન. નવું.

નશ્+વિ જોડે, નાશ પામવું.

નશ્વર પુ. સ્ત્રી. ન. નાશવંત.

નસ્ સ્ત્રી નાક.

નહ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦ સમ્ જોડે, તૈયાર થવું, સજ્જ થવું, કમ્મર બાંધવી.

નાના અ૦ જૂઠુંજૂઠું, અનેક પ્રકારનું, ધણું.

નારદ પુ. ઋષિનું નામ છે.

નારાયણ પુ. વિષ્ણુનું નામ.
 નિઃશાન શો (૨ ગ. આત્મને૦ આર્પ,
 વૈદિક) નો વર્તમાન કૃ. નિસ્ જોડે,
 તીક્ષ્ણ થવું, તીક્ષ્ણ કરવું.
 નિઃશુક્ર પુ. સ્ત્રી. ન. શકિતહીન.
 નિઃશ્રેયસ ન. મોક્ષ.
 નિજ્ ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ને આત્મને૦
 સ્વચ્છ કરવું; અવ+નિજ્ ધોવું.
 નિજ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાનું (સગું).
 નિજ્ ૨ ગ. આત્મને૦ પ્ર જોડે,
 ધોઈ નાંખવું.
 નિતરામ ક્રિ. વિ. અલનત.
 નિત્ય પુ. સ્ત્રી. ન. હમેશનું, નિરંતરનું.
 નિત્યકર્મન્ ન. ધર્મસંયંધી નિત્યકર્મ.
 નિદાઘ પુ. ઉનાળો, ગરમ ઋતુ.
 નિધન ન. મોત, નાશ.
 નિનાદ પુ. શબ્દ.
 નિન્દિત નિન્દનો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 નિન્દાયલું, નિન્દવા યોગ્ય.
 નિપદ્યમાન નિ+પદ્ નો વર્તમાન
 કૃ. મુઈ રહેલું.
 નિવિઙ પુ. સ્ત્રી. ન. ફાટ કે ચીરા
 વગરનું, ઘટ, ધાડું.
 નિયતમ્ ક્રિ. વિ. નિશ્ચે.
 નિયત્તિ સ્ત્રી. પ્રારબ્ધ, દૈવ.
 નિયોક્ત પુ. આંધનાર, સાંધનાર.

નિયોગિન્ પુ. પ્રધાન, કામદાર.
 નિરર્થક પુ. સ્ત્રી ન. નિરૂપયોગી,
 નકામું, વ્યર્થ, નિષ્ફળ.
 નિરંતરમ્ ક્રિ. વિ. અનંતર વગર,
 પાસે પાસે.
 નિરભિમત્સાર પુ. સ્ત્રી ન. ઉદ્વેગના-
 વાળું (ખેન્દિકૃત કોશ), જ્યાં
 અપમાન નથી એવું, માન સહિત.
 નિરય પુ. નરક.
 નિરસ્ત અસ્ 'નાખવું', 'ફેંકવું' નો
 કર્મણિ ભૂ. કૃ. નિર્ જોડે, વિખ-
 રાયલું.
 નિરાહાર પુ. સ્ત્રી. ન. આહાર
 રહિત, ઉપવાસી.
 નિર્વૃણતા સ્ત્રી. નિર્દયતા.
 નિર્જન પુ. સ્ત્રી ન. જનરહિત,
 એકાંત
 નિર્જર પુ. દેવ.
 નિર્દય પુ. સ્ત્રી. ન. દયારહિત,
 ધાતકી.
 નિર્દશ પુ. સ્ત્રી. ન. દશ દિવસનું
 (છોકરું).
 નિર્ધન પુ. સ્ત્રી. ન. પૈસાવગરનું,
 ગરીબ.
 નિર્મર પુ. સ્ત્રી. ન. ભરેલું. પૂર્ણ.
 નિર્વ્યાજતા સ્ત્રી. સત્ય, ખરાપણું.

નિવર્તન ન. અંધ રહેવું તે, પરેજી
કરવી તે, પરેજી, અટકવું, પાછા
ફરવું તે.

નિશ્ચ સ્ત્રી. રાત

નિષઘેશ્વર પુ. નિષધ દેશનો રાજા,
નળ.

નિષ્ઠાશૂન્ય પુ સ્ત્રી. ન. (નિષ્ઠા સ્ત્રી.
સ્થિરતા, શૂન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રહિત)
સ્થિરતા રહિત અસ્થિર.

નિષ્ફલતા સ્ત્રી નિષ્ફળપણું.

નિર્સર્ગ પુ. સ્વભાવ

નિ ઉપ જોડે, ઉપનયન ક્રિયા કરવી,
જનોઈ દેવું

નીચ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચું, હઠકું,
અધમ, ઉતરતી સ્થિતિનું.

નીચગ પુ. સ્ત્રી. ન. નીચ પુરૂષ
પાસે જનાર, નીચ અથવા ઉત-
રતી સ્થિતિવાળા માણસ પાસેનું,
નીચી જમીન તરફ વહેતું.

નીચૈઃ ક્રિ. વિ. નીચે.

નીતિનિપુણ પુ. સ્ત્રી. ન. (નીતિ
સ્ત્રી. રાજકીય બાબતનું જ્ઞાન,
અથવા વ્યવહાર, નિપુણ પુ. સ્ત્રી.
ન. ચતુર) રાજનીતિમાં ચતુર,
વ્યવહારમાં હેંશીઆર, શાણો.

નુ ૨ ગ. પરસ્મૈં વખાણવું.

નુ અ. શંકા કે વિતર્ક સૂચક
અવ્યય.

નૂનમ ક્રિ. વિ. નિથ્થે.

નૂપુર પુ. ટોડો, ઝાંઝર.

નૃષદ્વર પુ. સ્ત્રી. ન. માણસોમાં
રહેનારું, એક જગ્યાએ સ્થિર
રહેવું.

નેમિ સ્ત્રી. પૈડાનો ઘેર.

નૈપુણ્ય ન. ચતુરાઈ. [નળ.

નૈષધ પુ. નિષધ દેશનો રાજા,

ન્યાયપ્રવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય પુ.
ન્યાય, વાજબીપણું, પ્રવૃત્ત પ્રવૃત્ત
'આગળ ચાલવું' નો ભૂ. કૃ.)
જેની વર્તણૂંક વાજબી છે તે,
ન્યાય માર્ગમાં વર્તનાર.

ન્યાયવાદિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. (ન્યાય
પુ. વાજબી હોય તે) વાજબી
બોલનાર.

ન્યાય્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વાજબી, યોગ્ય,
અદલ ન્યાયથી દૂર નહીં એવું.

પ

પક્ષિ સ્ત્રી. હાર, ઓળ.

પચ્ચ સંખ્યાવાચક પ્ર. અને દ્વિં બ.
વ. પાંચ.

પઠ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં પઠવું, 'વાંચવું.'

પઠ્યમાન (પઠ 'પઠવું', 'વાંચવું'નો
કર્મણિ વર્તમાન કૃ.) પઢાવું,
વંચાવું.

પણ ૧ ગ. વખાણવું, પણમાં મૂકવું,
સરતમાં અથવા હોડમાં મૂકવું,
ઘૂન રમવું.

પત્ર અભિ જોડે, (કોઈપણ પદાર્થ)
તરફ કુલું; પ્રત્નુડ્ ઉડવું.

પત્તવત્ કિ. વિ. પતંગિયાની પેઠે.

પત્તજ્જલિ પુ. મહાભાષ્ય નામના
મોટા વ્યાકરણ ગ્રન્થનો કર્તા

પતન ન. પડવું, સદ્ગુણમાંથી
બ્રષ્ટ થવું, બ્રષ્ટતા, નાશ.

પતિ પુ. ધણી, વર.

પતિત પુ. સ્ત્રી. ન. પાપી, ધર્મબ્રષ્ટ.

પથઃ (પથિન્ પુ. રસ્તો નું પંચમી-
એ.) રસ્તામાંથી

પથિન્ પુ. રસ્તો, માર્ગ.

પથ્ય ન. હિતકારક ચીજ.

પદ્ ૪ ગ. આત્મને ૦ ગણવું, પડવું,
સ્થાનથી ખસવું; પ્રતિ+પદ્ બાણવું,
સમજવું. અંગીકાર કરવો, કરવું,
આચરવું, પ્રાપ્ત કરવું; સમ+પદ્
થવું, એકંદર મળીને થવું; પ્રતિ+પદ્
(પ્રેરકરૂપમાં) વિચારવું, ધ્યાનમાં
લેવું, સિદ્ધ કરવું, આપવું, સોંપવું;
સમ+પદ્ સોદો કરવો.

પદ્ પુ. પગ.

પદ ન. પગડું.

પદવી સ્ત્રી. રસ્તો, માર્ગ.

પદાર્થ પુ. ચીજ, વસ્તુ.

પદ્ધતિ સ્ત્રી. રસ્તો, વહીવટ.

પદ્મ ન. દિવસે ખીલતું કમળ.

પન્ ૧ ગ. વખાણવું.

પપી પુ. સૂર્ય, રક્ષણ કરનાર.

પર સર્વ ૦ પુ. સ્ત્રી. ન. બીજું,
બીજાને લગતું, બીજા પક્ષને
લગતું.

પર પુ. ન. શ્રેષ્ઠ વસ્તુ, ઈશ્વર.

પરંપરા સ્ત્રી. હાર, ઓળ,
અનુક્રમ.

પરમ્ ઉભયાન્વયી અ પણ, કિતુ.

પરમેશ્વર પુ. જગતનો શ્રેષ્ઠ રાજકર્તા,
જગન્નિયન્તા, ઈશ્વર.

પરમેષ્ઠિન્ પુ. બ્રહ્મદેવ.

પરાયણ ન. જે પદાર્થપર ધ્યાન
આપ્યું હોય તે.

પરાર્થઘટક પુ. સ્ત્રી. ન. પારકાનું
ભણું કરનાર.

પરાસુ પુ. સ્ત્રી ન. મુએલું.

પરિકીર્તિત પરિ+કૃતનો ક. ભૂ. કૃ.
ગણેલું.

પરિક્ષિત પુ. અભિમન્યુનો પુત્ર
અને અર્જુનનો પૌત્ર.

પરિચર્યા સ્ત્રી. નોકરી, સેવા,
આરાધના.

પરિચારક પુ. સેવક, બીજામતદાર.

પરિજન પુ. આકર, સેવક.
 પરિણત પુ. સ્ત્રી. ન. ધરકું, વૃદ્ધ,
 બૂનું.
 પરિત્યક્ત પરિત્યજ્નો ભૂ. કર્મણિ ભૂ.
 કૃ. તજેલું.
 પરિત્યાજ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. પરિત્યજ્
 નો વિધ્યર્થ કૃ. તજવા લાયક.
 પરિપન્થિન્ પુ. સ્ત્રી ન કોધની
 વચમાં આવનાર, હરકત કરનાર.
 પરિપન્થિની સ્ત્રી. તેના વચમાં
 આવનારી.
 પરિપાક પુ. પાકવું, પરિપકવ થવું,
 પરિપકવતા.
 પરિપ્લુટ પરિપ્લુટનો ભૂ. કૃ, બેળેલું.
 પરિપ્રષ્ટ પરિપ્રશ્નો ભૂ. કૃ. છિનવી
 લીધેલું, પડેલું, ભ્રષ્ટ થયેલું.
 પરિવર્તન ન. ફેરફાર.
 પરિવર્તિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ફેરફાર થતું,
 ફરતું, બદલાતું.
 પરિવાર પુ. રસાલો.
 પરિવૃદ્ધ પુ ધણી, સ્વામી.
 પરિવેષ્ટ પુ. પિરસનાર.
 પરિત્રાજ્ પુ સંન્યાસી.
 પરિષ્વન્ પું. આર્લિંગન.
 પરિસમાપ્તિ સ્ત્રી. છોડો, સિદ્ધતા.

પરીતાપ પુ. દુઃખ, પીડા.
 પરોપકાર પુ. ભલું કામ, પરગણુ
 કામ.
 પર્જન્ય પુ. વરસાદ.
 પર્યન્નિકૃત પુ. સ્ત્રી. ન. જેની
 આસપાસ દેવતા ફેરવ્યો હોય તે.
 બળિદાનને માર્યા પહેલાં તેની
 આસપાસ દેવતા લઈ જાય છે.
 પર્યાપ્તમ્ કિ. વિ. જોઈ એ એટલું,
 મન સતોષ પામે એટલું, ઈચ્છાનુરૂપ.
 પર્વત પુ. ઋષિનું નામ છે.
 પલાયનમાન (પરા + અય્ ૧ ગ.
 આત્મને ૦ 'જવું'નો વર્તમાન કૃ.
 એ રૂપમાં રા નો લા થયો છે)
 દોડતું.
 પલાશ પુ. એક જાતનું ઝાડ છે.
 પલ્લવ પુ. ન. નાળુક પાંદડું.
 પા ૨ ગ. પરસ્મૈ ૦ રક્ષણ કરવું.
 પાત પુ. પડવું, પતન.
 પાતિત (પત્ત નો પ્રેરક કર્મણિ
 ભૂ. કૃ.) પાડેલું.
 પાત્ર ન. યોગ્ય પુરૂષ (દાન આપવા).
 પાન્થ પુ. મુસાફર.
 પાપકૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (પાપ ન.
 પાપ, અને કૃ કરવું) પાપ
 કરનાર.

પાપહર પુ. સ્ત્રી. ન. પાપ હરણ
કરનાર.

પારયિષ્ણુતમ પુ. સ્ત્રી. ન. કશું
પાર મૂકવાને ધણુંજ શક્તિમાન.

પારિક્ષિત પરિક્ષિતનો પુત્ર.

પાર્થ પુ. પૃથાનો પુત્ર, પાણ્ડવોનું
નામ છે, અર્જુન.

પાવક પુ. અગ્નિ.

પાવન પુ. સ્ત્રી. ન. પવિત્ર કરનાર,
પવિત્ર, સ્વચ્છ.

પાશ પુ. બળ.

પિઞ્જર પુ. ન. કંકુ.

પિઞ્ડદ પુ. સ્ત્રી. ન. અન્ન આપનાર.

પિઞ્ડાલક્તક પુ. રાતો રંગ.

પિનાકિન્ પુ. શિવનું નામ છે.

પિશુન પુ. સ્ત્રી. ન. દુષ્ટબુદ્ધિવાળું.

પિશુનતા સ્ત્રી. દુષ્ટબુદ્ધિ.

પિપ્ ૭ ગ. પરસ્મૈ ૦ દળવું.

પીઢાકર પુ. સ્ત્રી ન. દુઃખ દેનાર.

પીયૂષ ન. અમૃત.

પુંસ્ પુ પુરૂષ.

પુણ્ડરીક પુ વિશેષનામ છે; ન.
કમળનું ફુલ.

પુણ્યકૃત્ પુ. સ્ત્રી. ન. (પુણ્ય ન.
ધર્મકૃત્ય, કૃ કરવું) પુણ્યશાળી,
પુણ્યવાન.

પુણ્યપુરુષ પુ. પવિત્ર અથવા સદ્-
ગુણી માણસ.

પુનરુક્તમૂત પુ. સ્ત્રી. ન. (પુનરુક્ત
ફરી બોલેલું, અને મૂત થયેલું)
ફરી બોલ્યા જેવું.

પુનર્મૂ સ્ત્રી. ફરીથી પરણેલી વિધવા,
જે વિધવાએ પુનર્વિવાહ કીધેલો
હોય તે.

પુર્ સ્ત્રી. શહેર.

પુરંધિ પુ. એક દેવતાનું નામ છે.

પુરદ્વાર ન. શહેરનો દરવાજો.

પુરસ્ અ. આગળ.

પુરસ્તાત્ કિ. વિ. આગળ, મહેં
આગળ.

પુરોધસ્ પુ. કુળગોર.

પુરોહિત પુ. ઉપાધ્યાય.

પુષ્ ૯ ગ. પરસ્મૈ ૦ પોષણ કરવું.

પુષ્કર પુ. વિશેષનામ છે.

પુષ્ટિ સ્ત્રી. પોષણ.

પુષ્પમેત્ર પુ. રાગનું નામ છે.

પુષ્પસ્રજ્ સ્ત્રી. (પુષ્પ ન. અને સ્રજ
સ્ત્રી. હાર) ફુલનો હાર, ફુલની
માળા.

પુષ્પિણી સ્ત્રી. પુષ્પયુક્ત, સફળ.

પૂ ૯ ગ. પરસ્મૈ ૦ તે આત્મને
પાવન કરવું.

પૂર્ણ પૂ નો કર્મણિ ભૂ. ફ. ભરેલું.

પૂર્ણપાત્ર ન. માંગલિક પ્રસંગે ચાકરને
અને બીજાને આપેલી બખશીસ.
પૂર્વ સર્વ. પુ. સ્ત્રી. ન. આગલું,
પૂર્વ દિશાનું.
પૂર્વરાત્ર પુ. (પૂર્વ આગલી, રાત્રિ
સ્ત્રી. રાત) પહેલી રાત, રાતનો
પૂર્વ ભાગ
પૂર્વાહ્નિ પુ. દિવસનો પહેલો ભાગ.
પૃ અથવા પૃ ૩ ગ. પરસ્મૈ૦,
ભરવું.
પૃ ૧ ગ. અને ૭ ગ. પરસ્મૈ૦,
૨ ગ. આત્મને૦ અને ૧૦ ગ.
સમ્ જોડે, સમાગમ કરવો, સમ્પદ
રાખવો,
પૃત્ર સ્ત્રી. સેના.
પૃથગ્જન પુ. હલકો માણસ,
સામાન્ય મનુષ્ય.
પૃથુ પુ. સ્ત્રી. ન. મોટું.
પૃ ૮ ગ. ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ ભરવું.
પૌરાણિક પુ. પુરાણ વાંચનાર તથા
સમજાવનાર પુરાણી.
પૌરુષ ન પુરુષત્વ, પરાક્રમ.
પૌર્ણમાસી સ્ત્રી. પુનેમ.
પ્રકૃતિ સ્ત્રી. (બ. વ.) પ્રજા,
પ્રધાનમણ્ડળ, સ્વભાવ.
પ્રકૃષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. ઉત્કૃષ્ટ, મોટું.
પ્રવચ્છ પુ. સ્ત્રી. ન. ગરમ, ઉગ્ર,

તીક્ષ્ણ.

પ્રચાર પુ. પ્રસરવું તે, પ્રસાર.
પ્રચ્યુત ચ્યુ 'પડવું'નો ભૂ. કૃ. પ્ર જોડે.
પ્રજાપતિ પુ. બ્રહ્મદેવ.

પ્રજાપશુકામ (પ્રજા સ્ત્રી. સન્તાન,
પશુ પુ. ઢોર, અને કામ પુ.
ધૃમ્હા) સન્તાતિ અને ઢોરની
ધૃમ્હા કરનાર.

પ્રજાપીઢનજ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રજા
સ્ત્રી. રૈયત, પીઢન ન. જુલમ,
અને જ જન્ ઉપરથી, ઉત્પન્ન
થતું) રૈયત ઉપર જુલમ
કરવાથી ઉત્પન્ન થતું.

પ્રણિહિત પ્રનિ જોડે, ધાતો કર્મણિ
ભૂ. કૃ., મૂકેલું; સમ્યક્પ્રણિહિત
સારી રીતે વ્યવસ્થિત કરેલું,
સારી રીતે નિયમમાં રાખેલું.

પ્રતાપનિધિ પુ. (પ્રતાપ પુ. ગરમી)
ગરમીનો ભંડાર.

પ્રતિકાર { પુ. ઉપાય, પીડા દૂર
પ્રતીકાર } કરવાનો ઉપાય.

પ્રતિનિવિષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણા દિવ-
સનું અથવા જીવનું, સુધરે નહીં
એવું, આપમતિયુ, સ્વેચ્છાચારી,
હીલું, જીદી.

પ્રતિપક્ષ પુ. શત્રુ.

પ્રતિવિંવ ન. પ્રતિમા, આરસીમાં
પડે છે તેવો પડછાયો.

પ્રતિપિદ્ધ પ્રતિ+સિદ્ધનો કર્મણિ ભૂ.
કૃ., મના કીધેલું.

પ્રતિહારી સ્ત્રી. દ્વારપાલિકા.

પ્રત્યગ્ર પુ. સ્ત્રી ન. અથવા કિ.
વિ. તાજું, નવું.

પ્રત્યચ્ પુ. સ્ત્રી. ન. પશ્ચિમનું.

પ્રત્યહમ્ અ. (પ્રતિ દરેક, અહન
ન. દિવસ) દરરોજ.

પ્રત્યુજીવન ન. ફરીથી જીવતું કરવું.

પ્રત્યુત્પન્નમપ્રતિ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રત્યુત્પન્ન
પ્રતિ+ઉદ્+પદ્નો ભૂ. કૃ.) હાજર
જવાબી, સમયસ્ફૂર્તિવાળું, ચાલાક,
તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળું.

પ્રત્યૂપ પુ. સવાર.

પ્રદીત પ્ર+દીપ્ 'પ્રકાશવું'નો ભૂ.
કૃ., ચક્રચક્રિત પ્રકાશવું.

પ્રદેશ પુ. પ્રાન્ત, મુલક.

પ્રવુમ્ન પુ. કામદેવ.

પ્રવી પુ. સ્ત્રી. ન. કુશાગ્રબુદ્ધિવાળું,
તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળું.

પ્રપન્ન પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્ર+પદ્નો ભૂ.
કૃ.) શરણે થયલું.

પ્રમાવિત્ત પુ. પ્રભુ.

પ્રમાત પુ. સ્ત્રી. ન. પ્ર+મા નો ભૂ.
કૃ., (અંધારાના રૂપમાં) જતું

રહેલું અને (અજવાળાના રૂપમાં)

દેખાયલું. ન. સવાર, પ્રાતઃકાળ.

પ્રમાવ પુ. પરાક્રમ, મોટાઈ.

પ્રમતિ પુ. એક પુરૂષનું નામ છે.

પ્રમદ્વરા સ્ત્રી એક સ્ત્રીનું નામ છે.

પ્રમાદ પુ. ભુલયુક્ત.

પ્રયાણ ન. ગમન, કુચ.

પ્રયુક્ત પ્ર+યુજ્નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
વાપરેલું.

પ્રવાસિન્ પુ. મુસાફર, પ્રવાસ કરનાર

પ્રવૃત્યુપલબ્ધિ સ્ત્રી. (પ્રવૃત્તિ સ્ત્રી.

ખચર, અને ઉપલબ્ધિ મેળવવું

તે) ખચર મેળવવી તે, ખચર

અંતરની પ્રાપ્તિ.

પ્રવ્રજિત પ્ર+વ્રજ્નો ભૂ. કૃ. દેશ-

નિકાલ કરેલો, સંન્યાસી થયેલો.

પ્રસન્ન પ્ર+સદ્નો ભૂ. કૃ. ખુશ

થયલું, સંતુષ્ટ, અનુકૂલ.

પ્રસવ પુ. પાક, ફળ અથવા ઉત્પન્ન

થયેલો પદાર્થ.

પ્રાગલ્ભ્ય ન. બહાદુરી.

પ્રાચ્ પુ. સ્ત્રી ન. પૂર્વ દિશાનું.

પ્રાણ પુ. (અ. વ માં વપરાય છે)
પ્રાણ, જીવ.

પ્રાણઘાત પુ. પ્રાણનો નાશ.

પ્રાદુસ્ કિ. વિ. અથવા શબ્દયોગી

અ. (ક્રિયાપદ સાથે વપરાય છે)

દેખીતું, ઉઘાડું.

પ્રાન્ત પુ. દેશ, કિનારો.

પ્રાપિતવત્ પ્રનખાપ્ નો પ્રેરક કર્તારિ

ભૂ. કૃ. પમાડનાર, આપનાર.

પ્રાત્કાલ પુ. સ્ત્રી. ન. (પ્રાત્ પ્ર+આપ્

નો ભૂ. કૃ. પ્રાપ્ત થયલું, આવેલું,

અને કાલ પુ. સમય) જેનો

સમય આવેલો છે તે, પ્રસંગને

યોગ્ય.

પ્રાયસ્ અ. ધણું કરીને, સામાન્ય

રીતે.

પ્રાર્થના સ્ત્રી. માગવું તે.

પ્રિયદર્શન પુ. સ્ત્રી. ન. જેને

જોઈને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય એવું,

મનોહર દેખાવવાળું.

પ્રિયશર્મન પુ. એક આલ્સણું

નામ છે.

પ્રિયસંવાસ પુ. (સંવાસ પુ. સાથે

રહેવું) પ્રીતિ રાખનાર માણસોની

સાથે રહેવું

પ્રી ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦

પ્રીતિ કરવી, ખુશ કરવું.

પ્રીત પ્રીનો કર્મણિ ભૂ. કૃ., ખુશ

થયલું.

પ્લવંગમ પુ. વાનર.

પ્લુપ્ ૧ ગ. અને ૯ ગ. પરસ્મૈ૦

આળવું.

પ્લા ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ખાવું.

ફ.

ફળ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ જવું.

ફલ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ફળવું સફળ

થવું.

ફલગ્રહિ પુ. સ્ત્રી. ન. ફળ લેનાર

અથવા જેને અમૂક કૃત્યથી નફો

મળ્યો હોય તે.

ફલમૂલાદિ પુ. સ્ત્રી. ન. (મૂલ

મૂળ) ફળ, મુળ, અને બીજી

ચીજો.

ફૂત્કાર પુ. ડસકાં ભરવાં તે.

વ.

વટુ પુ. છોકરો.

વત અ. આશ્ચર્ય, ખેદ વિગેરે

સૂચવે છે.

વન્ધ્ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ બાંધવું,

ચોંટાડવું, જડવું.

વન્ધન ન. કબજો, કેદ.

વલ ન. સૈન્ય

વહિરુપાધિ પુ. (જપાધિ પુ. ધર્મ,

વિશેષ ગુણ, આસપાસની અથવા

વિટલાયલી બાબતો) બાહ્યગુણો,

બાહ્યહેતુ.

વહિસ્ અ બહાર.

વહુ ક્રિ. વિ. ધણું.

વહુવિવ પુ. સ્ત્રી. ન. ધણા પ્રકારનું.

વાળજાલ ન. (જાલ ન. સમૂહ)

અમ્ ૧ અને ૪ ગ. પરસ્મૈં

ભમવું, ફરવું,

અસ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં અને આત્મનેં

સેકવું, બાળવું.

આજ્ ૧ ગ. આત્મનેં પ્રકાશવું.

આશ્ ૧ ગ. આત્મનેં પ્રકાશવું.

ઞૂ સ્ત્રી. આંખનાં ભવાં.

મ્લાશ્ ૧ ગ. આત્મનેં પ્રકાશવું.

મ

મઘવન્ પુ. ધન્વિનું નામ છે.

મઙ્ગલ ન. કલ્યાણ, ઉદય, પવિત્ર
વસ્તુ, શુભકારક સીજ.

મઙ્ગલકાલ પુ. (મઙ્ગલ ન. અને
કાલ વપ્ત) શુભસમય.

મઙ્ગલપ્રદીપ પુ. માંગલિક દીવો.

મઞ્જુ પુ. સ્ત્રી. ન. પ્રિય, મધુર.

મળ્ડન ન. અલંકાર, ભુષણ.

મળ્ડપ પુ. માંગલિક પ્રસંગે ઉભો
કીધેલો માંડવો.

મળ્ડલ ન. વર્તુળ, ગોળ.

મત ન. અભિપ્રાય, સલાહ, ઉપદેશ.

મત્ત મદ્નો ભૂ. કૃ. મદ ચઢેલો.

મથિન્ પુ. રવૈ.

મદ્યે ક્રિ. વિ. મારે માટે.

મથ ન. દારૂ.

મધુપર્ક પુ. આવેલા અતિથિને
મધ, દહીં વગેરેનું અર્પણ.

મધુરમ્ ક્રિ. વિ. મધુર રીતે,
મધુરાઈથી.

મધુલિહ્ પુ. માખી.

મધ્યમ પુ. સ્ત્રી. ન. વચ્ચું; ન.
કમ્મર.

મધ્યાહ્ન પુ. (મધ્ય વચ્ચે, અને
અહન્ ન. દિવસ) બપોર.

મન્ અવ જોડે, અવગણના કરવી.

મનસ્વિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. બુદ્ધિમાન.

મનુજ પુ. માણસ.

મનુજન્મન્ પુ. (મનુ પુ. મનુષ્યના
મૂળ પુરૂષોમાંનો એક) મનુષ્ય
ઉત્પન્ન થયેલો મનુષ્ય

મનોરથ પુ. ઇચ્છા.

મન્ ૧૦ ગ. આત્મનેં શુભ
વિચાર કરવો, મસલત કરવી.

મન્ત્રાક્ષર ન. મન્ત્ર અથવા વૈદિક
કવિતાનો બોલ.

મન્થ ૯ ગ. પરસ્મૈં દોવું, વલોવવું.

મન્દતા સ્ત્રી. મન્દપણું, સુસ્તિ,
કરમાયત્રી સ્થિતિ.

મન્દમાગ્યતા સ્ત્રી. (મન્દ જડ,
માગ્ય નસીય, મન્દમાગ્ય કમનસી-
યવાન) કમનસીય, હુદ્દૈ.

મય પુ. એક શિષ્યીનું નામ છે.

મયૂર્ખ પુ. કિરણ.

મરાલી સ્ત્રી. હંસી.

મરુત પુ. દેવ.

મરુત પુ. એક રાજાનું નામ છે.

મરુતસુત પુ. પવનનો પુત્ર, માર્તિ,
હનુમાન.

મર્યાદા સ્ત્રી. ૬૬.

મસ્જુ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ ડુઅવું.

મસ્તક પુ ન. માથું.

મહત્ ન. તેજ, મોટાઈ.

મહત્ત્વ ન. મોટાઈ, પ્રભાવ.

મહાજ પુ. મોટો બકરો.

મહાજવ પુ. સ્ત્રી. ન. (મહત્ મોટો
અને જવ પુ. વેગ) મોટા વેગવાળું.

મહાનુભાવ પુ. સ્ત્રી. ન. કુલીન.

મહાભિષેક પુ. (મહત્ પુ. સ્ત્રી. ન.
મોટું અને અભિષેક પુ. પાણી
છાંટવું, જેમકે રાજા ગાદીપર
જેસે ત્યારે તેના માથા પર પાણી
છાંટે છે તેમ) મોટો રાજ્યાભિષેક.

મહારાજ પુ. મોટો રાજા.

મહાર્હ પુ. સ્ત્રી. ન. ઘણી યોગ્યતા
અથવા કિમ્મતવાળું.

મહાર્હશયનોચિત પુ. સ્ત્રી. ન. (મહાર્હ,
શયન ન. પથારી, યચિત પુ. સ્ત્રી.
ન. યોગ્ય, ટેવાયલું) કીમતી પથારી
પર શયન કરવાને ટેવાયલું.

મહાશ્વેતા સ્ત્રી. એક ગન્ધર્વની
છોકરીનું નામ છે.

મહોક્ષ પુ. (અક્ષન્ પુ. આખલો)
મોટો આખલો, મોટો બળદ.

મહોદધિ પુ. મોટો સમુદ્ર.

મહોપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. ધણું
ઉપકારી, ધણું આભારી.

મા ૩ ગ. આત્મને૦ માપવું.

માન પુ. માન, મગરૂખી, ગર્વિષ્ટપાણું.

માનવ પુ. માણસ

માનવરાક્ષસ પુ. મનુષ્યરૂપી રાક્ષસ.

માનુષ્યક ન. મનુષ્ય જાતિ.

માનોવ્રતિ સ્ત્રી. (માન પુ. આખર)
માનની મોટાઈ, ધણું માન,
પ્રૌઢ સ્વમાન.

મામક પુ. સ્ત્રી. ન. માંસ.

માયા સ્ત્રી. ઈન્દ્રજાળ, જાદુવિદ્યા,
ફસાવવાની યુક્તિ.

મારુત પુ. પવન.

મારુતાત્મજ પુ. મરુતોનો પુત્ર,
મારુતિ, હનુમાન.

માલકાર પુ. માળી.

માલિન્ય ન. અંધારું, મલિનપણું.

માલ્યવત્ પુ. રાક્ષસનું નામ છે.

એ રાવણનો માતામહ હતો.

માંસ } ન. માંસ.

માસ્ પુ. મહિતો.

મિથઃ ક્રિ. વિ. પરસ્પર, સાથે.

મિથુન ન. જોડું, યુગ્મ.

મિથ્યા ક્રિ. વિ. ફેગટ.

મી ૯ ગ. પરસ્મૈં ને આત્મનેં
નાશ કરવો.

મુકુટજ્યોત્સ્નાજલ ન. (મુકુટ ન.
મુગટ) મુગટના પ્રકાશરૂપી પાણી.

મુક્તકેશી સ્ત્રી. છુટા અને વિખરાયલા
વાળવાળી.

મુક્તા } મોતી.
મૌક્તિક }

મુક્ષરતા સ્ત્રી. વાચાળપણું.

મુખોચ્છ્વાસગન્ધ પુ. (ઉચ્છ્વાસ પુ.
શ્વાસ લેવો તે, ગન્ધ પુ. સુવાસ,
પીમળ) મુખના શ્વાસની સુગન્ધ.

મુગ્ધાકૃતિ પુ. સ્ત્રી. ન. રમણીય
આકૃતિવાળું.

મુર પુ. વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણના
શત્રુતું નામ છે.

મુષ્ ૯ ગ. પરસ્મૈં ચોરવું.

મુહ્ પ્ર જોડે, મૂર્છા પામવી, મોહ
પામવો.

મૂકભાવ પુ. મુંગાપણું.

મૂર્છ ૧ ગ. પરસ્મૈં મૂર્છા પામવી.

મૂર્ધન્ પુ. માથું.

મૂલ ન. પાથો.

મૂષક પુ. ઉંદર; મૂષકરાજ પુ.
ઉંદરનો રાજા.

મૃગ્ ૧૦ ગ. આત્મનેં શોધવું,
ખોળવું.

મૃગતણ્ણિકા સ્ત્રી. મૃગજળ.

મૃગયા સ્ત્રી. શીકાર.

મૃગાનુસારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. મૃગની
પાછળ જનારું.

મૃજ્ ૨ ગ. પરસ્મૈં અને ૧૦
ગ. લોહોવું, માજવું, લુછી
નાખવું, સાફ કરવું; પ્ર+મૃજ્ સાફ
કરવું; સમ્+મૃજ્ વાળવું.

મૃણાલ પુ. ન. કમળના છોડનો ઢાંડો.

મૃદ્ ૯ ગ. પરસ્મૈં ખાડવું, ચૂરે-
ચૂરા કરવા

મૃષા અવ્યય. ફેગટ.

મેઘંલા સ્ત્રી. કમરપટો.

મેઘ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. બળિદાન કરવા
ચોગ્ય અથવા બળિદાન કરવા
નીમેલું.

મેનકા સ્ત્રી. એક અપ્સરાતું નામ છે.

મૈથિલી સ્ત્રી. મિથિલા દેશના
રાજાની પુત્રી, સીતા.

મોહ પુ. મૂર્ખાઈ, મોહ.

મૌન ન. મુંગાપણું.

મૌર્ખ્ય ન. મૂર્ખાઈ.

મ્ના ૧. ગ. પરસ્મૈં મનન કરવું,
વારંવાર કહેવું, સમ્+આ+મ્ના વારંવાર.

કહેવું, પરંપરાથી ચાલતી રીત
પ્રમાણે પકન કરવું, નિયમ કરવો.
મ્લેચ્છ પુ. મલેછ.
મ્લૈ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ થાકી જવું,
ગ્લાનિ પામવી.

ચ

ચજમાન પુ. યજ કરનાર.
ચજ્ઞ પુ. યાગ.
ચજ્ઞક્રતુ પુ. યજ સંબંધી કૃતનો ભાગ.
ચજ્ઞમણ્ડપ પુ. યજ કરવા તૈયાર
કરેલો માંડવો.
ચજ્ઞવર્મન પુ. વિશેષનામ છે.
ચજ્ઞિય પુ. સ્ત્રી. ન. યજસંબંધી.
ચત્ સમ્ જોડે, પ્રયત્ન કરવો, લઢવું.
ચત્ક્રતે અ. જોને માટે, જોને લીધે.
ચત્નતઃ ક્રિ. વિ. યત્નથી.
ચથાવિધિ ક્રિ. વિ. ધર્મશાસ્ત્રમાં
કહેલા નિયમ પ્રમાણે.
ચથેષ્ટમ ક્રિ. વિ. ઇચ્છાને અનુ-
સરીને, મન સંતોષે તેવી રીતે,
મનમાન્યું.
ચમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ કબજામાં
રાખવું.
ચમ પુ. જમ રાજા, અન્તક.
ચમુના સ્ત્રી. જમના નદી.
ચયી પુ. માર્ગ.

ચસ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ યત્ન કરવો,
પ્રત્યચ્ કોશીશ કરવી.
ચા ૨. ગ. પરસ્મૈ૦ જવું; વિ+નિસ્
+ચા જતા રહેવું.
ચાવજીવેન ક્રિ. વિ. જીવે ત્યાં સુધી,
જીવન પર્યન્ત.
ચાવદ્ ક્રિ. વિ. જ્યાં સુધી.
ચુ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ જોડવું.
ચુગ ન. જોડું; વાસોચુગ ન. લુગડાનો
જોડો.
ચુગ પુ. ન. જુસરી, જોત.
ચુગાન્તર ન. (ચુગ કાળ. કૃત,
ત્રેતા ઇત્યાદિ. અન્તર બીજો)
બીજોચુગ અથવા કાળ.
ચુજ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ અને ૧૦
ગ. જોડવું; નિ+ચુજ્ નિમવું.
ચુજ્ ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
જોડવું; અનુ+ચુજ્ સવાલ પુછવો,
ઉદ્+ચુજ્ કોશીશ કરવી, ઉઘોગ
કરવો; નિ+ચુજ્ નિમવું.
ચુજ્ ૪ ગ. આત્મને૦ મનોવૃત્તિ
વશ કરવી, કબજામાં રાખવી.
ચુજ્ વિ જોડે, (કર્મણિ પ્રયોગમાં)
જૂદા પડવું, વિયોગ થવો.
ચુધ્ સ્ત્રી. યુદ્ધ, લડાઈ.
ચુવતિ સ્ત્રી. જુવાન સ્ત્રી.
ચુવન્ પુ. જુવાન.

યૂથ પુ. યજ્ઞકર્મમાં પશુ બાંધવાનો
બીલો.

યૂરોપીય પુ. સ્ત્રી ન. યુરોપ ખંડને
લગતું.

યોજિતવત્ત યુજ્ નો પ્રેરક કર્તાર
ભૂ કૃ. જોડાવનાર

યોધસમાજ પુ. (યોધ પુ. જોધો
સમાજ પુ. ટોળું) જોધાઓનું
ટોળું, સૈન્ય.

યૌવન ન. જુવાની.

ર.

રક્ત ન. રૂધિર, લોહી.

રક્ત પુ. મોટો સમારભ થવાની
જગ્યા, નાટકસ્થળ, રંગભૂમિ,
સભા.

રક્તાગત પુ. સ્ત્રી. ન. સભામાં
આવેલું, રંગમંડપમાં આવેલું.

રત્ન વિ જોડે, રચવું, કરવું.

રજ્જુ સ્ત્રી. દોરડું.

રણ ન લડાઈ, લડાઈ કરવાની
જગ્યા, યુદ્ધભૂમિ.

રત્તિ સ્ત્રી. પ્રીતિ.

રઘ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ ધ્વજ કરવી.

રમસ પુ. ઉતાવળ, અવિચારીપણું.

રમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ઉપ જોડે,
મરવું; વિનમ્ અટકવું.

રમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. રમણીય.

રશ્મિવત્ત પુ. (રશ્મિ પુ. કિરણ) સૂર્ય-
રસ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ખૂમ પાડવી.

રહ્ ૧૦ ગ. છોડવું.

રહસ્ ન. ગુપ્તપણું, એકાન્તપણું,
છુપી વાત; કિ. વિ. છુપી રીતે,
ગુપ્તપણે.

રહિત પુ. સ્ત્રી. ન. વિનાનું.

રા ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ આપવું.

રાઘવ પુ. રઘુનો વંશજ.

રાજ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
વિ જોડે, પ્રકાશવું.

રાજક ન. રાજસમૂહ, સધળા
રાજાઓ.

રાજકુલ ન. (રાજન્ પુ. અને કુલ
ન. ઘર, મહેલ) રાજમહેલ.

રાજસૂય પુ એક જાતનો યજ્ઞ છે.
એ રાજાઓ કરે છે.

રાઘ્ આ જોડે, પ્રેરક. આરાધના
કરવી, સંતુષ્ટ કરવું.

રામભાર્યા સ્ત્રી. રામની સ્ત્રી.

રામાદિ પુ. (રામ વિશેષનામ છે,
અને આદિ આરંભ) રામ
વિગેરે, રામ અને બીજા પુરુષો.

રાષ્ટ્ર ન. રાજ્ય, પ્રજા.

રિક્થ ન. દ્રવ્ય, સંપત્તિ.

રિચ્ ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
ખાલી કરવું.

રુ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ શબ્દ કરવો,
 ખૂમ પાડવી, શોર કરવો.
 રુક્ષ પુ. સ્ત્રી. ન. પર્ષ.
 રુચિકર પુ સ્ત્રી. ન. રૂચે એવું,
 ગમે એવું.
 રુચિર પુ. સ્ત્રી. ન. સુન્દર, મનોહર.
 રુદ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ રડવું, શોક
 કરવો, રદન કરવું.
 રુદ્ર પુ. શિવનું નામ છે.
 રુધ્ ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
 અટકાવવું, ઘેરો ધાલવો.
 રુરુ પુ. પુરુષનું નામ છે.
 રૂપ સ્ત્રી. ક્રોધ.
 રુઠ્ અધિ જોડે, ચઢવું.
 રૂપ ન. આકાર.
 રેણુ પુ. ધૂળ.
 રૈ પુ. ધન.
 રોગ પુ. રોગ, મંદવાડ, માંદગી.
 રોદસી ન. (દ્વિ. વ.માં વપરાય છે)
 આકાશ અને પૃથ્વી.
 રોઘસ્ ન. કિનારો, તટ, તીર.
 રોહિત પુ. હરિશ્ચન્દ્રના પુત્રનું
 નામ છે.

લ

લક્ષ્મી સ્ત્રી. સંપત્તિની દેવી, શાભા,
 વૈભવ.
 લગુડ પુ. લાકડી, સોટી.

લઘુ પુ. સ્ત્રી. ન. નાનું.
 લઘુલઘુ ક્રિ. વિ. વેહેલાં.
 લઙ્ ૧ ગ. અતે ૧૦ ગ. પરસ્મૈ૦
 ને આત્મને૦ જવું; ઉદ્ + લઙ્
 તોડવું, ઉલ્લંઘન કરવું.
 લપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ પ્ર જોડે, ખોલવું,
 બખડવું; વિ + લપ્ શોક કરવો,
 વિલાપ કરવો.
 લમ્ આ જોડે, અમુક પ્રાણીને
 બળિદાન કરવા મેળવવું અથવા
 નક્કી કરવું.
 લમ્ ૧ ગ. આત્મને૦ અવ જોડે,
 આધાર રાખવો
 લષ્ ૧ ગ. અતે ૪ ગ. પરસ્મૈ૦
 ધ્વિજીવું, અભિ + લષ્ અભિલાષ
 કરવો, લોભ કરવો, તૃષ્ણા કરવી.
 લા ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ આપવું અથવા
 લાભ પુ. પ્રાપ્તિ, ફાયદો. [લેવું.
 લાલન ન. લાડ.
 લાવણ્ય ન. ખુબસુરતી, રમણીયતા,
 સૌન્દર્ય.
 લિપ્ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ અતે આત્મને૦
 લેપ કરવો, ચોપડવું.
 લિહ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦
 ચાટવું.
 લી ૪ ગ. આત્મને૦ સજ્જડ
 ચોંટવું અથવા વળગવું, લીન થવું.
 ગરક થવું, પીગળવું.

લી ૯ ગ. પરસ્મૈં પીગળવું, લીન
થવું, વિનલી પીગળવું.

લીન લીનો ભૂ. કૃ. ગુપ્ત થયલું,
દૂપું થયલું.

લુટ્ ૧ ગ. આત્મનેં જતમીન ઉપર
આગોટવું.

લુપ્ ૪ ગ. પરસ્મૈં નાશ પામવું,
ગુપ્ત થવું, અદૃષ્ટ થવું, અસોપ થવું.

લુપ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં ને આત્મનેં
લક્ષ્યેવું, ચોરવું, લૂટવું, છિનવી લેવું.

લુચ્ચક પુ. શિકારી, પારધી.

લૃ ૯ ગ. પરસ્મૈં ને આત્મનેં
કાપવું, કાપી નાખવું.

લેખા સ્ત્રી. લીટી.

લોક ૧ ગ. આત્મનેં અને ૧૦ ગ.

અવ જોડે, જોવું, અવલોકન કરવું.

લોકત્રયપતિ પુ. (ત્રય ન. ત્રણ
વસ્તુનો સમૂહ, પતિ પુ. ધણી)
ત્રણ લોક, એટલે પૃથ્વી, સ્વર્ગ
અને પાતાળનો ધણી.

લોકવાદ પુ. લોકોની નિન્દા.

લોકાન્તર્ગમ ન. (અન્યો લોકઃ
લોકાન્તર્ગમ) બીજી દુનિયા.

લોકાપવાદ પુ. લોકોએ કીધેલી
નિન્દા, દુષ્ટકીર્તિ.

લોચન ન. આંખ, નેત્ર.

લોમન્ ન. વાળ.

લોમશ પુ. ઋષિનું નામ છે.

લોલ પુ. સ્ત્રી. ન. ચંચળ, ચપળ,
અસ્થિર.

લોહવન્ધ પુ. (લોહ પુ. ન. લોહું,
વન્ધ પુ. બેડી) લોહાની બેડી.

વ

વક્ત્રા પુ. (બ. વ.માં વપરાય છે)
એક દેશનું અથવા તે દેશના
લોકોનું નામ છે.

વચ્ આશિષમ્ જોડે, આશીર્વાદ દેવો.

વચ્ પ્રતિ જોડે, જવાબ દેવો. પ્રત્યુ-
ત્તર દેવો, પ્રતિવચન આપવું.

વજ્ર પુ. ન. વજ્રજર, ધણો કઠણ
પથ્થર.

વઙ્ચ ૧૦ ગ. આત્મનેં ઠગવું.

વટવૃક્ષ પુ. વડનું ઝાડ.

વટવાનલ પુ. વડવાળિ, એ સમુદ્રમાં
રહે છે એમ કહેપેલું છે.

વણિગજન પુ. (વણિજ્ પુ. વાણીઓ)

વત્સતરી સ્ત્રી. વાછરડી. [વેપારીઓ.

વત્સા સ્ત્રા. વહાલી, છોકરી.

વધક્રમ પુ. મારવાની રીત.

વધસ્તમ્મ પુ. (વધ મારવું, અને
સ્તમ્મ પુ. થાંભલો) ફાંસી દેવાનું
લાકડું.

વન્ ૮ ગ. આત્મને૦ માગવું.
 વન્દિતવ્ય વન્દનો વિધ્યર્થ કૃ.
 નમસ્કાર કરવાને ચોગ્ય.
 વન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. વનમાં ઉપજેલું,
 વનમાં રહેલું.
 વપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ તે આત્મને૦
 કાતરવું, કાપવું, વાવવું; નિર્નવપ્
 બળિદાન આપવું, અર્પણ કરવું.
 વપુસ્ ન. શરીર.
 વમ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ વમન કરવું,
 ઉલટી થવી.
 વર્ ૧૦ ગ. પસંદ કરવું.
 વરુણ પુ. પાણી અથવા સમુદ્રનો
 દેવ, જલદેવ.
 વર્મન્ ન. અપ્પતર, કવચ.
 વર્ષણ ન. વરસવું તે, વૃષ્ટિ.
 વર્ષામૂ પુ. દેડકો.
 વલ્ ૧ ગ. આત્મને૦ ઢાંકવું.
 વલ્મીક પુ ન. કાડીઓએ રહે-
 વાને માટે કાઢેલી ટેકરી.
 વગ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ઇચ્છવું,
 પ્રકાશવું.
 વપટ્કાર પુ. અગ્નિમાં બળિદાન
 નાખતી વખતે વૌષટ્ શબ્દવું
 ઉચ્ચારણ; એને દેવતા ગણે છે.

વસ્ ૨ ગ. આત્મને૦ પેહેરવું;
 નિન્નવસ્ પ્રેરક, પોશાક પહેરવો.
 વસન ન. કપડું, લુગડું.
 વસન્તસેનાઘાતક પુ. (વસન્તસેના
 સ્ત્રી. સ્ત્રીનું નામ છે, અને ઘાતક
 પુ. નાશ કરનાર) વસન્તસેનાનો
 મારનાર.
 વસા સ્ત્રી. ચરખી.
 વસુધા સ્ત્રી. પૃથ્વી.
 વસ્તુજાત ન. (વસ્તુ ન. અને જાત
 ન. સમૂહ) વસ્તુનો સમૂહ.
 વહ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ તે આત્મને૦
 બા બોરે, બાનાર.
 વતિ ૩૦ આત્મ.
 વા ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ વાસું.
 વાચ્યતા સ્ત્રી. નિવંધતા, કપાલ
 દેવાલાયકપણું.
 વાપય વા નો પ્રેરકબોધ, તિર્ બોડે,
 હોલવવું, યુગવવું.
 વારંવારમ્ ક્રિ. વિ. વારંવારે.
 વારિદ પુ. મેઘ, જલદ, (પાણી
 આપનાર) વાહણું.
 વાલિપુત્ર પુ. વાલિનો છોકરો,
 વાનરોમાં મુખ્ય.
 વાલ્મીકિ પુ. ઋષિનું નામ છે.
 વાસર પુ. ન. દિવસ, વાર.
 પુ. ઇન્દ્ર.

વાસિષ્ઠ પુ. વસિષ્ઠનો વંશજ.

વિકચ પુ. સ્ત્રી. ન. ખીલેલું,
પ્રપ્તલિલત, વિકસેલું.

વિક્રાન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. પરાક્રમી,
શૌર્યવાન.

વિચાર્યમાન (વિ પૂર્વક ચર્ 'જવું'
નો પ્રેરક કર્મણિ વર્તમાન કૃ.)
વિચારાતું.

વિચિત્ર પુ. સ્ત્રી. ન. અદ્ભુત,
નવાઈ જેવું.

વિચ્છ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ જવું, પાસે
જવું.

વિજ્ ૧ ગ. આત્મને૦ અને ૭ ગ.
પરસ્મૈ૦ ઉદ્ જોડે, કાંપવું, ખીવું,
કંટાળવું.

વિજ્ ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦
જૂઠું પાડવું, મિત્ર કરવું. વિ+વિજ્.

વિઙ્મ્બ ૧૦ ગ. મચડવું, મશ્કરી
કરવી.

વિત્તવત પુ. સ્ત્રી. ન. પૈસાવાળું.

વિતૃષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. (વિ વિના
અને તૃષ્ણા સ્ત્રી. ઇચ્છા, તરસ)
ઈચ્છારહિત.

વિદ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ જાણવું.

વિદ્ ૭ ગ. આત્મને૦ દલીલ કરવી,
તકરાર કરવી.

વિદ્ પ્રેરક નિ જોડે, આપવા માંડવું,
અર્પણ કરવું, ખચર કરવી.

વિદર્ભ પુ. (ખ. વ.માં વપરાય છે)
દેશનું નામ છે, વરાડ પ્રાંત.

વિદેશગમન ન. (વિદેશ પુ. પરદેશ)
પરદેશ જવું તે.

વિદેહ પુ. દેશનું નામ છે. (ખ.
વ.માં વપરાય છે.)

વિદ્ધ વ્યધ્નો કર્મણિ ભૂ. કૃ. વિંધેલું,
ધાયલ થયલું.

વિદ્યા સ્ત્રી. વિદ્યા.

વિદ્વસ્ વિદ્ 'જાણવું'નો વર્તમાન
કૃ. જાણતું, જાણનાર.

વિદ્વિષ્ પુ. શત્રુ.

વિદ્યાત પુ. સરજનહાર, સૃષ્ટિકર્તા
બ્રહ્મદેવ, દેવ.

વિનષ્ટ વિનશ્નો ભૂ. કૃ. નાશ
પામેલું.

વિપાશ પુ. બન્ધન, પાશ.

વિપિન ન. વન.

વિપ્ર પુ. બ્રાહ્મણ.

વિબુદ્ધ પુ. દેવ.

વિમજ્ઞ પુ. નાશ.

વિમાણક પુ. ઋષિનું નામ છે.

વિમૂત્તિ સ્ત્રી. સંપત્તિ, ઉદય, પ્રભાવ,
મહત્ત્વ.

વિમત્તિતા સ્ત્રી. બુદ્ધિનો અભાવ.

વિમુખ પુ. સ્ત્રી. ન. (જેનું મ્હોં ફેરવેલું છે તે) આડા મુખવાળો, પ્રતિકૂલ.

વિરહિત પુ. સ્ત્રી. ન. જૂઠું પાડેલું.

વિરોધ પુ. સામાપણું, ઉલટાપણું.

અવિરોધ પુ. મળતાપણું.

વિલસિત ન. કીડા, ખેલ, વિલાસ.

વિલુપ્ત વિનલુપ્તો ભૂ. કૃ. નાશ પામેલું.

વિવાહવિધિ પુ. (વિવાહ પુ. લગ્ન,

અને વિધિ પુ. ક્રિયા) લગ્નક્રિયા.

વિવિધ પુ. સ્ત્રી. ન. જુદાજુદા પ્રકારનું.

વિશ્ સમ્+આ જોડે, પ્રવેશ કરવો, દાખલ થવું.

વિશ્ પુ. હિંદુઓના ચાર વર્ણો (બ્રાહ્મણ. ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર)માં ત્રીજો વર્ણ; સ્ત્રી. રૈયત, લોકો.

વિશસિત પુ. કતલ કરનાર.

વિશિષ્ઠ પુ. બાણ.

વિશિષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. આખરહાર (માણસો).

વિશ્રુત પુ. સ્ત્રી. ન. (વિ+શ્રુતો કર્મણિ ભૂ. કૃ.) વખણાયલું, પ્રખ્યાત.

વિશ્વતઃ ક્રિ. વિ. સર્વદિશાએ.

વિશ્વનાથ પુ. જગન્નાથ, ઈશ્વર.

વિશ્વપા પુ. સર્વનો રક્ષક, ઈશ્વર.

વિશ્વવાહ પુ. જગતનો રક્ષક અથવા આશ્રય.

વિશ્વસનીયતા સ્ત્રી. વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે એવી શક્તિ.

વિશ્વસજ્ પુ. સ્ત્રષ્ટા, બ્રહ્મદેવ.

વિશ્વાવસુ પુ. ગન્ધર્વનું નામ છે.

વિશ્વેદેવાઃ પુ. (ખ. વ. માં વપરાય છે) સર્વે દેવો.

વિષ્ ૩ ગ. પરસ્મૈં ને આત્મનેં ચારે તરફ ફરી વળવું, ઘેરી લેવું.

વિષય પુ. ઇન્દ્રિય સુખ આપનાર પદાર્થો.

વિષાણ પુ. ન. શીંગડું.

વિષ્ટપહારિન્ પુ. દેવપુરુષોને સુખ આપનાર, વિષ્ણુ.

વિષ્ણુશર્મન્ પુ. વિશેષનામ છે.

વિસ્તરતઃ ક્રિ. વિ. વિસ્તારથી, તપસીલવાર.

વિસ્તાર પુ. ફેલાવો.

વિસ્મય પુ. અન્યંબો, આશ્ચર્ય.

વિહત પુ. સ્ત્રી. ન. વિદ્ધિત, જેમાં અડચણ આવેલી એવું.

વિહાય (વિ પૂર્વક હા “લાગ કરવો” નો અવ્યય ભૂ. કૃ.) લાગ કરીને, તળને.

વિહિત વિ+ધો નો કર્મણિ ભૂ કૃ.
શાસ્ત્રમાં વિધાન કરેલું, ધર્મ
શાસ્ત્રમાં કહેલું, શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ.

વિહીન પુ. સ્ત્રી. ન. વિનાનું,
વિરહિત.

વિક્કલ પુ. સ્ત્રી. ન. ગભરાયેલું,
બેઆકળું થયેલું, પીડિત.

વીરસ પુ. યુદ્ધોત્સાહ, શૃંગારાદિ
નવ રસમાંનો એક.

વીરવહ્નિની સ્ત્રી. (વહ્નિની સ્ત્રી.
લશ્કર, સેના) વીરોની અથવા
યોદ્ધાઓની સેના.

વૃવૃષ્ પુ. સ્ત્રી. ન. વરવાને ઇચ્છનાર.
વૃ ૫ ગ. પરસ્મૈં આત્મનેં હાંકવું;
અપ+આ+વૃ ઉધાડવું; આ+વૃ કળ-
નમાં રાખવું, દાખવું; વિ+વૃ સમ-
જાવવું, વિવરણ કરવું; સમ+વૃ
બંધ કરવું.

વૃ ૧૦ ગ. નિ જોડે, સામા થવું,
પ્રતિબંધ કરવો, કોઈપણ વાતની
વિરુદ્ધ અથવા તે ન કરવા
સમજાવવું

વૃક્ષમૂલ ન (વૃક્ષ પુ. ઝાડ, અને
મૂલ ન. મૂળીઈ) ઝાડનું મૂળ.

વૃજ્ઞ ૧ ગ. અને ૭ ગ. પરસ્મૈં,
૨ ગ. આત્મનેં અને ૧૦ ગ.

હર રહેવું

વૃજિન પુ. દુષ્ટ મનુષ્ય.

વૃત્ત અતિ જોડે, જતા રહેવું; આ+વૃત્ત
વિટલાવું, પાછા ફરવું.

વૃત્ત પ્ર જોડે, (પ્રેરકભેદમાં) પ્રવ-
ર્તાવવું, દાખવ કરવું, ચાલવું કરવું.

વૃત્ત ન. બનાવ.

વૃત્તાન્ત પુ. બનાવ, હેવાલ, ઈતિ-
હાસ.

વૃત્તાન્તશ્રવણ ન. (વૃત્તાન્ત, શ્રવણ
ન. સાંભળવું તે) ઈતિહાસ
અથવા બનેલી વાત સાંભળવી તે.

વૃત્તિ સ્ત્રી. આજીવિકા, ગુજરાન.

વૃત્રહ્ન પુ. વૃત્રનો મારનાર, ઇન્દ્ર.
વૃયા ક્રિ. વિ. ફેગટ, વ્યર્થ.

વૃદ્ધ પુ. સ્ત્રી. ન. ધરડું.

વૃદ્ધિ સ્ત્રી. ઉદય

વૃશ્ચિક પુ વિષુ.

વૃષ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં વરસાવવું,
વૃષ્ટિ કરવી, રેડવું, ધારપાડવી.

વૃષલ પુ. શૂદ્ર, પાપી, વહી ગયેલું
માણસ.

વૃષ્ટિ સ્ત્રી. વરસાદ.

વૃ ૯ ગ. પરસ્મૈં આત્મનેં વરવું
પસંદ કરવું.

વેગ પુ. ઝડપ, વેગ, ગતિ.

વેગિ-વેગી સ્ત્રી. ગુંથેલા વાળ, કપરી.

વેણ સ્ત્રી. વાંસ.

વેદના સ્ત્રી. દુઃખ, પીડા.

વેશ } પુ. પોશાક.
વેષ }

વૈ અ. પાદપુરણાર્થક.

વૈકલ્પ્ય ન. વેદના, પીડા.

વૈદગ્ધ્ય ન. ચતુરાઈ.

વૈદિક પુ. સ્ત્રી. ન. વેદ સંબંધી.

વૈધસ પુ. વેધસરનો પુત્ર.

વૈયાકરણ પુ. વ્યાકરણ જ્ઞાણનર.

વૈષમ્ય ન. સંકટ, વિપત્તિ.

વ્યક્ત વિ+અજ્ઞનો ભૂ. કૃ; ખુલું,
સ્પષ્ટ, ઉઘાડું.

વ્યતિરેક પુ. આતલ મૂકવું તે,
અભાવ,

વ્યથિત વ્યથ્નો ભૂ. કૃ. પીડિત.

વ્યથ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ ભોકવું,
વિંધવું, ધાયલ કરવું.

વ્યય પુ. ખરચ.

વ્યાકરણ ન. વ્યાકરણ.

વ્યાધિત પુ. સ્ત્રી. ન માંદું, રોગી.

વ્યાલ પુ. ગાંડો હાથી.

વ્યાસ પુ. મહાભારતનો પ્રસિદ્ધ
રચનાર, ઋષિનું નામ છે.

વ્રતરુચિ પુ. સ્ત્રી. ન. જેને વરત
અથવા નિયમો આચરવાની હોંસ
હોય તે.

વ્રથ્ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ કાપણી કરવી,
કાડવું.

વ્રીહા સ્ત્રી. લજ્જા, શરમ.

શ

શંસ્ ૧ ગ. આત્મને૦ આ જોડે,

આશા રાખવી, ઉમેદ રાખવી.

શક્ ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ શકવું,

શક્તિમાન થવું.

શકટ પુ. ન. ગાડું.

શકન્ ન. છાણ.

શકુન્તલા સ્ત્રી. દુષ્યન્ત રાજાની સ્ત્રી.

શક્ય પુ. સ્ત્રી. ન. બની શકે એવું.

શક્ત પુ. ઈન્દ્રનું નામ છે.

શક્તજિત પુ. શક અથવા ઈન્દ્રનો
જીતનાર, રાવણનો પુત્ર.

શક્ષાધ્મા પુ. શંખ વગાડનાર.

શટ્ ૧૦ ગ. પરસ્મૈ૦ ઠગવું.

શન્નિપત્તિ પુ. (શન્ની એટલે ઈન્દ્રાણી)
ઈન્દ્ર.

શતાયુસ્ પુ. સ્ત્રી. ન. સો વર્ષ.
જીવનાર.

શત્રુતસ્ ક્રિ. વિ. શત્રુથી.

શદ્ ૧ ગ. નાશ પામવું, ક્ષીણ
થવું.

શનૈઃ ક્રિ. વિ. ધીમે ધીમે.

શપ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦

શાપ દેવો; શપ્તવા અવ્યય ભૂ. કૃ.

શદ્ધ પુ. અવાજ, શબ્દ.

શમ્ અ. સુખ, કલ્યાણ.

શરણાર્થિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. આશ્રય
શોધનાર.

શરમણ્ડપ પુ. ન. બાણોનો બનાવેલો
માંડવો.

શરાવ પુ. એક જાતનું વાસણ છે.

શરીરિન્ પુ. સ્ત્રી. ન. શરીરવાળું;
પુ. મનુષ્ય દેહધારી.

શર્વરીશ પુ. (શર્વરી સ્ત્રી. રાત્રી)
રાત્રીનો સ્વામી, ચન્દ્ર.

શશ પુ. સસલું.

શશાઙ્ક પુ. ચન્દ્ર.

શશ્વત્ ક્રિ. વિ. હમેશાં

શસ્ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ વિ જોડે, મારવું,
નાશ કરવો.

શસ્ત્રવિદ્યા (શસ્ત્ર અને વિદ્યા)
લડાઈની વિદ્યા.

શસ્ત્રસપાત પુ. (શસ્ત્ર, સંપાત પુ.
પડવું તે) શસ્ત્રપ્રહાર.

શસ્ત્રાસ્ત્ર ન. સર્વ પ્રકારના હથેયાર.

શાક પુ. શાક, ભાજીપાકો.

શાપ પુ. શ્રાપ.

શાવક પુ. પશુનું બચ્ચું.

શાસ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ રાજ કરવું,
નિયમમાં મૂકવું, શિક્ષણ આપવું.

શાસ્ત્રપ્રતિષેધ પુ. (શાસ્ત્ર ન. ધર્મ-
શાસ્ત્ર અને પ્રતિષેધ પુ. અટકાવ)
ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલો પ્રતિબંધ.

શિશિન્ પુ. મોર.

શિરસ્ ન. માથું

શિરીષ ન. એક જાતનું પુષ્પ.

શિલાસંઘાત પુ. પથ્થરનો ઢગલો.

શિષ્ ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ પૃથક્ કરવું;
વિ+શિષ્ તપસીલવાર કહેવું,
વિશેષ કહેવું.

શી ૨ ગ. આત્મને૦ સુધ્ધ રહેવું,
ઉંધવું; અતિ+શી અધ્યાતા થવું,
પાછળ પાડવું, જીતવું.

શીત પુ. સ્ત્રી. ન થંકું.

શીતત્રાણ ન. ટાઢથી રક્ષણ.

શીતલ પુ. સ્ત્રી. ન. થંકું.

શીલ ન. સુસ્વભાવ.

શુક્તિ સ્ત્રી મોતીની ધીપ.

શુચિ પુ. સ્ત્રી. ન. પવિત્ર.

શુનઃપુચ્છ પુ. વિશેષનામ છે.

શુનઃશેષ પુ. વિશેષનામ છે.

શુનોલાઢ્ગૂલ પુ. વિશેષનામ છે.

શુલ્ક પુ. ન. કન્યાના માખાપને
જે પૈસા આપેલા હોય તે (અસલ
તે પૈસા કન્યાની કિમ્મત તરીકે
આપવામાં આવતા હતા).

શુશ્રૂષા સ્ત્રી. સેવા.

શુષ્મણ પુ. સ્ત્રી. ન. શક્તિમાન.

શૂન્ય પુ. ન. ખાલી, રહિત.

શૂન્યમુખી સ્ત્રી. સુના મ્હોંવાળી,

શીકા મ્હોંવાળી, ઝંખવાણી પડેલી.

શૂલિન્ પુ. શિવનું નામ છે.

શૃઙ્ગ ન. શિંગડું

શૃવિ કરમાવું (કર્મણિ પ્રયોગમાં).

શેષ પુ. ન. બાકીનું, બીજા બધા.

શૈવ્ય પુ. રાજાનું નામ છે.

શોકવિક્રલ પુ. સ્ત્રી. ન. શોકથી

વિહ્વલ, શોકપીડિત.

શ્યામ પુ. સ્ત્રી. ન. કાળું, નીલ.

શ્રમ પુ. થાક.

શ્રા ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ રાંધવું.

શ્રાન્ત શ્રમનો ભૂ. કૃ. થાકી ગયલું.

શ્રાવણ પુ. શ્રાવણ મહિનો.

શ્રિ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦ આ

ળેડે, વળગવું, આશ્રય લેવો; સમ્+

શ્રિ આશ્રય લેવો, આધાર રાખવો.

શ્રી ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ અને આત્મને૦

રાંધવું.

શ્રી સ્ત્રી. ધન, લક્ષ્મી.

શ્રીહરિ પુ. વિષ્ણુદેવનું નામ છે.

શ્રુ ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ સાંભળવું.

શ્રુતિમનોહર પુ. સ્ત્રી. ન. (શ્રુતિ

સ્ત્રી. કર્ણ, કાન, અને મનોહર

પુ. સ્ત્રી. ન. રમણીય) કર્ણને

રમણીય.

શ્રેણિ-ળી સ્ત્રી. હાર.

શ્રેમન્ પુ. શોભા.

શ્રોત્ર ન. કાન.

શ્રોત્રદ્વય ન. બે કાન.

શ્વઃકાર્ય ન. આવતી કાલનું કર્તવ્ય.

શ્વન્ પુ. કુતરો.

શ્વસ્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ શ્વાસ લેવો;

નિ+શ્વસ્ શ્વાસ લેવો; વિ+શ્વસ્

વિશ્વાસ રાખવો; સમ્+આ+શ્વસ્

દિલાસો આપવો; ધૈર્ય ધરવું.

શ્વાપદ પુ. શિકારીપશુ, પશુ.

સ

સંખ્યાતીત પુ. સ્ત્રી. ન. (સંખ્યા

સ્ત્રી. સંખ્યા. અતીત પુ. સ્ત્રી.

ન. બહાર ગયલું) અસંખ્ય.

સંગત સમ્+ગમ્નો ભૂ. કૃ. એકઠું

થયેલું.

સંગ્રામ પુ. યુદ્ધ.

સંજય પુ. વિશેષ નામ છે.

સંતુષ્ટ સમ્+તુષ્નો ભૂ. કૃ. ખુશ.

થયલું, સંતોષ પામેલું.

સંદેહ પુ. શક.

સંધ્યા સ્ત્રી. સાંજ, ઝળવાંઝલું.

સંધ્યાકાળ (વહાણે અને સાંજે

ઝળવાંઝળાં વખતે અને બપોરે

આહ્વાણો ધ્વિર પ્રાર્થના (સંધ્યા)
 કરે છે.
 સંનાહ પુ. કવચ.
 સંપર્ક પુ. સંબંધ.
 સંપાદન ન મેળવવું તે.
 સંપ્રદાય પુ. રીવાજ, પરંપરાથી
 ચાલતી રીત, શિરસ્તો.
 સંભવ પુ. સંભવ, ળની શકે ળેવી
 સ્થિતિ, શક્યતા.
 સંભાવિત સમ્પન્નનો પ્રેરક કર્મણિ
 ભૂ. કૃ. ધારેલું, ળની શકે ળેવું,
 ધારેલું.
 સંભ્રમવિધિ પુ. પરોણાગત; પરોણો
 આવે ત્યારે તેને આદરસત્કાર
 કરવાનો ગભરાટ.
 સંમોહન ન. ળેક અદ્ભુત શસ્ત્રનું
 નામ છે.
 સંયમ પુ. કપળો.
 સંયમિન્ પુ. જોણે ળન્દ્રિયો વશ
 કરી છે ળેવો સાધુ, પુરૂષ, યતિ.
 સંવત્સર પુ. વર્ષ.
 સંવર્ત પુ. ગોરનું નામ છે.
 સંવર્તક પુ. સમુદ્રમાં રહેનાર ળેક
 અગ્નિનું નામ છે.
 સંવાસ પુ. ળેકત્ર રહેવું, સોળત.
 સંસર્ગમુક્તિ સ્ત્રી. સંસર્ગ અથવા
 સંબંધ છોડી દે છે તે.

સંસાર પુ. દુનિયા. પ્રપંચ.
 સંસારસુખ ન. (સંસાર પુ. સંસાર,
 દુનીઆની સ્થિતિ, સુખ ન. સુખ,
 ઉપભોગ) સંસારનો ઉપભોગ,
 દુનિયાની સ્થિતિનું સુખ.
 સંસૃતિગર્તા સ્ત્રી. (સંસૃતિ સ્ત્રી. આ
 દુનીઆ સંસાર, ગર્તા સ્ત્રી.
 ખાડો) સંસારરૂપી ખાડો.
 સંસ્મતર્વ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. યાદ રાખના
 લાયક.
 સકલ પુ. સ્ત્રી. ન. સર્વે.
 સકાશ પુ. આખું, ળધું, સમીપ.
 સક્તોધ પુ. સ્ત્રી. ન ક્રોધમાં આવેલું.
 સલિ પુ. મિત્ર.
 સજ્ઞ પુ. સાંસારિક પદાર્થોમાં
 આસક્ત રહેવું તે, સંબંધ.
 સચ્ચરણવ્રત ન. (વ્રત ન વરત)
 સદાચરણ રૂપી નિયમ.
 સજ્ઞ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ વળગવું;
 વિ+અતિ+સજ્ઞ [વ્યતિષ્ઞ] ળેકત્ર
 કરવું; સમ્+આ+સજ્ઞ ળોડવું, જોડાવું.
 સત્કૃતિ સ્ત્રી. સાદૃ કૃત્ય, પુણ્યકૃતિ.
 સત્તમ પુ. સ્ત્રી. ન. શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.
 સત્વાનુરુપ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાની
 શક્તિ અથવા મોટાઈને ળોગ્ય.
 સત્પુરુષ પુ. સારો પુરૂષ.

સત્ર ન. યજ્ઞો સમારંભ; સત્રમૂમિ
સ્ત્રી. યજ્ઞભૂમિ.
સત્સંગતિ સ્ત્રી. સદ્ગુણીની સોળત.
સદ્ (સીદ્) ૧ ગ. પરસ્મૈ. બેસવું;
આ જોડે, પાસે જવું; પ્ર જોડે,
પ્રસન્ન થવું; સમ+આ જોડે,
મેળવવું, જડવું.
સદ્ પ્ર જોડે, (પ્રેરક ભેદમાં) ખુશ
કરવું, પ્રસન્ન કરવું.
સદસત્ પુ. સ્ત્રી ન. સાઈં અને નહાંં.
સદાચર પુ. (સત્ પુ. સ્ત્રી ન. સાઈં,
આચાર પુ. આચરણ, વર્તન)
સદાચરણ, સદ્વર્તન; પુ. સ્ત્રી ન.
સારી ચાલવાળું.
સદ્યઃ ક્રી. વિ. તરતજ, તત્કાળ, હાલમાં.
સનાથ પુ. સ્ત્રી ન. યુક્ત, વ્યાપ્ત, રક્ષિત
સપત્ની સ્ત્રી. સોયક.
સમાસદ્ પુ. સભામાં બેસનાર,
સભાસદ.
સમક્રિય પુ. સ્ત્રી ન. (સમ ધરો-
ધર અને ક્રિય સ્ત્રી. કરવું તે,
જેનું વર્તન સરખું છે તે) સરખી
કરણીવાળો, નિષ્પક્ષપાત.
સમન્તમ્ ક્રિ. વિ. આસપાસ.
સમન્તાત્ ક્રિ. વિ. આસપાસ.
સમન્ત્રક્રમ્ ક્રિ. વિ. મન્ત્ર સહિત,
મન્ત્ર પડીતે.

સમસ્ત પુ. સ્ત્રી ન. બધું.
સમાકુલ પુ. સ્ત્રી ન. વ્યાપ્ત, પૂર્ણ.
સમાગમ પુ. સોળત, સહવાસ.
સમાન પુ. સ્ત્રી ન. સરખું.
સમારોપિત સમ+આ+રૂઢો પ્રેરક
કર્મણિ ભૂ. કૃ. મૂકેલું.
સમિધ્ સ્ત્રી. ઉદુંબર જેવા કોઈ
પણ પવિત્ર ઝાડની હોમાગ્નિમાં
નાખવાની નાની ડાળીઓ.
સમીહિત પુ. સ્ત્રી ન. ધ્વિછેલું,
ધ્વિછેલી વસ્તુ.
સમુદયમ પુ. ઉદ્યોગ.
સમુપારૂઢ પુ. સ્ત્રી ન. ચઢેલું
સમુપાહત (સમ+ઉપ+આ જોડે, હનો
કર્મણિ ભૂ. કૃ.) એકદું થયલું.
સમ્યક્ ક્રિ. વિ. શુદ્ધ રીતે, સારી
રીતે.
સમ્યચ્ પુ. સ્ત્રી ન. સાઈં.
સમ્રાજ્ પુ. મોટો રાજા, સાર્વભૌમ
સરણિ-ળી સ્ત્રી. માર્ગ, રીતિ,
વ્યવસ્થા.
સરમા સ્ત્રી. દેવદાસીનું નામ છે,
દેવોની કુતરીનું નામ છે.
સર્સ્વતી સ્ત્રી. નદીનું નામ છે.
સર્વત્ર ક્રિ. વિ. દરેક દિશાએ.

સર્વભૂતાનિ ન. પ્ર. અને દ્વિ. બ. વ.
 બધી હયાત ચીજો, સર્વ પદાર્થો.
 સર્વવિદ્ પુ. સ્ત્રી. ન. સધળું જાણનાર.
 સર્વસ્વ ન (સર્વ સધળું અને સ્વ
 ન) સધળું વિત્ત, સધળી સંપત્તિ.
 સર્વાભિપ્રેતદ્વેતુ (અભિપ્રેત અભિપ્રત-
 દ્વેતો કર્મણિ ભૂ ઇ ઇચ્છેલું) સર્વે
 ઇચ્છેલી ચિજોનું કારણ
 સલિલ ન. પાણી.
 સવિત્ પુ સૂર્ય.
 સવિસ્મય પુ સ્ત્રી. ન. વિસ્મયયુક્ત,
 સાશ્ચર્ય.
 સશોક પુ. સ્ત્રી. ન. (સ સાથે,
 શોક પુ શોક) શોકયુક્ત, દુઃખથી
 પીડિત.
 સસૈનિક પુ સ્ત્રી. ન સિપાઈ સાથે.
 સસ્જ્ ૬ ગ. પરસ્મૈ૦ તૈયાર થવું,
 સજ્જ થવું.
 સહ ઉદ્ જોડે, શક્તિમાન થવું,
 લાયક થવું, યોગ્ય થવું, સરખા
 હોય એમ લાગવું.
 સહસ્ર ન. હજાર.
 સહસ્રવા ક્રિ. વિ. હજાર રીતે,
 હજારો કકડામાં.
 સહસ્રશઃ ક્રિ. વિ. હજારો.

સહાય પુ. મદદગાર, સોખતી.
 સહિષ્ઠ પુ. સ્ત્રી. ન. વિલક્ષણ,
 શક્તિમાન.
 સાંખ્ય ન. સાંખ્યશાસ્ત્ર.
 સાંનાહુક પુ. સ્ત્રી. ન. જોણે કવચ
 પેહેરેલું છે તે.
 સાક્ષાત્ ક્રિ. વિ પ્રસક્ત.
 સાગર પુ. સમુદ્ર.
 સાચિવ્ય ન. પ્રધાનપણું.
 સાત્યહવ્ય પુ. ગોરનું નામ છે.
 સાધ્ પ. ગ. પરસ્મૈ. સાધવું, મેળવવું,
 સિદ્ધ કરવું
 સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન સાધારણ,
 મધ્યમ પંક્તિનું.
 સાધુ ક્રિ. વિ. સારી રીતે.
 સાધુવૃત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. (સાધુ પુ-
 સ્ત્રી. ન. સારી, વૃત્ત ન. વર્તણૂક)
 સારી વર્તણૂકવાળું.
 સામાન્ય પુ. સ્ત્રી. ન. સાધારણ.
 સામિધેની સ્ત્રી. યજ્ઞનો અગ્નિ સગ-
 ગાવતી વખતે બોલવામાં આવતો
 મન્ત્ર.
 સાયમ્ અ. સાંજે.
 સાર પુ. શક્તિ, મુખ્ય અંશ.
 સારમેય પુ. સરમાનો પુત્ર, કુતરો.
 સર્વમ્ અ. સાથે (તૃતીય ને યોગે
 વપરાય છે).

સાર્વભૌમ પુ. સ્ત્રી. ન. સર્વ પૃથ્વીનો
(રાજા).

સાવધાન પુ. સ્ત્રી. ન. (સ અને
અવધાન ન. ધ્યાન) અવહિત,
સાવધ.

સાવિત્રી સ્ત્રી. ઋગ્વેદનો પવિત્ર
મન્ત્ર જેને સામાન્ય રીતે ગાયત્રી
કહે છે, અને જે દરરોજ બધા
બ્રાહ્મણો બણે છે તે.

સાશ્વર્યચર્ય પુ. સ્ત્રી. ન. (બહુગ્રીહિ
સમાસ) અદ્ભુત વર્તણૂકવાળું.

સાહાય્ય ન. મૈત્રી, મદદ.

સાહિત્ય ન. અક્ષરવિદ્યા, નિબંધ,
વાર્ધમ્ય.

સિકતા સ્ત્રી. રેતી.

સિદ્ધિ સ્ત્રી. સંપાદન કરવું તે,
કાર્યપ્રાપ્તિ કરવું તે.

સિધ્ ૧ ગ. પરસ્મૈં શાસન કરવું

સુ ૫ ગ. પરસ્મૈં ને આત્મનેં
સોમવેદીનો રસ કાઢવો.

સુ ૧ ગ. પરસ્મૈં અને ૨ ગ. પરસ્મૈં
પ્રત્સુ પ્રસવ કરવો, જન્મ
આપવો.

સુ (શબ્દોની પૂર્વે મૂકવામાં આવે
છે) સાં, શોભન, સુખું.

સુગ્રીવ પુ. વાનરોમાં મુખ્ય વાનરનું
નામ છે, એ રામનો મદદગાર હતો.

સુત્યાદિન ન. સોમયજ્ઞમાં જે દિવસે
સોમવેદીનો રસ પીએ છે તે
દિવસ.

સુધાસ્યન્દિન પુ. સ્ત્રી. ન. (સુધા
સ્ત્રી. અમૃત) જેમાંથી અમૃત
ઉપડે તે.

સુમદ્રા સ્ત્રી. અર્જુનની પત્ની.

સુમિશ્ર ન. અન્નની પુષ્કળતા,
પુષ્કળ અન્ન.

સુરભિ પુ. સ્ત્રી. ન. સુગન્ધયુક્ત.

સુરાલય પુ. (સુર દેવ, બાલય પુ.
સ્થાન) દેવોનું સ્થાન, સ્વર્ગ.

સુવર્ણશત ન. (સુવર્ણ પુ. સોનાનો
સિક્કો અને શત ન. સો)
સોનાના સો સિક્કા.

સુવિનીત પુ. સ્ત્રી. ન નમ્ર.

સુહૃદયતમ પુ. સ્ત્રી. ન. જીવજન,
ધ્યારામાં ધ્યારો.

સૂ ૨ ગ. આત્મનેં પ્રસવ કરવો,
પ્રત્સૂ જન્મ આપવો.

સૂ ૪ ગ. આત્મનેં પ્રત્સૂ
પ્રસવવું, ઉત્પન્ન કરવું.

સૂ ૬ ગ. પરસ્મૈં પ્રેરણા કરવી,
આગળ હડસેલવું.

સૂક્તિ સ્ત્રી. (સુ સારી, સૂક્તિ સ્ત્રી.
વાણી સારી વાણી, સાં ભાષણ,
શુદ્ધ વિવરણ.

સૂચ્ ૧૦ ગ. પરસ્મૈ૦ સૂચવવું.

સૂત પુ. સારથિ.

સૂતૃત પુ. સ્ત્રી. ન. મધુર, પ્રિય, સત્યપ્રિય.

સૂર્યવંશ પુ. સૂર્યનો વંશ.

સ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ દોડવું.

સ (પ્રેરક) નિર્ જોડે, હાંકી મૂકવું.

સમ્ સજ્ જોડે, જોડવું; સમાગમ કરવો; ઉદ્+સજ્ ત્યાગ કરવો.

સેનાનિવેશ પુ. લશ્કરની છાવણી.

સેન્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. ઈન્દ્ર સહિત.

સેવન ન. ચાકરી કરવી તે, આશ્રય લેવો તે, આચરવું તે.

સેવા સ્ત્રી. ચાકરી.

સો ૪ ગ. પરસ્મૈ૦ પુરું કરવું, અન્ત આણવો, નાશ કરવો; પરિ+અવ+ સો પરિણામ થવો, વિ+અવ+સો ઠરાવ કરવો, નિશ્ચય કરવો, પ્રયત્ન કરવો, કોશીશ કરવી.

સોચ્છવાસ પુ. સ્ત્રી. ન. સજીવ, શ્વાસ સહિત.

સોપાન ન. પગથિયું, નિસરણી.

સોમવંશવિમૂષ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. (સોમ પુ. ચંદ્ર) ચંદ્રવંશનો અલંકાર, ચંદ્રવંશનો શોભાવનાર.

સૌમ્ય પુ. સ્ત્રી. ન. શાન્ત નમ્ર, અનુચ, મનોહર.

સૌયવસિ પુ. સુપવસનો પુત્ર.

સૌરાજ્ય ન સાઈ રાજ્ય.

સૌવર્ણ પુ. સ્ત્રી. ન. સોનાનું બનેલું.

સ્થલત્વ વર્તમાન કૃ. પડતું, ઠોકર ખાતું.

સ્થલિત ન. ભુલચુક.

સ્તન ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ ખૂમ પાડવી, ગર્જના કરવી

સ્તન પુ. કુચ, થાન, કુચાચ.

સ્તવક પુ. ઝુમખું.

સ્તમ્ ૧ ગ. આત્મને૦ અને ૫

ગ. પરસ્મૈ૦ અક્કડ અથવા

નિશ્ચલ થવું, મગરૂચ થવું, ચોંટી જવું.

સ્તમ્ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ અટકાવવું, અક્કડ થવું, મગરૂચ થવું.

સ્તમ્ પુ. થાંભલો.

સ્તુ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦

વખાણવું; અભિ+સ્તુ સ્તુતિ કરવી,

સ્તવન કરવું, વખાણવું.

સ્તુ ૫ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦

ઢાંકવું, પાથરવું, વિખેરવું; સમ્ જોડે.

સ્તુ ૯ ગ. પરસ્મૈ૦ ને આત્મને૦

ઢાંકવું, આ+સ્તુ ઢાંકવું, પાથરવું,

આસ્તરણ કરવું.

સ્ત્રી સ્ત્રી. બાર્યા. સ્ત્રી.

અવ સ્થા જોડે, રહેવું, વસવું, સ્થિતિ કરવી, સપ+સ્થા પાસે જવું.

સ્થાવરજઘ્નમ પુ. સ્ત્રી. ન. (સ્થાવર
પુ. સ્ત્રી ન. અચળ સ્થિર,
અને જઘ્નમ પુ. સ્ત્રી. ન. ચર)
ચરાચર.

સ્થિત સ્થાનો ભૂ. કૃ. રહેતું, વસતું.
સ્થૂલકેશ પુ. ઋષિનું નામ છે.

સ્ના ૨ ગ. પરસ્મૈં નાહવું.

સ્નાયુ સ્ત્રી. સ્નાયુ.

સ્નિહ ૪ ગ. પરસ્મૈં સ્નેહ રાખવો.

સ્તુ ૨ ગ. પરસ્મૈં સ્ત્રાવ થવો,
પડવું, ટપકવું.

સ્તુ પુ. ન. શિખર.

સ્પૃહા સ્ત્રી. ઇચ્છા.

સ્ફુટ ૬ ગ. પરસ્મૈં ફેડવું,
ભાગવું, ફુટવું, ફાટવું.

સ્ફુટિતાતિમુક્ત ન. વિક્સેલું
અતિમુક્તતાનું ફુલ.

સ્મિતે ન મ્હોં મલકાવવું તે.

વિન્સ્ટુ વિસરી જવું; વિસ્મૃત
વિસારેલું.

સ્યન્દન પુ. રથ.

સ્વકર્તવ્ય ન. પોતાની કરજ.

સ્વજનવિયોગ પુ. પોતાના સગાંથી
વિયોગ.

સ્વન પુ. શબ્દ, ગર્જના.

સ્વપ્ ૨ ગ. પરસ્મૈં સુવું.

સ્વપ્ન પુ. સપાળું.

સ્વપ્રાય નામ ધાતુ. સ્વપ્નું આવવું,
સપાળામાં ળોલવું.

સ્વયંભૂ પુ. સ્ત્રી. ન. પોતાની મેળે
ઉત્પન્ન થનારું.

સ્વયંવરકાલ પુ. (સ્વયંવર પુ. પોતે
વર પસંદ કરે તે, અને કાલ પુ.
સમય) સ્વયંવરનો વખત.

સ્વયમ્ અ. જાને, પોતે.

સ્વર પુ. ધ્વની.

સ્વર્ગકામ પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વર્ગ
ઇચ્છનાર.

સ્વહિત ન. પોતાનું કલ્યાણ.

સ્વાતિ સ્ત્રી. નક્ષત્ર.

સ્વાદ પુ. સ્વાદ.

સ્વાદુ પુ. સ્ત્રી. ન. મધુર રસે
ળેવું.

સ્વામિન્ પુ. ધણી.

સ્વાયત્ત પુ. સ્ત્રી. ન. સ્વાધીન.

સ્વ ૧ ગ. પરસ્મૈં સ્વર કરવો,
અવાજ કરવો.

સ્વેદ પુ. પરસીનો, પરસેવો.

સ્વેદલવ પુ. પરસીનાનું બિંદુ.

હ

હ અ. પૂરણાર્થક, વાતમાં વપરાય છે.

હઠાત્ ક્રિ. વિ. હઠથી, અળથી.

હત્ત હન્તો કર્મણિ ભૂ. કૃ. મરાયલું,
મારેલું.

હન્ ૨ ગ. પરસ્મૈ૦ મારવું અમિ+હન્
કે આ+હન્ મારવું; નિ+હન્ મારવું,
નાશ કરવો.

હનુમત પુ. હનુમાન્, મારતિ.

હન્ત અ. આશ્ચર્ય અથવા ખેદ-
સૂચક અવ્યય.

હન્ત પુ. સ્ત્રી. ન. મારનાર.

હય પુ. ઘોડો.

હર પુ. શિવ.

હરિદત્ત પુ. બ્રાહ્મણનું નામ છે.

હરિદ્વાર ન હિમાલયની તળેટી
આગળ એક પવિત્ર સ્થાનનું
નામ છે.

હરિશ્ચન્દ્ર પુ. રાજનું નામ છે.

હવ્ય ન. બળિદાન.

હા ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ લાગ કરવો.

હા ૩ ગ. આત્મને૦ જવું; ઉદ્+હા
ઉંચું જવું, ચડવું; સમ્+હા ખેસવું.

હારિદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. હળદરથી પીળું
કરેલું.

હાસ્ય ન. હસવું તે.

હાસ્યકાર્ય ન. હસવા જેવું કૃત્ય.

હિ ૫ગ. પરસ્મૈ૦ જવું; પ્ર+હિ મોકલવું.

હિંસ ૧ અને ૭ ગ. પરસ્મૈ૦ અને
૧૦ ગ. મારવું, હિંસા કરવી,
નાશ કરવો.

હિંસ પુ. સ્ત્રી. ન. ખુની, માંસ
ખાનાર, માંસાહારી.

હિમપાત પુ. બરફ, હિમ, ઠંડી.

હિમાવલ પુ. હિમાલય પર્વત.

હિરણ્યક પુ. ઉદરનું નામ છે.

હીન પુ. સ્ત્રી. ન. રહિત.

હીરકમણી પુ. હીરો.

હુ ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ હોમ કરવો.

ઉપ+આ+હ ૧ ગ. પરસ્મૈ૦ આત્મને૦
આણવું, લેવું.

હૃદયમર્મચ્છિદ્ર પુ. સ્ત્રી. ન. (હૃદય
ન. હૃદયું, મર્મન્ ન. મર્મસ્થાન
અને છિદ્ર કાપવું) હૃદયના
મર્મસ્થાનને કાપનાર.

હે સંબોધનનો અર્થ બતાવનાર,
અહો, રે.

હેતુ પુ. કારણ.

હોત પુ. જેનું કામ મન્ત્ર લાણવાનું
છે એવો યાજ્ઞિક ગોર.

હુ ૨ ગ. આત્મને૦ છુપાવવું;
અપનનિ+હુ.

હ્રસ્વ પુ. સ્ત્રી. ન. લઘુ, ડુંકું.

હ્રી ૩ ગ. પરસ્મૈ૦ શરમાવું,
લાજવું.

૨—આ ગ્રન્થમાં આવેલા ગુજરાતી શબ્દોનો સામાન્ય કોષ.

અખંડ અવિતરમ્ ક્રિ. વિ.
અગત્યતા ગુરુત્વ ન. મહત્ત્વ ન.
અગત્યતાનું કામ ગુરુકાર્ય ન.
અંગદેશ અથવા અંગલોકો અઘ્નાઃ
(ખ. વ. માં વપરાય છે).
અજ અજ પુ.
અજવાળીયું પખવાડિયું (ચાન્દ્ર
માસનું) શુક્લપક્ષ પુ.
અડકતું લગ્ન પુ. સ્ત્રી. ન.
અતિમુક્તાવેલો અતિમુક્તલતા સ્ત્રી.
અગાધ અગાધ પુ. સ્ત્રી. ન.
અન્ન અન્ન ન.
અપવાસનો દહાડો ઉપવાસદિન ન.
(ઉપવાસ પુ અપવાસ, અતે
દિન ન. દિવસ).
અમર અમૃત મૃ નો ભૂ. કૃ. અન્મૃ
અમર પુ. સ્ત્રી. ન.
અર્થ અર્થ પુ.
અર્થ વગરનું અયુક્ત ભૂ. કૃ. અનુપપન્ન.
અવર્ણ્ય અનિર્વચનીય પુ. સ્ત્રી. ન.
અનિર્વર્ણનીય પુ. સ્ત્રી. ન. કિમ્+
અપિ પુ. સ્ત્રી. ન.
અવિચારથી રમસાત, મોહાત ક્રિ. વિ.
અવિવેક વ્યભિચાર પુ.
અસલ અગ્રે, અગ્રનું સ. એ. વ,
આદૌ આદિ સ. એ. વ.
આ
આગેવાનશીતુરી પ્રધાનરાજદ્રોહિન્ પુ.

આધે ધકેલાયલું દૂરોત્સારિત, ઉત્સા-
રિત, ઉદ્ગમનું પ્રે. ૦ ક. ૦ ભૂ, કૃ.
આડેરસ્તે ઉત્પથમ્ ક્રિ. વિ.
આંધળું અન્ધ પુ. સ્ત્રી. ન.
આપસાહેબ મગવાન્ અથવા મવાન્
પ્ર. ૦ એ. વ.
આખરદાર વિશિષ્ટ પુ. સ્ત્રી. ન. આખર-
દાર કુળનું અમિજનવત્ પુ. સ્ત્રી. ન.
કુલીન પુ. સ્ત્રી. ન.
આવવું તે આગમન ન, આગમ પુ.
આશીર્વાદ આશિષ્ સ્ત્રી.
આશ્રય વગરનું અનાથ પુ. સ્ત્રી. ન.
અનાશ્રય પુ. સ્ત્રી. ન.
આસરો લીધેલી જગ્યા આશ્રયસ્થાન.
આસો (મહિનાનું નામ છે) આશ્વિન્ પુ.
આળસુ અલસ પુ. સ્ત્રી. ન.
તન્દિલ પુ. સ્ત્રી. ન.

ઈ.

ઈક્ષ્વાકુઓ (રામના કુળના રાજાઓ)
ઈક્ષ્વાકુ પુ, ખ. વ. મા વપરાય
છે).
ઈચ્છા કાઢ્યા સ્ત્રી; કામ પુ.
ઈર્ષા અનર્થ પુ., પીડા સ્ત્રી. સંકટન ન.
ઈન્દ્રજિત (રાવણનો પુત્ર) ઇન્દ્રજિત પુ.
ઉજડ નિર્જન પુ. સ્ત્રી. ન.
ઈમાનદારીથી મક્ત્યા, નિષ્ઠ્યા.

ઉ.

ઉગામયું ઉદ્દાનામ પ્રેરક.

ઉંછેરવું સમન્વર્ધય (વૃધ્નો પ્રેરક-
ભેદ), પોષણં અથવા ભરણં ક.

ઉચું ઉચ્ચ પુ. સ્ત્રી ન.

ઉતાવળથી સસંત્રમમ્ ક્રિ. વિ.

ઉપર,તરફ પ્રતિ (એને યોગે નામને
દિ. વિ, લાગે છે).

ઉપાય ઉપાય પુ. અન્યુપાય પુ.

ઋ.

ઋગ્વેદ(એક વેદનું નામ છે)ઋગ્વેદ પુ.

એ.

એકદમ સહસા ક્રિ. વિ.

એક ખીજ સાથે અથડાવવું તે
પરસ્પરસંઘટન ન.

ઓ.

ઓળંગવું ક્રમ ૧ ગ. અને ૪ ગ
પરસ્પૃષ્ઠ આનક્રમ.ઓસડ ઔષધ ન., ઔષધિ સ્ત્રી.
ઓસડમાં કામ આવે એવી
વનસ્પતિ, સામાન્ય રીતે વન-
સ્પતિ.

ક.

કર્ધન્નતનું કીદશ પુ સ્ત્રી ન.

કઠોર પરુષ પુ. સ્ત્રી. ન. (શબ્દો)

પરુષાક્ષ પુ. સ્ત્રી. ન.

કંડી હાર પુ.

કદરી કદર્ય પુ.

કદી નહીં ન કદા, નૈવ, ન
કર્હિચિત્ અ.

કપટયુક્ત જુગાર ન., કપટચૂત ન.

(કપટ ન છળ, અને ચૂત ન.

જુગડું).

કમંડલ કમળલુ પુ.

કમ્મર મધ્ય ન.

કમાવું અર્જ ૧ ગ. પરસ્પૃષ્ઠ.

કલિન્ગદેશ અથવા કલિન્ગના લોકો
કલિન્ગાઃ (બ. વ. માં વપરાય છે.)કહેવું અભિદધાન અભિન્ધા ને
વર્તમાન કૃ.કહેવું અભિન્ધા; કહેવાવું અભિહિત
કાગળ પત્રક ન.

કાપવું તે છેદ પુ

કામ કાર્ય ન., ફલ ન., એ હેતુ
પાર પાડવાને ફલાવાસયેકાર્તવીર્ય (એક રાગનું નામ છે,
એને પરશુરામે માર્યો હતો)

કાર્તવીર્ય પુ.

કારણ કે યતઃ અ., હિ અ.

કાવતર્ફ કપટપ્રવન્ધ પુ.

કિમતી મહાર્હ પુ. સ્ત્રી. ન.

કિલ્લો દુર્ગ પુ.

કુમારસંભવ (કાલિદાસના કાવ્યનું
નામ છે) કુમારસંભવ પુ.

ચ.

ચદ્રન્કેતુ (રામના ભાઈ લક્ષ્મણનો
પુત્ર) ચન્દ્રકેતુ પુ.
ચમત્કારિક અદ્ભુત પુ. સ્ત્રી. ન.
ચાહતું સ્તિહ્ ૪ ગ. તેને ચાહે
છે તસ્મિન્સ્તિહ્યતિ.
ચોમાસું વર્ષા (અ.વ.માં વપરાય છે.)

છ.

છાતી વક્ત્રસ્ ન.
છાતીકાટ પ્રમુક્તકળમ્ કિ. વિ.
તરીકે વપરાય છે.
છાપરું છદિસ્ ન. પટલ ન.
છેડવું તુદ્ ૬ ગ. પરસ્મૈં.
છેતરવું અતિ+સમ્+વા, વિ+પ્ર+
લમ્, વઙ્ચ ૧૦ ગ. આત્મનેં.
છેલું ચરમ પુ. સ્ત્રી. ન.
છેવટે ઉદકે પુ., અવસાન ન.,
પરિણામ પુ., છેવટે ઉદકે વિગેરે.
છોડી મુકવામાં આવેલું મુક્ત
કર્મણિ ભૂ. કૃ. મુચ્ ઉપરથી.

જ.

જગ્યા (હોદ્દો) પદ ન.
જડમૂળથી કાપી નાખવું ઉદ્+મૂલ્
૧૦ ગ. ઉન્મૂલયિતુમ્ હેતવ્યે કૃ.
જતિ વાનપ્રસ્થ પુ. યતિ પુ.

જનાવર પશુ પુ.
જમદગ્નિ (ઋષિનું નામ છે)
જમદગ્નિ પુ.
જમીન ભૂમિ સ્ત્રી.
જરાસંધ (દેશના એક રાગ્નનું
નામ છે) જરાસંધ પુ.
જરૂર હોવી રૂક્ષ ૧ ગ. આત્મનેં
અપ્ જોડે.
જળકણ કણ પુ સીકર પુ.
જાડી સ્થૂલ પુ. સ્ત્રી. ન., વિપુલ
પુ. સ્ત્રી. ન.
જાને સ્વયમ્ અ.
જાત્રા યાત્રા સ્ત્રી.
જાલ જાલ ન.
જીતનાર વિજિગીષુ પુ.
જીવતી જીવન્તી જીવ નો કર્તારિ
વર્તમાન કૃ. સ્ત્રી. સજીવ સ્ત્રી.
(જીવ પુ. જીવગી, અને સ [સહ
ને ડોકાણે] અ. સાથે).
જીવું મિત્ર કર્મણિ ભૂ. કૃ. નિદ્
ઉપરથી.
જીવું જીવું વિવિધ પુ. સ્ત્રી. ન.
જોડાયેલું નિયુક્ત કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
ધુરિ નિયુક્તઃ.
જોતા શિક્ષા સ્ત્રી.
જ્યારે જ્યારે યદાયદા-તદાતદા.

ઝ.

ઝુંટવાયલું આક્ષિત્ આ [ઉપ.] + ક્ષિપ્
નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.

ટ.

ટીકાકાર ટીકાકાર પુ., ટીકાકૃત પુ.

ટેક સ્થાભિમાન પુ.

ઠ.

ઠપકો દેવો નિર્+મર્ત્સ ૧૦ ગ.,
પ્રતિ+આ+દિશ્ ૬ ગ.

ડ.

ડાખળી (ફુલનું મૂળ) વન્ધન ન.

ડાળી શાખા સ્ત્રી.

ડે ડે કરવું આ+રટ્ ૧ ગ.

ત.

તકરાર વાદવિવાદ પુ.

તત્ત્વ જાણનાર તત્ત્વવિદ્ પુ.

તન્માત્ર તન્માત્ર ન.

તપ તપાસિ ધ્વ. વ.

તપાસવા નિરૂપયિતુમ્ (નિ + રૂપ્
૧૦ ગ. નો હેતુર્થ કૃ.)

તરફ અભિ (ઉપ).

તરેહવાર વિલક્ષણ પુ. સ્ત્રી. ન.

તાડ તાલી સ્ત્રી.

તીક્ષ્ણ પ્રવલ પુ. સ્ત્રી. ન., વલીયસ્
પુ. સ્ત્રી. ન.

તીડ શલભ પુ.

તેજ સત્ત્વ ન.

તેજસ્વી દેદીપ્યમાન વર્તમાન કૃ.,

વિદ્યાજમાન વર્તમાન કૃ.

તે પ્રમાણે તથા ચ, તથા, इत्यम्.

તૈયાર થયલું ઉચત ભૂ. કૃ. ઉદ્+યમ્

ઉપરથી.

તોછડાઈ અવિનય પુ.

થ.

થાળી સ્થાલી સ્ત્રી.

થાપણુ ન્યાસ પુ., નિક્ષેપ પુ.

થાંભલો સ્તમ્ભ પુ.

દ.

દગાખાજ થવું દ્રુહ્ ૪ ગ. પરસ્મૈ૦

દયા દયા સ્ત્રી; દયાથી પીગળેલું

દયાર્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન.

દયા વગરનું નિર્વૃણ પુ. સ્ત્રી. ન.

દર વરસ પ્રતિસંવત્સરમ્ ક્રિ. વિ. અ.

દરવાજો દ્વાર ન

દરીયાઈ કાફલો નૌસાધન ન.

દરીઓ અર્ણવ પુ.

દરેક પ્રતિ (ઉપ).

દાણો ધાન્ય ન.

દિગ્પાળ દિવપાલ પુ.

દીપતું ઉત્તેજિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.,

ઉદ્દીપિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.

દીર્ઘતમસ્ (ઋષિનું નામ છે.)

દીર્ઘતમસ્ પુ.

દુઃખકારક વ્યથાકર પુ. સ્ત્રી. ન.

પીઢાકર પુ. સ્ત્રી. ન.
 દુષ્ટ (પુરુષો) શઠ પુ., સ્વલ પુ.
 દુરાત્મન્ પુ.
 દેવકુમારી અપ્સરસ્ સ્ત્રી., સુરાજ્ઞના
 સ્ત્રી.

દોડવું તે વિદ્રવણ ન.
 દોસ્તી સંધિ પુ., સહ્ય ન.
 દૂત રમવું દિવ્ ૪ ગ., દીવ્યતિ
 વર્તમાન ૩ પુ. એ. વ.

ધ.

ધન વગરનું ધનહીન પુ. સ્ત્રી. ન.
 ધર્મપુસ્તક ધર્મગ્રન્થ પુ.
 ધર્મશાસ્ત્ર ધર્મશાસ્ત્ર ન.
 ધામ આસ્પદ ન., આવાસ પુ.
 ધીમે મન્દમ્ ક્રિ. વિ.

ન.

ન દેખાઈ શકે એવું અદૃશ્ય પુ.
 સ્ત્રી. ન.

નળ (એક રાજાનું નામ છે)
 નલ પુ.

નાગ ફણિન્ પુ., નાગ પુ

નાગું નગ્ન પુ. સ્ત્રી. ન.

નાટક નાટક ન.

નાનામાં નાનું કનિષ્ઠ પુ. સ્ત્રી. ન.

નામનું નામ અ., નામ્ના તૂં એ.

(નામન્ શબ્દ ઉપરથી).

નાશ ખસે પુ., નાશ પુ., અવસાદ પુ.

નાશ કરવો ઉદ્+હિદ્ ૭ગ, નિ+સૂદ્

૧૦ ગ; ઉચ્છેત્તુમ્ હેત્વર્થ કૃ.

નિષૂદયિતુમ્ હેત્વર્થ કૃ.

નાસવું પરા+અય્ આત્મને ૦ ૧ ગ.

(પરા પલા થાય છે).

નિખાલસ ક્રજુ પુ. સ્ત્રી. ન.

આર્જવયુક્ત પુ. સ્ત્રી. ન., સરલ

પુ. સ્ત્રી. ન.

નિત્ય શાશ્વત પુ. ન. સ્ત્રી.

નિમકહરામી કૃતવ્રતા સ્ત્રી.

નિરપરાધી અનપકારિન્ પુ. સ્ત્રી. ન.,

નિરપરાધિન્ પુ. સ્ત્રી. ન.

નિશાની ચિહ્ન ન.

નિષાદ (એક જંગલી જાતનું અથવા

તે જાતના સખસનું નામ)

નિષાદ પુ.

નીચ પુરુષ કાપુરુષ પુ.

પ.

પકડાયલું ગૃહીત-ગ્રહ ઉપરથી.

પતંગિયું પતંગ પુ.

પતિ નાથ પુ. પતિ પુ

પરંતપ (રાજાનું નામ છે) પરંતપ પુ.

પર્ણાદ (સંજ્ઞાવાચક નામ છે.)

પર્ણાદ પુ.

પર્વ (ભાગ, સર્ગ) પર્વન્ ન.

પવિત્ર વિશુદ્ધશીલ પુ. સ્ત્રી. ન.

પહોર તુરીયો ભાગઃ, પર્વન્ પુ.
 પહોળું વિશાલ પુ. સ્ત્રી. ન.
 પળ ક્ષણ પુ.
 પાંખ પક્ષ પુ.
 પાછાં જીવતાં થવું પુનરુજીવ.
 પાછું આપવું પ્રતિ+દા.
 પાછું આપેલું પ્રત્યર્પિત પ્રતિ+ઋનો
 પ્રેરક કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 પાંચાલી (પાંચાલ દેશની રાજ-
 કુમારી) પાચ્ચાલી સ્ત્રી.
 પાંજર પજાર પુ.
 પાટલીપુત્ર (મગધ દેશમાં એક
 શહેરનું નામ છે) પાટલીપુત્ર ન.
 પાતાળ પાતાલ ન.
 પાપી, પાપવાળું પાપ પુ. સ્ત્રી. ન.
 પીડા કરવી ક્ર ૮ ગ અપ અથવા
 નિ જોડે પીડ ૧૦ ગ.
 પીડાયું, પીડાયલું આર્ત ભૂ. કૃ.,
 અર્દિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 પુનઃ પ્રાપ્તિ (ફરીથી મેળવવું તે)
 પ્રત્યાગમ પુ.
 પુનર્લક્ષ્ય પુનરુદ્ધાહ પુ.
 પુરાણ (ધણી ચીજો વિષે પરંપ-
 રાથી ચાલતું વર્ણન જે ગ્રંથોમાં
 હોય છે તેવા તથા ધર્મ સંબંધી
 વિધિ અથવા પદ્ધતિ વિષે જેમાં
 ય્યાન હોય છે એવી જાતના
 ગ્રંથોનું નામ) પુરાણ ન.

પુરેલું નિયન્ત્રિત કર્મણિ ભૂ. કૃ.,
 નિબદ્ધ કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 પૂર્વ તરફનું પૂર્વ પુ. સ્ત્રી. ન.
 (સર્વં), પ્રાચ્ય પુ. સ્ત્રી. ન.
 પોતાનું સ્વીય પુ. સ્ત્રી. ન.
 પોલું કરવું ઉદ્+ખન્ ઉત્ખનિતુમ્
 હેતુર્થ કૃ.
 પ્રકૃતિ નિર્માણ પુ., પ્રકૃતિ સ્ત્રી.,
 સ્વભાવ પુ.
 પ્રદક્ષિણા કરવી પ્રદક્ષિણી ક્ર.
 પ્રવાહ સ્રોતસ્ ન.
 પ્રસ્તવણ(પર્વતનું નામ છે)પ્રસ્તવણ પુ.
 પ્રારંભ અગ્ર ન., આદિ પુ.
 પ્રીતિ પ્રીતિ સ્ત્રી., અનુરાગ પુ.

ફ.

ફરજ ધર્મ પુ.
 ફરમાવવું દિશ ૬ ગ. આ જોડે.
 ફીકું પાણ્ડુ પુ.સ્ત્રી.ન.વિવર્ણ પુ.સ્ત્રી.ન.

ખ.

ખબર પચ્ચવીથિકા સ્ત્રી., આપણ પુ.
 અંધ વન્ધનન, નિગડપુ ન.
 અબ્રુવાહન(પાણ્ડવ અર્જુનનો છોકરો,
 વન્ધુવાહન પુ.
 આંધવું નિર્+મા ૩ ગ., વન્ધ ૯ ગ.
 આખત વિષય પુ.

બ્રૂમ પાડવી રૂ ૨ ગા., ક્રન્દુ ૧
ગા. પરસ્મૈ૦.

બ્રહ્મહત્યા વ્રજ્ઞહત્યા સ્ત્રી.

બ્રાહ્મણરાજ વ્રાહ્મણરાજ પુ.

ભ.

ભક્તિ ભક્તિ સ્ત્રી., દેવનિષ્ઠા સ્ત્રી.

ભણવું પઠ્ ૧ ગા. પરસ્મૈ૦.

ભમરો અમર પુ.

ભીનું આર્દ્ર પુ. સ્ત્રી. ન.

ભુકે ક્ષોદ પુ. ચૂર્ણ ન.

ભૂત પ્રેત પુ., વેતાલ પુ. પિશાચ પુ.

ભૃગુ (ઋષિનું નામ છે) મૃગુ પુ.

મ.

મગધ (અમુક દેશ અથવા ત્યાંના

લોકનું નામ) મગધા: પુ. (બ.

વ.માં વપરાય છે).

મગરર ઉત્તિક્ત કર્મણિ ભૂ. કૃ.,

ઉત્સેકિની સ્ત્રી

મતલબ કાર્ય ન.

મથુરા (જગ્યાનું નામ) મથુરા સ્ત્રી.

મદદ સાદાય ન.

મરણિયા થઈને પ્રસન્ન. અ.

કિ. વિ. આત્મનિરપેક્ષમ્ કિ વિ

સાહેસેન (૧૦ વિ૦) કિ. વિ.

તરીકે વપરાયલું છે.

મરાયું હત કર્મણિ ભૂ. કૃ.

મલેછ, મ્લેચ્છ યવન પુ., મ્લેચ્છ પુ.

મહાભારત (પાણ્ડુ અને ધૃતરાષ્ટ્રના

પુત્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જેમાં વર્ણવેલું

છે તે વીરરસ કાવ્યનું નામ

છે) મહાભારત ન.

મહેન્દ્ર (એક પર્વત અને તેની

પાસેના દેશનું નામ છે) મહેન્દ્ર પુ.

મળેલું (જેવી કે સભા) મિલિત

ભૂ. કૃ.

માગેલું પ્રાર્થિત પ્રત્યર્થ નો કર્મણિ

ભૂ. કૃ.

માણસને અયોગ્ય માનવાનર્હ પુ.

સ્ત્રી. ન., નિરનુક્રોશ કર્મ.

માત્ર કેવલમ્ કિ. વિ.

માટું રુગ્ણ પુ. સ્ત્રી. ન.

માર્યો (પીડાયેલો)અભિમૂત અભિન્મૂ

નો કર્મણિ ભૂ. કૃ., પર્યાકુલ

પુ. સ્ત્રી. ન., આકુલ પુ. સ્ત્રી. ન.

માલમ પડ્યું અથવા માલમ

પડેલું ઉપલબ્ધ કર્મણિ ભૂ. કૃ.,

સમવિગત કર્મણિ ભૂ. કૃ.

મીલકત રિક્ત ન., વિત્ત ન

મુખ્ય શહેર રાજધાની સ્ત્રી.

મુલક વિષય પુ.

મુશ્કેલી અસૌકર્ય ન., કષ્ટ ન.

મૂળ મૂલ ન.

મૂળ વગરનું નિર્મૂલ પુ. સ્ત્રી ન.

મૂળ વિચાર. તત્ત્વ ન., નય પુ.

મહેણું ઉપાલમ્ભ પુ.
 મહેનત કરવી પરિશ્રમં કૃ ૮ ગ.
 પરસ્મૈન્ને આત્મને૦.
 મેળવવું અર્જ ૧ ગ. અને ૧૦
 ગ. ઉપ+અર્જ.
 મેળાપ આગમન ન.
 મોઝણીદાર મૂમાપક પુ.
 મોટેથી ઉચ્ચૈઃ અ.
 મોત વધ પુ.
 મોઢે બાણવું પઠ ૧ ગ. પરસ્મૈન્.
 મૌર્યવંશ અથવા મૌર્યવંશનો કોઈ
 પણ પુરુષ મૌર્ય પુ.
 મંત્રી મંત્રિન્ પુ., ધીસચિવ પુ.
 ય.
 યજુર્વેદ (વેદનું નામ છે) યજુર્વેદ પુ.
 યજ્ઞદત્ત યજ્ઞદત્ત પુ.
 યોગ્ય રીતે ચાલવું સદાચારં પ્રતિપદ્
 સદાચારેણ વૃત્ત.
 ૨.
 રખવાલ વિનાનું અરક્ષિત કર્મણિ
 કૃ. રઘુવંશ (કાલિદાસના કાવ્યનું
 છે) રઘુવંશ પુ.
 રવૈ મન્યનદગ્ધ પુ. (મન્યન ન.
 વલોવવું, અને દગ્ધ પુ. હાથો),
 મન્યાન પુ.
 રસ રસ પુ.
 રહેવું સ્થા: રહું સ્થિત બૂ. કૃ.

રાજકીય વિધા નીતિશાસ્ત્ર ન.
 રાજગૃહ (મગધ દેશમાં એક
 શહેરનું નામ છે) રાજગૃહ ન.
 રાજધાની રાજધાની સ્ત્રી.
 રાજનો અધિકારી રાજપુરુષ પુ.
 રાજ્ય ચલાવવાનો જુભો રાજ્યધુરા
 સ્ત્રી.
 રીઝવવું તે (રાજ્યે પ્રગતે)
 અનુરજ્જન ન.
 ૩ તૂલ પુ., પિચુ પુ.
 રૂકિમણી (કૃષ્ણની વહુ) રુક્મિણી
 સ્ત્રી.
 રૂઢિ વિધિ પુ., પદ્ધતિ સ્ત્રી.
 રૂપરૂ (કોઈની) સમક્ષમ ક્રિ. વિ.
 પ્રત્યક્ષમ ક્રિ. વિ.
 રેણુકા (જમદાગ્નિની વહુ અને
 પરશુરામની મા) રેણુકા સ્ત્રી.
 રોગ વ્યાધિ પુ.
 લ.
 લઈને ગૃહીત્વા ગ્રહનો અવ્યયરૂપ કૃ.
 લડવા યુદ્ધાય, યુદ્ધે, યોદ્ધુમ.
 લંબાઈ આયામ પુ.
 લડાઈનું સ્થાન રણભૂમિ સ્ત્રી.
 લાત લત્તા સ્ત્રી; લાત મારે છે.
 લત્તયા પ્રહરતિ.
 લૂટ લોખ્ત્ર ન., લુપ્તન ન.
 લોભ લોભ પુ.
 લોહી શોણિત ન.

૫.

વચન વચન ન., ઉક્તિ સ્ત્રી.
 વચ્ચે પ્રદેશ અન્તર ન. અન્તરાલ ન.
 વંટોળીઓ ચક્રવાત પુ. જ્ઞઞ્જાવાત.
 વધારે શોકકારક દુઃખતર પુ. સ્ત્રી. ન.
 વંશજ વંશ્ય પુ સ્ત્રી. ન. કુલજ
 પુ. સ્ત્રી. ન. વંશજ પુ. સ્ત્રી ન.
 વાહરડો વત્સ પુ.
 વાજબિ યુક્ત યુજ્ નો ભૂ. કૃ. ઉચિત
 પુ. સ્ત્રી. ન.
 વાજબી રીતે રીતે ધર્મેણ, ન્યાયેન.
 વારણાવતી વારણાવતી સ્ત્રી. (એક
 જગ્યાનું નામ છે).
 વારંવાર અનિશમ ક્રિ. વિ.
 વાલ્યું નામિત નમંતો પ્રેરક કર્મણિ
 ભૂ. કૃ; રામે ધનુષ વાલ્યું માટે
 રામેણ ધનુષિ નામિતે.
 વિચાર શ્રદ્ધા સ્ત્રી., વિશ્વાસ પુ.,
 સંકલ્પ પુ., વુદ્ધિ સ્ત્રી.
 વિદુર (સંજ્ઞાવાચક નામ છે) વિદુરપુ.
 વિદ્યા વિદ્યા સ્ત્રી
 વિરાટ (રાજાનું નામ છે) વિરાટ પુ.
 વિશ્રામભહેધ વિશ્રામપ્રાસાદ પુ.
 વૃત્ર (ધન્વન્તો શત્રુ) વૃત્ર પુ.
 વેણુ વચસ્ ન., વચન ન.
 વેપારી વણિજ્ પુ.
 વૈદ મિષજ્ પુ., વૈદ્ય પુ.

વૈદકશાસ્ત્ર વૈદક ન., આયુર્વેદ પુ.
 વ્રજની ઘેરીઓ વ્રજાહ્નનાઃ સ્ત્રી.
 પ્ર૦ બ. વ.

૨૧.

શક્તિ પ્રભાવ પુ.
 શમી (એક જાતનું ઝાડ છે)શમી સ્ત્રી.
 શરીર શરીર ન., દેહ પુ.
 શરીરનો આકાર તત્ત્વ ન, વપુસ્
 આકૃતિ સ્ત્રી.
 શિક્ષક અધ્યાપક પુ. સ્ત્રી ન.
 શિક્ષા દण्ड પુ
 શૂરપણુ પ્રતાપ પુ., પરાક્રમ પુ.
 શેત્રંજી કુથ પુ.
 શેરી રથ્યા સ્ત્રી.
 શ્યાપર્ણ (શ્યાપર્ણ નામના ગોરોના
 કુળનો એક શખસ) શ્યાપર્ણ પુ
 શ્રેષ્ઠ રાજસત્તા સામ્રાજ્ય ન., પારમે-
 સ્થ્ય ન.

૨૨.

સખત પ્રચण्ड પુ. સ્ત્રી. ન.
 સગર (રાજાનું નામ) સગર પુ.
 સગું બન્ધુ પુ; બન્ધુજન પુ., જ્ઞાતિ પુ.
 સંખ્યા સંખ્યો સ્ત્રી.
 સત્ય ક્રત્ત ન.
 સત્યભામા (કૃષ્ણની એક સ્ત્રીનું
 નામ છે) સત્યમામા સ્ત્રી.
 સંતુષ્ટ રાખવું અનુમજ્જનો પ્રેરકભેદ.

સંધ્યાપૂજન સંધ્યાવન્દન ન.
 સભા સમાજ પુ., પરિષદ્ સ્ત્રી.
 સભા સ્ત્રી.
 સમજી દૂરદર્શિન્ પુ. સ્ત્રી., ન.
 ચતુર પુ. સ્ત્રી. ન.
 સમીપવર્તી સંનિહિત સમ્પન્નિધા
 નો કર્મણિ ભૂ. કૃ.
 સંયંધ રાખતું સંગત ભૂ. કૃ.,
 સંગચ્છમાન વર્તમાન કૃ.
 સરદાર ચમૂપતિ સેનાપતિ પુ.
 સરયૂ (અયોધ્યા પાસેની નદી)
 સરયૂ સ્ત્રી.
 સર્ગ સર્ગ પુ.
 સસરો શ્વસુર પુ.
 સાકેત (શહેરનું નામ છે) સાકેત ન.
 સાયો પરમેશ્વર, સાયો સત્યસ્વરૂપ
 પુ સ્ત્રી. ન., પરમેશ્વર પરમાત્મન પુ.
 સાધારણ સાધારણ પુ. સ્ત્રી. ન,
 સામાન્ય પુ. સ્ત્રી. ન.
 સામર્થ્ય પ્રધાવ પુ.
 સામવેદ (વેદનું નામ છે) સામવેદ પુ.
 સામણું શ્યામ પુ. સ્ત્રી. ન.
 સામા જીવું અભિન્નગમ
 સારી ચાલનું સુચરિત પુ. સ્ત્રી. ન.
 સાં સમીચીન પુ. સ્ત્રી. ન., નિપુણ
 પુ. સ્ત્રી. ન.

સિવાય ક્રતે અ. સુખ સુખ ન.
 સુગન્ધિદાર સુરભિ પુ. સ્ત્રી. ન.
 સુદેવ (સંજ્ઞાવાચક નામ છે) સુદેવ પુ.
 સૂત્ર સૂત્ર ન.
 સહેલાઈ સૌકર્ય ન
 સો સો શતશ અ.
 સાપદ્મન(રાજનું નામ છે)સૌપદ્મન પુ.
 હે.
 હળ પાણ અદ્યાપિ અ.
 હલકાઈ લઘુતા સ્ત્રી.
 હાથકડું અન્નદ પુ.
 હાલ સંપ્રતિ ક્રિ. વિ. અ
 હાલચાલ વ્યાપાર પુ.
 હાર (લશ્કરની હાર, સેનાની
 રચના) વ્યૂહ પુ.
 હાંકી મૂકવું પ્રન્નુદ ૧૦ ગ.
 હિડોળવું દોલચ નામ ધાતુ,
 આન્દોલચ નામ ધાતુ.
 હુમલો કરવો અભિ + ઢુ ૧ ગ.
 પરસ્મૈ૦
 હેતુ પ્રયોજન ન., હેશ પુ.
 હેમાંગદ (રાજનું નામ છે)હેમાન્નદ પુ.
 હોદ્દો અધિકાર પુ.
 હોવાપણું માવ પુ., અસ્તિત્વ ન.
 હોશીઆર ચતુર પુ. સ્ત્રી. ન.
 કુશલ પુ. સ્ત્રી. ન.